

چەند بابەتیی زمان و رێزمانی کوردی

د. رەفیق شوانی

چهند بابه‌تییکی زمان و ریزمانی کوردی

د. ره‌فیق شوانی

۲۷۰۰ کوردی

۲۰۰۱ز

■ ده‌زگای چاپ و بناوکردنه‌وه‌ی موکریانی
ت (۲۹۹۹۲)

■ کتیبی ژماره: (۱۹)

■ کتیب: چهند باب‌ه‌تیک‌ی زمان و ریزمانی کوردی

■ نووسینی: د. ره‌فییق شوانی

■ ده‌ره‌ینانی هونه‌ریی: قاسم قادر

■ به‌رگ: محهم‌مهد قادر

■ چاپ‌یه‌که‌م: هه‌ولیر - ۲۰۰۱

■ ژماره‌ی سپاردن (۱۲) ی سالی ۲۰۰۱ در اوه‌تی.

■ چاپ‌خانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده / هه‌ولیر

پیشکەشی:

*بەو دەیان ھەزار مەروەھە کە لەتوونی مەرگی
ئەنفالی بەدناوا بە ئاگری رقی پەگەزپەرستی
توینرانەو.

*بەو کوردانە کە بەبێ هیچ تاوان کردنیک
پەراگەندە نۆ کۆماری سۆڤییتی کران و بەھەزاران
کیلۆمەتر لە ولاتی دایکەو بەرەو ولاتی غەریبی و
غوربەت دوور خزانەو، بێ ئەوەی توانرا بێت بەتەد
گەردنیک لە کەلتوور و ھەستی کوردانەیان دوور
بخرێنەو.

ناوەرۆکی کتێبه‌که

لایه‌ره

بابه‌ت

7

پیشه‌کی

12-11

به‌شی یه‌که‌م، زمان

13

گۆرانی ئابووری و فراوانبوونی وشه‌ی زمانی کورد

25

قۆناغی مه‌رداری کشتوکالی

27

کاریگه‌ری بزووتنه‌وه‌ی کوردو فراوانبوونی فه‌ره‌نگی

65

هۆی په‌یدا بوونی زارو سه‌ره‌له‌دانی زمانی نه‌ته‌وه‌یی

71

هۆی په‌یدا بوون و گه‌شه‌کردنی زار له‌ زمانی کوردیدا

93

میژووی زمانی کوردی له‌ کۆنه تا نه‌مه‌رۆ

111-112

به‌شی دووه‌م، ریزمان

113

چاوگ و زمان کامیان سه‌رچاوو بنه‌ره‌تن؟

141

ده‌وری «تا» له‌ زمانی کوردیدا

163

ده‌وری «ب» له‌رووی وشه‌سازیه‌وه

175

دیاری کردنی نامراز له‌ زمانی کوردیدا

201

ده‌وری نامرازی «بۆ» له‌رووی واتاو له‌سته‌دا

215

جیاکردنه‌وه‌ی هه‌ندیک که‌ره‌سه‌ی ریزمانی

231

مۆرفیمی (ه) و شیوه جیا جیاکانی له‌سته‌دا

255

سه‌رنج و تییینی ده‌رباره‌ی چه‌ند وتاریکی مامۆستا وریا عومه‌ر نه‌مین

275

زاری ناوچه‌ی شوان

پیشہ کی:

نہم بہرہمہمی کہ لہ دوو توتی نہم کتیبہ دایہ، بریتین لہ چند و تاریکی زمان و ریزمانی کوردی لہ ناستی نہ کادیمیدا و لہ گوٹارہ کوردیہ جیاجیاکاندا بلاوکر اوہ تہوہ. بہ چاکم زانی لہ کتیبیکدا پیکہوہ بلاو بکرتتہوہ، بو نہوہی زیاتر لہ بہرہستدا بیت و سوود بگہیہ نیت بہ لیکوٹلینہوہی ترو لہ خزمہ تی زمانی کوردیدا بیت.

کتیبہ کہ کہ بہناونیشانی (چہند بابہ تیکی زمان و ریزمانی کوردی) یہ، کراوہ تہ دوو بہشہوہ، بہشی یہ کہ میان (زمان) ہ، باسی گہشہو گوران و پەرہسہندنی زمانی کوردی و میژوہوہ کی دہکات و نہو لایہ نانہی نیشانداوہ، کہ بوونہ تہ ہوی نہو گورانہو، نمونہی پیویست و لہ باری نہو بارہ جیاجیانہم ہیٹاوتہوہ، کہ لہ زمانہ کدا رہنگی داوہ تہوہ.

گہشہو گورانہ کەش نہوہ دەرہ خات، کہ زمانی کوردی، خاوەن سەرہ خوی و کہ سایہ تی خویہ تی، توانیوتی بہ پیتی نہو بواری بارودوخہی کہ پیتدا تپہریوہ، پیویستییہ کانی سہرہم، وہکو زمان حالی نہ تہوہی کورد، لہ گہ پاندنی زانست و زانیاری و داہات و داہینانی تازہو نوی بہ کومہ لی کوردہواری بگہیہ نیت و کہ سایہ تی و رہسہ نایہ تی خوی بیارتیت.

بہشی دووہمی چہند و تاریکی ریزمانی کوردیہ، کہ لہ ناستی دہنگساز و وشہ سازی رستہ سازی نہو بابہ تانہ دہگرتتہوہ، کہ لیکوٹلینہوہ کی لہ سہرکراوہ.

وتاره‌کانی هه‌ردوو به‌شه‌که له ساڵی ۱۹۹۰هه تا کو ساڵی ۲۰۰۰ ده‌گرتیه‌وه، نه‌مویست ده‌سکارییان بکه‌م له‌پرووی ئه‌و بیروبو‌چوونه‌ی که له‌ئه‌نجامدانیان و له‌و ماوه‌یه‌دا خراوه‌ته‌پروو، بو‌ئیه‌وه‌ی وه‌کو خۆی بخرینه به‌رده‌ست و بی‌جگه له‌وه‌ی، که ره‌وتی لی‌کۆڵینه‌وه‌ی من له‌و ماوه‌یه‌دا ده‌خاته‌پروو.

له‌کۆتاییدا هیوادارم ئه‌م به‌رهمه‌ که‌لینی‌ک له‌ بو‌شایی دیواری زمانی کوردی پرێکاته‌وه‌و، له‌ هه‌مان کاتیشدا، به‌ردێک له‌ بالا‌ی به‌ره‌و به‌رزیی لی‌کۆڵینه‌وه‌ی زمانی کوردی زیاتر بکات و، به‌لێن ئه‌ده‌م به‌کوردی دڵسۆز به‌پێی توانا له‌ نووسین و بلا‌و‌کردنه‌وه‌ دوا نه‌که‌وم.

دواشت هه‌ز ئه‌که‌م ئه‌وه‌ بلێم، بابته‌ی نووسینه‌کانی من، تا‌کو ئیستا، هه‌ر بواری پمپۆری خۆمی که‌ زمانه‌وانییه نه‌گرتۆته‌وه‌، به‌ل‌کو لایه‌نی جو‌راوجو‌ری وه‌کو لی‌کۆڵینه‌وه‌و وتاری ئه‌ده‌بی، می‌ژوویی، سیاسی گرتۆته‌وه‌، هۆکه‌شی ئه‌وه‌یه که ئاره‌زوویه‌کی یه‌کجار زۆرم له‌و جو‌ره بابته‌انه هه‌یه‌و له‌گه‌ڵ ناخمه‌دا تیکه‌ڵ بوونه، بی‌جگه له‌وه‌ش ئیمه‌ خوینده‌وارو رو‌شنیبری کورد، ئه‌گه‌ر شتی‌کمان له‌باری‌ت و توانای ئه‌نجامدانیان هه‌بی‌ت و نه‌یکه‌ین، ئه‌وا غه‌در له‌و می‌للته‌ی کورده‌وارییه ئه‌که‌ین، که ئیمه له‌ باوه‌شی گه‌رمی دای‌کانه‌ی خۆی په‌روه‌رده کردووه‌و پاراستووه، له‌لایه‌کی تریشه‌وه، که‌م ته‌رخه‌م ئه‌بێن به‌رامبه‌ر نه‌ته‌وه‌و وڵاته‌که‌مان، چونکه رو‌شنییران و نووسه‌ران، باری لی‌پرسینه‌وه‌یان و، ئه‌رکی سه‌رشانیان له‌پاره‌ به‌ده‌رگرانه، به‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کورد تا‌کو ئیستا مالتۆیران و سه‌رگه‌ردان و له‌یه‌کتر دابراوه، ئه‌مجا بو‌ئیه‌وه‌ی برینی ئه‌م نه‌خۆشیانه ساری‌ژ بکری‌ت، ده‌بی‌ت ئیمه‌و مانان شاعیر و ته‌نی - گه‌ر شه‌ویش له‌سه‌ر رو‌ژ دابنێن بو‌ می‌للته‌ی کورد هێشتا هه‌ر که‌مه‌-و گله‌یی دوا‌پو‌ژیش به‌رامبه‌رمان به‌دریغی کردن له‌ولاوه‌ به‌هه‌ستیت.

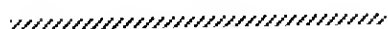
ئەمجا ھەولەکانی من، لەنوسیندا دوور لە زیادەڕۆیی و خۆھەڵکێشان، لەو بابەتانەی کە خستەپروو بەشیوەی وتاری بلاوکراوەن نزیکەی سی کتیب پێکدێنیت، ئەو بەیجگە لە وتاری بلاونەکراوە لەو مەیدانانەداو، بەرھەمی شیعو پەخشانیشت لەولاو ھاوھستیت، کە گروتین و تاو ئەدەن بەنوسینەکانم و ھەرامۆشی دەردی دووری ھەوارگە و وێرانی مائەباوانم ئەدەن و چپای خالخالان و کەلی سمایل بەگیم دەخەنە یادو بەرچاوو خۆرە ئاوی شیوەسوریش لایە لایە کوردانە دایکم پێ دەبەخشیت.

خوایاریت، کاری تاین دەم، لەسەر رێزمانی راناو لە زمانی کوردیدا دەبیت و، لە کۆتاییدا سوپاس و ریزی بێ پایانم بۆ ئەو دڵسۆزانەی کە بەرھەمی چاک و بەکەلکی نووسەرانی چاپ و بلاو دەکەنەو چ وەکو تاکەکەس و چ وەکو دەزگای لەچاپدان و بلاوکردنەو.

د. رەفیع شوانی

ھەولێر - ٢٨/١٢/٢٠٠٠

به‌شی‌یه‌که‌م

زمان

گۆرانی باری ئابووری و فراوانبوونی وشەى زمانى كوردى

ئەم لىكۆلېنەو دەيە، كە بەناونىشانى (گۆرانی باری ئابووری و فراوانبوونی وشەى زمانى كوردى) يە، لە رادەى چۆنىەتى فراوانبوونی وشەى زمانى كوردى، لەژىر پىشكەوتن و گۆرانی باری ئابووری، لە بوارەكانى ژيانى كشتوكالى و مەردارى و بازىرگانی و پىشەسازى، بە ھەردوو لایەنى ژيانى كۆن و تازەيانەو، بەھۆى داھاتن و داكەوتن و داھىنانى جىھانى زانست و تەكنۆلۆجىاوە، كە لە زمانى كوردیدا رەنگىداوەتەو، دەكۆلېتەو.

لە لىكۆلېنەو دەكەدا، ھىمام بۆ ئەو كەردووە، كە ژيان بى زمانى نابىت و، پىش ناكەوېت و بەھۆيانەو شارستانىەت دروست دەبىت و، زمانىش بەھۆى رەنگدانەو گۆرانی ژيانەو، فەرھەنگى وشەكانى، لە گۆران و دەولەمەندبووندا دەبىت و، زمانىش بەشىكە لە شارستانىەت، كە پىشكەو ھەردووکیان داھىنانى دەستى مرۆڤن.

زمانى كوردى بەگۆيرەى، ئەو بارودۆخەى كە تىايدا تىپەپووە، ھىشتا بەگۆيرەى زمانى ترەو گۆرانی چاكى بەرەو پىشكەوتن و فراوانبوونی بەخۆيەو دىووە.

لىكۆلېنەو كە لە پىشاندانى وشەكانیدا، ھىمای بۆ وشە وەرگىراوەكان، لە

زمانی تروهه، لهو بوارانهی سهروهه دا کردووه. له ناو زمانه وانانی کوردا، لیکولینه وهیه کی سه ربه خوئی بهم جوړه، مه گهر له ناو وتارو لیکولینه وهی تردا نه بیت نابینریت.

زمان شتیکی گرنه گو، نیشانه و سیمو موزکی ناسینه وهی نه ته وهیه و، په کیکه له بنه ماکانی بوونی نه ته وهو میلله ت و، زمان تالوزترین دیاردهی سروشته، مروژ له دروست بوونی کومه لی سه رته تاییه وه، فیتری بووه، پیش نه وهی قسه بکات، بیتری له فیتری بوونی زمان کردو ته وه. له ترسی ناژه لی درهنده و دیارده سامناکه کانی سروشت و، بو جیبه جیکردنی پیوستییه کانی ژیان، کومه لی دروست کردووه، په نایان بردو ته بهر پیکه وه ژیان و کومه لی بچووک بچووک ژماره که م که سیان هینا وه ته کایه وه به رنکاری ژیان و سروشتیان، به هوئی پیوستییه گرنه کانی ژیان، له کوکردنه وهی خوارده مه نی و، گه ران به دواي خواردن و ژیان برده سه ردا کردو ته وه.

لیسه وه زمان وه کو هویه کی ده رپرین، بو تیگه یشتن و له یه ک گه یشتن و ده رپرینی پیوستییه کان، هاتو ته کایه ی ژیا نه وه و، بو ته دیارده یه کی کومه لایه تی و به شیک له پله ی هو شیار و چالاکی مروژ له ناو کومه لدا.

بیگومان ژیان به بی زمان نابیت، زمانیش به بی ژیان پیش ناکه ویت و، بو ته بناغه ی ژیان و بنه ماکانی کومه لگای مروژ لایه تی، زمان ناوینه ی ژیا نه و، دیارده کانی به وشه تیا رهنه گده داته وه. مروژ و ژیان له ناستیکی وه ستاو دانین و، گوژانپان به سه ر دادیت، ژیان هه میسه به هوئی گوژانه وه، له به ره و پیشچوون و پیشکه وتن و په رسه ندن دایه، هم گوژانی ژیا نه، به هوئی گوژانی باری تابووری و خوش گوزه رانییه وه رووده دات و، لایه نه کانی کومه لایه تی و روشنبیری و رامیاری ده گریته وه، که له نه نجامی نزیک بوونه وهی ولاتانی جیهان، له گه ل یه کتر به هوئی به ستانی په یوه ندی تابوورییه وه، که به هوئی په یدابوونی هوئی تازه ی

بهیهک گه‌یشتنی ریگاوبانی وهک فرۆکه‌و، پاپۆر، که‌شتی، ئۆتۆمبیل، شه‌مه‌نده‌فه‌ری خێراو، ده‌سگا‌و هۆبه‌کانی راگه‌یانندی رۆشنییری و رۆژنامه‌گه‌ری و، ئیستگه‌و ته‌له‌فزیۆن و رادیۆ سینهما... هتد. ئەم په‌یوه‌ندییه‌ی نێوان ولاتان، له‌ ژێر پێشکه‌وتنی باری ئابوورییه‌وه‌ بووه‌، هۆی ئالوگۆڕ کردنی بازرگانی و، ناردن و هێنانی شتومه‌کی پێویستی بواره‌کانی ژبانی ولاتان، ئەمه‌ بووه‌ هۆی هاتنه‌ کایه‌ی زۆر وشه‌و زاراوه‌ی تازه‌ی سه‌ر به‌پێویستییه‌کانی ژبانی سه‌رده‌م و، کارتی‌کردنی شارستانی‌تی پێشکه‌وتووی ئه‌وروپا، به‌تایبه‌تی له‌ رووی پیشه‌سازی تازه‌و ته‌کنه‌لۆژیای سه‌رده‌م و، زانست و زانیاری و داهێنانی ته‌کنیکی تازه‌ی ئابووری و، هۆیه‌کانی تازه‌ی به‌ره‌م هێنان و شیوازه‌که‌ی، بۆ ناو زمانانی گه‌لانی دنیا، به‌تایبه‌تی گه‌لانی رۆژه‌لات و ولاتانی جیهانی سییهم، ئەمه‌ خۆی له‌ خۆیدا، کاربگه‌رییه‌کی گه‌وره‌ی کردۆته‌ سه‌ر بی‌ری خه‌لک و شیوازی ژبانیان، که‌ ئەم هه‌موو لایه‌نه‌ له‌ زماندا، رهنگه‌ده‌نه‌وه‌و کاربگه‌ری خۆیان هه‌یه‌، له‌ گواستنه‌وه‌ی وشه‌ی ناوو زاراوه‌ی ئه‌و پێویستی‌یانه‌ بۆ ناو زمانانی دی، به‌ هۆی وه‌رگێڕان و وه‌رگرتن و داڕشتنه‌وه‌.

ئهم دیارده‌یه‌، به‌خواست و ویست و ئاره‌زووی م‌رو‌ف نایه‌ته‌کایه‌وه‌، به‌ل‌کو زمان به‌پێی یاسایه‌کی نه‌گ‌و‌ر‌و چه‌سپاو ده‌گ‌و‌ر‌یت و په‌رده‌ده‌سی‌ن‌یت و به‌بی‌ ریکه‌وت، واته‌ له‌ ریکه‌وته‌وه‌ له‌ دایک نه‌بووه‌، پێویستی ژبان ده‌ی گ‌و‌ر‌یت و که‌س ناتوانی به‌ری گ‌و‌ر‌انه‌که‌ی پێ بگ‌ری (١). به‌ل‌کو به‌هۆی پێویستی ژبان و سه‌رده‌م کارتی‌کردنی شارستانییه‌وه‌، ئه‌نجام ده‌ده‌ر‌یت و، له‌ هه‌مان کاتیشدا وه‌رگرتن و خواستنه‌وه‌ی ئه‌و وشانه‌ی سه‌ر به‌و باب‌ه‌ته‌ پێویستی و شارستانیانه‌ی ده‌بنه‌ هۆی فراوان بوون و ده‌وله‌مه‌ند کردنی فره‌هنگی وشه‌ی زمان و، پێویستی‌شه‌ ئه‌و وشانه‌ که‌ له‌ زمانی میله‌ته‌ی خاوه‌ن زانست و داهێنه‌ره‌که‌وه‌ن، بخ‌ریته‌ ژێر رک‌یفی ده‌ستووری زمانی دووه‌مه‌وه‌ له‌ رووی گونجاندنی ده‌نگ و

دهرپرینه وه، به راده په کی که دواى ماو دپه ک له ناو زمانه که دا ده سوپن، ده توپنه وه و رواله تی زمانه تازه که نه پوښن.

نهم وشانه، وه کو ناو و زار او، بو ناونانی که ره سه و نامیری نامرازه تازه داهیتراو و داکه و تو وه کانی دونه یی تازه ی، پر زانست و ته کنولوژیا ی جوړ به جوړی تازه ترین کو مپیو ته ره وه دینه کایه وه، فرهه نگی زمانه که ده وله مه ند ده کن و، نه و گوران و په ره سه ند نه ی ژبانیش، وشه و زار او و دهر پرینی تازه ده به خشی به زمانى میلله تان.

ژيان و شارستانیه ت، که له نه نجامی کردار و راده ی ژیری مروقه وه، له بواره جیا جیا کانی پیو بیستی مرو قایه تیدا، سر هه ل نه ددن و، دهنه سیمای پیشکه وتنی هوش و بیرى مرو ق و ناده میزاد له ناو کو مه لدا. نهم ژيان و شارستانیه ته، مه حاله به یی زمان دروست نابیت و پیش ناکه ویت، نه ته وه و میلله ت، له وریابو ونه وه گه شه سه ندن و گورانى شارستانیه تدا، پیو بیستی به زمانیک هیه، نه و گوران و گه شه کردنه ی پی دهر پریت و له زمانه که شدا ره نگبده نه وه (۲). ره نگدانه وه که ش به ړتگای (و درگرتن و داپشتن و ودرگیران) وه به نه و شته تازانه ی، له ناو کو مه لدا، له بواری (مادی و واتایی) یه وه (۳)، فرهه نگی زمانى دوو دم، به وشه و ناوی تازه، له بواری کاروبار و ژيانى تازه ی کو مه لى مرو قایه تیدا، به کار ده هیتین و ده وله مه ند ده کن. چونکه ژيان، به یی زمان، له ناستیکى وه ستاودا ده بیت و، گوران و په ره سه ندن به خو به وه نابینیت. بو به زمان، به شیکى زیندووی شارستانیه ته و به بنه ردتى دروست کردنی داده نریت و، ژيان و شارستانیه تیش به هو به وه، ده گورپن و پیشده که ون، زمانیش به هو ی ره نگدانه وه ی نه و گوران و پیشکه وتنه، وشه کانی فراوانتر ده بیت، له بووژانه وه و تازه بوونه وه ی به رده وام دایه.

زمان له پرۆسه ی گوراندا، نه وه نییه هه ر وشه ودرگرت، به لکو وشه ش به

زمانانی تر ده به خشت، واته زمان دیاردهی وەرگرتن و به خشیانی وشه‌ی، له ژێر کارتێکردنی گۆڕانی ژبان، به هۆی باری سیاسی و ئایینی و کۆمه‌لایه‌تی و رۆشنبیرییه‌وه، له ژێر پله‌ی پیشکه‌وتنی ئابووری و قوناغه‌کانی ژياندا تيا دا ئه‌نجام ده‌دریت، به مه‌رجێک خاوه‌ی زمانه‌که ئاگاداری که‌سایه‌تی و تایبه‌تی خۆی بێت و، نه‌بیسته ژێر لافاوی وشه‌ی بێگانه‌وه، چونکه زمانانی جیهان، ئالوگۆری وشه‌و زاراوه‌بیان هه‌یه، له‌م رووه‌وه زمانێ کوردی توانیویتی وشه‌ بنچینه‌یه‌کانی خۆی بپارێژیت و کاریگه‌رییه‌کی که‌می زمانێ عه‌ره‌بی و تورکی و فارسی پێوه دیار بێت و، ئه‌مه‌ش هه‌چی له‌ زمانێ کوردی که‌م نه‌کردۆته‌وه. چونکه زمانێ کوردی، له‌ چۆنیه‌تی پیشکه‌وتنیدا، زمانێکی سه‌ربه‌خۆیه‌و، گۆڕانی راسته‌قینه‌ی خۆی هه‌یه، نه‌ له‌ فارسییه‌وه وەرگیراوه، نه‌ داتا‌شراوه، (٤) با‌ش‌ترین به‌لگه، بۆ ئه‌م لایه‌نه، ئه‌وه‌یه ئه‌گه‌ر به‌ به‌راورد سه‌یری زمان و نووسینی کوردی، سه‌رده‌می شیخ مه‌حمود، (رۆژنامه‌ی کوردستان ١٩٢٢-١٩٢٣)، له‌گه‌ڵ ئیستادا، به‌کەین بۆمان ده‌رده‌که‌ویت، که‌ زمانێ کوردی گۆراوه‌و، پاک بۆته‌وه له‌ وشه‌ی بێگانه‌و، ته‌نانه‌ت له‌ شیوه‌ی نووسینیشدا، زیاتر له‌ فارسی گۆراوه، بۆ زمانێ کوردی وه‌کو هه‌ر زمانێکی تر، که‌وتۆته ژێر کاریگه‌ری وشه‌ی زمانه‌ پیشکه‌وتوو‌ه‌کانی ئه‌وروپا، و لا‌ته‌ پیشکه‌وتوو‌ه‌کانی بواری زانست و زانیاری و ته‌کنۆلۆژیا، بۆیه به‌هۆی گۆڕانی باری ئابوورییه‌وه، ژبانێ پیش ده‌که‌ویت و ئه‌م پیشکه‌وتنه‌ش، به‌زۆریه‌ی زمانانی و لا‌تانی جیهانه‌وه، له‌ ژێر کاریگه‌ری و وشه‌ وەرگرتنی زمانه‌ پیشکه‌وتوو‌ه‌کانه‌وه، دیاره‌و وشه‌کانی بۆ ناو زمانانی دی بلاوده‌بیسته‌وه، کاریگه‌ری به‌سه‌ریان‌ه‌وه زیاتره. زمانێ زیندوو ره‌سه‌نیش ئه‌وه‌یه که‌ توانای جێبه‌جێ کردنی پێویستییه‌کانی سه‌رده‌می قسه‌ پێکه‌رانی هه‌بێت له‌ وەرگرتنی ئه‌و زانست و زانیاریانه‌دا، توانای پیشکه‌وتنی هه‌بێت، بۆیه ناتوانی، به‌ زمانێ سه‌ده‌کانی رابردوو، ده‌رباره‌ی

گیروگرفت و رووداوو گۆرانه‌کانی ئەمڕۆ بدوین، چونکه ههموو سه‌رده‌می‌یک زمانی خۆی هه‌یه (۵) و خاسیه‌تی (تایبه‌تین)، زمانی زیندووش ئەوه‌یه به‌پێ کات و سه‌رده‌می جیا‌جیا، له‌ گۆراندایه‌و، توانای وەرگرتن هه‌بێت و له‌ بواره‌کانی راگه‌یاندن و رۆشنایی و رادیۆ و ته‌له‌فزیۆندا به‌کارده‌هێنرێت. بۆیه‌ زمان به‌به‌شیک زیندوو شارستانی‌تی مرو‌ف داده‌نرێت و لێشی جیا‌نابێته‌وه، واته‌ له‌ شارستانی‌تی نه‌ته‌وه‌ دانا‌پێن و تووشی ئەم گۆران و په‌ره‌سه‌ندنه‌ ده‌بێت و، زمانی کوردیش که‌ ته‌رخانه‌، بۆ باب‌ه‌تی ئەم لێکۆڵینه‌وه‌یه، یه‌کی‌که‌ له‌و زمانانه‌ی، توانی‌وتی وه‌ک زمانی‌کی زیندوو ره‌سن پێ‌یوستیه‌یه‌کانی سه‌رده‌م و قسه‌ پێکه‌رانی جێبه‌جێ (۱) بکات و له‌گه‌ڵ راده‌ی پێشکه‌وتنی بواری زانست و زانیاری و ته‌کنۆلۆژیا، به‌پێی بارودۆخه‌که‌ی خۆی ب‌روات و راده‌یه‌کی چاکی ب‌په‌وه‌.

ئەم لێکۆڵینه‌وه‌یه، ده‌رباره‌ی پێشاندانی وشه‌کانی زمانی کوردیه‌یه، له‌ بواره‌کانی ژبانی کشتوکالی و مه‌رداری و بازرگانی و پێشه‌سازی، که‌ به‌هۆی گۆرانی باری ئابووریه‌وه، گۆرانی به‌سه‌ردا هاتووه‌و، لێکۆڵینه‌وه‌که‌ ده‌رباره‌ی پێشاندانی وشه‌ی کۆن و تازه‌ی بواره‌کانی سه‌ره‌وه‌ن، وشه‌ی تایبه‌تی زمانه‌که‌ی خۆی بێت و، گۆرانی‌ت به‌ وشه‌و ناوی تازه‌ی یا وەرگیراو بێت، که‌ له‌ ئەنجامی گۆرانی ژبانه‌دا، به‌هۆی گۆرانی که‌ به‌سه‌ر که‌لوپه‌ل و پێوستیه‌یه‌ کۆنه‌کان، به‌ هی تازه‌و هاتنه‌ ناوه‌وه‌ وەرگیرانی که‌لوپه‌ل و که‌ره‌سه‌و به‌ره‌مه‌می نوێی سه‌ر به‌ زانست و زانیاری ته‌کنۆلۆژیای نوێ و، لاتیانی پێشکه‌وتن و نوێی ئه‌وروپا و به‌ره‌نگدانه‌وه‌ی له‌ زمانی کوردیدا، چۆنه‌تی لێکۆڵینه‌وه‌که‌ بریتییه‌ له‌ کۆکردنه‌وه‌و دیاری کردنی دوو جو‌ر وشه‌ی زمانی کوردی، بۆ ناوی ئامی‌رو ئامرازو که‌ره‌سه‌و که‌لوپه‌لی ناو خۆی و خۆمالي و کورده‌واری، له‌ لایه‌ک و هی وەرگیراوو بێگانه‌ش، ده‌رباره‌ی ژبانی کشتوکال و بازرگان و پێشه‌سازی له‌ لایه‌کی تره‌وه‌،

گوپانی زمان، به هۆی گوپانی باری ئابوورییه وه، تهنه له رووی وشه وه رگرتن و وشه زیادبوونه وه نییه، به لکو لایهک دهنگ و پیکهاتنی ریزمانی و، شیتوای ده برپینیش ده گریته وه، به لام لیکۆلینه وه که ی ئیمه تهنه سنووری وه رگرتن و فراوانبوونی وشه کانی زمانی کوردی ده گریته وه، نمونه کانیشی له شۆینی خۆی و، له تهک باس کردنی بابەتیک لهو بابەتانه ی سه ره وه، به نمونه وه ته نانه ت له شۆینی پتو بستیشدا به لیدوانه وه ده هینینه وه.

زمان له گوپانییدا، گهلێک هۆ له ژیر پێشکه وتنی باری ئابووریدا، کار ده که نه سه ر گوپانی و ده وله مند بوونی فره هنگی وشه کانی، که به هه موویانه وه هۆیه ئابوورییه کان ده گرنه وه، نه مانه ن:

۱- «شارستانیته نه ته وه به هه موو ده ستوو رو داب ونه ریت و ره وش ت و بیرو راو لایه نی هۆشه کی و راده ی ژیری و هۆشیاری و پله ی رۆشن بیریان و تیروانیان به رامبه ر به ژیان و گوپانی لایه نه کانی، هه ر گوپانییک له م رووانه وه روو ده دات، ره نگدانه وه که ی له زمانی کۆمه له که وه وه به شیتوای قسه کردن و وشه کانییدا دیاره» (۶)

۲- فراوانبوونی شارنیتی نه ته وه و، زیادبوونی پتو بستیه کانی ده زگا و لایه نه کانی ژیانیان و، به رزبوونه و ی راده ی تیگه یشتن و بیرکردنه وه و، توانای شیکردنه وه یان به رامبه ر دیارده کانی ژیان و گوپانه جوړبه جوړه کانی، نه مانه هه موویان زمانه که ده بوو ژیننه وه و، شیتوازه که ی به رزو به هیتز ده که ن و، واتای وشه کانی وردتر ده بیت و وشه ی زۆر هه یه لایه نی به رتگای وه رگرتن و وه رگرتن و دانان و دارپشتن، بۆنا و نان و ده برپینی شته تازه داکه وتوو پهیدا بووه کانی بواری ژبانی تازه ی هاوچه رخ و تازه ی وهک: کۆمپیوتهر، مانگی ده سترکرد، مایکرو، فڕۆکه، رۆکیته، پاراسایکۆلۆجی، تیشکی لیزه ر، ته له فزیۆنی ره نگا و ره نگ، بێ سیم (بیتهل)، فاکسمایل، فیدیۆ... هتد.

۳- دیاردهی چالاکییه ئابورییه کان، شیویه کی تایبته ددهن به زمان له وشه و اتاو شیواز، ئەم دیاردهیه، دهبیته هۆی بوونی دیاردهی جیاواز، له زمانی نهتهوه و ناوچه کاندای، به بی جیاوازی جوړی بهرهم و سیسته می ئابووری و کاروباری ژبانی مادی و جوړی پیشه و ئیشه کانی وهک کشتوکال و پیشه سازی و بازرگانی و راوکرن.

به خنیکردنی مهرو ماللات، ئەم دیاردانه، هه موویان کار له زمان و فراوانبوونی وشه کانی زمان دهکن.

۴- گوړان و گواستنه وهی ژبانی نهتهوه، له کوچه رایه تییه وه، بو شارستانیتهی زمانه کهی فراوانتر ده بیته و، شیوازی توندو تیژی پیوه نامینیت و نه رمی دهگریته خو، له ده برینی و واتاناسیدا. بو غوونه زمانی لادی و کوچه، توندو تیژه. غوونهی وشه کانی ئەم لایه نه، له زمانی کوردیدا، پیش گوړان و گواستنه وه که وهک: خپوته، رهشمال، کولین، ههوار، دهوار، پاوه ند، شهواژوو، بیتره، یهک بیتره، شهو بهکی، دوو بیتره، بهرده بیتره (داربیتره) تهرواله، له ژبانی نیشته چی بووندا، وشه کان دهگوړین به: خانوو، مال، هۆل، ههرزاله، قهرسیل، دیوه خان، هه وشه و بان.

۵- جیاوازی چینیایه تی، لای هه ندیک نهتهوه و کو مه ل به هۆی جیاوازی ئیش وکارو پیشه وه، بوته جیاوازی پلهی کو مه لایه تی، له ناو خه لک و کو مه لدا وه بو ئیش و پیشه ی هه ر یه کی که له و پله کو مه لایه تی یانه وشه یه ک دانراوه، هه ندیکیان له لایه ن سولتان و خه لیفه ی عوسمانلیوه بو پیاوی خاوه ن دهسه لات و دهوله مه ند پیتان. به خستراره، وهک وشه ی: بهگ بو نازناو و شو ره تی بنه ماله، جا وشه کانی: کوپخا، ناغا، خان تایبه تن به و جوژه که سانه ی، که دهسرو و خاوه ن دهسه لات و پیاوی سه ر به دهوله ت بوونه. ههروه ها وشه کانی: سه پان، گاو ان، جوتیار، شوان، باخه وان، بهرخه وان، ئاودیر، وهرزیر، تایبه تن به ئیش و کاری

خەلکی لەوان خوارتر و نزمتری پلە ی کۆمەلایەتی، بەهۆی پلە و پایە و باری مادی و چینیایەتی ئەم خەلکانە. ئەمجا بۆ کرپنی ئیش و کاری هەر یەکێک لەوانە وشە ی تایبەت هەن، وەک: شەرته شوانی، گاوانی، سەپانی (بۆ کرپنی شوان و گاوان و سەپان) هەر و هە جوتیار ی، باخەوانی، بەر خەوانی وە ی و شە ی مووچە بۆ کرپنی فەرمانبەرەکان. ئەمانە وشە یەکی زۆر دەهێننە ناو زمانە و دەوڵە مەندی دەکەن.

٦- پیتووستییەکانی ژبانی کۆمەلایەتی و کاروباری سەردەم، دەبنە هۆی پەیدا بوونی وشە و زاراوە ی تازه لە زماندا، چ لە ناو خودی زمانە کە وە، سەر هەڵ ئەدەن و، یا لە زمانی تر و وە در دە گیرین، لە هەمان کاتی شدا، دەبنە هۆی لە ناو چوون و نەمانی وشە و ناوانی شتی تازه و داها تو و داکە و توو. گە رن گە ترین هۆ یە ک لە م رو و وە، دەبنە هۆی لە ناو چوونی وشە لە بە کار هێناندا، دەگە رتتە وە بۆ لە ناو چوونی واتای وشە کان و بە کار نە هێنانیان لە ژبانی، بە هۆی بە سەر چوونیانە وە، وەکو جل و بە رگی جەنگی و هۆ یەکانی گواستە وە و ئامی ترەکانی پیشە سازی و پیتوانە وە بارە و چالاکی سیستەمی کۆمەلایەتی لە ناو چوون و، بە کار هێنانیان بە سەر چو وە، لە گە لێانی شدا وشەکانیان لە ناو دەچن و ور دە نامی ن، مە گەر لە فەر هە نگدا تو ماری کرپن وەک: روپیە، عانە، لی رە (لی رە ی رە شادی)، پینچ فلسی، دە فلسی، فلس، مە تال و قە لغان، سو یەر، شمشیر (شیر)، خەنجەر، تە فەنگی یە ک تیر، سی تیر، ماو زەر، قوناخ، قوناغ خەر، تازه کانی ش: حە رە (سونگی) ئاری بیجی، تانک، فرۆ کە، ها وەن، ساروخ، هە لیکۆ پتەر، هەر و هە وشە ی کیشان و پیتوان وەک: ئە لید رە م، ئیز رە م، هۆ قە، باتمان، گە ز، بال گۆ ران و بە کی لۆ گرام، مللی گرام، تەن، مە تر، تو پ. پارە تازه کانی ش وەک: دینار، پینجی، دە دیناری، بیست و پینج دیناری، پەنجایی / نیو دیناری..

ههروهه ها نه مان و به سه رچوونی هه ندیک باج و جوړه کانی وهک: ملکانه، دهیک (العشر)، سه رانه، بزانه، مه رانه، یا باجی خانوو له هه ندیک ولاتدا، که له سه دهی (۱۹ز) یوه تاسیه کانی ئهم سه دهیه، هه ندیکیان له خاوه نه کانیان و، هه ندیکیانیش هه ر ماون، له شوین نه مانه، وشه ی باجی داهات (ضریبه الدخل) له زماندا هاته کایه وه، وشه کوژه کانی سه روه فه وتان و له بیرچوونه وه، به هو ی نه مانی هه ندیک دیارده ی چالاکی و رژیمی کوژه لایه تی، له فه وتان و ته و او بوونن له گه لیدا، وشه کانی شیان به کار نایه ن، هه روه ها نزیک بوونه وه و کارتیکردنی دوو زمانی وهک ئینگلیزی و نورماندی، به هو ی پیوستی ژبانه وه، کارتیکردن له نیوانیاندا رووده دات، زمانی ئینگلیزی له زمانی نورماندییه وه، وشه ی وه رگرت، لاتینی له زمانی گریکیه وه زیاتر له هه موو زمانیکی تر وشه ی وه رگرتوه، یا زمانی عه رهبی، له یونانییه وه وشه کانی جهنگی و زانستی سروشتی و نامیری چاودیری (الات الرصد) یا ئه لمانی له سویدی و فه رهنساییه وه یا کوردی له عه رهبی و تورکی فارسییه وه وشه ی وه رگرتوه. له تورکییه وه ئه داغ، یه غدان، ناش (چیشت)، ئه گله نجه، ناتر، له فارسییه وه: نه رده وان روخسار، بلور، دارچین، کافور، یاقوت.

۸- کارتیکردنی دوو زمان له سه ریه ک و، به هو ی نزیک بوونه وه یان و پیکه وه ژبیانان له سنووری ولاتیکدا وهک کارتیکردنی زمانی عه رهبی به هو ی وه رگرتنی فه لسه فه و شه ریه تی ئیسلامه وه، له لایه ن میلله تی ناعه رهبه وه، که زمانی ئیسلام و قورئانی پی نووسراوه ته وه، هه روه ها کارتیکردنی روژنبیری ئه و زمانه، به سه ر زمانی کوردی و روژنبیری کوردیه وه، به ددیان وشه ی که وتووته ناو زمانه که وه، وهک: حه ج، سه رفتره، کافر، مؤمن، توحید، ئیمان، لیله القدر، رمضان، مسلمان، امام، ئه سحابه و سه حابی (صحابه)، خه لیفه و خوله فا، صوفی، ده رویش، شیخ... هتد. یا وه رگرتنی وشه ی شکارته (کرتی شوان و

جوتیار به تۆوکوردنی پارچهیه کی بچووکى زهوى به گهنم وجۆ له وشه ی (ئهشکارو، ئهشکاره، شکاره) (۸) ی ئهکه دبییه وه هاتۆته ناو زمانى کوردی و وهربگرتوه. ههروهها وشه ی (ئهکارو، ئهکار) بهواتای کارو ئیشی کشتوکالی، بهم شپۆیه وشهکانی زمانى کوردی، زیادى کردووه و زمانه کهش دهوله مه ندبووه گۆرانی به سه ردا هاتووه.

۹- زۆر شتی مادی و به رهه می کشتوکالی، له بهر پتیویست بوونی خۆی و ناوه که ی به ولاتاندا بلاو پۆته وه، بازرگانی پتیوه ده کری و، چۆته ناو زمانى میلله تانه وه، ئهم به رهه مه کشتوکالییه ی وهک وشه ی (چای، شای، تی)، چۆته ناو زۆریه ی زمانى ولاتانه وه و کوردیش له گه لیاندا، ئهم وشه یه له زمانى چۆمى (جزیره) مالیزیا وهیه که سه رچاوه ی به رهه م هیئانی ئهم (چا) (۹) یهیه چۆته ناو زمانى کوردی و ئینگلیزی و فه ره نسبییه وه. ههروهها وشهکانی (زه عفران، شه کر، کافور، شه راب، قاوه، لیمۆ، چۆنه ته ناو زمانى تری میلله تانه وه له وشهکانى زمانى ئینگلیزییه وه وهک Layman, Coffe, Sherbet, Syrop, Camphare, Suger,) (Safron) ئهم وشانه، دواى گۆران و گونجانی دهنگییه وه، زمانى کوردیش وهربگرتوون و به کاردین. ههروهها وشه و زاراوه ئابوورییه کان، پاش گۆرانی بارى ئابووری و قۆناغهکانى ناو کۆمه ل، له زمانى میلله ت و ولاتانى پیشکه و تۆوه به ناو زمانانى ولاتاندا بلاوده بنه وه به کاردین، یا به وه رگرتن و دارشتن یا به ره و گیترا نیان وهک: پرولیتاریا، برجوازیه ت، سوشیالیزم، بیروسترویکا، گلاسئۆست، ههروهها وشه ی تازه ش، له ناو خودی زمانه که وه، له قۆناغه جیا جیاکانى ژياندا دینه ناو زمانه وه بۆ نمونه له کوردیدا ئابووری، قۆناغی کۆیلایه تی، ده ره به گیاهه تی، سه رمایه دارى، کرێکار، زهحمه تکیش، رهنجده ر، سه پان، پاله، وه رزێر، خاوه ن ملک، (ملکدار) (۱۰)

له پال ئەم ھۆيانەى سەرودەشدا بەھۆى دانان و دەرکەوتنى بازارەو، بە ھەموو تايبەت و داب و دەستوورەکانیەو لە ھەندىک وەرزدا، بازارى کرین و فرۆشتنى تايبەت لە شارو لادیدا پەیدا دەبن و، جموجوولیتى ئابوورى دیتەکاىەو، کە ئەمەش دەبیتە ھۆى پەیداوونى زمانىكى تايبەت بەو وشەو زاراوەکانیەو، لەکاتى کرین و فرۆشتندا (١١)، ئەم دیاردەپەش لە ناو کوردەواریدا دیتە ناو، لەکاتى وەرزی پیتگەیشتنى بەروبوومى ئازەل و مەرومالات و میوہ فرۆشتن لە بەھارو ھاویندا وەک وشەکانى: ماست، پەنیر، لۆز، ژاژى، قەیماغ، کەرە (کەرى)، رۆن، موو، خورى، ھەرودھا شامى (شفتى) - شوتى، کالەک (گوندۆرە)، ھەرمى، ئال و بالو، ھەلۆژە، ھەرودھا وشەکانى دانەوێلەى وەک: گەنم (گەنە قەنارى، گەنە رەشگول، گەنە مەکسى پاک) جو، نوک/ نىسک، کزن، ماش، ھەرز، لە زمانماندا لە کۆنەو رەنگیان داوەتەو بە ھۆيانەو ھەندىک ناوى پيشەو ئیش وکارى وەک: ماست فرۆش، پەنیر فرۆش، گەنم کر، تەراچ، خورى کر، جامباز، قەساب، جەلەب، کافرۆش، خوی فرۆش، خانى گەنم، لە زمانى کوردیدا پەیداوونەو، ھەندىکیان بوونەتە وشەى نازناو و شۆرەت بۆ خویان و بنەمالەو زمانەکش بە ھۆيانەو، دەولەمەند بوونەو وەک: ھەمە کافرۆشى، سالا جامباز، عەلە قەساب، ھەمە شوان، لەم روووەو زمانى کوردى وشەى کەمى زمانە بێگانەکانى مەگەر بەدەگمەن نەبیت وەرەگرتوو، بەھۆى خاسیەتى ئیش و کارو بازارەو کە ناوخۆیى یە دوورە لەکارتیکردنى دەرەو مەگەر وشەى (تەراچ، جەلەبى) نەبیت کە کوردی نییە.

لیرەو لیکۆلپنەو کەمان بەنمۆنەو لە شوتنى پتووستیشدا، بەلیدوانەو گۆرانى بارى ئابوورى، کە دەبیتە ھۆى دەولەمەندبوونى وشەى زمانى کوردى، لە بوارەکانى کشتوکال و مەردارى و بازرگانى و پيشەسازى، بە دووشیوہى ژيانى کۆن و ژيانى تازەى ئەو بارانەو، بەوشەو ناوى ئەو کەرەسەو نامیرو

ئامرازانەى، كە سەر بەولايەنەنى سەرەودن بەپىي مېژووى كۆن و تازەبى ئەو قۇناغانە:

۱- قۇناغى مەردارى و كشتوكالى و سەردەمى كۆن و تازە.

۲- قۇناغى بازىرگىنى سەردەمى كۆن و سەردەمى تازە.

۳- قۇناغى پىشەسازى سەردەمى كۆن و سەردەمى تازە.

قۇناغى مەردارى و كشتوكالى دووبەشە:

۱- قۇناغى مەردارى

ب- قۇناغى جوتيارى و كشتوكالى

۱- قۇناغى مەردارى: بىرىتيە لە قۇناغى ژيانى خىلەكى و دەربەگايەتى

لەم قۇناغەدا، خەلەكى ناو كۆمەل خەرىكى، بەختوكردىنى مەرو ماللاتن، لەم قۇناغەدا بايەخى ژيانى كۆمەل، لەسەر، بەرووبومى ئاژەل و بەرەمى كشتوكالىيە. لەم قۇناغەدا بەرەم ھىنانى رادەكەى بەرز دەبىتەو و پىوستىيەكانيان، لە جارارن زياتر فراوانتر دەبن، ئەم ژيانە لە بوارى بەرەم ھىناندا شىوازى تايبەتى خۆى ھەيە، كە بىرىتيە لە شىوەى بەرەم ھىنانى كۆن و پەيوەندى بەرەم ھىنانىش، ھەمان شىوەى كۆنە، لەم بواردەدا وشەى زۆر ھەن كە لە زمانى كوردى رەنگيان داووتەو و، بەھۆى سىروشتى ژيانەكەو كە دوورە لەم كارتىكردىنى ژيانى دەرەو و، وشەى ناوى ئامىرو ئامرازو كەرەسەو كەلوپەلى ئەم شتانە لەناو خۆدى زمانەكەو سەريان ھەلداو و ھەرەنگى زمانى كوردىيان دەولەمەند كىردو و. پاش داھاتنى ژيانى تازە، بە ھۆى گۆرانى بارى ئابورىيەو، وشەو ناوى ئەو دياردە كۆنانەى ئەم ژيانە بەھۆى وشەو ناوى تازەى سەر بەژيانە تازەكەو، بەر رامالەين دەكەون و لەبىر دەچنەو. نمۇنە:

ناوى پىشە و ئىشكەرانى ژيانى مەردارى و مەروماللات: شوان، بىزنەوان،

کارهوان، بهرخهوان، گاوان، گولکهوان.

ئەم جۆره ژيانە لە پيشەو ئيش و کاردا، گۆرانی بەخۆبەوه نەدیووه، تا وشەى تازه لە زمانى تروە وەرگیریت بۆ ناو زمانى کوردی، تا بەنمونه بیهێنینهوه، ئەو دیاردانە ھەروەکو خۆیان ماونەتەوه.

ناوی کەلوپەلی پتویست: قاپوت، فەرەنجی (کۆلە بال)، پوزەوانە، کەلاقۆری (شەپقە لە خورییە)، نانە بەرە (جانتای نان)، گۆچان قەلەنک، ھەگبەى شوان، داربێرە (بەردە بێرە).

لە ژبانی تازهدا، ھەندیک کەلوپەلی ئەم بوارە، گۆرانی بەسەردا ھاتووہ. ئەویش بەشێوەیەکی کەم نەبیت، ژبانی مەرداری و ئاژەلداری گۆرانی کەم پەیدا بوو، وەک لە جیاتى: قاپوت، سەر کالۆ قەمسەلە جزمە لە جیاتى پوزەوانە بەکاردیت لە زمانى عەرەبییەوه وەرگیراوه بۆ زمانى کوردی.

ناوی وشەکانى شۆرنى بەخێوکردن: ھۆل، ئاخوڕ، بەندگە پەچە (ھەوێز - پەچەمەر)، ھەسار، ھەوشەو مەر، بەندگە، کاتە، کۆز، پاوەن، تەوێلە، قەرسیل، پەرێز.

لە ژبانی تازهداو پاش گۆرانی ئابووری، بەھۆى سروشتى ژبانەکەوه، وشەى تازه نەھاتۆتە ناو زمانەکەوه، گۆرانیش ژبانەکەى نەگۆریو، بەشێوەیەکی وا کە لە زمانەکەدا رەنگى دايتتەوه.

ناوی کەرەسەکانى بەخێوکردنى مەرومالات: کۆل، بێر، دەولک (دۆلکە) ئالیک، کاو ئالیک، قەرسیل.

لە ژبانی تازهدا گۆرانی بەسەردا نەھاتووہ، لە کوردەواریدا ھەر وەکو خۆى ماوەتەوه.

ناوی وشەکانى کرى ژبانی مەرداری: شەرته شوانى، شکارە (١٢)، نانە زگ (نان و زگ) گاوانى (کرى گاوان)، بەرخەوانى.

له گۆرانی ژيانی كورده واریدا، لهم رووهوه، تهنها كړی ئه پيشانهی سهرهوه، له وهزیهوه یوه، به روژانه، یا مانگانه، كه له ژيانه كونه كهدا، بۆ ماوهی شەش مانگ له بری كړی دا دهپرا، بچ گویدانه ژماره ی روژو مانگه كانی ئیشكردنه كه، شایانی باسه هه نديك له ژيانی ماوه یه كه له مه و بهردا، ته نانت تا كۆتایی په نجاكان و سهره تاي شهسته كان به نانه زگ ئه و ئيشانه ی سهره وه له لایهن كهسانی هه ژارو كه م ده رانه ته وه راپه پینراوه.

وشه كانی باج وهرگرتنی ناژه لداری: ئه م جوړه باجانه ی خواره وه، جاران له كۆندا، په پیتی ژماره ی سهر، له خاوه ن ناژه له به تايه تی له كاتی جهنگدا سینراوه. وهكو له لایهن دهوله تی عوسمانلیوه، له جهنگی یه كه مدا بۆ مهرو بز و شتی تر دانراوه وهك: مه پانه، بزنانه، سهرانه، ئه م جوړه باجانه ئیستا نه ماون و له ناو زمانه كه شدا له بیرچۆته وه، مه گهر بۆ یه كێك شاره زاو له و سهرده مه ژیا بیت.

ناوی جوړی ناژه ل كړین و فروشتن: داشت (بۆ یه خپوكردن و سوود لی وهرگرتن) دا بهسته، مهرو بزنی قسر (واته نه زاو) ئه م لایهنه گۆرانی به سهردا نه هاتوه تا وشه ی جیگریان له زمانه كه دا رهنگی دابیته وه.

۱- وشه كانی جوتیاری و كشتوكالی: لهم بواره شدا ژماره یه كی زۆره وشه له زمانی كوردیدا رهنگی داوه ته وه، هه نديكیان له ناو زمانه كه خۆیه وه هه نديكی تری له زمانانی بیگانه وه وه گیراون، بۆ كۆنه كانیان پتویسته تۆمار بكریت.

ئه گینا پاشماوه یه كه له بیرده چنه وه، وشه كان به پیتی سهرده می ژيانی كۆن و تازه بیان پۆل ده كه یین چونكه زۆربه یان نه ماون وهی تازه نوئ هاتۆته شوئیان.

ناوی كهره سهو نامیرو نامرازی جوتكردن: هه و جارو كه ره سه كانی وهك (گاسن، ده سه دووم، خه په، مژان، نیره، چه مبه ره، خۆینه)، لایته مه كینه ی سی گاسن ههر سهرده می ژيانی ناوه راسته وه له جیاتی (هه و جار) هاتۆته كایه وه. نامیره تازه كانی جووت كردن، وهك: تراكتۆر (تریكتهر) كه ره سه كانی له

(خرماشه بۆدی، چامرلغ، گيّر، سوکان، کۆيل، ملف، کاسکيّت، رادپتەر، قايشى رادپتەر، ديلکۆ، ئامپىرى تۆودەر، ماله (۱۳) پيکھاتوون. ئەم وشانە لەرتى گۆرانی بارى ئابوورپىيە، لە زمانى پيگانەو ئینگليزىيەو لە ناو زمانى کوردیدا رەنگيان داوئەوئەو وشەکانى دەولەمەند بوو.

وشەکانى پەيوەند بەرووبەرى زەوى کشتوکالييەو: ئەو رووبەرە زەويەى کە تۆ و دەکريّت و کشتوکالي لى بەناو دەهينريّت، دەکريّتە چەند پارچەکەيەو، لەکاتى: جووت کردن و ديراو برينهوئەدا، بۆ مەبەستى ئاسان بوون و هەلسورپانى ئيشەکەو جوړبەجوړ کردنى بەرھەم و چاندنى شتى جياواز، لە يەکتەر بۆ گەنم و جو، پاقلە، نيسک... وە يا بۆ تەماتەو خەيارو بامپەو باينجان.. هتد. ئەمە دەبيتە ھۆى رەنگدانەوئەو وشەيەکى زۆر لە زمان، وەک:

لات، لات وبان، سەدە، نيو سەدە، نيولات، سەدەوبان، ديراو، گۆل، خەت.
کەرەسەو ئامرازى درەوکردن (دروونە): داس، داسولکە، قەتيناغ، ھەستان، ئەمانە گۆنن و پاش ماوئەيەک لە بىر دەچنەو.

ئامپىرى سەردەمى ژيانى ناوئەراست بۆ دروونە، وەک: شەپشەپە (۱۴)
(بەھۆى ئيسترو ولاخەو بەکارديت.

ئامپىرى تازە درەوکردن: بەھۆى گۆرانی بارى ئابوورى و پيشکەوتنى پيشەسازى و تەکنۆلۆژياو ئامپىرى تازە بابەت ھاتۆتە مەيدانى کارەو لەلایەن ئەوروپاو، ئەمەش لە زمانى کوردیدا چ وەکو بەکارھيئان و، چ وەکو وشەيەک لە ژيان و زمانى کوردیدا رەنگى داوئەوئەو، وەک: کومبائين (دەراسە)، کەرەسەگانى.

وشەکانى جوړى زەوى کشتوکالي: بەيار، وەرد، شوو، زاخپى، نەرمان، دپم، بەراو، دپمەکار، رەقان، چەقین، ئەم وشانە لەگۆرانداندا جيتگريان لە زماندا بۆ پەيدا نەبوو، چونکە سروشتين و پەيوەندن بەجوړى خاک و زەويەو.

جۆرى زهوى كشتوكالى له پرووى خاوهنداريتييه وه: زهوى ملك (خاوهنى تايبه تى ههيه) زهوى وهقف (بۆكارى ئاينى و كۆمهلايه تى و خيىرى سه ره به ئه وقافه)، (زهوى ئه ميرى واته هى ميرى و دهوله ته) زهوى خه وتوو (الاراضى المتروكه) (١٥) بۆئه مه (بروانه: التطور الاقتصادى فى اوربا والعالم، ٢٩٧٧).

جۆرى زهوى تۆ و كردن: وشكه وهرد، ته ره كآل، به يار، په رتيز، خيتۆك. **وشه كانى كه ره سهى گيشه كردن:** شه غره و كه ره سه كانى وهك (شاگردوغلان، چه له، چه مبه ر، خه په، شيش مه لۆ، كرمه، چاكل، ئه م كه ره سه انه له زماندا هه موو كۆن بوون و ماكينه ي كۆمباين كه ئامپىرىكى دره و كردنه له ژيانى تازه دا شوينى ده يان ئامپىرو ئامرازو كه ره سهى كۆنى له بوارى دروونه دا گرتۆته وه وهك: داس، شه غره، ته نانه ت به هۆى شوفيره كه يه وه شوينى سه پان و پآله پرۆسه ي دره و كردنى گرتۆته وه،

وشه كانى كه ره سهى خه رمان كوتان: چان له مژان و نيره و خه به پي كه اتوو وه خوشى له گياى سورناتكه دروست كراوه و، به شولى دارتوو به ستراره ته وه گيره و خه رمانى به هۆى گويدريژو ولاخه وه پى ده كريت، كۆنترين كه ره سه يه دواى (پاگيره)، كه ئه ميش ته نها برى تييه له رست كردنى چهند (گويدريژىك)، جه نجه ر: (به هۆى ولاخه وه و گه و ره كه ي به هۆى تراكتۆره وه خه رمانى پى ئه كوترى، ئامپىرىكى سه رده مى ناوه راس ته، دواى گۆزاني ژيان و له عه ره بيه وه وشه كه ي ها تۆته ناو زمانى كورد بيه وه، شه نه (شه نه ي دار، شه نه ي ئاسن) تازه ترينى ئامپىرى خه رمان و دره و كردن كۆمباين: (ده راسه) يه ئيشى چهند ئامپىرىك و چهند ئيشى كى وهك: دره و كردن، كي شان ه و، گيره و كوتان، شه نه با) له يه ك كاتدا راده په رينيت (بۆيه له شوينى تريس له سه رده وه با سمان كردو وه له ئامپىرى دره ودا) ناوه كه ش شوينى ناوى چهندين ئامپىرى وهك: داس، شه غره، جه نجه ر،

شەنەى گرتۆتەوہ).

وشەکانى بواری (درەوکردن): تەبارە (رووبەرەو شىۋەى دەغل و دان پىش دروست کردن)، قايە (هەمان شتە وەك تەبارە، بەلام بەوشكى و كاتى درەوى هاتووە)، بەر، سوالە، نوالە، پەريز، كە لە باوش، (گەلاويژ) (بۆ گەنم)، تايە (بۆ جۆ يا گىشە) مەلۆ، شارا، وشك، باقە، دەسك. ھەر وەھا وشەكانى بواری پرۆسەى خەرمان كوتائىش وەك: كۆزەر، كۆزەرەو بەرەبا، قرچە شكىن، وردە كوت، پەردەناو، بىنمل، پاخۆ، شەنەبا، تارم، جىز، جۆخىن، خەرمان ھەلگرتن، گىرە. ئەم وشانەى سەرەو، بەھەر دوو بەشەكەيەو، ئەگەرچى ئابوورى و سەر بە ئابوورى نىن، وەك كەرەسەو ئامپىرو ئامرازو كەرەسەو كەلپەلى ژيانى ئابوورى، بەلام لەبەرئەوہى لە سنوورى ئەو ژيانەدان و بە تۆمارنەکردنىان لەبىردەچنەو. بۆيە بەپىويست زانرا تۆماريان بکەين وشەو ناوى تازەى جىگريان لە ژيانى تازە دانين.

ناوى شوئى دانەوئەلە ھەلگرتن: عەمبار، چال، چالە گەنم، چالە جۆ، بۆ كاتى مەترسى و ناخۆشى)، كەندوو، ھۆل، ئەم شت و شوئانە بۆ ھەلگرتن و پاراستنى دانەوئەلەن و ھەندىكيان وەك ناوى شوئى كا ھەلگرتن: كادان، لۆدە.

ناوى پىشەو ئىشكەرانى كشتوكالى و (فەلاحەتى): جوتيار، سەپان وەرزىر، پالە، سەريالە، تىلەكيش (مەلۆنير)، كۆلكيش، توتنەوان باخەوان، ئاودير، رەزەوان.

شەغزەكيش (ھەر سەپان يا كەسيكى تر ئەيكات)، گىرەكەر، فەلاح (۱۶) وشەيەكى وەرگىراوہ لە زمانى عەرەبىيەو.

جۆرەكانى راپەراندنى ئىش و كارى كشتوكالى: جىبەجىكردنى ئىش و كارى كشتوكالى لەناو كوردەوارىدا بەكرى سەپانى يا بەيارمەتيدانى زيارە، ھەرەوہى

له لایهن لادیوه نه نجام ددهریت، ئه مهش جوړه کانیته وهک به: جوتیار، سه پانی
وهرزیری، کرئ پالتهی، زیاره، هه ره وهزی.

هوو ئامیرو جوړو شیوازی ئاودان: هوکانی ئاودان وهک: باران و، کانی و
جوگاو کاریز، بیر، نه ستیل، بنهوان.

ناوی ئامیره کانی ئاودان (۱۷)، وهک ناعور، شیوهی کوته، مه کینهی گازی
شهش قوهت، مه کینهی به نرین، شیوهی ژبیانی ناوه ند، بو ئاودان.

بیری ئیرتوازی: تازه ترین ئامیری کاره بایی ئاودانه و، له زمانی کوردی
رهنگی داوه ته وه له عه ره بییه وه وه رگیراوه، ئاوباره ی بو به کاردیت بو فریدانی
ئاوه بو به رزایی. جوړو شیوازی ئاودان: وهک، گول، خهت، دیراو، مه ره زه،
ئهمانه ناوی شیوهی زه بییه کهن، که به و شیوانه ده کرین و ئاو دهرین. شیوازی
ئاودان ریگای تازه نوئی نییه بو ئاودان، مه گهر خانووی نایلونی (بیوت
زجاجیه) ئه مهش له کوردستاندا په پیره واکریت به هوژی ساردییه وه، بویه وشه و
ناوی تازه مان نییه.

که ره سه و ئامرازه کانی: له ئاودان و ئیش و کاری کشتوکالیدا ئه و وشانه
به کاردین و بو هه ندیک که ره سه، وهک: باج، بیل، خاکه ناس، بالته (قازمه).
ئامیرو ئامرازه کوته هارین و کوتان: ده ستار، جونی، ئاسیاو (ئاشی ئاو)
می کوت، ئهمانه ناوی که ره سه کوته کانی هارین، که له زمانه که وه سه ریان
هه لداوه.

هی قوناغی ناوه راست: ئاشی ئاگر (ئاسیاو)

هی قوناغی تازه: ئاسیاوی کاره بایی (مطحنه، طاحون) تاراده یهک له
زمانی کوردی قسه کردندا وهک وه شه یه کی وه رگیراو له زمانی عه ره بییه وه له
کوردیدا به کاردیت له لایهن خه لکی دانیشتونانی شاره وه.

ناوی وشه کانی کرتی کشتوکالی و جوتیاری: له زمانی کوردیدا چه ند

وشه‌یه‌ک له‌سه‌ردمی ئەو ژبانەوه، واتە دەست پێکردنی ژبانی کشتوکالی رەنگی داوێته‌وه، له‌ دواى گۆپانی قوئاغ و باری ئابووری بە‌ره‌و ژبانی تازه، تەنها له‌ زووی ماوه‌ی سه‌ندنی کرێکانه‌وه، گۆپانی به‌سه‌ردا هاتووه، له‌ وه‌رزیه‌وه بۆ روژانه‌و مانگانه، وه‌ک: شکارته (ه‌ی جوتیار ه‌ی شوانیش ه‌یه)، سه‌پانی (ده‌یه‌ک) شه‌رتە شوانی (وه‌رزیه) کرێ پالەیی (روژانه‌یه)، ئیجار، (له‌ جیاتی به‌کرێدانی زه‌ویه).

له‌ ژبانی تازه‌دا، به‌هۆی کارکردنی ئامیتری تازه‌ی وه‌ک. تراکتۆر ده‌راسه‌وه له‌ جووت کردن و دره‌و کردن‌دا، کرێ سه‌ندن به‌سه‌عاته. پالەیی و سه‌پانی و جووتیاری به‌هۆی ئامیتره‌ مه‌کینه‌ی تازه‌و خێرای ژبانەوه، ناوو وشه‌کانی له‌ زمانی کوردیدا ئیستا به‌کار نایهن و، له‌ بیر ده‌چنه‌وه؛ وشه‌کانی: کرێی ده‌راسه، کرێی تراکتۆر، کرێی کاکوت، شوینی کۆنه‌کانی له‌ زمانه‌که‌دا گرتۆته‌وه.

ناوی باجی کشتوکالی: له‌ کۆنه‌وه، تاسه‌رده‌می ژبانی ئیستاش له‌ لایهن ده‌سه‌لاتدارو ده‌وله‌ته‌وه، بۆ زه‌وی و زارو به‌ره‌مه‌ی کشتوکالی دانراوه‌و له‌ جوتیارو فه‌لاح سه‌نراوه، ه‌ه‌ندیکیان له‌ سه‌ده‌ی (١٩ز) ده‌و تائێستاش ه‌ه‌رماوه وه‌کو: مـلـکـانه‌ی زه‌وی، ده‌یه‌ک (العشر) باجی داهاات (ضریبه‌ الدخـل)، سـئ یه‌ک چواریه‌ک له‌ به‌رووبومی کشتوکالی (١٨).

له‌ ژبانی ئیستاشدا وشه‌ی (ئیجار) عه‌ره‌بیه، بۆ گرتنی زه‌وی کشتوکال و به‌ناوه‌یتانی، وه‌رگیراوه‌و له‌ کوردیدا به‌کار دێت.

وشه‌کانی بواری بازرگانی:

کرده‌ی بازرگانی له‌ ناو کۆمه‌ڵی کورده‌واری خپله‌کی و سه‌رده‌می دواکه‌وتووی کشتوکالیدا، بریتی بوو له‌ شێوه‌ی ئال و گۆرکردنی (سـلـع المـقـایـضه) به‌رووبوم و به‌ره‌م به‌جۆریکی تری به‌ره‌م، که‌ به‌پاره‌و دراو ئه‌نجام نه‌ده‌دراو، له‌به‌ر نه‌بوون

و کەمی پارەو بوونی ئەو جوۆرە بەرھەمانە، کە ژبانی ئەوسای خەلکی لەسەر راوەستابوو. ئەم دیاردەى کپین و فروشتنەو سەوداوە مامەلەکردنە، بە زۆری لە لادیدا دەکرا، پاش گۆرانی ژبان و بەهۆی پەیدا بوونی هۆی تازەى بەرھەم هێنان و گۆرانی چۆنیەتى شێواز و پەيوەندى بەرھەم هێنانەو بەرھەم زیادى کرد، خەلکی لە ژبانی راو و شکارەو (١٩) وازی هێنا، بۆ ژبانی چاندن و بەرھەم هێنانى دانەوێڵەو زیاد کردنى، لەم روووە پتووستى ژبان پەرى سەندوو، ئامرازى تازەى کارکردن کە بە بناغەى ژبانی نوێ دادەنرێت و، بارى ئابوورى گۆرا، پڕۆسەى کپین و فروشتنى بەرھەم لە بازاردا ھاتە کایەو و شارى پەیدا بوو، لەگەڵیدا بازى گۆرانی ئالوگۆر کردنى شت و مەک لە سەرەتاوە پەیدا بوو، دوای پەیدا بوونی دەسەلات و دەولەت، بەشیوە تازەو داھێنانى یاساوە سەکە لێدراو پارەو دراو، بوو هۆى کپین و فروشتن و ڕدە و ڕدە دیاردەى (ئالوگۆر کردنى) شت و مەک کەم دەبوو، پتووستى یەکانى ژبان تا دەھات زیادى دەکردو لە ھەلکشانیشتا بوو، زۆر شتى تازە لە شێوازی ژبانی تازەدا ھاتە کایەو، بەجۆرێک ئەم ژبانە تازە، لە زماندا ڕەنگى داھەو، وشەکانى زمان دەولەمەندو فەرھەنگەکەى لە زیادیدا بوو، بەدەیان وشەى نوێ، چ لەناو خودى زمانەکەو پاش گۆرانی ژبان و پێشکەوتنى بەھۆى گۆرانی بارى ئابوورى تازەو، کە ئەمیش بەھۆى پەیدا بوونی ھۆیە تازەکانى گواستەو وەک کەشتى، پاپۆر، ئۆتۆمبیل، فرۆکەى بارھەلگر، شەمەندەفەرى خێرا، بازى گۆرانی بەتەواوى پەرى سەندو گۆراو برەوى ژبان خوشتریوو، شتى تازە و پتووستى ژبانی نوێ جۆر بەجۆر بوو، بازى گۆرانی لە ناووە گەشتە دەرەو، لەگەڵ ولاتاندا پەرى سەندو، ئەم دیاردە تازە، لە زماندا بەتەواوى ڕەنگى داھەو، ژمارەى وشەکانى فەرھەنگى زمان، لە زیادبوون و دەولەمەندبووندا بوو، پڕوپاگەندەو ئاگادارى و راگەیاندى بازى گۆرانی، لەگۆشارو رۆژنامەو رادیو تەلەفزیۆندا، بۆ خزمەتى

بازرگانی دهکرا، ئەمە زمانی بەتەواوی بەوشەى تازەو نوێ و وەرگیراو
دەولەمەند بوو، لەم رووهوه گەرنەگەتەین هۆیک، بۆ گۆڕانی زمان و
دەولەمەندبوونی، دەگەرێتەوه بۆ ژبانی کۆمەڵ، و کاروباری ژبانی بەکۆمەڵ،
وەک وشەکانی بازرگانی، نمونە:

وشەکانی کرین و فرۆشتنی کۆن:

سەودا، مامەڵە، میوه فرۆشتن، بازار لە وشەى (باج- باژ) باژێرهوه (وشەى
باج باز پەیدا بوو)، خۆراک، دانەوێڵە، میوه، بەگەنم، (بەجۆ، بەنۆک،
بەنیسک) تری فرۆش، تەماتە فرۆش، جەوت فرۆش... هتد.

وشەکانی پیشەو ئیش و کاری

کرین و فرۆشتنی سەر دەمی ناوەراست:

بەقال، دێوه، کاروانچی، توتوتن فرۆش، جامباز، خانچی، توتنچی،
جەلەب کێ، کوتال فرۆش، گەنم فرۆش، دوکاندار، خوری کێ، حەمال (کۆل
هەلگر) ئەم وشەیه بەهۆی زمانی عەرەبییهوه هاتۆتە ناو زمانی کوردی و
وەرگیراوه، لەسەر دەمی زۆر بوونی کرین و فرۆشتندا پەیدا بووه، هەندیک لەم
وشەو ناوانە، بۆتە نازناوو شۆرەت بۆ خاوەن و بنەمالەکانیان، وەک: نوری
بازرگان، سالە حەمال، عومەر خانچی، موسا کوتال فرۆش، حەمەدەمین
توتنچی... هتد.

وشەو ناوە تازەکانی پیشەو ئیش و کاری بازرگانی:

لەسەر دەمی بازرگانی تازەدا هەموو بوارێکی ژبانی تازەدا، بەهۆی گۆڕانی
باری ئابوورییهوه، پیشەو ئیش و کار دابەش دەبێت و، پەسپۆڕی و شارەزایی

پیدا دهیت، هەر کەس نیش و کاروپیسهی خۆی دهکات. ئەمەش یەکیکە لە دیاردە تازەکانی ژبانی شارستانیەت و، بازاری تازەدا وەک: بازرگانی کوتال، بازرگانی جل و بەرگ، بازرگانی خواردەمەنی، بازرگانی شت و مەکی ناوماڵ، چەرچی، ئارەفرۆش، کوتال فرۆش، قەپانچی، پیتلاو فرۆش، خۆی فرۆش، خوری کپ، وشە وەرگیراوەکانی ئەم بوارە بە زۆری لە عەرەبییەوه هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوه، وەک: حەمال، جەلەب کپ، جوملە فرۆش، قەبانچی، سەیدەلی، سەیدەلانی، اسواق، ئەسواق مەرکەزی، جەرەزات، مرطبات، بایع، معرض، صالون، مجزەر، دەلال، تاجر، تجار (توجار)، جملە، موفرەد، روزمە (باقە)، شەدە، کارتۆن، قەسابخانە، مەیدان هەندیک وشە لە زمانی ئینگلیزییەوه وەرگیراوە لە زمانی کوردی بەکاردههێنریت لە بواری کپین و فرۆشتن و شۆپنەکانیدا، وەک: سوپەر مارکت، کافتیریا، ئورزدی باک، سیت. ناوی شۆپنە بازرگانیهکان بازاڕ، بازاڕگا، خان، کوۆشک، دوکان، فرۆشگا، فرۆشگای شۆپش.

وشەکانی ئامیز و کەرەسە ی کێشانی کۆن:

تەرازووی دەست، تەرازووی میل هی سەردەمی ژبانی ناوەند، دەربارە ی کەرەسە ی کێشان لە کۆندا هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوه، وەک: ئەلیدرم، ئیزرەم، ئەمانە تورکمانین، لە زمانی عەرەبییەوهش ھۆقە (نیو ھۆقە)، باتمان (کوردییە)، نیو باتمان. وشە ی تەن (طن) لە بازرگانی تازەدا بەکار دیت، لە ئینگلیزییەوه وەرگیراوه، قەپان (لە زمانی عەرەبییەوه وەرگیراوه)، تەرازووی ئەلیکترۆنی تازە یە لە زمانی ئینگلیزییەوه وشەکانی: /گرام، مللی گرام، کیلوگرام، لە کپین و فرۆشتنی ژبانی تازەدا یە.

گهز، نیوگهز، بال، له زمانی ئینگلیزی بیگانهوه وشه می مهتر، باله (باله).
 به کوردی/ تۆپ (نیو تۆپ)، دهسته دهرزن، باقه (نیو باقه)، فهرده (نیو فهرده)
 له بواری بازرگانی تازهدا، وشه کانی، تهنه که، سندوق، (له عهره بییه وه
 وه رگیراوه) فهرده کارتۆن.

وشه کانی سه ر به باجی بازرگانی:

له بازرگانی و کپین و فروشتندا، چ له ناوه وه یا له گه ل و لاتانی دهره وه، بۆ
 هه موو شتییک و له ناوخۆش بۆ هه ندیک شت و مه ک له لایه ن ده ولته ته وه وه
 (باج) ده سه نرئ و ده خریشه پارسه نگی پرۆسه ی بازرگانییه وه، وه ک: باجی
 گو مرگی له بازرگانیدا ده سه نریت.

عموله: له زمانی عهره بییه وه وه رگیراوه بۆ کوردی، بۆ هه قی خان و شوینی
 کپین و فروشتن، گو مرگی تووتن، خوی، ئەم جوړه باجانه له زمانی تازه و کۆندا
 به کار ده هینرین و ماون. ترانسیت: له زمانی ئینگلیزییه وه هاتۆته ناو زمانی
 کوردی بۆ بازرگانی دهره وه یه، به رمیل، بۆشکه: له زمانی عهره بی و فارسییه وه
 له بواری بازرگانیدا هاتۆته ناو زمانی کوردییه وه بۆ کپین و فروشتنی نه وت و
 گاز.

وشه کانی ناوی پارو دراو: له بواری بازرگانیدا پارو دراو هۆی ئەنجامدانی
 کپین و فروشتنه به هۆی گوپانی ژبانی ئابوورییه وه هه ندیک دراو پارهی کۆن
 به هۆی به رزبونه وه ی نرخ له به کاره یتانیدا نه ماون و له بیر ده چنه وه، هه ندیکیان
 له زمانی عهره بییه وه و هه ندیکیان له زمانی ئینگلیزییه وه، هاتوونه ته ناو
 زمانی کوردی، چ له شیه ی کۆنه که ی و چ له تازه که یدا. بیتجگه له ره نگدانه وه ی
 هه ندیک وشه و ناوی پارهی جیهانی که له کوردیدا ره نگیان داوه ته وه، وه ک:
 عانه، پینچ فلس، ده فلس، بیست فلس، په نجایی، روپیه، روبه، دراوی

عه‌ره‌بین و تیکه‌ل به وشه‌ی کوردی کران هه‌روه‌ها: دره‌م، نیو دره‌م، دینار، پینج دیناری، ده دیناری، بیست و پینج دینار، په‌نجا دیناری، پاره‌کۆنه‌کانیش که له زمانی بێگانه‌وه وه‌رگیراون له کوردیدا به‌کارهاتوون، وه‌ک: قرۆش، لیره، لیره‌ی ره‌شادی، لیره‌ی قوسه‌نتینی، لیره‌ی عوسمانلی، ئەم دراوانه له بازرگانی ئیستا له زمانی کوردی وه‌کو وشه‌یه‌کی مردوو ماونه‌ته‌وه و دینار شو‌نێانی له کپین و فرۆشتندا گرتۆته‌وه.

دراوی بێگانه و نه‌وروپایی: هه‌ندیک دراو پاره‌ی جیهانی یا نه‌وروپایی به‌هۆی بازرگانی نیو ده‌وله‌تییه‌وه، هاتوونه‌ته ناو زمانی کوردیییه‌وه وه‌رگیراون له نووسین: دۆلار، فره‌نک، پاوه‌ن، رۆبل به‌هۆی گۆرانی ژیان و باری ئابووری تازه‌وه، چوونه ناو زۆریه‌ی زمانه‌کانی میلله‌تانی جیهانه‌وه وه‌ک وشه‌یه‌کی زمانه‌که‌یان ته‌نانه‌ت له زمانی کوردیشدا به‌تایبه‌تی (دۆلاری ئه‌مریکی) به‌کاردیت.

چۆنیه‌تی نه‌ه‌جامدانی کپین و فرۆشتن له‌کۆندا: له سه‌ره‌تای په‌یدابوونی مامه‌له‌و سه‌وداو کپین و فرۆشتندا، به‌هۆی نه‌بوونی پاره‌وه، نه‌ه‌جامدانی له سنووری ناوچه‌یی و ناو‌خۆیدا په‌یدا بووه شیوه‌ی ئال و گۆری (سلع المقایضه) به‌ به‌ره‌می تر، به‌م شیوانه‌ی خواره‌وه له زمانه‌که‌دا به‌وشه‌ ره‌نگی داوه‌ته‌وه، وه‌ک: سه‌ر به‌سه‌ر، یه‌ک به‌یه‌ک، یه‌ک و نیو، یه‌ک و دوو، یه‌ک و سێ... هتد.

قۆناغی پێشه‌سازی: ئەم قۆناغه‌ش به‌هۆی زیادبوونی راده‌ی به‌ره‌م و به‌ره‌ینه‌وه، له سنووری پتویستی مāl و خێزانه‌وه، بۆ بوارو سنووری دێهات و، پاشان بۆ سنووری ناوچه‌و شاره‌کان به‌ راده‌یه‌ک که ده‌بیسته‌ هۆی په‌یدابوونی که‌ره‌سه‌ی خاو و سه‌رمایه، که به‌هۆیانه‌وه کارگوو پێشه‌سازی سه‌ری هه‌لداوه.

له‌سه‌رتاوه‌ له‌ناو کورده‌واریدا، له دێهاته‌وه به‌شیوه‌ی ئیش و کاروپێشه‌ی بچووک له‌سه‌ر ئاستی پتویستی خێزان و دێدا، پێشه‌سازی یا باشت‌ر وایه‌ ب‌لێین،

پیشه‌ی دهستی، له کۆندا دهستی پێکردوو، ورده ورده گه‌شهی کردوو و له‌گه‌ڵ گه‌شه‌کردنی و پهره‌ی سه‌ندنی ژياندا، پيشه‌سازی گه‌وره، له‌سه‌ر ئاستی‌کی گه‌وره‌و داها‌تی پيشه‌سازی و ته‌کنۆلۆژیای جیهانی په‌یدا‌بوو، ئهم باره‌ تازه‌یه، له‌ زماندا به‌شێوه‌ی وشه‌ له‌ زمانی میلله‌تانداو له‌ زمانی کوردیشدا ره‌نگی دایه‌وه، فه‌ره‌نگی زمانه‌که‌ی به‌ ده‌یان وشه‌ی زمانه‌ ئه‌وروپاییه‌کان به‌تایبه‌تی له‌ زمانی ئینگلیزییه‌وه‌ ده‌وله‌مه‌ندو فراوان بوو، وشه‌کانی خرا‌نه‌ ژێر رکی‌فی ده‌نگ و ده‌ستووری زمانی کوردییه‌وه‌، له‌ زمانی قسه‌کردن و زمانی نووسینیشدا به‌کار‌دێن و ره‌نگیان داوه‌ته‌وه، وه‌ک: له‌م بوارانه‌دا، به‌پیتی سه‌رده‌م له‌ کۆنه‌وه‌ بۆ ژيانی تازه:

وشه‌کانی بواری پيشه‌ دهستی کۆنی کورده‌واری:

له‌ بواری ئامی‌رو ئامرازو که‌ره‌سه‌ی به‌ره‌م هێنانی کۆن وه‌ک: پا‌ج، ته‌ور، تیشک (ته‌شو)، چه‌قۆ، بێ‌ل، با‌ته‌ (قازمه‌)، خا‌که‌ناس، ده‌ستار، می‌کوت، هه‌وجار، ناشی ئاو، لاپی‌ته، بێ‌له‌قان، شه‌غره‌و که‌ره‌سه‌کانی، داس، داسولکه، قه‌یناغ، هه‌ستان، چه‌کوش.

پیشه‌ی جۆ‌لایی ته‌ون و کاری دهستی: کلا‌شی په‌رۆ، کلا‌شی به‌ن، رانک و چۆ‌غه‌ی گر، په‌سته‌ک، لبا‌د، لا‌کیش، فه‌ره‌نجی (کو‌له‌ با‌ل)، قا‌پووت، پوزه‌وانه، گۆ‌ره‌وی خوری) لفکه (لی‌فکه)، (ئه‌وانه‌ی پيشه‌وه له‌ خوری دروست ده‌کرتین)، ره‌شکه، جه‌وا‌ل، تی‌ر، هه‌گبه، خه‌رار، به‌ره، به‌رمال، پۆ‌یه‌شم، (پۆ‌یه‌شمین، تو‌ره‌که، مافور، رایه‌خ جاجم، ره‌شمال (خپۆ‌هت) ئه‌مانه له‌ موو دروست ده‌کرتین یا‌تی‌که‌لن له‌ خو‌ریش و له‌ لایه‌ن جۆ‌لاو هه‌لاج و ته‌ونکه‌ره‌وه که‌ نمونه‌ی پيشه‌سازی کورده‌واری‌ن دروست ده‌کرتین.

پیشه‌ی خه‌راتی (دۆ‌می): هێ‌له‌ک، بێ‌ژنگ، سه‌ره‌ند، شه‌نه، بو‌یاک کردنه‌وه‌ی دانه‌وێ‌له‌و گه‌نم و جۆ‌به‌کار‌دێن.

پیشه‌سازی هۆیه‌کانی هاتووچۆی کۆن: به‌لەم، کەلەک، (عارەبانە گالیسکە).

پیشه‌سازی ئامرازی سەردەمی ناوەراست/: جەنجەر، شەپشەپە (ئامیتری دروونەیدەو بەهۆی ئیستەرەو بەکار دەهێنرێن). مەکینەى ئاسنى جووت، گالیسکەى بەرووبووم کیشانەو.

ناوی پیشەسازە کۆنەکان: هەلاج، تەونکەر، جۆلا، کارگەچى، خەپات، قازانچى، موتابچى، ئاسنگەر، مسگەر، بۆیاغچى، کلچى، کورە چى، تەنە کە چى، خمچى، هەروەها وشەکانى سابونچى، نەجار لە زمانى عەرەبىیەو وەرگیراوە تە زمانى کوردی.

پێویستە هێما بۆ ئەو بەکەین کە ئەم وشانەى بواری سەردەو، دواى گۆڕانى بارى ئابوورى و، داھاتنى ژيانى تازەو پەیدا بوونی داکسەوتنى بەرھەمى پیشە‌سازی تازەى تەکنۆلۆجیا، زۆر ئامیتر و پیشە‌سازی تازە ناوە‌کانیان هاتۆتە ناو زمانى کوردییەو یا ناوە‌کانیان لە زمانى خاوەن و میلەلەتە‌کانیانەو، وەرگیراوە بۆ ناو زمانى کوردی و زۆریش لە بەرھەمە کۆنانە لە گەڵ ناوە‌کانیان لە بیرچوونەتەو، یا وردە وردە لەبێردەچنەو بەهۆی پەیدا بوونی ئامیتر و کەرەسەى هاوچەرخ و تازە شۆینە‌کانیان لە زمانەکەو بەکارھێناندا دەگرەنەو و هەندىکیشیان وەک خۆیان دەمێنیتەو، نمونە:

پیشه‌سازی تازەى: ئاشى ناگر (ئاسیاو)، ئاشى کارەباى، ئاشى گەرۆک، کارگەى مافور کارگەى رستن و چنن، کارگەى پیتلاو، کارگەى لوقم، کارگەى سۆندە، کارگەى شیرەمەنى (ماست)، کارگەى پەلەوەر، کارگەى کاشى، کارگەى بلۆک، کارگەى ئەلیمینیۆم (لە ئینگلیزییەو وەرگیراوە بۆ ناو کوردی)، کارگەى روخام (لە عەرەبىیەو وەرگیراوە)، کارگەى کەللە شەکر، کارگەى چیمەنتۆ (لە عەرەبىیەو وەرگیراوە).

ناوی هۆیه‌کانی تازه‌ی گواستنه‌وه: فرۆکه، که‌شتی، پاپۆر، شه‌مه‌نده‌فه‌ر، ته‌یاره، سه‌یاره، سه‌فینه، غه‌واسه، قطار، له‌ زمانی عه‌ره‌بییه‌وه وه‌رگیراون ناوی پیشه‌و ئیش که‌رانی پیشه‌سازی له‌ عه‌ره‌بییه‌وه، وه‌رگیراون له‌ زمانی کوردیدا ره‌نگیان داوه‌ته‌وه وه‌ک: مصلح، به‌راد، کاره‌باچی، لحیمچی، سه‌عاتچی، نجار، سوپنجی.

وشه‌گانی به‌رهممی پیشه‌سازی جیهانی: که‌ له‌ ناو زمانی کوردیدا ره‌نگیان داوه‌ته‌وه‌و، وه‌کو وشه‌یه‌کی کوردی له‌ نووسین و قسه‌کردندا به‌کار ده‌هێنریت و، خراونه‌ته‌ ژێر ده‌ستووری به‌کارهێنانی زمانی کوردیی‌وه‌و، زمانه‌که‌یان ده‌وله‌مه‌ند کردوه‌و، پێویسته‌ نه‌مه‌ش بو‌تریت، که‌ وه‌رگرتنی وشه‌ی بێگانه‌و نه‌وروپایی و ئینگلیزی نابیت به‌شێوه‌یه‌کی کو‌ترانه‌ بیت و زۆری له‌ زمانه‌که‌ بک‌ریت و به‌کار به‌هێن‌رین، پێویسته‌ وه‌رگرتیان دوا‌ی گونجاندنی ده‌ستوو‌رو نه‌بوونی وشه‌ی خۆمالي و کوردی بیت، نه‌گینا، به‌پێچه‌وانه‌وه‌ زمانه‌ که‌ ده‌خریته‌ ژێر لافاوی وشه‌ی پێگانه‌وه‌و، پاش ماوه‌یه‌ک تاییه‌تی نه‌ته‌وه‌ی خۆی له‌ ده‌ست ده‌دات و وه‌رگرتنی ئه‌م وشانه‌ش به‌ زمانی خاوه‌ن و میلله‌ته‌که‌یانه‌وه‌ ناو‌راون به‌هۆی پێویستی‌یانه‌وه‌ به‌ ناو زمانانی جیهاندا بلا‌بوونه‌ته‌وه‌، بۆیه‌ کاری خراپ ناکاته‌ سه‌ر زمان. نمونه‌ی وشه‌کان نه‌مانه‌ن:

تراکتۆر، کومباين، پايسکيل، ماتۆر، ترام، تاکسی، لۆری، جیب، پیکاب، لاندروڤنه‌ر، لاندکروژه‌ر، رانج روڤنه‌ر، فۆلگا، تیۆتا، لاده، فیات، ریم، مارسیدس، سوپه‌ر، جامپۆ، فه‌رگه‌سۆن، دیزل، رادیۆ، ته‌له‌فزیۆن، قییدیۆ، مایکروڤۆن، گرامافۆن، ئیرکوندیشن، کو‌مپیوته‌ر، بارۆمه‌تر، میکرو‌سکۆب، کامیرا، سینه‌ما، ترانسستۆر، کو‌یل، رادیته‌ر، رادار، مایکرو، ته‌له‌فۆن، ته‌له‌گراف، شوفل، گرته‌ده‌ر، بیلدۆزه‌ر، ...هتد.

له‌ زمانی عه‌ره‌بییه‌وه: سه‌یاره، ته‌سجیل، سماعه، مېرده، غساله، مجمده،

فون کاویل، مکینہ، طباح، سۆیه، کاویه، جهاز، لاسلکی، مصفی، کهوسه‌ره،
مشار، مضخه، که‌لابه (قلاچ)، کابسه.

ناوی نیش که‌رانی پیشه‌ساز به‌ئینگلیزی: به‌هۆی بوونی هه‌ندیک کۆمپانیای
ئینگلیزی ئه‌مه‌ریکایی وه‌کو هی نه‌وت، گاز له هه‌ندیک شاری کوردستان و
کوردنشیندا وشه‌ی پیشه‌سازو کارگه‌رانی و پیشه‌زان له زمانی ئینگلیزی
که‌وتۆته ناو کوردی و به‌کاردێن وه‌ک: فۆرمه‌ن، فیتەر، وایه‌رمه‌ن، ئستاف،
ئنجنیتەر، هه‌روه‌ها وشه‌ی ئۆف (پشودان) هاتۆته ناو زمانی کوردی و له
ئینگلیزییه‌وه وه‌رگیراوه.

وشه‌کانی به‌رهمی پیشه‌سازی جیهان:

که‌له‌ناو زمانی کوردیدا ره‌نگیان داوه‌ته‌وه‌و وه‌کو وشه‌یه‌کی کوردی له نووسین
و قسه‌کردندا به‌کار ده‌هێنریت و خراونه‌ته ژێر ده‌ستووری به‌کارهێنانی زمانی
کوردیه‌وه‌و زمانه‌که‌یان ده‌وله‌مه‌ند کردووه‌و پێویسته‌ بوتریت، که وه‌رگرتنی
وشه‌ی بێگانه‌و نه‌وروپایی و ئینگلیزی نابیت به‌شێوه‌یه‌کی کوێرانه بیت و زۆر له
زمانه‌که‌ بکریت و به‌کار به‌هێنریت، پێویسته وه‌رگرتنیان دواي گونجاندنی
ده‌ستووری و نه‌بوونی وشه‌ی خۆمالي و کوردی بیت، ئه‌گینا به‌پێچه‌وانه‌وه
زمانه‌که‌مان ده‌خریته ژێر لافاوی وشه‌ی بێگانه‌وه‌و پاش ماوه‌یه‌ک تایبه‌تیی
نه‌ته‌وه‌یی له‌ده‌ست ده‌دات، وه‌رگرتنی ئه‌م وشانه‌ش به‌زمانی خاوه‌ن و
میلله‌ته‌که‌ یانه‌وه ناوهران و به‌هۆی پێویستیانه‌وه، به‌ناوی زمانانی جیهاندا.

ئەنجامى لىكۆلىنەۋە:

بەھۆى ئەم لىكۆلىنەۋەيە گەيشتوۋمەتە ئەم ئامانجانەي خوارەۋە:

۱- ئاگادارى بوون و ئاگا لى بوونى وشە كۆنەكانى زمان، بەتايىبەتى ئەوانەي لە بواری ژيانى ئىستادا بەسەرچوون و، بەھۆى پىتويست نەبوونيانەۋە بەكارناھىتەرتىن و ورده ورده لە بېردەچنەۋە بەتۆمارکردنيان دەپارتىزىن.

۲- لىكۆلىنەۋە، بەگشتى و لىكۆلىنەۋەي زمانەوانى بەتايىبەتى ئەوانەي سەر بەزمانى سەردەمى ژيانى كۆن و تازەن فەرھەنگى زمان دەۋلەمەند دەكات.

۳- تواناي زمانەكە بەرامبەر گۆران و پەرەسەندىن مېژوۋىي و كۆمەلايەتى لەپوۋى تواناۋ گونجانى ژيانى تازەو سەردەمدا بەرامبەر زانست و زانيارى و چوونە پىشەۋەي ژيانى دەرەكەۋىت.

۴- تۆمارکردنى ناۋى پىشەيى شارەزايان و جۆرى پىشەسازى كوردەۋارى و بارى ئابوۋرى سەردەم لە زۆر قۇناغى جىاۋازدا.

۵- ھۆى گۆرانى بارى ئابوۋرى و ژيانەۋە، دەتوانرى لە سنوۋرى قىسە بەكارھىتەرۋەكانا جۆرى ژيانى سەردەم و چۆنىيەتى ديارو دەست نىشان بىكرىت، واتە بەھۆى وشەۋە دەتوانرى لىكۆلىنەۋەي مېژوۋى زمان بىكرىت.

۶- ناۋو وشە كۆنەكانى بواری كىشتوكالى و بازىرگانى و پىشەسازى سەردەمى ژيانى كۆن بەپىچەۋەنەي بەشىكى زۆر ناۋو وشە كۆنەكانى تازەي ئەو بوارانە لەناۋ زمانەكەۋە سەريان ھەلداۋەو ۋەرگىراون.

پەراوێز:

- ١- بڕوانە: الدكتور علي عبدالواحد وافي / اللغة والمجتمع، ١٩، ل ١٤٢
- ٢- د. خليل ابراهيم حماش، اللغة والحضارة، الاقلام عدد (٦)، ٩٧٥، ل ٤٨
- ٣- دكتور وريا عومەر ئەمین، بێج و سیمای یاساکانی گۆنزانەوه، رۆشنبیری نوێ، ژماره (١٢١)، ١٩٨٩، ل ٧٢
- ٤- زبیر بلال اسماعیل، مێژووی زمانی کوردی، وەرگێڕانی یوسف رۆوف علی، بەغدا، ١٩٨٤، ل ٨٩، ٩٥.
- ٥- فؤاد حەممە خورشید، اللغة الكردية، التوزيع الجغرافي للهجاتها، بەغدا، ١٩٧٣، ل ٤٦.
- ٦- د. علي عبدالواحد وافي، اللغة والمجتمع، القاهرة، ١٩٥١، ل ٩.م
- ٧- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ترجمة د. محمد عبدالواحد العزيز عجمية بيروت ١٩٨٣، ل ٢٩١.
- ٨- د. جەمال رەشید، لێکۆڵینەوهی زمانەوانی دەربارەى مێژووی ولاتی کوردەواری، بەغدا، ١٩٨٨، ل ٤٢.
- ٩- د. علي عبدالواحد وافي، سەرچاوەی پیتشوو، ل ٢٣.
- ١٠- بڕوانە: / التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ل ١٨٧.
- ب/ د. ابراهيم السامرائي، العربية تواجه العصر، موسوعة صغيرة، بەغدا، ١٠٥، ل ٤٢.
- ١١- عبدالعزیز بن عبد الله، تطور الفكر واللغة، دار لسان العرب، لبنان، ل ٩٧.

- ۱۲- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ۲۹۷.
- ۱۳+ د. مهندس مرعي، موسوعة المعاجم التكنولوجية التخصصية- الهندسة الزراعية ل ۲۴.
- ۱۴+ د. مهندس حسن مرعي، سەرچاوهی پیتشو، ل ۳۱۶.
- ۱۵+ التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ل ۲۹۷.
- ۱۶+ د. مهندس حسن مرعي، سەرچاوهی پیتشو، ل ۲۴، ۲۵، ۳۱.
- ۲۷، ۲۸۱، ۳۱۶.
- ۱۷+ التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ل ۲۹۱.
- ۱۸+ د. جمال رهشید، سەرچاوهی پیتشو، ل ۱۲۸.

سەرچاوهكان به كوردی:

- ۱- د. ئەو رهحمان حاجی مارف، بنچینهی دانانی فرههنگی کوردی- عهدهیی، پهروهدهو زانست، ژماره (۶) سالی (۳)، بهغدا ۱۹۷۳، ل ۵۷- ۸۴.
- ۲- ئەنوهەر طاهر بکر، گزنگی زمان له ژياندا، پهروهدهو زانست، ژماره ۹، سالی ۴/ بهغدا ۱۹۷۵، ل ۹- ۱۰.
- ۳- د. جمال رهشید، لیكۆلینهوهی زمانهوانی ده‌رباره‌ی میژووی ولاتی كوردیه‌واری، بهغدا ۱۹۸۸.
- ۴- د. خلیل ابراهیم حماس، اللغة والحضاره، الاقلام، عدد (۶)، ۹۷۵، ل ۴۸.
- ۵- زبیر بلال اسماعیل، میژووی زمانی کوردی، وه‌رگیتپانی کوردی، یوسف رؤوف علی، بهغدا، ۱۹۸۴.
- ۶- غازی فاتح وهیس، روناكبیری له كتیبی زمانی نه‌ته‌وایه‌تی کوردی،

- رۆشنبیری نوێ، ژماره ۱۱۱، به‌غدا ۱۹۸۶، ل ۲۰۵ - ۲۱۸.
- ۷- محمدی ملا کریم و که‌مال جلال غریب، هه‌لبژاردنی زاراوه‌ی کوردی، په‌روه‌رده‌و زانست ژماره ۶، به‌غدا، ۱۹۷۳، ل ۲۹ - ۵۶.
- ۸- د. نه‌سرین فه‌خری، په‌ره‌سه‌ندنی مێژوویی واتای وشه‌و ده‌وری له ده‌وله‌مه‌ند کردنی زماندا، رۆشنبیری نوێ، ژماره ۱۲۶، به‌غدا ۱۹۹۰.
- ۹- د. نه‌سرین فه‌خری، رێبازی به‌ کوردی کردنی زاراوه، رۆشنبیری نوێ، ژماره ۱۱۴، به‌غدا ۱۹۸۷، ل ۱۲۳ - ۱۳۶.
- ۱۰- د. وریا عمر امین، بنج و سیمای یاساکانی گوێزانوه، رۆشنبیری نوێ، ژماره ۱۲۱، به‌غدا ۱۹۸۹، ل ۷۲ - ۷۶.

سه‌رچاوه‌ به‌عه‌ره‌بی:

- ۱۱- د. ابراهیم السامرائی، التطور اللغوي التاريخي، بیروت ۱۹۸۱.
- ۱۲- د. ابراهیم السامرائی، العربية بین امها وحاضرها، دار الحرية للطباعة بغداد ۱۹۷۸.
- ۱۳- د. ابراهیم السامرائی، العربية تواجه العصر، الموسوعة الصغيرة، دار الجاحظ بغداد، ۱۹۸۲.
- ۱۴- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم محمد عبدالله عجمي، دار النهضة العربية بیروت ۱۹۸۳.
- ۱۵- د. جمعة سيد يوسف، سيكولوجية اللغة المرض العقلي، سلسلة كتب شهرية، الكويت ۱۹۹۰.
- ۱۶- طه باقر، من تراثنا اللغوي القديم، سمي في العربية بالدخيل، مطبعة المجمع العراقي بغداد / ۱۹۸۰.
- ۱۷- عبد العزيز بن عبدالله، تطور الفكر واللغة، دار لسان العرب، لبنان.

- ١٨- الدكتور علي عبدالواحد وافي، اللغة والمجتمع، دار احياء الكتب الرسمية حصرط ٢١.
- ١٩- فواد حمه خورشيد، اللغة الكردية، التوزيع الجغرافي للهجاتها، مطبعة الوسام، بغداد، ١٩٨٣.
- ٢٠- كتاب المورد، دراسات في اللغة، الطبعة الاولى بغداد ١٩٨٦.
- ٢١- د. مهندس حسن مرعي، المعاجم التكنولوجية التخصصية، الهندسة الزراعية.
- ٢٢- د. محمد احمد ابو الفرح، مقدمة لدراسة فن اللغة، دار النهضة العربية بيروت، ١٩٦٦.
- ٢٣- هيو برام ولش، الطفل والمجتمع ترجمة محمد باقر نوبخ، دار الحرية للطباعة، كلية التربية جامعة بغداد، ١٩٩٠.

کاریگه‌ری بزووتنه‌وه‌ی کوردو فراوانبوونی فهره‌ه‌نگی وش‌ی زمانی کوردی

زمان وه‌کو دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی، هۆیه‌که‌ بۆ تیگه‌یشتن، بۆ ده‌ربرینی هه‌ست و نه‌ست و بیروباوه‌ر، واته‌ زمان ده‌بیته‌ هۆی دروستبوونی په‌یه‌ه‌ندی، ئه‌م په‌یه‌ه‌ندییه‌ش، به‌ده‌وری خۆیدا، کۆمه‌ل پتکه‌ده‌ه‌ینیت، واته‌ کۆمه‌لی مرۆڤایه‌تی به‌بی‌ زمان دروست نابیت، مرۆڤیش به‌بی‌ زمان نابیت و ژیانیش بی‌ زمان هیچ ده‌بیته‌ و له‌ ئاستیکی راوه‌ستاو ده‌بیته‌، مرۆڤ وزه‌ توانای بیه‌رکردنه‌وه‌ی نامیتیت (١)، ئه‌گه‌ریش یه‌کی‌ک له‌ کۆمه‌ل دوور بخریته‌وه‌ بۆچۆلی، له‌ناو ئاوه‌دانیدا نه‌ژیت وه‌کو ئاژهل هه‌لس وکه‌وت ده‌کات.

به‌مه‌ ده‌رده‌که‌ویت، زمان دیارده‌وه‌ هۆیه‌کی گرنگی ژيانی مرۆڤه‌و، به‌شیکه‌ له‌ شارستانییه‌ت و شارستانییه‌ت به‌بی‌ زمان نابیت و پیش ناکه‌ویت، زمانیش به‌بی‌ شارستانییه‌ت هیچ گه‌شه‌و گۆران ناگریته‌ خۆی، بۆیه‌ به‌هۆی گۆرانی لایه‌نه‌کانی ژيانه‌وه‌، ده‌گۆریت و فهره‌ه‌نگی وش‌ه‌کانی، به‌م پتیه‌ فراوان ده‌بیته‌، ئه‌م لایه‌نانه‌ی که‌ ده‌بنه‌ هۆی فراوانبوونی وش‌ه‌ی زمان زۆرن، وه‌ک: هۆی کۆمه‌لایه‌تی و شارستانییه‌تی نه‌ته‌وه‌و لایه‌نه‌ جو‌راوجۆره‌کانی ئه‌م شارستانییه‌ته‌، هۆی کاریگه‌ری نه‌ده‌بیات و پیشکه‌وتنی رۆشنبیری، کارتیکردنی زمانیک به‌سه‌ر زمانیکی تره‌وه‌، هۆی زمانه‌وانی، هۆی ئابووری (٢)، هۆی رامیاری.

ئه‌م هۆیانه‌، ده‌بنه‌ هۆی گه‌شه‌کردن و پیشکه‌وتنی زمان، بی‌گومان

پیتوستییەکانی ژبانی مروڤ و کۆمەڵ، لەگەڵ پێشکەوتن و گۆڕانی کۆمەڵدا، دەگۆڕێت و زیاد دەکات و پیتوستی تازە ی ژبانی کۆمەڵ لەگەشەو گۆڕانیدا دیتە کایەوه، ئەو پیتوستییانە، پیتوستییان بەزمانی دەپرین هەیه، واتە زمانیک دەبێت لەگەڵ ئەو گۆڕان و پێشکەوتنەدا بگونجێت. واتە زمانی زیندوو رەسەن، دەبێت زمانی سەر دەم بێت و، بتوانێت، پیتوستییەکانی سەر دەم، لە داهاات و داهێنانی تازە تەکنۆلۆژیاو زانستی جووڕەجووڕ دەبرێت و زمانی زانست و کۆمەڵ بێت.

لێرەو ژبانی مروڤ لەو گۆڕانەدا، هەندیک پیتوستی و شتی کۆن، کەمتر بەکار دەهێنێت و، ورده ورده، پیتوستی پێیان نامینێت و شەو ناوەکانیانیش کەمتر لە زمانی ژبانی روژانەدا بەکار دەهێنێت، لێرەو پیتوستی تازە ی ژبانی کۆمەڵ و شەو ناوی تازەو نوێباو، دەهێنێتە کایەوهو ئەم و شەو زاراوه نوێیانە دیتە ناو فەرەهنگی زمانە کەیهوه، و شەکانی زیاتر دەکەن و فەرەهنگی و شەکانی فراوانتر دەبێت، ئەم و شەو زاراوانە سەر یەو لایەنانەن، کە لە سەرەوه، هێما مان بۆ کرد، کە دەبنە هۆی فراوانبوون و زیادبوونی و شە ی زمان.

یەکیەک لەو لایەنانە ی سەرەوه، لایەنی رامیارییە کە دەبێتە هۆی فراوانبوونی فەرەهنگی زمان، ئێمە لێرەدا، لەم لیکۆلینەوهیە لەناو ئەم هۆیەدا هۆیەک دەبینین کە ئاوێتە ی، ئەم لایەنە ی رامیاری بووهو بۆ کۆمەڵگای کوردەواری، لە شێوه ی بزوو تنهوه ی خەباتی کوردایەتی و شوێشە کەیدا، خۆی نواندوووهو، کاریگەری بە سەر زمانی کوردەوارییەوه دیاره.

ئێمە لێرەدا، باسی لێوه دەکەین، چونکە لایەنی شوێشی کورد کاریگەری جیا جیا بە سەر زمانە کەیهوه جێهێشتوووهو، پێوه ی دیاره لە بەر ئەوه ی شوێشیش لەناو کۆمەڵ و میلله تدا پیتوستی خۆی هەیه، ئەم پیتوستییەش زمانی دەپرینی خۆی دەبێت، فەرەهنگی و شەو زاراوه ی سەر یە خۆی دەهێنێتە کایەوهو لە زمانی

کۆمەلەکەدا، رەنگ دەداتەو، ئەم رەنگدانەو لایەنی جوۆرەجوۆری، شوۆرشەکە ی لەناو زمانی کوردەواریدا گرتۆتەو. واتە شوۆرش و خەباتی کوردایەتی کە لەنیوەی دووەمی سەدە ی نۆزدەهەمەو، کە سەرەتاکە ی لە پەیدا بوونی هەستی نەتەوایەتی یەو سەری هەڵداو، ئەم پەیدا بوون و سەر هەڵدانە، بەرە بەرە، لەشیوەی خەباتی رامیاری لە لایە ک و، بەشیوەی بزوتنەو ی خەباتی چە کداری، لە لایە ک ی ترەو، دەست پێکردو، لەناو زمانە کەدا وشەو زاراو و دەپرینی تایبەت بەخۆی هاتۆتە کایەو زمانە کە ی دەوڵە مەند و فراوانتر کردو.

بۆ نمونە شوۆرش و راپەرینی شیخ عوبیدوڵلای نەهری، شوۆرش ی شیخ مەحموودی نەمرو شوۆرش ی خوۆببوون (ئاگری داغ) بەسەرۆکایەتی ژەنەرال ئیحسان نوری پاشا، دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران و کۆماری کوردستان، شوۆرش ی ئەیلوولی ١٩٦١، شوۆرش ی نوێی گەلی کورد لە سالی ١٩٧٦هـ (٤) تا کو ئێستا بە دەیان و سەدان وشەو زاراو ی سەر بەژیان و، لایەنی ئەو شوۆرشانە هاتوونە تە ناو زمانی کوردییەو و فەرەنگە کە یان فراوان کردو، لە بارە ی لایەنی رامیاری، سەربازی و پیشمەرگایەتی، راگە یاندن و ئەدەبیاتی شوۆرش، دارایی و ئابووی... هتد

ئەم وشانە بەرپێگای جوۆرەجوۆری زمانەوانی هاتوونە تە ناو زمانی کوردی و، بەشیوەی پەيوەندی هەرەمی لەسەرەو بۆ خواریوە (سەرکردایەتی بۆ ناو میللەت) لەناو زمانە کەو خەڵکدا جێگیربوو و بلاوێۆتەو، وشەکانیش لە پەیدا بوونیاندا سەربەم رێگایانەن:

- ١- رێگای دارشتن (الاشتقاق).
- ٢- رێگای لێکدان (الترکیب).
- ٣- رێگای داتاشین (النحت).
- ٤- رێگای وەرگێژان (الترجمة).

۵- رێگای وەرگرتن (الاقتباس)

لەناو ئەم رێگایانەدا، بۆ وەرگرتنی وشەی لایەنی رامیاری و خەباتی چەكدارى، بەپێى خاسیەتی زمانی کوردی، رێگای لێکدان و داڕشتن، دەوری هەبوو، لە زمانی بێگانەودەش رێگای وەرگرتن (الاقتباس) دەوری کاریگەری هەبوو، لە هاتنە کایەى وشەى سەر بەژبانی شۆرش و رامیاری، ئەم وشانەش سەر بە لایەنی رامیاری، سەربازی، فەلسەفی و نەتەواپەتی، راگەیاندن و تارا دەیه کیش لایەنی دارایی و ئەدەبیاتی گرتۆتەو، مەبەستمان لە وشەى ئەدەبیاتی شۆرشگێڕییە، ئەمجا بەپێی دیاریکردنی ئەم لایەنانەو، بەپێی پێویست ئاوڕ لە نمونەى وشەکانى سەر بەشۆرشى کوردەواری دەدەینەو، لە شونینی خۆیاندا، دەیانخەینەروو.

ئەم وشانەش، بەزۆری، بەپێی پەیوەندییەکی هەرەمی، لەسەرکردایەتی شۆرشەکەو، هاتۆتە خوارەو، کۆمەڵی کوردەواری و، دەزگا جیا جیاکانی شۆرشەکە بەکاربان هێناو، پاش ماوێهەک لە زمانەماندا، چەسپاون و بوونەتە وشەیهکی سەر بەزمان و فەرھەنگی وشەکانی و نمونەى وشە بێگانەکانیش، کەوتوونەتە ژێر رکێفی ئاواز دەرپرینی دەنگسازى، کوردییەو وەکو دیموکراتی، کادیر، کۆماندۆ، دکتاتۆر، دکتاتۆرییەت، پەرلەمان، پەرلەمانتار، سکرتێر، مەکتەبی سیاسى، فاشیزم، فاشییەت، ئۆتۆنۆمی، فیدرالی، عمیل، عنصرى، جینۆساید... هتد.

لێرەو نمونەى بۆ رێگاگانى پەیدا بوون و فراوانبوونی وشەى کوردی

دەهێنێتەو:

رێگای داڕشتن (۵): رێگایەکە لە وشەو کەرەسەیهکی سەر بەخۆی زمانی کوردییەو، بەیارمەتی پیشگرو پاشگری زمانی کوردی دەتوانرێت دابەزێژیت، یا دەیان وشەى سەر بە لایەنی شۆرشى کوردەواری پەیدا بوو و هاتۆتە ناو زمانی

كوردییه وه، وهك ئەم یاسایه.

وشه / كه ره سه و مۆرفیمی سه ره خو + پاشگر = وشه ی داپژراو.
(ره گی چاوگ) نوین = هر — نوینەر، کارامه، کۆمیتسه، ناوچه، دهسته،
بارهگا.

پیشگر + وشه / كه ره سه ی سه ره خو = وشه ی داپژراو لئ + هاتوو —
لیهاتوو. راهپین، رامالین، بیتهل..

ئه مچار غوونه کانی وشه ی ئەم ریگایه وهك: کوردایه تی، کۆمیتسه، بهره،
خێله کی، فرۆكه، نۆكه، ده ره کی، سه ره کی، چۆنیه تی، چه ندایه تی.

ریگای لیكدان: (الطریقه التركیبیه) به هۆی لیكدانی دوو مۆرفیمی یا دوو
وشه ی سه ره خووه، ده توانری به هۆی ئامرازی ناوگر یا بی هۆی لیكدان، ده یان
وشه ی سه ره به بزوتنه وه ی رزگاریخوازی نه ته وه یی و شوړشی گه لی کورده وه،
هاتۆته ناو فره نه گی زمانی کوردییه وه، به پیتی ئەم ده ستووره.

۱- وشه / مۆرفیم + وشه / مۆرفیمی تر بی هۆ = وشه ی لیكدراو.
وشه ی لیكدراوی بی هۆ
شوړش + گیتی (ره گی چاوگه) = شوړشگیتی، بنكه، ده ست + وه شین =
ده ست وه شین.

رئ + باز = ریبار. زه حمه تکیش. فره لایهن، زیرپۆش، سه ره پهل، سه رلق،
ئه ندام پۆل، په یامنیتر، ناگریه ست، سه ریاز.

۲- وشه ی لیكدراو، به هۆی ئامرازی به ستنی ناوگره وه:
وشه / مۆرفیم + ئامرازی به ستنی (ناوگر) + وشه / مۆرفیم = زه بر + و +
زه نك = زه بروزه نك.

دهس + به + سه ره = ده سه به سه ره، ده ره ده ره.
ریگای وه رگیتی، به هۆی واتاو مه به ستی وشه ی بیگانه وه، له حاله تی

نەبوونی وشەى خۆمالى و رەسەنى كوردى، بەم رىگايە وشەى زۆر ھاتۆتە ناو
فەرھەنگى زمانى كوردىيەو، وەك:

وشە / مۆرفىم + وشە / مۆرفىم = وشەى وەرگىردراو

شەپ + ى + سارد = شەپى سارد

بەر + ە + شەپ = بەرەى شەپ، دژە ئاسمانى

ژوورى عەمەليات، ھىرشى سەربازى، ئەنجومەنى نىشتمانى... ھتد

رىگاي داتاشين لە دوو وشەى سەربەخۆ، يا زياتر بەكرتانى ھەندىك دەنگ و
برگەى وشەو، دەتوانرئىت ژمارەيەك وشە دروست بكرئىت، يا ژمارەيەك وشە
ھاتۆتە ناو زمانى كوردىيەو، كە سەر بەم رىگايەيە بەھۆى لىكدانەو، وەك:

كرىگرتە، پىشمەرگە، سەركردايەتى، پارتىزانى، كۆچرەو، داستانى تۆلە...

رىگاي وەرگرتن: ئەم رىگايە، لەوەرگرتنى وشەدا، زۆر فراوان و باو، چونكە
ئەو وشانەى، كە ھاتونەتە ناو زمانى كوردى و، بەھۆى پىويستى شۆرشى
كوردەو، ھاتونەتە ناو، لە زمانى بىگانەو ناوى زانستەكان و ناوى زمانى
ولائەكەو، وەرگرتوو، لە ئەنجامى نەبوونىدا دىتە ناو فەرھەنگى زمانەو
لەسەرەدەمى شۆرشى كوردا بەدەيان وشە لەم بارەيەو پەيدا بوون، ناوى
زانستەكانى و ناوى خاوەنيان ھەلگرتوو، كە سەر بەزمانى خاوەن زانستەكەو
زاراوەكەن، وەك:

پارتى، ديموكراتى، لىبرالى، بەتالىيۆن، ماركسىيەت، دايلەكتىك،
سۆشىالېزم، سۆشىالېستى، جەدەليەت، جىنۆسايد، ناپالم، لىنىنى، بۆرجوازى
پەرلەمان، فراكسيون، مۆيايل تەلەكس، كىلۆ ھىترس، كەنال، ئەنتەرنىت،
مىگەوات، رەدىس، ھەلى كۆپتەر، كلاشينكوف، سەمىنوف، گرېنوف، ئىشا،
سەمتى، مدرعە، بەرمائى، كۆسمۆپۆلىتى، فيودالى، رجعى، تقدىمى.... تد.

بىيجگە لەم رىگايانە سەرەو، بەرىگاي خواستن و خوازەشەو (الاستعارە

والمجاز) هەر له ناو زمانی کوردی خۆیهوه، زۆر وشه و زاراوهی کوردی نوێ بۆ مه بهست و به کارهێنانی تازه، له ناو شۆرشه که و خه لکدا، بۆ ئه و سه رده مه تازهیه، به کارهاتن و بلا بوونه وه و خه لکی پیتی راهاتن، وه ک: (له شکر) له بنه رپه تدا بۆ ژماره یه کی زۆری خه لکه، وه کو له شکر بووک گواستنه وه، بوو به له شکر سهر بازی و بۆ هێزو سوپای کورد به کارهات. ههروه ها وشه کانی، دهسته، لق، پۆل، کهرت، پهل، مه لبه ند، هیز، بنکه، باره گا، هیرش، سه رله شکر، ریکخراو، ناوچه، شانه، سه رشانه، پاراستن، کو بوونه وه، رابه ر سیاسي (له نیتوان کردنی نیتوان دوو که سه وه، ده وتريت فلان که س رابه رپانه و رابه رپه تیمان ده کا). زه برو زه نگ (فاشی)، کری گرت له نیشکه ره وه بۆ عمیل سیخوړ، نوکه ر، رزگاری، له خه لاسبوون و نه جاتبوونه وه بۆ رزگارکردن واته تحریر.. وشه ی گه لی کوردستان له هه شتا کانه وه بلا بووه، به کاریگه ری دروشم و شۆرشی کوردستانه وه... هتد.

ههروه کو وتمان، ئه م وشانه له لایه ن رۆشن بیرانی سه رکرده ی شۆرشه که وه به کار دهاتن و، ورده ورده به رپێگای ده زگا و ریکخراوه جیا جیا کانی ریکخستنی رامیاری و سه ر بازی و کا دی ره کانی شۆرش و ده زگای راگه یان دنیه وه، به ناو خه لکدا بلا بوونه وه له زمانه که دا به کارهاتن و ئاسایی بوون.

مه سه له ی زمان و بایه خی زمانی نه ته وه یی، لای هه موو میلله ت و شۆرشی ک، سه رنجی شۆرشگێرانی کارامه و که سانی سیاسي و سه رکرده کانی راکشاو وه، جیگای بایه خ پێدان یان بووه و (٦)، لای سه رکر دایه تییه یه ک له دوا یه که کانی شۆرشی نه ته وه یی کوردیش، هه ر له سه ره تای په یدا بوونی هه ستی نه ته وایه تی و ده ستپێ کردنی شۆرشه ره واکه یه وه، زمانی کوردی جیگای بایه خ پێدان بووه، یه کێک بووه، له به رنامه ی شۆرشه که، به ندیک ی سه ره کی مافه کانی کورد بووه، له دوو ژمنانی داگیر که ر داوا کرا وه بایه خی پێ بدريت و، وه کو

زمانی میلله تی کورد، له ناوچه که ی خۆیدا له رهسمیاتدا به کار بهینریت (۷) لیره وه ده ده که ویت که شۆرش نه ته وه یی، هه ردهم دهیه ویت، کۆمه لگای پر گیر و گرفتی میلله ته که ی و، ناخۆشییه کانی بگۆریت و دیارده نا هه موارو ناله باره کانی ژیا نی نه ته وه، له پرگ و ریشه وه بگۆریت، کۆمه لکی نو و ئاسووده سه ر له نو و بنیات بنین، چونکه شۆرش لوتکه ی ده برین و داوای رهوای میلله ت و مرۆقا یه تییه (۸) که دهیه ویت ژیا نه کۆنه که ی بنی بکات و کۆتایی به دیارده نا هه موارو، ناخۆش و، دوا که وتوو ه کانی بهینیت، یه کیک له م داوا رهوایانه ش با یه خ پیدانی زمانی نه ته وه ییه و خۆیندن به زمانی کوردی، داواکاری هه میشه یی شۆرش بووه، مافی بهرگری کردن و زمانی رهسمی به کوردی بیت و، زمانه که له وشه ی غهواره و بیگانه پاک بکریته وه (۹).

زمانی کوردیش، بهر با یه خپیدانی رۆشن بیرانی کوردو شۆرشه که ی که وتوو وه، به یی ده رفه ت و بهار خزمه تی کرا وه زمانی را که یان دن و ئه ده بیات و شۆرشه که بووه. زمانی کوردیش توانی ویتی، وه کو زمانیکی ره سه ن و سیما ی شارستانی تی کورد ده بری زمانحالی سه ردهم و پتو یستییه کانی ژیا ن بیت و، له گه ل رهو تی پیشکه وتن و دنیا ی ته کنۆلۆژیا دا پروات و زمانی کۆمه لکی کورده واری و شۆرشه که ی بیت، له گه یان دنی زانست و زانیاری و پتو یستییه کانی شۆرش و رۆشن بیر، بۆیه ده توانریت زمانی کوردی به زمانیکی ره سه ن و زیندوو، به زمانی سه ردهم دابنریت، کاریگه ری شۆرش میلله ته که ی پتو ه دیاره له بواری وشه و ده برینی سه ر به ژیا ن و قو ناغی شۆرشه که دا، چونکه توانی ویتی زمانی کۆمه لکی کورده واری بیت و له گه ل رهو تی گۆرانه کانی کۆمه لدا بیت.

داواکاری شۆرشه کانی کورد، هه ردهم مافی به کاره ییانی زمانی کوردی، له فهرمانگه و قوتابخانه کانی کوردستاندا و یستوو وه، هه ولی پیشخهستی

زمانه که یان داوه. له سهرده می شیخ مهحمودی نه مردا بۆ یه که مجار خوتندن له قوتابخانه ی ژیر دهسه لاتی ناوچه ی حوکمدار تکه ی به کوردی دهست پتکراو لهم رووه وه بناغه یه ک بۆ به رهو چه سپاندنی زمانی یه کگرتوی کوردی دانراو، ورده ورده له گه ل گۆرانی باری ژبانی سیاسی کوردستاندا، به رهو گونجاوترو چاکتر، شتیه ی کرمانجیی خواروو تائیستاش لهو سهرده مه وه که ماوه ی سێ چاره که سه دهیه وه کو زمان تکی ئه ده بی له بهر ه ودایه و، زمانی خوتندن و نووسینه، له راپه رینی سالی ۱۹۹۱ هه ش، زمانی ناوه ندی (مرکز) دهسه لاتی حوکومه تی هه ریم و ده زگا جیا جیا کانی تی، و چه ندین که نالی ته له فزیۆنی و رادیۆی جیا جیا به کوردی په خش ده کړیت و، به ده یان گوڤارو روژنامه و بلاو کراوه ی حیزبی و ریک خراوی جه ماوه ری پی بلاو ده بیت ه وه، وشه و زاراوه ی ئه م سهرده مه نو تیه ی، دوا ی راپه رینی به هاری ۱۹۹۱ ی تیکه وتو وه و زۆر وشه ی کوردی تریش، بو ته زاراوه ی ناو ده زگا جیا جیا کانی ئه م سهرده مه وه کو فیدرالی، فاکس، بۆرسه، ئه نته رنیت، فراکسیۆن، په رله مان، په رله ماتتار، دۆلار، یه ن، فرانک، سنوورداش، ئاودیو، ده زگای شه هید، ئاواره، (به واتای تازه ی سیاسی)، عه وله مه (جیهانگیری) عه سه که رتاری،... هتد.

له کاتی شوړشی چه کداری و شاخدا، به رتگای رادیۆی شوړشی کوردو کادی رانییه وه، که وه کو رابه رتکی هه می شه یی، هه والی شوړش و چالاکییه کانی، به وشه و ده برینی کاریگه رو شوړش گیترا نه، ده که یان ده ناو جه ماوه ری کورد، له لادی کاناو به هۆی رادیۆه ش له شارد. له مه وه، زۆر وشه و زاراوه و ده برینی ئه ده بی ده که وتنه سه ر زاری خه لک و له زمانه که دا جیگیر ده بوون، خه لکی له کاتی خوتبه و هه والی چالاکییدا، ده بزواند (۹) وه کو: بووکی سه ره به سستی، لانکه ی شیران، شه هیدانی سوور قه لاتی گه ل، هوره ی پۆلایین و له بن نه هاتوو، گه لی سه ته مدیده، ئه مجاره ش به فرگری گرت، هه لۆی به رزه ف، دوژمن به زین،

هەلۆ گىيانبازەکانى شاخ، هەلۆ گەرميان، شىرە کوپرانى کوستان، ورەى پۆلايين و لەبن نەهاتوو، هەپروون بەهەپروون، كەم ژيان و كەل ژيان، ئامىزى گەل، سەرورەى و نەمرى، کوپرانى شارو شاخ، بىتھوودە دۆراو، دوژمنى بى ورو دۆراو، تۆپە تەپارە شكىنەكان، بووكى سەرکەوتن، دوژمن بەزىن، ئەلقە لەگوئ، سەربازى نەناسراو. هەلۆ سوور، خو فروش... هتد.

ئەدەبى شۆرشيگىپش، وەكو خاسىيەتيكى ئەدەبى بەرگري و تىكۆشان، دەيان وشەو دەريپنى هەست بزوين بەتايبەتي لەكات و سەردەمى و رىابوونەو و ميللەت وراپەين وشۆرشدا چوئەتە ناو زمانەو، دەورى كارىگەر و راستەوخويان هەيە، لە فراوانبوون و زيادکردنى وشەى نوئى سەريەو سەردەمە، ئەمە لە شيعرى كورديدا بەئاسانى دەبينرئيت، وەكو: ديوارى كۆنكرئت، دەرگای پۆلا، ريگای ناسن، قەلغانى گوللە، ماری نەوسن، ئازاديخوا، شورەى پۆلاو بەرد، بووكى تازەى يەك شەو، بووكى ئازادى، پەندى زەمانە، هەلسن لەخەو، دايكى وەتەن، دلى ميللەت، سەرکەش، پەندى زەمانە، دەمى راپەرين، سستى و پەستى، پياوى بىگانه، ويرانە مال، رووت و رەجال، خوڤروشان، هەرزه وەكيلي شارى خاموشان، ئازايى و چالاكى و هەندىك پيشەو نازناوى پيشمەرگايەتي لە شۆرشدا دەبنە هوئى هاتنە كايەى هەندىك وشەو گرتى سەر بەخاسىيەتي ئازايى و دەبنە ناوو شۆرەت و بلاودەبنەو (١٠)، بۆ نمونە: پۆلا بىكەى سى، رەحمان دۆشكە، مەلا كۆپتەر، عەلى بېنەو، ئاراس بىتەل، پىروئت تۆپچى... هتد.

دواى ئەم بوارە جىاجىايانەى كە دەبنە هوئى زيادبوون و فراوانبوونى وشەى زمانى كوردى، بەزۆرى لايەنى راميارى لە شۆرشى كوردا، لە بوارى كارىگەرى فەلسەفەى شۆرشيگىپرى و بىرى نەتەوايەتي و ئايدىوئۆياو رىبازى شۆرشدا، بەدەيان وشەى بىگانه و خوئالى دىتە ناو زمانەو و فەرھەنگى زمانى كوردىش

لەم بوارو بارەدا وشەى زۆرى وەرگرتوو و بەکارهێناو، چى لەسەر دەمى شۆپشەکه داو، چى لە دواى ئەو ماوەیەداو لە زمانى کوردیدا چەسپاو، وەکو:

۱- وشەى بێگانه:

وشەى سیاسى و بوارى رێکخستن و ئایدیۆلۆژیا، وەکو: مارکسیەت، ماوى، جیفارستى، فرە حیزبى، قومى، تقدمى، پێشکەوتوخواز، لینیتیەت، حەقیەت، دایلەکتیک، پرانسیب، پرۆسە، کۆسمۆپۆلیتتى مادی، میسالى، میسالیەت، ئۆتۆنۆمى، حوکمى زاتى، فاشیەت، فاشیزم، دیکتاتور، دیکتاتورىەت، تاکتیک، ستراتیژ، ئینھزامى، رادیکالىی، ثورى، ئیشتراکى، سۆشیالیستى، دیوکراسى، کۆلۆنیال، جینۆساید.. کۆمۆنیست، شیوعى، کۆنفدرالى، دیوکراتخوازن، سەندیکا، ئەرستۆکراتى، پەرلەمان، دیپلۆماس، سکریتیر... هتد.

ب- وشەى خۆمالى (سیاسى و ئایدیۆلۆژیاو رێکخستن): کوردایەتى، سەرکردایەتى، کۆمیتەى ناوەندى، مەلەبەند، مافى مەرۆڤ، مافپەرور، رێکخستن، لق، ناوچە، رێکخراو، شانە، پۆل، رابەر سیاسى، رابەر، لیژنە، مەکتەبى سیاسى، رزگاربخوازی نیشتمانپەرور، سیاسەتمەدار، بەرخۆدان، سەرھەڵدان، سەرخۆبون، بزاف، سەرشانە، بەرە، رەگەزپەرست، کوردپەرور، مافى مەرۆڤ، پاراستن، رێباز، زەبرو زەنگ، ولاتپارتیز... هەڤال، هەڤالى سەرکردە، ھاوڕێ، ئەنجوومەن، ئەنجوومەنى بالا، ئەنجوومەنى گوندەکان، ئەنجوومەنى شار.

وشە سەربازییەکان: مەکتەبى عەسکەرى، پێشمەرگە، پارتیزان، ھێز، لەشکر، سەرلەشکر، فەرماندەى سوپا، دەست وەشتین، تانک، دەبابە، لق، پەل، دەستە، سەرلق، سەرپەل، سەردەستە، فەرماندەى ھێز، مەلەبەند، بەتالیون،

ھەرئىم، كۆماندۇ، مەفرەزە، رەبايە، ھىترش، بىنكە، ھىجوم، يارىدەدەر، چاللاكى،
 گەريلا، دزە (تسلل)، كلاشینكوف، سەمىنوف، ئارپىيجى، بىكەيسى، سەمتى،
 فرۆكە، زىل، ھەنتەر، مىك، سۆخۆي، گەمارۆ، بۆسە، كەمىن، رەبايە، فەوج،
 ليوا، وحده، معسكر، فيلق، فيرقە، كەتیبە، پاشەكشە، كۆپتەر، برىن، برنەو،
 تۆپخانە، جىبەخانە، كشانەو، سەرھەلدان، بزاڭ، راپەرېن، شۆرش، انسحاب،
 پاشەكشە، تۆپ، ھاوۋەن، داگىركەر، ھىز چەكدار، رامالېن، بېسىم، بېتەل،
 مۆرس، جفرە، جىھاز، دەرگەي، عەسكەرى، ھۆكى تۆكى، زىپۆش... ھتد.
 سەرتىپ، كەرتى تىپ، بەرگىرى، مېن، ئاگرەست، بەرەي شەر، شەر كەر، دىل،
 دەسبەسەر، ناپالم، سارۇخ، گرېنوف، نۆبەدار.

وشەكانى دەرگەي راگەياندن و پەيوەندى كردن: پروپاگەندە، فاكس، مۆبايل
 كەنال، رەدىس، ئىنتەرنېت، بانگەواز، ئاگادارى، پەيامنېر، رېپورتاژ، گوڤار،
 رۆژنامە، چاوپىكەوتن، شەپۆل، مىگەوات، مىگەھىترس، رەدىس، شەپۆلى
 كورت، كەنال... ھتد.

وشەكانى بواری رېكخستىن: كۆبونەو، نەئىنى، نەئىنى پاراستن،
 پېشنىياز (پېشنىار)، تەنگ و چەلمە (گىروگرفت)، كۆنگرە، كۆنفرانس.

وشەكانى بواری دارایی: ئازوقە، يارمەتى، باج، سەرباج، گومرگ، داھات،
 داھاتى سالانە، دەرمانە، بازگەي گومرگى، فرۆشگا، فرۆشگەي شۆرش،
 دارایی، باجى داھات.

بەھۆى شۆرشى كوردەو، ھەندىك وشەي كورتكرائو پېتى دەوترېت وشەي
 ئەكرۆنۆمى Acronomi كەلەپىت و بىرگەي يەكەمى ھەر وشەيەك ئە بۆ
 ناونانى رېكخراو يا حىزب بەكاردېت بۆ سووكى كورت دەكرېتەو، ھەكو
 وشەيەكى واتادار لەناو زماندا بەكاردەھىترېت، كە خۆى لە بنەردەدا ھىماي ناو
 گەرەكەيە، كە لەچەند وشەيەك پىكدېت و وشەيەكى نۆتى لى دادەپىترېت.

وهكو: پ د ك، ي ن ك، حشع، پاسوك، حسك، PKK، ناتو، سهنتو،
 نياتو، (ناوی بهردو هاوپهیمانی چهند دهوله تیكن كه ئەندامی ئەو رێكخراوه یا
 بهریه یه)، یونسكو، یونیسیف، فاو، (FAW)، كرا (KRA)، ... هتد ئەم
 وشانه بریتییە لە پەڕە و کردنی ئەلف و بێیەکی جیهانی، کورتکراوەکی
 (IPA) واتە: (International-Phonetic-Alphabet) پێڕەویکە، لە
 دارتشتنی وشەدا پیتی یا (دەنگی) یەكەمی ریزە وشەیهك وەردهگیریت و،
 وشەیهکی نوێی لێ دایه پێژریت. یاخود فەلەك (واتە: فەرماندهی لەشکری
 کوردستان)، س ش ک (سوپای شۆرشگێری کوردستان)، ل ش ک (لەشکری
 شۆرشگێری کوردستان). (UN) (یوئین).

لە دواي راپه‌ڕینی گه‌لی کوردی کوردستانی باشوور، لە به‌هاری، ١٩٩١
 هه‌ندێک وشه‌ی تر هاتنه‌ ناوه‌وه‌ی زمانی کوردی و چه‌سپان وه‌ک: کۆچره‌و،
 فیدرالی، په‌رله‌مان، فراکسیۆن، پرۆفاید کۆمفۆرد، هێلێ دژه‌ فڕین، خه‌تی ٣٦،
 هێزی چاکوچ، خه‌تی هاملتۆن، خێرخواز، فریاگوزار (وه‌کو زاراوه‌ وشه‌یه‌ک بۆ
 رێکخراوه‌کانی نیو ده‌وله‌تی) ان شیلته‌ر، لیته‌وه‌ دواي پێشاندانی نمونه‌ی وشه‌
 جو‌ربه‌جو‌ره‌کانی سه‌رده‌می شۆرشی کورد ده‌رده‌که‌ویت، که‌ زمانی کوردی
 توانیویتی زمانی کۆمه‌له‌که‌ی بیت و له‌ ناستی گۆرانه‌کان و زمانحالی سه‌رده‌م
 بیت، بۆیه‌ ده‌توانین ب‌ل‌تین: زمانیک له‌ گه‌ڵ ره‌وتی زه‌ماندا بیت و بتوانی
 پێوستییه‌کانی تازه‌ی ژيان و ئاسۆ فراوانه‌که‌ی ده‌ربهریت، مانای وایه‌ زمانه‌که‌
 ماوه‌و نه‌مردوووه‌ (١٠) له‌ گه‌ڵ ره‌وتی کۆمه‌له‌و گۆرانه‌کانیدا هاوشانه‌.

دواي ئەوه‌ی لایه‌نه‌ جیا جیاکانی کارتی کردنی شۆرشی کوردمان که‌ بریتییە
 له‌ کاریگه‌ری بزوتنه‌وه‌ی رزگاربخوازی نه‌ته‌وه‌ی کورد، به‌سه‌ر زمانی کوردییه‌وه‌،
 دیارو ده‌ستنیشان کردو نمونه‌ی پێوست و جیاوازمان بۆ هێنايه‌وه‌، پێوسته‌
 تایبه‌تی زمانی شۆرش و شۆرشگێری له‌بیر نه‌که‌ین و له‌م رووه‌وه‌، چهند

تاییه تییه ک ده خهینه پروو.

۱- زمانیکی بزوتنه ر بیت و بیته هوی بزواندنی کومه لانی خه لکی جیاجیای کورده واری، بۆ کۆکردنه وه یان له دهوری شۆرشه که، زمانی کوردی سهردهمی شۆرشه که ی ئاویتته ی ئهم شتوازه بووه.

۲- وشه و ده رپینه کانی بریتیه له گیانی بهرگری و بهرخودان و هاندان به ره و قوربانیدان و وروژاندنی خه لک، به شتیه که کاریگره.

۳- به شتوازیکی وای بیت که ههستی نه ته وه یی و هوشیار کردنه وه ی تیدا بیت.

۴- شتوازیکی کوردانه ی خۆمالی بیت.

۵- پاک و بژار کرابیت له وشه ی بگانه و نامۆ ناکوردی.

۶- له حاله تی نه بووندا وشه ی بیگانه ی گونجاو به کار بهیتریت و له دهنگازی کوردیه وه نزیک بیت و ده رپینیکی خۆمالی هه بیت.

دوا شت پتیوسته بوترتیت ئهم لیکۆلینه وه یه، که به ناو نیشانی کاریگره ی بزوتنه وه ی کوردو فراوانبوونی فرههنگی وشه ی زمانی کوردیه، یا شۆرشی کوردو فراوانبوونی وشه ی زمانی کوردیه، ئهم لایه نه له ناو یه کیک له و لایه نه نه وه کارده کاته سه رگه شه ی زمان و فراوانبوونی وشه کانی ده شی پتی بوترتیت لایه نی سیاسی و شۆرشگیتی، چونکه به گشتی هه موو زمانیک به هوی ئهم خالانه ی خواره وه ش فرههنگی وشه کانی فراوان و زیاد (۱۱) ده کات:

۱- هوی کومه لایه تی له شارستانیتی نه ته وه دا، وه کو خوره وه شت، دیارده ی فه لسه فی و هۆشمه ندی و چالاکیی کومه لایه تی.

۲- کارتیکردنی زمانیک به سه ر زمانیکی تره وه، به هوی نه ده بیات و بیروباوه ر.

۳- کاریگره ی به رهه می شاعیران و نووسه رانی به هیز.

۴- ھۆی زمانەوانی.

۵- ھۆی ئابووری.

۶- ھۆی ئایینی.

۷- ھۆی رامیاری و شۆرش و ھەستی نەتەواوەتی (ئەم ھۆیە ھەندیک جار بۆ میللەتی ژێر دەسەلاتی سیاسی میللەت تر بە پێچەوانەو دەبێتە ھۆی لاوازی زمانی دووھم و قەدەغەکردنی وەکو زمانی کوردی لە باکووری کوردستان کە لە بیستەکانەو تاکو ئیستا بە فەرمافیکی رەگەزپەرستانە قەدەغەکراوە. ئەنجامی لیکۆلینەو.

۱- شۆرشی نەتەوایی کاردەکاتە سەر فراوانبوونی و زیادبوونی فەرھەنگی وشەیی زمانی نەتەوەکی.

۲- شۆرشی نەتەوایی، زمان لەوشەیی بیگانە بژار دەکات و وشەیی پەتی و خۆمالی بەکار دەھێنرێت و لە زیادبووندا دەبێت.

۳- وشەو زاراوە دەربڕینی تازە، سەر بەشۆرشەکە، لەناو زمانەکەو، بەھۆی رێگا جیا جیاکانی دروستبوونی وشەو، بەرپێگای وەرگرتنی وشەیی بیگانەو دینە کایەو و سەرھەڵدەدەن.

۴- وشەکانی سەر بەشۆرشەکە بەزۆری لایەنی سیاسی و رێکخستن و سیاسی و سەربازی دەگرێتەو، لایەنەکانی تر کەمترن.

۵- ئەدەب و شیعری شۆرشگێری و بەرگری لەناو شۆرشەکەو، ھۆیەکی یارمەتیدەرن بۆ ھێنانە کایەیی وشەو دەربڕینی تازەو نوێ.

۶- بوونی حیزبی جیاوازی بۆتە ھۆی پەیدا بوونی وشەو زاراوەی جیاوازی لەبەری سیاسی و رێکخستن و سەربازیدا وەکو کوردستان.

پهراویزو سه‌رچاوه‌کان:

- ۱- د. ئه‌وره‌حمانی حاجی ماری، چهند کیش‌یه‌کی زمانناسی، گوڤاری کۆری زانیاری عێراق، ده‌سته‌ی کورد، ژماره (۱۱) ن به‌غدا، ۱۹۸۶، ل ۲۵.
- ۲- ره‌فیق شوانی، گوڤانی باری ئابووری و فراوانبوونی وشه‌ی زمانی کوردی، گوڤاری رۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۳۲)، ۱۹۹۳، ل ۶۸-۸۰.
- ۳- ئهم دیاردیه‌ی لای میلیله‌تی ژێر ده‌ست به‌هۆی سیاسه‌تی ره‌گه‌زیه‌رستی میلیله‌تی ده‌سه‌لاتداروه‌، ده‌بیته‌ هۆی لاوازی و قه‌ده‌غه‌کردنی زمانه‌که‌یه‌وه‌، به‌لام شو‌رشه‌که‌ی هه‌ولتی پووچه‌ڵ کردنه‌وه‌ی ئهم سیاسه‌ت ده‌دات.
- ۴- رۆژنامه‌و گوڤارو ئه‌ده‌بیاتی ئه‌و شو‌رشانه‌، هه‌ندیکیان بوونه‌ هۆی په‌یدا‌بوون و به‌کاره‌یتانی وشه‌ی نوێی‌او. چونکه‌ گوڤارو رۆژنامه‌ی سه‌ره‌خۆیان هه‌بوو، پۆ‌غونه‌ وه‌ک: رۆژنامه‌ی کوردستان (ئێران)، هه‌لاله‌، نیشتمان، رۆژی کوردستان...هتد.
- ۵- زمانی کوردی زمانیککی لێک‌دراوه‌، چونکه‌ زۆریه‌ی وشه‌کانی به‌هۆی ئهم ری‌گایه‌وه‌ پێک‌ده‌هێنرێت و ری‌گای (دارشتن)یش به‌پله‌ی دووهم دیت.
- ۶- ابن خلدون ساطع الحصري، في اللغة والادب وعلاقتهما بالقومية، سلسلة التراث القومي،، مركز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۸۵، ص ۴۲.
- ۷- پروانه داواکارییه‌کانی شو‌رشی شیخ مه‌حموودی نه‌مرو زۆریه‌ی ریک‌خزاو کۆمه‌له‌ کوردیه‌کان و شو‌رشه‌کانی تری کوردو به‌یاننامه‌ی (۱۱) ئاداری ۱۹۷۰ی شو‌رشی ئه‌یلوول ۱۹۶۱ و ریک‌که‌وتنه‌که‌ی له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تدا.
- ۸- هادی نعمان الهی‌تی، الاتصال والتغیر الثقافي الموسوعة الصغيرة (۲۳) بغداد ۱۹۷۸، ص ۱۰۷.

- ۹- ابن خلدون ساطع الحصري، هه مان سه رچاوه ص ۱۲۷.
- ۱۰- ابن خلدون ساطع الحصري، هه مان سه رچاوه ص ۱۲۴.
- ۱۱- پروانه: أ/ د. ابراهيم السامرائي، اللغة والحضارة، بيروت، ۱۹۷۷، ص
- ب- د. علي عبدالواحد وافي اللغة والمجتمع ۱۹۷۲ / ص ۹.
- ۱۲- د. عائشة عبدالرحمن (بنت الشاطي) لغتنا والحياة، مصر ۱۹۷۱، ص ۸۰.

تیبینی: نمونه کانی نیوئهم باسه له سه رچاوه وه وهرم نه گرتووه، خوّم به هوّی
 به هاوچه رخی شوږشی کورده وه، که له ناو خه لکدا باوه وه هندیکی له مه وپیشه وه
 به کارده هات هیئاومه ته وه، به پیتی بواری به کار هیئانه که ی جون جون
 (تصنیف) دامناون.

هۆی پەیدا بوونی زارو سەرھەڵدانی زمانی نەتەوەیی

پوخته

زمان دیار دەبەکی کۆمەڵایەتی، لە ئەنجامی گۆران و پیشکەوتنی کۆمەڵ و زیاد بوونیدا، زمان دەگۆڕێت و سنووری بەکارھێنانی بەربلاو فراوان دەبێت و، بەملاو بەملای شوێنەکیدای پەل دەھاوێت و گەشە دەکات.

ئەم لیکۆلینەوہیە، ھۆیە تایبەتیەکانی دروست بوونی زارو شیوەزاری زمانی کوردی دەخاتە پێش چاو، وەک ھۆی جوگرافی و جیاوازی سروشتی ئالۆزی کوردستان و شیوەی ئەدەبی جیا جیاو جیاوازی کۆمەڵایەتی و... ھتد، بەلام باری ئالۆزی سیاسی کوردستان، وەک وولاتیکی دابەشکراو و لیکداپراو، بێگومان ھۆیەکانی پەیدا بوونی زار لەناو زمانی کوردیدا، زیاتر ئالۆزتر دەکات. بەھەمان شیوە لیکۆلینەوہکە لە ھۆی گۆرانی یەک لە زاراوەکانی زمانی کوردی بۆ زمانی نەتەوہیی (زمانی نووسین - زمانی یەکگرتوو) دەدوێت.

پیشەکی

زمان دیار دەبەکی کۆمەڵایەتی، لە ئەنجامی گۆران و پیشکەوتنی کۆمەڵ و زیادبوونیدا، زمان دەگۆڕێت و سنووری بەکارھێنانی بەربلاو فراوان دەبێت و بەملاو بەملای شوێنەکیدای پەل دەھاوێت و گەشە دەکات.

زمان بریتیه له چالاکى بیرى مروڤ له ناو کومه لدا، بیرى مروڤیش له یه کتر جیاوازه و زمانیش رهنگدانه و هی بیرى مروڤه. بویه جیاوازی تیده که ویت (۱).

ئمه سه ره تایه که، بۆ جیاوازی ده رپین و قسه کردن، له موه زار پهیدا ده بیت، زاریش بریتیه له شتیه جیاوازی قسه کردن، له مروڤیکه وه بۆ مرڤیکی تر، له سه ره تاوه به جیاوازی ده رپین و گوگردنی دهنگه کان و وشه کان دهست پیته کات و له گه ل بلا و بوونه وه و فراوانبوونی سنووری به کارهیتانی زمانه که، گه شه دهستینیت و له ناوچه یه که وه بۆ ناوچه یه کی تر، جیاوازی ده رپینی دهنگیک وه کو و شه ی (مال) له سلیمانی و کهرکووک له زاری سورانی ده بیته (مار) و له بادیناندا (مال) ده نوینی. یا وشه ی (چیشته - شیو - ئاش) له سلیمانی و سوران و کهرکووکدا، ئمه گه وه ده بیته وه و ناوچه یه کی جیاوازی قسه کردن ده گریته وه و ده بیته زار له ناو زماندا. پیتی ده وتریت (زاری ناوچه ی - Dialects Locaux) (۲).

ئمه جا به ریلای و فراوانبوونی ناوچه ی زمان، ده بیته هو ی پهیدا بوونی زار، به لام به شتیه یه کی ناراسته وخو رتگا بۆ هو ی تر خوشده کات، که راسته وخو ده بیه هو ی پهیدا بوونی زار له ناو زماندا که ئه مانه ن:

۱- هو ی کومه لایه تی رامیاری (۳): په یوه نده به سه ره خوی ئه و ناوچانه له یه کتر، که زمانه کی تیدا بلا و بوته وه لا وازبوونی ده سه لاتى ناوه نده که که پیکانیوه به سته بو، به لام فراوانبوونی ده ولته که و زو ربوونی ناوچه کانی و جیاوازی گه له کانی ژیر ده سه لاته کی، ده بیته هو ی لا وازبوونی ده سه لاتى مه لبه ندی ده ولته که به سه ر ناوچه کانی تریه وه، ئه م هو یه، ده بیته هو ی پارچه بوون و داپرینی ناوچه کانی ولته که، له یه کتری و دروستبوونی ده ولته تی بچوووک و سه ره خو له یه کتر، که ئه م خوی له خویدا ده بیته جیا بوونه وه ی یه کیتی بیرو زمان له یه کتر و له هر ناوچه یه کی جیاوازی کارگیری، رتگا بۆ

پهیدا بوونی زار خوښده کات.

۲- هۆی کۆمه لایه تی دهروونی ئه ده بی، به هۆی دروستبوونی ناوچه ی جیاوازه وه، کۆمه لی بچووک له ناو کۆمه له گه و ره که دا پیکدیت، که دانیشتوانی جیاوازی ئه و کۆمه له، ده بیته هۆی جیا بونه وه ی سیسته می کۆمه لایه تی و داب و نه ریت و خو و په وشت و راده ی جیاوازی رۆشنیری و بیرکردنه وه ی جیاوازی له ناو ئه و کۆمه له وه دیته کایه وه، ئه م جیاوازی بیانه له ده رپرین و ئاخاوتندا ره نگه داته وه و زار له ناو زمانه که دا پهیدا ده کات.

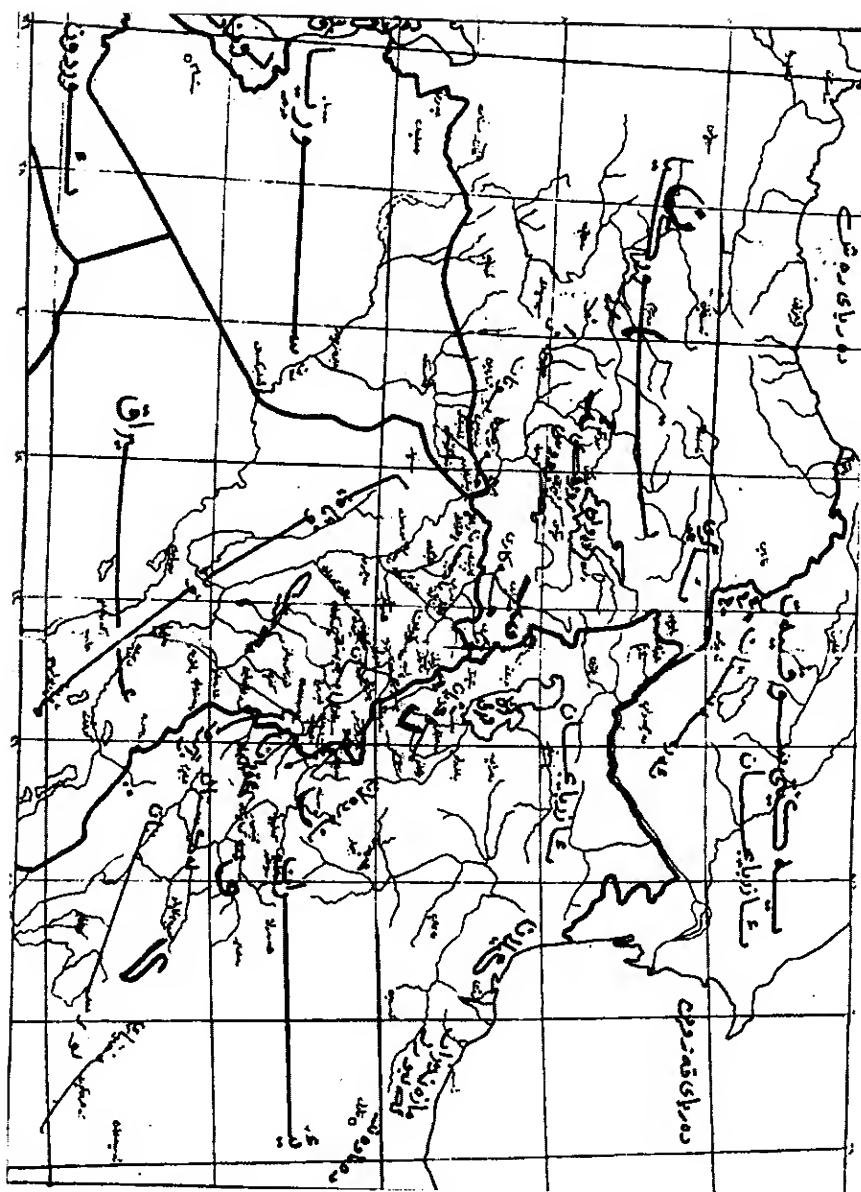
ئه گه ر له باره ی زمانی کوردیی وه به فراوانی سه یری (۴) ئه م هۆیه بکه ین و ولات و کۆمه لی گه و ره ی کوردستان به غوونه به یتینه وه، ئه و به هۆی دا پرینی کوردستانه وه بۆ چوار به ش، سیسته می جیاوازی کۆمه لایه تی، له هه ر پارچه یه کیدا دروستبو وه، که بۆته هۆی ده رپرینی ئه ده بی جیاوازی گه شه کردنی زاری سه ره کی، وه ک: کرمانجی سه روو، کرمانجی ناوه راست، هه ورامی، لوپی، که هه ر شتیه یه کی ئه ده ب و رۆشنیری تاییه ت به خۆی هه یه و، له زمانی کوردیدا به شتیه ی زاری جیاوازی رهنگی دا وه ته وه.

۳- هۆی جوگرافی که له جیاوازی سروشتی ناو ولاتدا، ده رده که ویت و له پرووی جیاوازی، که ش و ئاوو هه واو ژینگه و شتیه و شوینی ولاته که خۆی ده نوینی و، ده بیته هۆی جیاکردنه وه ی، هه ر ناوچه یه ک له یه کتر، له چیا و رووبارو ده رباو ده شت و گردۆلکاوی، که جیاوازی ده خاته ناو سروشتی ولاته وه، ئه نجامه که ی جیاوازی و جیا بونه وه له زماندا، دروست ده کات. له کوردستاندا ئه م دیارده یه تا راده یه ک ده وری بینیه، ئه گه رچی رووباری که می تیدا یه، بۆ نمونه ناوچه ی جوگرافی نیوان هه ردوو زتی گه و ره و زتی بچووک که شوینی ده سه لات و پیکه یتانی میرنشینی (سۆران) بو وه، زاری سۆرانی له زمانی کوردی، شتیه ی کرمانجی خواروو دروست کردو وه.

۴- ھۆی میلی که له ناو دانیشتوانی ناوچه جیاوازه کاندایه ده ده که ویت، وهک جیاوازی نیتوان خه لکه که، له پرووی تیره و تایه فه و هۆزه وه، که ههریه کی سه ره به جو ره تیره به که جیاوازی نیتوان خه لکی ناوچه که ده بیته ھۆی په یدا بوونی زار له ناو زماندا، له م پروه وه ده توانین ناوچه کانی پارێزگای که رکوک به نمونه بهینینه وه که چهن دین تیرو ھۆزی جیاوازی وهک: کاکه یی، شوان، زهنگه، جاف، به رزنجی تیدایه و سه ره به ناوچه ی جیاوازی پارێزگه کان، شپوه ی ناخاوتنی جیاوازیان ههیه، ئه م جیاوازییه، له زاردا له جیاوازی تیره و هۆزو تایه فیه کانیانه وه په یدا بووه، که ههر له هه موویان له ناو زاری که رکوک و گه رمیاندان زاری ناوچه ییان پتیک هیناوه و نو سه ره کانیان به شپوه ی کرمانجی خواروو ده نو سن (۵) و ههریه ک له م شپوه زارانه سه ره به ناوچه یه کی بچوکی کارگیریشن له ناو سنووری پارێزگه که دا (۶). له بنه رته دا ئه م هۆزانه له ئه نجامی کوچکردنه وه هاتوته شوینی ئیستانیان.

۵- ھۆی له شی فزیۆلۆجی که له ناو دانیشتوانی ناوچه جیاوازه کاندایه، ده بیته ھۆی پتیکه اتنی جیا، له چۆنیه تی دروستبوونی ئه ندامانی ناخاوتنی مروژدا، که ئه مه خۆی له خۆیدا ده رپرینی جیاوازی قسه کردن پتیکه هینیت و ده بیته ھۆی په یدا بوونی زاری جیاوازی له یه کتر (۷).

۶- تایه تیتی که سی و جیاوازی قسه کردن: تایه تیتی و که سایه تی مروژ واده کات، که هه لئس و که وتی مروژتیک جیاوازی بیت له هه لئس و که وتی مروژتیک تر، ئه م تایه تییه له قسه کردنیشدا ده ده که ویت، ئه مه له ژبانی روژانه بو مان ده رکه وتوه، که ده نگ و شپوازو قسه کردنی که سیک، له ده نگ و ده رپرین و شپوازو ناخاوتنی که سیکی تر جیاوازه و ئه م جیاوازییه له که سه وه، که سیکی تر ده گریتته وه و، پاشان خیزان و دتیه ک و چهن دتی و ناوچه ده گریتته وه و، شپوه زاریک پتیکه هینیت. ئه م جیاوازییه له گه ل ناوچه یه کی تری زمانه که دا، که

نہخشہ‌ی زاراوہ‌گانی زمانی کوری

پیتوانہ (۴۷۵۰۰۰۰)

ئەویش زاریکی تری جیاوازی لیتیە، نابیتە هۆی دوو زمان، چونکە خەلکی هەردوو ناوچەکە، لە یەکتەر دەگەن. بەپێچەوانەو ئەگەر تینەگەن لە یەکتەر بەدرێژایی رۆژگار ئەو دوو زارە دەبنە دوو زمانی جیاواز، بەتایبەتی ئەگەر هۆیەکانی سەرەو، هەموویان لەناوەندی زمانەکاندا هەبن.

۷- هۆی ئابووری دەورێکی گەرنی دەبینیت لە دەوڵەتەکاندا و گەشەکردنی زاردا، بەهۆی جیاوازی چالاکی و ئیش و کارو پیشەیی جیا جیای خەلک لەناو کۆمەڵدا، وەک ئەوەی هەر جووڕە چین و توێژو تاقم و کۆمەڵە خەلکیکی هاوکارو هاو پیشە، زاریکی تایبەتییان بۆ دروست دەبێت، کە هەر پیشەییەکی وشەو زاراوە دەربڕینی تایبەت بەخۆی هەیە و زاری بچووک پەیدا دەکەن. وەک قسەکردنی شوان و جووتیار جیاوازی لەهێ بازەرگان و رۆشنبیران و کرێکاری شار. لەناو زمانی میللەت و ولاتەکاندا، ئەگەر رادەیی جیاوازی و زارەکان زۆر بێت ئەو دیالێکت (Dialect) زاری گەورەیی سەر بەهەرێمێک دروست دەبێت. ئەم هۆیانەیی سەرەو، هەر هەموویان، دەوری کاریگەر، لە دروست بوونی زارو شیوەزار لەناو زماندا دەبین، زیاتر لەیەک دوو هۆیان لەناو ولاتێکدا ئەو دەورە دەبین، زۆریە هۆیەکانی سەرەو لەناو زمانی کوردیدا دەوری پەیدا بوونی زارییان بینیوە وەک هۆی جوگرافی و جیاوازی سروشتی ئالۆزی کوردستان و شیوەی ئەدەبی جیا جیاو جیاوازی کۆمەڵایەتی و... هتد. بەلام باری ئالۆزی سیاسی کوردستان وەک ولاتێکی دابەشکراو و لێکداپراو، بێگومان هۆیەکانی پەیدا بوونی زار، لەناو زمانی کوردیدا زیاتر ئالۆزتر دەکات و هۆی تایبەت بەخۆی هەن، بێجگە لە هۆی گشتیەکانی پەیدا بوونی زار لەناو زمانی میللەتاندا، هۆی تر هەن وەک ئەمانەیی خواریوە، کە تایبەتی بەسەر هەڵدانی زار لەناو زمانی کوردیدا، بەهۆی نەبوونی دەوڵەتی کوردییەو نەبوونی قەواری سیاسی لە هەموو کوردستاندا (۸).

هۆی په‌یدا بوون و گه‌شه‌کردنی

زار له‌ زمانی کوردیدا

۱- هۆی جوگرافی له‌ سه‌ختی و ئالۆزی سروشتی کوردستان، که‌ ولاتیکی شاخاوی چروپره‌و، نه‌بوونی ریگا و بانی چاک و زۆر، که‌ هه‌موو یا زۆربه‌ی ناوچه‌کانی به‌یه‌کتر بیه‌ستیته‌وه‌. بێجگه‌ له‌ به‌فرو بارانی زۆرو ریگا گیرانی ناوچه‌کانی کوردستان، به‌وه‌ی وهرزی زستان، نزیکه‌ی شه‌ش مانگی‌ک ده‌خایه‌نیت، هاتووچۆ ده‌بریت و به‌مه‌ ناوچه‌ی جیاوازی قسه‌کردن دروست ده‌بیت، بێجگه‌ له‌وه‌ی که‌ له‌ناو ئهم دیارده‌یه‌ی ئالۆزی سروشتی کوردستانه‌دا، که‌ له‌ زۆر شوێنی تیره‌و هۆزو خیتلی جیاوازی جیاوازی هه‌ن و ئاخفتنیان له‌یه‌کتر جیاوازه‌، چونکه‌ هاتووچۆیان له‌گه‌ڵ تیره‌و خیتله‌کانی تر دا زۆر که‌مه‌، ئه‌مانه‌ هۆی راسته‌وخۆن بۆ په‌یدا بوونی زارو شیه‌زار له‌ناو زمانی کوردی دایکدا. بۆ نمونه‌ دیهاتی ناوچه‌ شاخاوی و سه‌رسنورییه‌کان، هاتووچۆیان زۆر که‌م بووه‌ له‌گه‌ڵ ناوچه‌و شاره‌کانی ده‌وری خۆیان، وه‌ک دیهاتی شاخی قه‌ندیل که‌ داپراون له‌ ناوچه‌کانی تر به‌تایبه‌تی له‌کون و وهرزی زستان و مانگی ربه‌نداندا. ئه‌مه‌ ئه‌وه‌ ده‌سه‌لمینیت که‌ له‌ کوردستان به‌زستانی به‌فراوی ریگا به‌ستراوه‌. باشت‌ترین نمونه‌ زاری گۆرانییه‌ / هه‌ورامیه‌ که‌ له‌ زاره‌ کوردیه‌کان زۆرتر دوور که‌وتۆته‌وه‌، چونکه‌ هه‌ورامان ناوچه‌یه‌کی شاخاوی و به‌فراویتره‌ بێجگه‌ له‌ هۆی ئایینی.

۲- له بهر نه وهی زمان چالاکی مړوځه، چالاکییه کانی مړوځیش جیاوازن، بویه زمانیش وه کورنه گدانه وهی بیرى مړوځ جیاوازه له یه کترو به هوۍ به کارهیتانی جیاوازه وه، جیاوازی تیده که ویت، ثم جیاوازییه یارمه تیده ره بو سهره لدانی زاره جیاوازه کانی زمان و ناخافتنی جیاوازی مړوځ (۹). بو نمونه چالاکی نه ده بی، سیاسى، زانستى..... هتد.

۳- ده سلاتی ناوچه گهرى و پیدابوونى میرنشیننه کوردییه کان، له دواى نه مانى ده سلاتی ده وله تی یه کگرتوى ئیسلا موه، چەند میرنشینى کوردی له ناو ناوچه و هریمه جیاوازه کانی کوردستان، له لایهن میرو پاشاو ده سلاتدارى کورده وه، پیکهاتن و مه لبه ندى ثم میرنشینانه، بووه هوۍ گه شه سەندنى زارى ناوچه ی میرنشیننه کان. هوۍ که تر، بو مانه وهی نه و زارانه، که له ناوچه که ی خوۍ نه چیته دهره وه، بهرده وام نه بوونى میرنشیننه کان و بیرنه کردنه وهی میره کان له پیکه وه لکاندنى ناوچه کانی تر به سنوورى خوۍ بانه وه، یا به یه کگرتیان له گه ل میرنشیننه کانی تردا، تا ریگا خوشکه ربن بو پیکهاتنى ده ولت و سیاسه تیکى کوردی بهرده وام، که تیايدا زارى مه لبه نده که به ره و زمانى نه ته وهی ههنگاو بنیت، یا ئاکامیان روخاندن بوو به هوۍ به رهن گارى و سیاسه تی دهوروبه رى ده وله تی ئیران و عوسمانلییه وه، وه کو میرنشینى بوټان، سۆران، لوړستان، نه رده لان، بابان، ههریه ک له و میرنشینانه بووه هوۍ گه شه کردنى زارو بوټیان به زمانى نه ده بی و پاشان به هوۍ روخانیان وه کپبونه ته وه وه کو زارى لوړى له لوړستان له سه ده ی دهیم و یانزهیمه می زایینی و کرمانجی سه روو له نیوان سه ده ی ۱۵-۱۷ز، و کرمانجی ناوه راست له سه ده ی نوزده هه مداو گوړان/ هه ورامانى له سه ده ی چوارده هه موه پاشان تا سه ده ی نوزده ی زایین، ههریه ک له م زارانه دهورى زمانى نه ده بی کوردیان بینیه و نهجامه که ی بریتییه له مانه وهی دوو زارى کرمانجی ناوه راست سه روو.

٤- بهکارهێنانی دوو زاری جیاواز، له بواری رۆشنبیری و راگهیاندنی کوردیدا، وهکو ئێستگه و رادیۆو زمانی گوڤارو رۆژنامهکان که به دوو زار ده‌رده‌چوون، به تایبه‌تی له باشووری کوردستاندا، که به دوو زار ده‌رده‌چوون و بلاوده‌بوونه‌وه، ئهمه هۆیه‌که تائێستاش به‌رده‌وامه‌وه، له خزمه‌تی گه‌شه‌کردن و دوورکه‌وتنه‌وه‌ی هه‌ردوو زاره کوردیه‌که‌دان و به‌رده‌وامیه‌که‌ی ده‌بیته هۆی جیا‌بوونه‌وه و لێک‌دا‌پانی ئه‌و دوو زاری زمانی کوردی، پاشان دا‌پرا‌نی می‌لله‌ته‌که له‌یه‌که‌تر، ئهم دیارده‌یه له زمانی فه‌ره‌نسی و عه‌ره‌بی‌دا له‌لایه‌ن رۆش‌نبیرانه‌وه ره‌ت‌کرا‌وه‌ته‌وه به‌تایبه‌تی له سه‌ده‌ی شانزه‌ی سه‌رده‌می وریا‌بو‌ونه‌وه‌دا (عصر النهضة) فه‌ره‌نسییه‌کان وازیان له‌زاری ناوچه‌یی هێنا و زمانی ئه‌ده‌بیان به‌کارهێنا، هه‌روه‌ها عه‌ره‌به‌کان له میسر له‌سه‌رده‌می ئه‌حمه‌د عو‌را‌ییدا بانگه‌وازی نووسینیان به‌ شێوه‌ زمانی ئه‌ده‌بی عه‌ره‌بی کردو، جاری ئه‌وه‌یان‌دا به‌زمان گشتی (اللغة العامية) رۆژنامه بلاو نه‌بیته‌وه تا می‌لله‌ت و زمان تووشی دا‌پرا‌ن نه‌بن (٩).

٥- هۆی ده‌مارگیری و هه‌ریمگیری و دوودلی کورد خۆی رێگا خۆشکه‌ر بووه، بۆ دوورکه‌وتنه‌وه‌و دا‌پرا‌نی زا‌ره‌کان له‌یه‌که‌تر (١٠)، به‌هۆی نه‌بوون یا به‌رده‌وام نه‌بوونی رژی‌میک‌ی سیاسی کوردی و نه‌بوونی ده‌وله‌تی کوردیه‌یه‌وه، له هه‌موو کوردستانی دا‌به‌ش‌کرا‌ودا، ئهمه هۆیه‌کی راسته‌وخۆیه، بۆ گه‌شه‌کردنی زار له‌ زمانی کوردیدا و له‌گه‌ڵ دوورکه‌وتنه‌وه‌ی شێوه‌کانی له‌یه‌که‌تر.

٦- هۆی دا‌پرا‌نی په‌یوه‌ندی ئابووری و بازرگانی له ئه‌نجامی دا‌به‌ش‌کردنی کوردستاندا، یا نه‌بوونی یه‌کی‌تی ئابووری، وه‌ک دا‌پرا‌نی ناوچه‌ی بادینان له سۆران و هێش‌ته‌نه‌وه‌ی بادینان وه‌کو ناوچه‌یه‌کی کشتوکا‌لی له‌ خزمه‌تی شاری موس‌ل، بۆ سه‌ره‌ف‌کردنی که‌لوپه‌لی پێشه‌سازی شاری موس‌ل له‌لایه‌ن خه‌ڵکی بادینانه‌وه، واته دوورخسته‌نه‌وه‌ی بادینان له‌ پێشه‌سازی، ئهمه له‌لایه‌ک، له

لایه کی ترهوه نه بوونی ریځگایه کی راسته وخو له نیوان هم دوو ناوچه یه (سوران و بادینان)، تا چالاکی بازرگانی و هاتووچو له نیوانیان خوشبکات و زاره کانیان له یه کتر نزیک بکاته وه و زیاتر به یه کتر بانه وه به ستیت، یا له گه له هر ناوچه یه کی ترده. بیتجگه له مهش نه بوونی ده ریاو رووباری گه وره له کوردستاندا، تا بیتته هو ی پهیوهندی کردن و بیتته مه لبهندی کپین و فروشتن و، زاره کهشی بیتته زمانی بازرگانی و پهیوهندی ته شه نه بسه نیت، به لگهش بو هم مه له دوی راپه پینی سالی ۱۹۹۱ هه پهیوهندی نیوان سوران و بادینان دهستی پیکردوه، برهوی به خو یه وه بینوه خه لکی هاتووچو که ریش، ئیستا زیاتر له جاران به هو ی هم پهیوهندی وه هاتووچو ی نیوانیانه وه له یه کتر ده گهن. به هو ی هم داپرانی ئابووریه، له نیوان هم مو ناوچه کانی کوردستاندا بیتجگه له هه وتی به رده وامی میری له م رووه و تا پتر له یه کتریان دابیریت وه ک هه وتی دامه زرانندی به ربهستی به خمه به مه بهستی داپرانی سوران و بادینان، بو یه ده بین کوردستان له رووی سیاسی و ئابووری و بازرگانی و روشنبیری و کومه لایه تییه وه له یه کتر داپراوه، یه کیتی ئابووری له نیوان هم مو به شه کانی دا نابیریت تا بیان به ستیتته وه به یه کتر. ئا هم بارودوخه، هو ی راسته وخو یه بو یه یدابوونی زارو گه شه سهندنی له زمانی کوردیدا.

۷- کارتی کردنی روشنبیری نه ته وه ده سه لاتداره کانی کوردستان، وه ک هی (عاره ب، تورک، فارس) به سه ر روشنبیری کوردیییه وه، که هو یی که بو یه یدابوونی کاریگه ری روشنبیری میلله تی جیا جیا. به سه ر زمانه که یه وه، هم ده بیتته هو ی بوونی وشو زاروی جیا له ناویدا، که هم له خزمه تی گه شه کردنی زاردا یه و زیاتر گه شه به زار ده دات، له هر به شیکی کوردستاندا. بو نمونه (زاراوه ی روزه لاتنی ناوه راست) له روزه لاتنی کوردستاندا بو ته (خاوه ر مه یانه) و له باکووری ولایتیشدا بو ته (روزه لاتنی ناخین) هه رده ها (موجه مه ع -

کۆمهڵ) له بهشهکانی تری ولاتدا بۆته (جامعه) و (جشاک)، ئهمه و دهیان نمونهی تر. ئهمه بێجگه له کارتیکردنی کهلتورو داب و نهریتی میللهته داگیرکهرهکانی کوردستان، بهسهر کۆمهڵگای کوردهوه، وای لێهاتوه، لهههر پارچهیهکی ولاتهکه رۆشنبیری ئهو میللهتانه بهسهر رۆشنبیری کوردیدا زāl بیت و بهرادهیهک کوردهکانی ئهم پارچانه، لهیهکتری جیا دهکێتانهوه، چ له بواری ئاخافتن و چ له بواری جل و بهرگ پۆشیندا، ئهم جیاوازییه بهسهر زمانی کوردی ئهم ههریم و بهشانهوه بهئاسانی رهنگی داوهتهوهو له خزمهتی دوورخستنهوهی زاره کوردیهکان و داپراپانه لهیهکتر، تهنانهت له سنورهکاندا بهشیوهی (دیواری بهرلین) دوو خێزان له دوو دێدا لهیهکتر داپراون.

۸- داگیرکهرانی کوردستان، ههریهکهی له سنووری دهولهتهکهی خۆیدا، که بهشیکی کوردستانی بهرکهوتوه، بهپیتی بهرنامهی داپێژاو ههولێ جێبهجێکردنی ئهوان که کورد پێش نهکهوێت و، ههولێ داپراپانی میللهتهکه، له ههموو روویهکی ژيانیهوه، یهکێک لهو کارانهیان کردنهوهی رادیۆی کوردی بوو، بهزارو شیشهزاری جیا جیای زمانی کوردی وهک رادیۆی مهريوان بهههوارامانی و له مههاباد بهموکریانێ ههروهها لهسنه و شوێنهکانی تر، یا دهركردنی دوو رۆژنامهی (ئاسۆ) و (بزاڤ) له عێراقدا بهدوو شیشه تا زیاتر زاره کوردیهکان گهشه بسهنیت و، زمانی نهتهوهیی دوور بکهوێتهوهو پهیدا نهبیت، ئهمه سیاسهتی داگیرکهرانی کوردستان و، شای گۆرپهگۆر بوو، که زمانی کوردی به لقیکی زمانی فارسی دادهنا.

۹- یهک نهخستن و یهک نهبوونی زاراوه کوردیهکان، له بواری جیا جیای رۆشنبیری و زانست و زانیاریدا، لهم رووهوه چهند زاراوهی جیا جیا بۆ یهک مه بهسهت دانراوه، ئهمهش هۆیه که بۆ گهشهکردنی زارو دوورخستنهوهیان له یهکتر، بهتایبهتی ئهگهر دوو زار له مهیدانی رۆشنبیریدا ههبیت، ئهگهرچی

یه‌کێکیان بره‌وی له‌وی تر زیاتره له مه‌یدانی دانان و روشنبیرییدا.

۱۰- به‌کاره‌ینانی رینووسی جو‌ریه‌جو‌ر له نووسینی کوردیدا، وه‌ک: ئەلف و بیتی عباره‌بی و لاتینی تورکی و پیتی (سرلیک) ی روسی، ئەمه له ئەنجامی دابه‌شکردنی کوردستانه‌وه سه‌ری هه‌لداوه، بۆته دوورخستنه‌وه‌ی روشنبیرانی به‌شه‌کانی کوردستان له یه‌کتر و، شاره‌زانه‌بوونیان له خۆتندنه‌وه‌ی ئەلف و بای یه‌کتری و، ئاگادارنه‌بوونیان له به‌ره‌می یه‌کتری و جاریکی تر ئەمه ئاسته‌نگیکی گه‌وره له په‌یدا‌بوونی زمانی نه‌ته‌وه‌یی، بۆ گشت پارچه‌کانی کوردستان دروست ده‌کات و ده‌بیته هۆی ئالۆز کردنی په‌یوه‌ندی نێوان زاره نه‌ده‌بییه‌کانی زمانی کوردی.

ئهم هۆیانه‌ی سه‌ره‌وه، بریتی بوون له سه‌ره‌هه‌لدان و مانه‌وه‌ی په‌یدا‌بوونی زارو گه‌شه‌کردن و دوور خستنه‌وه‌یان له یه‌کتر بۆ هه‌موو زمانیک به‌گشتی و، بۆ زمانی کوردی و په‌یدا‌بوونی زاره‌کانی و دا‌پ‌رانیان له یه‌کتری به‌تایبه‌تی، خرا‌نه‌پوو.

ئهم هۆیانه‌ی که تایبه‌ت بوون به‌زاره‌کانی زمانی کوردی، له ئەنجامی کاره‌ساته یه‌ک له دوا‌ی یه‌که‌کانی کوردستانه‌وه، زیاتر سه‌ریان هه‌لداوه (۱۱) وه‌ک روخاندنی ده‌وله‌تی کوردی میدی و هێرش‌ی مه‌غۆلییه‌کان له وێران‌کردنی کوردستان. پاشان ولاتی کوردستان، دوو جار دابه‌ش‌کراوه له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته داگیر‌که‌ره‌کانی کوردستانه‌وه، یه‌که‌میان، له ئەنجامی شه‌ری چال‌دی‌ترانه‌وه له سالی ۱۵۱۴ی ز که له‌نیوان ده‌وله‌تی سه‌فه‌وی ئێران و ده‌وله‌تی عوسمانلی، له روژئا‌وای ئێران واته له کوردستان روویدا. که ئەنجامه‌که‌ی به‌هۆی په‌یمانی زه‌ها‌وه‌وه له‌سالی ۱۶۳۹ی ز کوردستان کرایه‌ دوو به‌شه‌وه، به‌ش‌یکی بۆ ئێران و به‌شه‌که‌ی تری بۆ عوسمانییه‌کان، جاریکی تر به‌شه‌که‌ی ژێر ده‌سه‌لاتی عوسمانییه‌کان له ئەنجامی شه‌ری یه‌که‌می جیهاندا به‌پیتی ریکه‌وتنه‌نامه‌ی (سایکس بیکۆ - ۱۹۱۶) و ریکه‌وتنه‌نامه‌ی (سان ریمۆ - ۱۹۲۰) کوردستانی

ژێر دهسهلاتی عوسمانلی کرا بهسێ بهشهوه لهنیوان تورکیا و سوریا و عێراقدا. ئەم دابهشکردنە کوردستان پتر دەردی کوردی له هه‌موو روویه‌که‌وه ناخۆش و ئالۆزتر کرد، کۆمه‌لی کوردو داب و نه‌ریت و زمانی کوردی و رۆشنبیری نه‌ته‌وه‌که‌ی له یه‌کتر دا‌پری و، زیاتر زاری به‌شه‌کانی کوردستانی له یه‌کتر دا‌پری و دوورخستنه‌وه‌و هیوای زمانی نه‌ته‌وه‌یی دوورکه‌وته‌وه، که تا‌کو ئیستا کورد پێ‌وه‌ی ده‌نالتینی و زمانی نه‌ته‌وه‌یی بۆ سه‌رانه‌ری کوردستان نابینریت. وای لیتها‌تووه که کوردی پارچه‌کانی کوردستان به‌زه‌حمه‌ت له یه‌کتر ب‌گه‌ن و یان هه‌ر نا، به‌ره‌سمیش زمانی کوردی له تورکیا به‌ته‌وا‌وی قه‌ده‌غه‌ کراو، زمانی کوردی گۆ‌ران و په‌ره‌سه‌ندنی له جیاتی به‌ره‌و یه‌ک‌بوون و رێ‌ک‌بوونه‌وه هه‌نگاو بنیت (١٢) و به‌ره‌و جیا‌بوونه‌وه و لێ‌ک‌دا‌پ‌ران و پارچه‌ پارچه‌ بووه کوردیش له تورکیادا به‌تورکی شا‌خا‌وی و مرۆ‌قی پله‌دوو دانراوه.

لێ‌روه‌ه پێ‌ویسته ئاو‌رێ‌ک له شو‌تینی زا‌رو په‌یدا‌بو‌نیانه‌وه ب‌ده‌ینه‌وه که زا‌رو شێ‌وه‌زاری تیادا په‌یدا بووه.

زا‌ره‌کانی زمان، ده‌که‌ونه نا‌وچه‌ی جیا جیاوه، جاری واهیه له نا‌وچه‌یه‌کی کارگێ‌ری و جو‌گرافیدا زیاتر له زارێ‌ک تا دووان و سیان به‌دی ده‌ک‌رین و له یه‌ک‌تر جیا‌وازن، وه‌کو شێ‌وه‌زا‌ره‌کانی سنووری پارێ‌زگای که‌رکو‌ک، له زاری کاکه‌یی، زه‌نگه‌نه، شوانی کیشک، شێ‌خانی، گه‌رمیانی. یان کوردی زازایی له نا‌وچه‌ی ده‌رسیمدا جیا‌وا‌زه له زا‌ره‌کانی کرمانجی سه‌روو.

جاری واهیه، له سنووری کارگێ‌ری نا‌وچه‌یه‌کدا (نا‌حیه)، دوو زا‌ر به‌کار‌دێ‌ن وه‌کو: زاری شوانی کیشک، له‌ناو جه‌رگه‌ی زا‌ره گشتی‌که‌ی شواندایه‌و له چه‌نده دێ‌یه‌ک به‌کار ده‌هێ‌نریت یا پاشما‌وه‌ی زاری سو‌رانی و ساله‌یی، له نا‌وچه‌ی سه‌ر به‌شارۆ‌چه‌کی (پ‌ردی) له‌سه‌رووی رۆژئا‌وا‌ی شاری که‌رکو‌ک به‌کار ده‌هێ‌نریت، زاری (ده‌ربه‌ندی) نزیک له زاری کرمانشانی و له‌کی که له با‌کووری لو‌رستانه،

ته‌نھا له سێ دیتی سەر بە ناوچەی تەقی تێکەڵ له شیوەزاری شیخ بزینی و
زاری کۆیه له پارێزگای ههولێر به کار دیت (۱۳).

ئەم دياردەي پرش و بلاوى زارەكانى زمان، لەوانەىە لە ئەنجامى گيرۆگرفتى كۆمەلايەتى و ئابوورى و دوژمنايەتى خىلەككەىە، لە ناوچەى بنەردەتى نىشتەجىيى خوڤانەو، پەرەوازە بووبن، جارى واش ھەىە دياردەى كۆچكردن، يا بەختۆكردنى مەرۆ ماللات و ژيانى كۆچەرى و رەوندنايەتتيەو، يا لە ترسى دوژمن و داگيركەران و ئاوارەييەو، لە ناوچەى زارى تيرەو خيىلتى ترەو ئاراميان گرتووەو، نىشتەجى بوونە. بۆ غوونە شتووزارى (شوانى كيشك) پاشماوەى ھۆزى گەورەى شوانكارەى ناوچەى لوپستانن كە لەسەدەى پيئىنجەمى كۆچيەو ئاوارەى دەستى دەولەتى سەفەوى بوونە (١٤).

ئەم دياردەيدەي سەرەو، لە پەيدا بوونی زارو پاشان سەرھەلدانی شتو، زار، لەو وە سەرچاوەی ھەلگرتوو، کە زمان وەکو دياردەيەکی کۆمەلایەتی، بەپیتی سەردەم، لە گۆران و گەشەکردنی کۆمەلدا دەگۆریت و زاری لێدەبێتەو و ھەریەکەي لەو زارەنە جیاواژە لەو ویترو، لەناو ئەو زارەنەو ھەش زاری گشتی و ناوچەي (مەبەست لە قسەي رۆژانەي خەلک - اللهجة العامية المحلية) سەر ھەلەدەت، ئەو دواي ئەو گۆران بەسەريدا دیت (١٥)، گۆرانەكەش، واتە گۆرانی زمان بۆ زار، بەزۆری ناییتە ھۆي گۆرانی بنیات و پێكھاتنی وشەسازی (مۆرفۆلۆژي - Morpholog) رستەسازی (Syntax) واتە ریزمانی زمان ناگۆریت، تەنھا جیاوازییەکی کەم نەبیت لە سیستەمی پێكھاتنی رستەو گۆرانی بنیات و ریزمانی داپشتن و، کۆو دياردەي رەگەزو (نێرو مێ) وەسپ و (وصف) بچووک کردنەو و نەسەب دەگرتەو (١٦)، بۆیە ھەر ھەولێکی تاکە کەسی بدريت، بۆ دەرچوون لە سیستەمی زمانەوانی لە کۆمەلگایەکی بەھێز، بۆ گۆرانی زمانەكە بدريت، بەرگرییەکی توندوتیژی لە دژ دەكریت و بەري

لێدهگیریت و هەر له سه‌ره‌تاوه به‌سه‌ریدا سه‌رده‌که‌ون، که به‌ناوی داهیتان و هۆیه‌کانی گۆڕانه‌وه بک‌رت (١٧)، به‌لام ئهم دیاردیه له داب‌ران و دوورکه‌وتنه‌وه‌ی دوو زاری نووسین له زمانیکدا له ئاینده‌دا گۆڕانیان تیدا رووده‌ات جیا ده‌بنه‌وه.

دوای ئه‌وه‌ی باسی زارو په‌یدا‌بوونی زارو شتیه‌زارمان له‌ناو زمان به‌گشتی و له‌ناو زمانی کوردیدا به‌تایبه‌تی کرد، روو ده‌که‌ینه ئه‌وه‌ی، بزانی له‌ناو ئه‌و زارانه‌وه، به‌تایبه‌تی ئه‌وانه‌ی که له زمانیکدا، ده‌وری زمانی ئه‌ده‌بی یان بینیه‌، کامیان به‌ره‌و زمانی نه‌ته‌وه‌یی و زمانی ره‌سمی (زمانی نووسینی - زمانی ده‌وله‌تی) هه‌نگاو ده‌نین و له پاشه‌پۆژدا ده‌بنه‌ زمانی نه‌ته‌وه‌یی.

له سه‌ره‌تاوه ناکۆکی و کێشه‌ی نێوان دوو زاری زمانیک باسه‌ده‌که‌ین، نموونه‌یان بۆ ده‌هینینه‌وه ئه‌م‌جا نمونه‌ی زاره ئه‌ده‌بییه‌کانی زمانی کوردی و چۆنه‌تیان ده‌هینینه‌وه. ده‌بی ئه‌وه بوت‌ریت له‌کاتی‌دا بیر له زمانی نه‌ته‌وه‌یی ده‌ک‌ریته‌وه، که ولات له ژێر چنگی ده‌سه‌لاتی دوژمن تازه رزگاری بوو‌یت، یا له کاتی‌دا رۆشن‌بیران و سیاسه‌تمه‌دارانی نه‌ته‌وه، بیر له‌م باب‌ه‌ته گ‌رنگ و پێویسته ده‌که‌نه‌وه، که شۆرشی نه‌ته‌وه‌یی میلله‌ت، به‌ره‌و رزگاری هه‌نگاو ده‌نیت و ئاسۆی رزگاری نزیک بۆته‌وه‌و زمانی ده‌سه‌لاتدار له هه‌ریم و ولاته‌که‌دا پاشه‌ک‌شه‌ی کردووه، وه‌کو زمانی ده‌سه‌لاتدار. چونکه له قوناغی وادا نه‌بیت مه‌حاله دوژمنی داگیرکه‌ر به‌یلت کاری و ئه‌نجام بدریت و ئه‌و بایه‌خی به زالبوونی زمانی خۆی داوه‌و، هه‌موو هه‌ولێکی بۆ قه‌ده‌غه‌کردن و قه‌لاچۆکردنی رۆشن‌بیری میلله‌ته‌که‌یه، وه‌ک بیربیری قه‌ده‌غه‌کردنی زمان و که‌لتووری کوردی له باکووری کوردستان، له‌لایه‌ن رژیمی ده‌سه‌لاتداری تورکیاوه، که بیربیره‌که‌ی هه‌فتا سالی خایاندووه‌و به‌رده‌وامیشه. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا له هه‌ندیک ولات، بواری به‌کاره‌ینانی زمانی دووهم له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه بۆخوێندن و رۆشن‌بیری دراوه، وه‌کو له عێراقدا بۆ

زمانی کوردی (١٨) ئەمەش لە پێناوی جێبەجێکردنی مەرام و سیاسەتی
نەخشە بۆ کیشراوە، کاریگەری شوێنە یەک لە دوای یەکەکانی ئەم بەشە
کوردستانە هاتوووە هەروەکو باسمان کرد، بارودۆخی نالەباری کورد، کە
بەدرێژایی مێژوو، خاوەن خوێ و ولاتەکی نەبوو، توشی دەیان کارەساتی
ناخۆش و مالتوێرانی بوو، لە مەغۆل و تورک و رژیمی پەهلەوی، سەفەوی و
پاشایەتی و شۆڤینی عەرەبەو تاکو ئێستا یەکێک لە کارەساتەکانی کە بۆ ئێره
گرنگە، داڕانی زمانەکیەتی و یەکتەر و لە ئەنجامی ئەم داوەشکردنە و ولات و
خاکی نەتەوەکی، هەرجارە لەسەر دەمێکدا، بەهۆی بارودۆخی لە باری هەرێم
و ناوچەکییەو، زاریکی زمانەکی لە کەش و هەوای، لە باری میرنشینە
کوردییەکانیدا، دەوری زمانی ئەدەبی بێنوو گەشە سەندوو، شاعیرێک یا
چەندین شاعیر بەشیوە لورو هەورامی و بۆتانی و کرمانجی ناوەراست شیعریان
پێ نووسیوە، وەکو بابەتایەری هەمەدانی (٩٣٥-١٠١٠)، مەلا پەرتشان
(سەدە ١٤ز)، عەلی حەری و فەقی تەیران و مەلای جزیزی (١٥-١٧ز) و
خانی (١٦٥٠-١٧٠٦) و نالی و عەلی بەردەشانی و سالم و کوردی (سەدە ١٩ز)
تا ئێستا. پاشان بەرامبەر بارودۆخی نالەباری ناوچەکیان، بەهۆی
رووخاندنی میرنشینەکانیانەو لە زمانی حالی ئەدەب کەوتوو، ئێستاش
شیوەی ناوەراست لەو سەردەمەو تاکو ئێستا، بەهۆی هەستی ناسکی
نەتەوایەتی عەلی بەردەشانی و نالییەو بەرامبەر زمانی نەتەوایی کوردیان
رێبازی شیعرو نووسین بەزاری کرمانجی ناوەراست، بەردەوام و لە گەشەکردنایەو
لەسالی ١٩٢٧ بەدواوە کرمانجی سەرووش هاتۆتە کۆری شیعرو ئەدەبیاتەو،
بەلام نەگ بەهەمان بەردەوامی و گەشەسەندن و بەهەمان قەبارەو (حجم).

سەرھەلدانی زمانی نەتەوویی لەکێشەیی نێوان زاردا

کام زار دەبێتە زمانی نەتەوویی؟

بۆ وەلامی ئەم پرسیارە، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ ناو جەرگی مێژوو. نموونەی زمانی جووڕەجووڕ بەتێنێنەوه، و ھۆیکانی سەرکەوتنی زاریک بەرەو زمانی نەتەوویی بخەینەروو، باری ئاینی وەکو ھۆیک لە بلاوکردنەوهی بیرو باوەری ئاییندا دەوری بینیوه. کۆتترین ئاین، ئاینی زەرەدەشتی یە، بەکۆتترین زاری کوردی کە ئاوێستایە، لە سەدەیی ھەوتەمی پێش زایندا بلاوئۆتەوه، پاشا رووخانی میدیەکانیش، لەسەردەمی ئەردەشتیری ساسانیدا (سەدەیی سێیەمی زاین) (١٩)، بەفەرمانی ئەو، کتیبی ئافێستا بەشێوێ زمانی ئافێستا نووسراوەتەوه، بەلام بەھۆی ھێرشێ یەک لەدوای یەکی گریک و ھەخامەنشێ و ساسانی و عیلامی و بابلی و ئەکەدی و پاشان ئیسلاام، ئاسەواری ئاینی زەرەدەشتی و پیاوانی پیری ئاین (موغ) براوەتەوه. زمانی ئاوێستاش لەکارکەوتوو، ئەگەر بەردەوامی ئاینەکەیی و دەسلەتەکەیی بەردەوام بوايە، دەبوو بەزمانی نەتەوویی. ھەرۆھا لەم بارەییەوه، زمانی سانسکریتی (واتە زمانی کۆنی ھیندی) بەھۆی ئاینەوه زمانی نووسین بوو، لەگەڵ ئەمانی ئاینەکەدا، زمانەکەش لەناوچوو، ھەرۆھا زمانی لاتینی کۆن زمانی سەردەمی گریکەکان زمانی زانست و ئاین بوو، تا سەدەکانی ناوەراست سەردەمی وریابوونەوه (رەنەسانس - Renaissance - عصر النهضة) بەھۆی ئاینەوه لەکاردا بوو. بۆیە ئاین بۆ زمانی کوردیش لەسەرەتاوە بەھۆی دەسلەتاتی سیاسەتەوه دەوری بینیوه، بەلام کپ بۆتەوه بەھۆی ئەمانی ئاینەکەوه.

جاری وایە ھەبە بەھۆی بازرگانی و روشنبیریەوه دەورەبەینی لەوێ زاری زمانیک بێینیت بەزمانی نەتەوویی، بۆنموونە زاری قورەیش لەسەردەمی جاھیلیدا لە پێش (ئیسلاامەوه بەھۆی کرین و فروشتنەوه لە بازاری (عەکاز) و

کۆبوننه‌وه‌ی خه‌لک له‌وێداو، پاشان خۆتێندنه‌وه‌ی شیعیری عه‌ره‌بی به‌شیتوه‌ی (قۆره‌یش) له‌ هه‌مان بازاردا، چاکتر بازاری گه‌رم ده‌کردو، به‌تایبه‌تی له‌وه‌رزێ کرپن و فروشتن و پێگه‌یشتنی به‌روبوومدا. ئه‌مه‌ بێجگه‌ له‌ هۆی بازرگانی کۆرانی (امیه) و (به‌نی هاشم) له‌گه‌ڵ ولاتی شامداو پاشان بلاوبوننه‌وه‌ی ئاینی ئیسلام، له‌ ولاتی حیزازه‌وه‌ زیاتر ئه‌و زاوه‌ی کرد به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی که مه‌ڵبه‌نده‌که‌ی له‌ قۆره‌یش و حیزازه‌وه‌ بوو، ئاینه‌که‌ به‌زمانی عه‌ره‌بی و زمانی قورئانی پیرۆز بوو.

یا پاش نه‌مانی زمانی لاتینی وه‌کو زمانی ئاینی له‌سه‌ده‌ی شانزه‌دا، زمانی فهره‌نسابی و ئینگلیزی و ئیتالیایی و رۆمانی و ئه‌سپانی چوننه‌وه‌ سه‌ر زمانی زگمماکی نه‌ته‌وه‌ی خۆیان و ریزمان و فهره‌نگیان به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی دانا. بۆ نمونه‌ی زمانی فهره‌نسابی، له‌ زاری پارسیه‌وه‌ که مه‌ڵبه‌ندی ده‌سه‌لاتی ولاتی تێدا‌بوو، زالبوو به‌سه‌ر زاری ناوچه‌کانی تری پارسی‌داو که‌وته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی (زاری پارسی) هه‌وه، ئه‌مه‌ش به‌پیرایه‌کی ره‌سمی له‌ سالی (١٥٣٩) دا شوێنی لاتینی گرته‌وه‌. یا زاری ساکسونی ئه‌لمانی له‌سالی (١٥٤٠) دا، دوا‌ی بلاوبوننه‌وه‌ی بنه‌ماکانی (لۆسه‌ر) جیگه‌ی لاتینی گرته‌وه‌.

یا زاری له‌ندن، به‌هۆی کاریگه‌ری به‌ره‌مه‌کانی شه‌کسپیره‌وه، له‌ هه‌مان سه‌ده‌دا بۆ به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی و، به‌هه‌موو ولات و دوورگه‌کانی به‌ریتانیادا بلاوبۆوه‌ (٢٠). هه‌روه‌ها زاری مه‌درید و زاری ئۆسکانی ئیتالی، بوون به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌سپانی و، زمانی نه‌ته‌وه‌یی ئیتالی، ده‌توانم بڵێم، ئه‌م زمانانه‌ی سه‌ره‌وه، له‌ سه‌ره‌تاوه‌ که له‌زمانی لاتینیوه‌ جیا‌بوننه‌وه، بوون به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی، هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی و کزبونی ده‌وری ئاین له‌ ئه‌وروپادا، له‌ نه‌مانی ده‌وری رۆما وه‌ک مه‌ڵبه‌ندیکی پیرایه‌ی ئاینی و سیاسی، یه‌که‌م هۆیه‌ک بوو بۆ له‌دا‌یکبونیان له‌م رۆژه‌وه‌.

83

قوتابخانه‌کاندا، زمانی زانستهو، هه‌زاران کتیب و سه‌رچاوه‌ی له‌ بواری جیاجیای زانست و نه‌دهب و میژوو، جوگرافیا، رامیاری، کۆمه‌لایه‌تی پی ده‌ریچیت و خاوه‌ن فه‌ره‌نگ و رێزمانی پی ده‌رچوو.

له‌سه‌ده‌ی نیوان (۱۵-۱۷) زدا، کرمانجی سه‌روو، شیوه‌ بۆتانیکه‌ی زمانی نه‌دهب بووه‌و فه‌قیی ته‌یران و عه‌لی حه‌ریری و مه‌لای جه‌زیری و خانی مه‌زن شیعیان پی وتوو، به‌لام له‌ نه‌نجامی رووخاندنی میرنشینی بۆتانه‌وه، له‌کار کهوت و له‌کۆتایی سه‌ده‌ی (۱۹) هه‌مه‌وه له‌ ده‌رچوونی رۆژنامه‌ی (کوردستان) و له‌ دوا‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانییه‌وه، به‌تایبه‌تی دوا‌ی دامه‌زراندنی کۆمه‌له‌ی (خۆبیون - ۱۹۲۷) و. شۆرشی ناگری داغ به‌سه‌رۆکایه‌تی جه‌نه‌رال ئیحسان نوری پاشا و هاوڕێیه‌کانی، جاریکی تر سه‌ری هه‌لداوه‌ته‌وه، بۆته‌وه زمانی شیعو نه‌دهب و گۆڤارو رۆژنامه‌ی (ستیر، هاوار، رۆژانوی پێده‌ریچیت، به‌لام له‌ نه‌نجامی رووخاندنی، نه‌م شۆرشه‌و شۆرشه‌کانی تیش، به‌پاری ره‌سمی ده‌وله‌تی ره‌گه‌زه‌رستی تورک، قه‌ده‌غه‌کراو، تا سالی (۱۹۹۱) ی له‌ نه‌نجامی گۆڤانکاری و نه‌مانی جه‌نگی ساردو راپه‌ڕینی باشووری کوردستان و کۆچره‌وی ملیۆنی کوردو سه‌ره‌له‌دانی چه‌کداری شۆرشی نه‌ته‌وايه‌تی کوردی باکوورو، ئاشکرا بوونی مه‌غدووریه‌تی کوردو، به‌ره‌و پێش چوونی سه‌رجه‌م مه‌سه‌له‌ی کورد، له‌ دنیاو لای نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان، قه‌ده‌غه‌ی قسه‌کردنی له‌سه‌ر هه‌لگیراوه‌و له‌ نه‌سته‌نبوول رۆژنامه‌ی پی ده‌رده‌چیت و بی نه‌وه‌ی بگاته‌ ناوچه‌ کورد نشینه‌کانی تری باکووری کوردستان که‌ نزیکه‌ی بیست ملیۆنیکن.

دوا‌ی نه‌وه‌ی زاژه‌ کوردیکان و، ده‌ورو و سه‌رده‌میان خرا نه‌روو، پتوبسته‌ نه‌وه بوتریت، وه‌کو تا‌قی کردنه‌وه‌و به‌لگه‌ی راستی، که‌ له‌ناو زمانه‌کانی جیهاندا روویداوه، نه‌گه‌ر دوو زار، یا دوو زاری زمانیک له‌ولات و له‌ناو میلله‌تیکدا پتیکه‌وه‌ به‌کار به‌یترین و، هه‌ردووکیان زاری رۆشنیری و نه‌دهب و نه‌ده‌بیات بن،

کامیان زال دهن به سهر ناکوکی نیوانیان و دهنه زمانی نه تهوهیی. لیره وه ئهم به لگانه دهخه ینه پروو.

ئه گهر ئهو دوو زاره، ههر دوو کیان له پرووی دهسه لات و روشنبیرییه وه، له یهک ئاستدا بن، هیچیان زال نابن به سهر ئه ویتریاندا، به لام ئه گهر دهسه لات و رادهی روشنبیری یه کیکیان زیاتر بیت له ویتریان و، زمانی مه لبه ندی دهسه لات ی ناوچه که بیت، بیتگومان ئهو یه کیان زال ده بیت به سهر ئه ویتریاندا. بیتجگه له وهی، ئه گهر یه کیکیان شوینی مه لبه ندی دهسه لاتیشی لی بیت، به لام ئه گهر رادهی زاره که، له پرووی خزمه تی روشنبیری و دهرچوونی گوڤارو روژنامه و کتیب و سه رچاوه و فهره نگه وه، له ویتریان که متر بیت، دیسان زال نابیت به سه ریدا. ئهمه بیتجگه له وهی زمانی روشنبیری و ئه دهب و نووسینه، زمانی قوتابخانه و زانکوو گوڤارو روژنامه ش بیت و، سه رچاوهی خویندن و زانست، ههر به ره و زاره بیت و له پال ئه وه شدا، زمانی ره سمی دهسه لات که بیت، ئه و ئهو زاره به ره و زمانی نه تهوهیی ههنگاو ده نیت، چونکه خاوه ن سامانیکی زوره له نه سراو، دانراو فهره ننگ و ریزمان و سه رچاوهی زانستی جوړیه جوړدا و، له پال ئه مانه شدا به رده وامی به خویه وه ببینیت، به لام ئه گهر رادهی روشنبیری و شارستانیتی و ئه ده بیاتی زمانی یه کیک له دوو ناوچه یه سه رکه و توو بیت و له ویتر زیاتر بیت، ئهو زال ده بیت به سهر ئهو زاره دا ئه گهرچی زاری ناوچه پیتشکه و توو که دهسه لات ی سیاسیشی نه بیت (واته شوینی دهسه لات نه بیت). وهک زاری ساکسونی له ئه لمانیا له سه دهی (۱۶) ز دا ورده ورده، زالبو به سهر زاره کانی تری ئه لمانیا دا، پیتش ئه وهی بهرلین سه رکه و توو بیت (۲۲)

دواشت، ئه نجام ته وه یه زاری زمانیک سه رده که ویت و، ده بیت ته زمانی نه تهوهیی، که ناستی روشنبیری و شارستانی به هیزتر و پیتشکه و توو تر و زورتر بیت، له زاره که ی تری بهرام بهر، بیتجگه له وهی ئه گهر مه لبه ندی دهسه لات ی

ناوچه و هه‌ڕێمه‌که‌ش لێبێت و به‌رده‌وامی به‌کارهێنان و بوونه‌ زمانی ئه‌ده‌بیات و دانانی به‌خۆیه‌وه‌ دیبیت، لێره‌دا دیالێکتی کرمانجی ناوه‌راست له‌سه‌رده‌می شیخ مه‌حموده‌وه‌ تاکو ئێستا زمانی خوتندن و روشنبیرییه‌وه‌ له‌ خزمه‌تی شارستانییه‌تی ئهم به‌شه‌ی کوردستاندا به‌ته‌نانه‌ت له‌ زانکۆشدا.

ئهنجام

۱- چه‌نێک شوێنی به‌کارهێنانی زمان، رووبه‌ره‌که‌ی فراوان و به‌ریلاوبێت، ئه‌وه‌نده‌ ده‌بێته‌ هۆی پیدابوونی زار له‌ناویدا.

۲- دابه‌شبوونی ولاتێک بۆ چه‌ند ناوچه‌وه‌ هه‌ڕێمی جیاواز، له‌رووی کارگێڕی و کۆمه‌لایه‌تی و جوگرافی و سروشتیه‌وه‌، ده‌بێته‌ هۆی پیدابوونی زار، له‌ناو زمانی ولاته‌که‌دا، به‌تایبه‌تی له‌ولاتێکی خاوه‌ن ده‌سه‌لات لاوازا.

۳- ئیش و کارو پیشه‌ی جیاواز، ده‌بێته‌ هۆی پیدابوونی زارو ده‌وله‌مه‌ندی زمانه‌که‌.

۴- زالبوونی میلله‌تێک به‌سه‌ر میلله‌تی تره‌وه‌، به‌تایبه‌تی له‌رووی ده‌سه‌لاتی به‌ریوه‌بردن و روشنبیرییه‌وه‌ وشه‌ی بێگانه‌ له‌ناو زماندا په‌یدا ده‌کات.

۵- داڕانی خاک و نیشتمانی ولات و نه‌ته‌وه‌یه‌ک، بۆ ژێر ده‌سه‌لاتی ولاتی جیاجیاوه‌، ده‌بێته‌ هۆی داڕانی زاوه‌کانی زمان له‌ یه‌کترو گه‌شه‌سەندنی زار.

۶- هۆی ده‌رپرین و گوێکردنی (تلفظ) جیاواز له‌ ناخاوتندا، له‌ درکانه‌نی ده‌نگ و ده‌رپریندا، ده‌بێته‌ هۆی پیدابوونی زار و هه‌کو سه‌ره‌تایه‌ک بۆ ئهم دیاردیه‌ له‌ناو زماندا.

۷- سیسته‌می میرنشینه‌ کوردیه‌که‌کان له‌ خزمه‌تی گه‌شه‌کردنی زاوه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی زمانی کوردی بوونه‌ به‌ره‌و زمانی ئه‌ده‌بی و هه‌ر یه‌ک له‌و زاوانه‌ له‌سه‌رده‌میکی دیاریکراودا بوونه‌ته‌ زمانی ئه‌ده‌بی.

۸- نه‌بوونی یه‌کیتی نابووری و بازرگانی له‌نیوان هه‌موو ناوچه‌کانی ولاتدا له‌خزمه‌تی په‌یدابوونی زاردایه، چونکه داپرانی نابووری و پچپرانی ناوچه‌کانی له‌یه‌کتری به‌خۆیه‌وه ده‌بینیت.

۹- بوونی هۆزو تیره‌و تایفه‌ی جیا، له‌ناو کۆمه‌لی میلیله‌دا، زار له‌ زماندا په‌یدا ده‌کات.

۱۰- نه‌بوونی ده‌سه‌لات و ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی له‌ناو نه‌ته‌وه‌یه‌کدا زمانه‌که‌ی به‌ره‌و گه‌شه‌سه‌ندنی زار ده‌بات.

۱۱- ده‌مارگیری و هه‌رمگیری و تیره‌گه‌ری وه‌کو داب و نه‌ریتی باوی کۆمه‌لی خه‌له‌کی، ده‌بیته‌ هۆی په‌یدابوونی زارو داپرانی زاره‌کانی زمانیک له‌یه‌کتر.

۱۲- نووسین و بلا‌وکردنه‌وه‌ی نه‌ده‌بیات و گو‌قارو روژنامه‌و رادیۆ ته‌له‌فزیۆن و خۆتندن به‌دوو زاری جیاواز، یا به‌چهند زاریک، ده‌بیته‌ هۆی گه‌شه‌کردنی زاری زمان و لی‌کداپران و پارچه‌بوونی نیشتمان و میلیله‌ت و کۆمه‌لی میلیله‌ته‌که، له‌یه‌کتر به‌رده‌وامی و گه‌شه‌سه‌ندنی وه‌کو دیارده‌یه‌ک ده‌یانکات به‌زمانی جیاوازو میلیله‌تی جیاواز.

۱۳- ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی ولاتی زمانیک، ده‌توانیت له‌ قوناغی سه‌رکه‌وتنی شو‌پشی نه‌ته‌وه‌یی، یا دوا‌ی سه‌رکه‌وتنه‌که‌ی، زاریکی زمانه‌که، به‌تایبه‌تی نه‌گه‌ر زمانی روژشنبیری و ناوه‌ندی ده‌سه‌لاته‌که‌ بیت له‌م رووه‌وه له‌ زاره‌کانی تر پێشکه‌وتووتریت، به‌ بریاریکی ره‌سمی بیکات به‌ زمانی نه‌ته‌وه‌یی به‌تایبه‌تی نه‌گه‌ر توانای جێبه‌جێکردنی بریاره‌که‌ی بیت له‌ هه‌موو ناوچه‌کاندا.

۱۴- هۆی ئاینی و ده‌سه‌لاتی سیاسی، زاری زمانیک ده‌کات به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی. نه‌گه‌ر نه‌و بارودۆخ‌ه‌ی بۆ هه‌لبه‌که‌ویت، وه‌کو زمانی عاره‌بی و فره‌ه‌نسی ناوچه‌ی پروتستانه‌کان، که‌ زالبه‌و به‌سه‌ر زاری فره‌ه‌نسای

کاسۆلیکه کان.

۱۵- مه حاله زمانى نه ته وهى به تىكه لكردنى دوو زار پىكېت، مه گه ر بارى مېژووى ئەمه بكات، چونكه تىكه لكردنى ئاره زووى مرۆڤ ده گه يه نيت، ئەمه ش ده ستور ده گرتيه وه، ده ستور گۆرپنى زمانىش مه حاله به ئاره زوو ناييت.

۱۶- زمانى ئەدهى كرمانجى ناوه راست چه ندين زارى گه و ره و بچووكى تيدا تواوه ته وه، كه رۆشن بىراني ئەو زارانه ش پىتى دهنوسن و رووبه رىكى فراوان ده گرتيه وه كه له باكوورى كه نداوى عاره بى له لورستانه وه تا باشوورى شارى ورمى به ره و رۆژه لاتى جاده ي موسل ده گه پتیه وه، واته له كو تاى سنوورى ناوچه ي سۆران- بادىنانه وه، ئەم زارانه ي له ئەده بياتدا تيدا تواوه ته وه. لورى (كرمانجى باشوور)، لورى گه و ره، لورى بچووك، فه يلى باجه لانى، گۆران، هه ورامانى، موكرىانى، سليمانى، كه ركووكى و، گه رميانى، سۆرانى، كاكه يى و زهنگنه، شوانى كيشك... هتد لىره دا مه به ستمان ئەوه يه، كه ئەم زاره واته زمانى ئەدهى يه كگرتو له ناوچه جىاوازه كانى ئەم زارانه دا، چونكه نووسه ره كانىيان له گه لك ئەوه شدا زمانى ئاخاوتنىيان جىاجىايه و جىاوازه له گه لك زمانه ئەده بيه كه دا، به لام له نووسىندا به پوخته ي كرمانجى خواروو / سليمانى دهنوسن، بۆ نمونه نووسه ره هه ورامىيه كان و باجه لانىيه كان و كاكه ييه كان و لورىيه كان و موكرىانىيه كان زمانى ئاخاوتنىيان برىتييه له هه ورامى و باجه لانى و كاكه يى و لورى و موكرىانى، ئەمانه هه مووىيان له نووسىندا يه ك زمانى ئەدهى به كار ده يتن.

ئەم زمانه ئەده بيه ماوه ي ههفتا ساله زمانى نووسين و خويندن و زانست و رۆشن بىرىيه و سه رچاوه يه كى زۆرى ئەم به وارانەى به شىوه ي كتيب پى بلاو كراوه ته وه و ده ورى سه دو ههفتا سالىشه به رده وام زمانى شىعه ره و رۆژ به رۆژيش له گه شه سه نندا يه.

پهراویزو سهرچاوه‌کان:

- ۱- د. محمد احمد ابو الفرج، فقه اللغة، ط ۱، بیروت، ۱۹۶۶، ص ۳۰.
- ۲- د. علي عبدالواحد وافي، علم اللغة، الفجالة - القاهرة، ۱۹۷۲، ص ۱۷۹.
- ۳- فؤاد حمه خورشيد، اللغة الكردية: التوزيع الجغرافي اللهجاتها، بغداد ۱۹۸۳، ص ۲۸-۳۸.
- ۴- پروانه شاعيران و نووسه‌رانی ناوچه‌ی کهرکووک و گهرمیان وه‌کو شیخ ره‌زای تاله‌بانی، خالصی نه‌سیری، عبدالرحمان به‌گی نفوس، شیخ مافری به‌رنجی.. هتد.
- ۵- کاکه‌یی: هۆزێکه سهر به‌ناوچه‌ی داقوق و ده‌که‌ویته باشووری رۆژناوای کهرکووک، شوان: هۆزێکی (۷۶) دێیه‌و مه‌له‌بنده‌که‌ی دێی (رێدار)ه‌و ده‌که‌ویته باکووری رۆژه‌لاتی کهرکووک، زاریکی قسه‌کردنی تێدایه پێی ده‌وتریت (شوانی کیشک) جیاوازه له زاری هه‌مان ناوچه‌و، نزیکه‌ی چوارده دێ قسه‌ی پێ ده‌که‌ن، شیخانی: چهند دێیه‌کن سه‌ربه ناوچه‌ی قادر که‌رهمی باشووری رۆژه‌لاتی کهرکووک.
- ۶- پروانه / (أ) د. علي عبدالواحد وافي، هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۱۷۵- ۱۷۶، (ب) عبدالرحمن امين زه‌بيحي، قاموسي زمانی کوردی (ء) چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۷، ل ۵۲.
- ۷- سادق به‌هادین، رێزمانا کوردی، به‌غدا، ۱۹۸۷، ل ۴۷.
- ۸- سه‌رچاوه‌ی ژماره (۲)، هه‌مان لاپه‌ره.
- ۹- د. عزه‌دین مسته‌فا ره‌سول، سه‌رنجی له زمانی نه‌ده‌بی یه‌ک‌گرتووی

کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۱، ل ۱۵۴.

۱- سادق به‌هادین، هه‌مان سەرچاوه، ل ۴۳.

۱۱- د. عه‌زه‌دین مسته‌فا ره‌سول، هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۷.

۱۲- ابو خلدون و صاطح الحصري، في اللغة والادب وعلاقتهما بالقومية. بيروت، ۱۹۸۵، ص ۴۲.

۱۳- نه‌و سێ دێیه‌ بریتین له‌ ئۆمه‌ر گومه‌ت، سێگر دکان، کانیه‌له‌، له‌ باشووری ته‌ه‌ته‌قی شاری کۆیسنجقی پارێزگای هه‌ولێر بۆ زیاتر دڵنیابوون بپروانه‌ ادموندز، کوردو تورک و عه‌ره‌ب، ترجمه‌: جرجیس فتح الله، به‌غداد، ۱۹۷۱، ص ۲۸۹.

۱۴- بپروانه‌ مه‌لا جمیل رۆژبه‌یانی، به‌بالای ته‌ئریخی جافا، رۆشنبیری نوێ، ژ (۱۳۷). ل ۱۴-۱۷، بۆ زیاتر دڵنیابوون بپروانه‌ په‌راوێزی (۴) شوان وه‌کو زاریک نزیکه‌ له‌ زاری خانه‌قینی.

۱۵- د. علی عبدالواحد وافی، هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۷۹.

۱۶- هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۷۸.

۱۷- هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۷۹-۱۸۰.

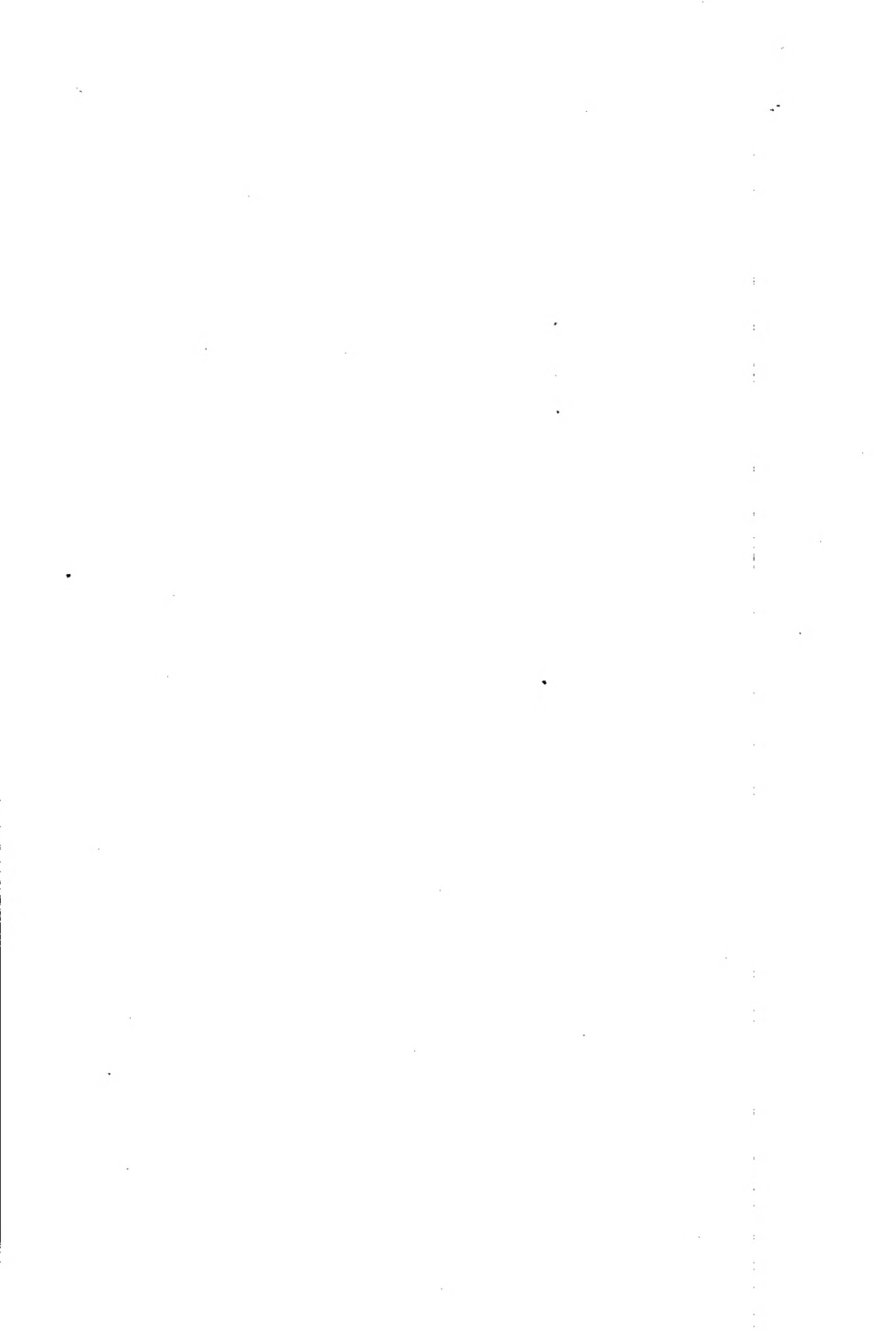
۱۸- محمد معروف فتاح، زمانی نه‌ته‌وايه‌تی، گۆڤاری مه‌تین ژ (۵۳)، ۱۹۹۵، ل ۲۲-۳۱.

۱۹- محمد امین هه‌ورامانی، میژووی رێبازی زمانی کوردی، به‌غدا، ۱۹۹۰، ل ۱۴.

۲۰- محمد معروف فتاح، هه‌مان سەرچاوه‌و هه‌مان لاپه‌ره‌.

۲۱- د. عه‌زه‌دین مسته‌فا ره‌سول، هه‌مان سەرچاوه، ل ۲۴.

۲۲- بپروانه‌ د. علی عبدالواحد وافی، هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۸۲.

میژووی زمانی کوردی له‌کۆنه‌وه تانه‌مپۆ

دەریارە‌ی زمانی کوردی و نەتە‌وه‌کە‌ی، بیرو‌رای سە‌یر سە‌یر، بە‌ناحە‌زییە‌وه، دژی تۆمار‌کرا‌وه، ئە‌م بیرو‌رایانە‌ له‌پیتنا‌وی سو‌ک‌کردنی زمانە‌کە‌و نەتە‌وه‌کە‌ی ئە‌نجام درا‌وه، بە‌مە‌به‌ستی سە‌پاندنی دە‌سە‌لات و فە‌رامۆش‌کردنی لە‌هە‌موو رو‌ویە‌کی ژیا‌نه‌وه، تا نە‌توانی‌ت سەر‌ب‌ل‌ت‌د ب‌کات و، بە‌هە‌موو لایە‌ک‌دا بە‌ئارە‌زو‌وی خۆیان دە‌نگی ک‌پ ب‌کە‌ن و، بی‌رە‌ت‌پ‌ن و خۆ‌یشی لە‌بەر‌چا‌وی خۆی سو‌وک ب‌کە‌ن، بە‌لام ئە‌مە‌ بۆ‌ هە‌موو کە‌سی‌ک، نا‌چ‌یتە‌ سەر، هە‌موو ش‌ت‌یک دیزە‌ بە‌دە‌رخۆ‌نه‌ ب‌کات، بۆ‌یه‌ ک‌س‌وردیش چ‌ له‌لایە‌ن خۆ‌یه‌وه‌و چ‌ له‌لایە‌نی زانا‌یانی بە‌ویژ‌دان و راست‌گۆ‌وه، وە‌لامی ئە‌و تانە‌و تە‌شە‌رو نا‌را‌ست‌ییانە‌ی، بە‌بە‌ل‌گە‌ی راست و در‌وستی می‌ژو‌ویی دا‌وه‌تە‌وه، کە‌ ک‌ورد هە‌یه‌و، زمان‌یشی هە‌یه، خا‌وە‌ن رە‌گە‌زی رە‌سە‌ن و زمانی د‌یر‌ین و ن‌یش‌تمان‌ی د‌یار ی‌ک‌را‌وی خۆ‌یه‌تی ئ‌یمە‌ ل‌یرە‌دا، ئە‌وه دە‌خە‌ینه‌پ‌وو، کە‌ زمانی ک‌وردی زمان‌یک‌ی رە‌سە‌ن و ز‌ین‌دو‌وه، خا‌وە‌ن ر‌اب‌رد‌و‌ویە‌کی د‌یر‌ینە‌و گە‌شە‌و گۆ‌رانی له‌گە‌ڵ گۆ‌ران کۆ‌مە‌ڵ‌ی ک‌ورده‌وار‌یدا ک‌رد‌و‌وه‌و، سە‌ر‌به‌خۆ‌یی نە‌تە‌وه‌یی، له‌ئە‌نجامی گۆ‌ران و پە‌رە‌سە‌ندنی پە‌رە‌و پ‌ت‌شە‌وه‌ی خۆ‌یدا پاراست‌و‌وه.

ئە‌م رە‌سە‌نایە‌تی و، سە‌ر‌به‌خۆ‌یی پاراست‌نە‌ی ناسنامە‌ی نە‌تە‌وه‌یی دا‌وه‌تی. مە‌به‌ست ل‌یرە‌دا ئە‌وه‌یه‌ هە‌ند‌یک بیرو‌رای چە‌وت و چە‌و‌ی‌ل هە‌ن، کە‌ زمانی ک‌ورد‌ییان، بە‌نا‌رە‌سە‌ن یا بە‌زار‌ت‌کی شی‌وا‌ی زمانی فارسی یا بە‌ه‌ین‌دی زانی‌وه،

بێ ئەوەی لە بەلگەی میژوویی و لیکۆلێنەوهی زانستی ئاگادارین، یا هەندێکیان لەرووی مەبەستی سیاسییەوه، بە ئەنقەست سوکایەتی بە کوردی دەکەن، تا کورد هەر ژێر دەستەیان بێت.

لیتروه ده پرسین له بنچینه دا، شۆتینی زاینده ی زمانی کوردی کوو بووه؟ زمانی کوردی سهر به چ خیزانه زمانیکه و، نهو زمانانه کامانه و سهر به چ کومه له زمانیکن؟ له ناویاندا زمانی کوردی چۆن پیتاسه ده کړیت؟ و پیتاسه که ی له چ روویه که وه نه نجام دراوه؟ به لگه ی نووسراوی نه م زمانه چیه و به چ سهرده م یکی میژوو ده گه پیته وه؟ جیاوازی زمانی کوردی و فارسی چیه؟ قوناغی میژوویی زمانه ئیرانییه کان و زمانی کوردیش چۆن و به چه ند قوناغدا تیتپه ریوه و، ریتوسی زمانه که به چ جوړه پیتیک بووه؟ بوچی تانه و ته شه رو سوو کایه تی کردن به گه ل و زمان و که له پوورو میژوو و ره گه زیشی کراوه؟ بو و له م دانه وه ی نه م پرسیارانه، رووده که ی نه سهر چاوه کان و وه له مه کانیا ن لیتره دا، به به لگه ی میژوویی و زمانه وانی له گه ل خسته نه پرووی بیرو پای خو مان ده خه ی نه پروو، زمانی کوردی له بنچینه دا، له گه ل زمانی هیندو نه ورو پیدای به زمانی هیندو ئیرانی یا هیندو ناری ناوده بریت، چونکه نه م زمانانه زمانی چه ند هوژیک بوونه، له شو ئیتیکدا پتیکه وه نیشته چی بوونه، پتی دهوتریت «ناریانا» یا «ناریان».

نهم هوزانه، به به شى هيندى و به به شى ئيرانييه وه شوتيان، دواى يه كه كم كوچى نمو هوزانه بووه، له ولاتى ئفغانستانه وه، كه روژه لاتى ئيرانه، به رهو هيندستان كوچيان كرووه «۱» له سندو پنجاب ناراميان گرتووه «۲» بهم هوزانه ده وترتت هوزه (هينديه كان) و، زمانه كه يان به خيترانى زمانه هينديه كان ناوده برتت به شى روژه لاتى (ساتوم) كومه له زمانى هيندو نه وروپايى ده گرته وه، له گه له زمانه ئيرانييه كاندا. نهم خيترانه زمانه هينديه، له سه ده كانى زوريتش زايينه وه، له روژه لاتى ئيران يا ئفغانستانى ئيستاو، به رهو باشوورى روژه لات،

بوونه تهوه، که باشووری ئاسیا ده‌گریته‌وه، شوټنی خیزانه زمانه هیندییه‌کانه کۆنترین به‌لگه‌ی نووسراوی، ئەم کۆمه‌له، یا خیزانه زمانه کتیبی پیرۆزی (ئیدا)ی هیندییه‌کانه به (رهگ ئیدا) ناوی ده‌کردوووه به‌کۆنترین زمانی ئەم به‌شه، نووسراوه‌ته‌وه، که زمانی سانسکریتییه‌و بۆ سه‌ده‌ی (١٢) پ-ز ده‌گه‌رپته‌وه له‌گه‌ڵ زمانی (میتانی) و زمانی (حیشی) «٣» واته ئاقیستا دوا‌ی (رهگ ئیدا)ی سانسکریتی کۆنترین به‌لگه‌ی نووسراوی زمانه ئیرانییه‌کانه ئەم خیزانه زمانه زمانی (سانسکرینی واته (هیندی کۆن)، باراکراتی کۆجهراتی، راجاسانی، به‌هاری، به‌نگالی، ئوردو، سه‌نیگالی، سندی.. ده‌گریته‌وه.

به‌شی دووه‌می خیزانه زمانی هیندۆ ئاری، یا هیندۆ ئیرانی که هۆزه (ئیرانییه‌کان)ن.

هه‌ندیک نووسه‌ر ده‌لێن، ئەمانه کۆچیان نه‌کردوووه، له‌شوټنی خویان له‌ولاته‌کانی ئاسیای ناوه‌راستا ماونه‌ته‌وه له‌ ئه‌فغانستان و ئێران، نیشته‌جی بوونه پێیان ده‌وتریت هۆزه‌کانی یا خیزانی زمانه (ئیرانییه‌کان)، که بریتییه له‌زمانی (ئاقیستا) (کوردی کۆن)، پارسی کۆن (هه‌خامه‌نشی) په‌هله‌وی به‌لوجی په‌شتوویی، ئه‌فغانی، سوغدی، تاجیکی، کوردی، فارسی نوێ) کۆنترین به‌لگه‌ی نووسراوی ئەم خیزانه زمانه، کتیبی (ئاقیستا)ی ئایینی زه‌رده‌شتیه، له‌سه‌ده‌ی (٧) پ-ز له‌سه‌رده‌می میدیه‌کاندا، به‌زمانی، یا شیوه‌ی زمانی نه‌ته‌وه‌یی زه‌رده‌شت، نووسراوه‌ته‌وه، که زمانی (ئاقیستا)یه‌و بریتییه له‌کۆمه‌له ده‌قیکی ئایینی، سروودی زه‌رده‌شت له (٢١) سروود پیکهاتوه، له‌لایه‌ن زه‌رده‌شت خۆیه‌وه و تراوه‌و نووسراوه‌ته‌وه، گه‌وره‌ترین به‌ش (گاتا) له‌پینج به‌شی دی پیکهاتوه، به‌شیوه پیتیک نووسراوه‌ته‌وه، پیتی ده‌وتری پیتی ئاویستایی و (٦٠) پیته‌و له‌چه‌په‌وه بۆ راست ده‌نووسریت، له‌کاتی خۆیدا له‌سه‌رپیتستی گادا نووسراوه‌ته‌وه، هه‌ندیک نووسه‌ری دی ده‌لێن، ئەم کۆمه‌له

هۆزه ئىترانىيانە بەرهو ئاسىيائى بچووک و چىيائى زاگرۆس چوون، لەئىتران و کوردستان بلابوونەتەوه «۵»، ئەمانە دووبەشن، بەشىکیان، بەرهو باکوورى رۆژئاواى ئىتران بوونەتەوه، لەناوچەى (گۆمى ورمى) سەقامگىريوونە بە (مادەکان) ناو دەبرين، واتە باوباپىرانی کوردی ئىستا نەوهى ئەم (ماد)انە، کەلەسەدهى (۷ پ-ز) هە تاکو (۵۵۰ پ-ز)، گەورەترین دەولەتیان بەناوى دەولەتى مېديا دامەزراندووه توانىويانە دەسلەتتى خويان، بەسەرناوچەيەکدا بلابکەنەوه، وەکو ئىتران و بەشى ژورووى ميسۆپوتاميا و چەند بەشیک لەئاسىيائى ناوەراست تا رووبارى (خالص - قزل ارمق) «۶».

راستىيەکەى شونى دووم، پانتايى يەکەم دەگریتەوه، دەسلەتتى مادەکانى گەشتوتتى، چونکە مادەکان، پايتەختى (نەينهوا)ى ئاشوورەکانيان لەسالى ۶۱۲ پ-ز داگيرکردووه نزىكى سنوورى شارى بابل، دريژوتەوه، کە هەر دەورووبەرى (خالص) دەگریتەوه، کەواتە بىروپاکان هەردووکیان تەواوکەرى يەکترن، چونکە ئەم هۆزه ئىترانىيانە لەئاستى خويانەوه بلابوونەتەوه، بىجگە لەوهى سەرووى ولاتى ميسۆپوتاميا لەکۆنەوه ئىستاش کوردستان دەگریتەوه، واتە کوردستانى باشوور دەگریتەوه ئەمجا پتيوستە ليرەدا، ئەوه روونبکەينهوه، هۆزه ئىترانىيەکان وەکو وتمان بوونەتە دوو بەشەوه، بەشىکیان کە مادەکانن، واتە کورد بەرهو باکوورى رۆژئاواى ئارىيانا، يا باشتر بلتين، لەو شرتنەدا نىشتەجئى بوونە، کە رۆژئاواى ئىترانى ئىستا دەگریتەوه پايتەختيان لە (ئەگباتان)ى هەمەدانى ئىستابووه.

بەشەکەى دیکەيان، کە پارسەکانن واتە باوباپىرانی فارسى ئىستا لەرپنگای (فرسوماش)هوه، بەرهو هەرتىمى (فارسا)، يا (پەرسوا - فەرسوا) «۷» رۆيشتوون و جیگىريوونە، کە دەکاتە باشوورى رۆژئاواى ئىتران. ليرەدا ئەوهمان بو روونبووه، کە خێزانە زمانى ئىترانى يا هۆزهکانى هەريەکیان، بەرهو لایەکی

ئىران چوونە كوردەكان، يامادى باوو باپىرانىيان، كەوتوونەتە باكورى رۇژئاواي
 ئىران و پارسەكان يا فارسى ئىستا لەبەشى باشورى رۇژئاوان ئىستا زوونبۆۋە
 كە ھۆزە كوردو فارسەكان، يا زمانەكەيان، ھەرىەكەتكيان لەبەكتەر داپراون و
 سەربەخۆن و سەربەخۆيى خۆيان لەشوتنى كۆنى بنچينەى باوباپىرانىانەو،
 پاراستوۋە، بۆيە لىرەو، كاتى ئەو ھاتوۋە، لەناو خىزانە زمانە ئىرانىيەكاندا،
 كەسەر بەكۆمەلەى زمانە ھىندۆ ئارىيەكانە، لەرووى جىاوازي رىزمان و شوتنى
 جوگرافىيەو، زمانى كوردى بەزمانىكى (ئىرانى باكورى رۇژئاوايى نوئ)
 دابىيىن» ۸ « ھىماش بۆ ئەو بەكەين كە وشەو زاراۋەى (نوئ) لەم پىناسەدا،
 مەبەست لەقۇناغى نوئى زمانى كوردىيە، چونكە شىۋەى كۆنى زمانى كوردى،
 ۋەكو زمانىكى باكورى رۇژئاوايى خىزانى زمانە ئىرانىيەكان ھىتتىيە لەزمانى
 (ئاڧىستا) يا (ئاۋىستا) كە زمانى كىتتە پىرۆزەكەى زەردەشتەو بەواتاى
 (رىڭاى راست- پەناگەو ھەشارگە) لىكدرادەتەو» ۹ « ھەرچى زمانى فارسى
 ئىستايە لەم روۋەو كەلەكۇندا (پارس) ى پى و تراۋە بەزمانىكى ئىرانىي
 باشورى رۇژئاوايى نوئ دادەنرەت و كۆنترىن سەرچاۋەو، بەلگەى نووسراۋى،
 ئەم زمانە ئىرانىيە فارسىيە ھىتتىيە: لەقۇونەى نووسراۋەكانى نووسىنەكانى
 دارىۋش ھاتوۋە لەسەر كىلى قەبرو، دىۋارى قەلاۋ، لەسەر ئەشكەوتەكان
 نووسراۋەتەو مېژوۋى زمانى فارس، ۋەكو بەلگەى نووسراۋ، (۲۵۰) سال دواى
 نووسىنى ئاڧىستاي شىۋە زمانى كوردىيە، كەواتە زمانى كوردى، لەرووى
 نووسىن و بەكارھىنانى لەدەزگەى دەۋلەتى و دامەزراندنى دەۋلەتەو، بەدوۋ
 سەدەۋنىو، پىش فارسەكان و زمانى نووسىنىيان كەوتوۋە كە دەكاتە سەدە (۷
 پ-ز) و، تا سالى (۵۵۰ پ-ز) مادەكان لەرۇژئاواي ئىران، دەسەلاتدارو
 فەرمان رەۋابوونە و، لەمەو دەردەكەۋىت كە شارستانىيەتى كورد (۲۵۰) سال
 پىش فارس كەوتوۋە. پاشان دەۋلەتى مىدىا، لەلايەن (كۆرش) ۋەو، روخىنراون

و دواييان هاتووهو، بوونه ته ژيتر دهسته ی فارسه کان، که خاوه ن دهوله تی (هه خامه نشی) بوونه و له سه ر لاشه ی دهوله تی میدیاوه دامه زرتیرو، زانست و زانیاری میدییه کانیا ن له شارستانیه ت و چۆنیه تی ریکه خستنی ژیا ن و کتییی ئاقیستاشیا ن سوود لیوه رگرتووه و، له پاشاندا سووتاندوویانه، له مه وه کو رردو شارستانیه ته دیرینه که ی و ئاینه که ی که وتۆته بهر شالای نه مان و هیرشه یه ک له دوا ی یه که کانی، فارس هه خامه نشی و وگریکی و عیلامی و بابلی و له دوا یشدا هاتنی له شکری ئیسلام و زمانی عه ره بی هه رچه ند دوا ی ئه مه و، هه ر له م وتارده دا، هیتا بو ئه وه ده که ی ن که له سه ر ده می دیکه دا، زمانی ئاقیستا و، کتییی ئایینی زه رده شت، پاش ئه م سه رده مه ش فه رمانی نووسینه وه ی درا وه، لیروه یاسی به شی سیهه می ئه و هۆزه کوچه ریانه ده که ی ن که وا زمان و هۆزه ئه وروپاییه کانیا ن پیکه یتنا وه یا به کو مه له ی روژئا وایی (کانتوم) یش ده ناسرین و له گه ل خیزان و هۆزی ئیرانی و هیندی، به وه له گه ل یه کتر جیا ده کرتنه وه، که ئه م دوانه ی دوا وه به شی روژهه لاتین لیتره به دوا وه، به خسته یه ک نیشانیان ده ددین، ئه مجا هۆزی سیته م ئه وانه ن له بانه کانی ئیرانه وه واته لای روژهه لاتیه وه، به سه ر ده ربای دانویدا روژئا وای نیمچه دو رگه ی به لکان کوچیا ن کردو وه و «۱۰» میلله ت و زمانه ئه وروپاییه کانیا ن لیتره په یدا بو وه ئه مانه ش له نا و خو باندا، هه ر خیزان و کو مه له یه کی له چه ند زمانی کی دیکه ی ئه وروپایی، پیکه اتو وه، وه کو کو مه له زمانی جه رمه نی، لاتینی، سلاقی به لتیکی، یۆنانی، که لتی، ئه لبانی، ئه مانه پیشینانی یۆنان و رۆمان و گه له ئه وروپاییا نه ن، که به زمانه کانی ئیستای ئه وروپایی قسه ده که ن و له زمانی دیکه پیکه اتوونه، له سه ره وه، تا ئیتره سی جو ره هۆزو میلله ت و زمانه که یان خرا نه رو و، که له سه ره تا وه له روژهه لاتی ئیرانه وه، هه ندیک ده لپن ئه م شو پنه ئه فغانستا نی ئیستایه، به ره و ئیران و کو رده ستان و هینده ستان و ئه وروپا چوونه، یا له هه مان شو پن نیسته جی بوونه،

وهك لهسره تاوه باسماڼ كړد، ئهم شوينه، واته مهلبه ندى هوزو گهل و زمانه
 ئاربييه كان، كه هر سى جوړه كى سهره وه، به كومه لى هيندى و ئيرانى و
 نه وروپايى ده گريته وه و تيايدا بوونه وهك لهسهرچاوه كاندا هاتووه پى ددوترى
 (ئاريانا) يا (ئاريان)، واته ولات و مهلبه ندى شويني بنه رت و بنچينه لى
 گهلانى هيندو ئارى كون، ئهم شوينه بانه كانى ئيران، له چيلى زاگروس له روتوا
 تاكو هيندستان، له روتاهه لاتوه ده گريته وه، به تاييه تى له سندو بنجاب ئهم
 شوينه، ده كه ويته روتاهه لات و باكوورى روتاهه لات زهريلى قه زوينه وه، كه
 به بانه كانى ئيران ناسراوه، له كوندا وهك له كتيبي (قيدا) لى ئاينى هينديه كان
 هاتووه، پتي و تراوه (ئاريانا فيجا) يا (ئاريان قاچ) يا (ئاريانا -
 ئاريان) «۱۱» كه واته ئاريانا شوينه، نهك ناوى پيشينانى گهلانى هيندو
 نه وروپايى بگريته وه، له م وشه يه، وهكو زاروايه كى جوگرافى، لهسهرچاوه
 كونه كاندا به رامبه ر بهو شوينه و تراوه به كارها تووه، و كه ورده ورده، به درتزاى
 روتگارو گوران و زده مان (ئاريانا) بوت (ئاريان) و، پاشان ناوى شوينه كه، به سه ر
 خه لكه كه يدا براوه، پتيان و تراوه گهلانى ئارى ره گه ز و له ميژووى نو تشدا،
 به بريارى ره سمى شاي ئيران (هه ريمى فارس) لى كرد به (ئيران) و ئيرانيش
 شيوه لى گوراوى (ئاريانا) و (ئاريان) ه، نه وه لى ليره دا گرنگه نابيت و اتبيگه ين كه
 خيزانى زمانى ئيرانى يا ئيران ته نها فارس ده گريته وه، به لكو هه موو گه لى كورد
 و فارس، به لوج، په شتوويى، نه فغانى، تاجيكى «۱۲»، نه سىتينى «۱۳»
 ده گريته وه وهكو خيزانه زمان و ره گه ز.

ليره دا هه روه كو فوئاد حه مه خورشيدش هيمى بو كرده وه، بيروپاي
 (براستد، جيمس هنرى) له باره لى وشه لى (ئارى) يه وه وه رگرتووه، كه له ناوى،
 شويني نيشته جى بوونى نهو گهلانه وه هاتووه، كه (ئاريانا) يه، نهك ناوى
 پيشينانى نهو گهلانه بيت «۱۴»، پيوسته نهو روون بكه ينه وه، كه هه ليه بهو

کۆمەلەى زمانە ئارىيەکان «۱۷»		
(۱) کۆمەلەى خىزانى زمانى ئىترانى	(۲) خىزانى زمانى ھىندى	(۳) خىزانە زمانى ئەوروپايى
تاقىستان (كوردى كۆن) باگورى رۇزاواي (ئىتران) يارى (كۆن) - ھەخامەشى باشورى رۇزاواي (فارسى) بەلوچىن بەشتوبى كوردى نوئى فارسى نوئى ئەفغانى	ھىندى سانسكرىتى (ھىندى كۆن) بەھارى راجاسانى كۆچەرانى پەنگالى پنجابى ئەلبانى سەتېكالى سىندى ئۆزدەر زمانى ئەدەبى پاكىستانىيە	۱- كۆمەلەى جەرمەنى... ۲- كۆمەلەى لاتىنى... ۳- كۆمەلەى سلالى... ۴- كۆمەلەى يۇنانى (ئەرمەنى) ۱۰ ۵- كۆمەلەى كەلى. 7 ۶- كۆمەلەى بەلتىكى... ۷- كۆمەلەى ئەلبانى (۱۸۰۰)

كۆمەلە ھۆزانەى كە لەبنەرەندا، لەبانەكانى ئىران واتە (ئارىانا) بوونەو بوونەتە سى بەش وەكو: ئىترانى و ھىندى و ئەوروپايى، ھەرسىكىيان، بەكۆمەلەى (ھىندو ئەوروپايى) ناوبەرىن، چونكە ئەم زاراودىيە ناوى ھەرسى كۆمەلە و، خىزانە زمانە ناگرتتەو، تەنھا بەشى ھىندى و ئەوروپايىيەكە نەبىت، كە تىايدا كۆمەلەو خىزانى زمانى ئىترانىيەكانى تىادا فەرامۆش و ونكراو، بۆيە راستر و لەبارترو گونجاوترە بەكۆمەلەى زمانە ھىندو ئەوروپايىيەكان بووترىت:

كۆمەلەى زمانى ئارى، چونكە مەلبەندى، ئەو ھۆزانەى كە خاوەنى ئەم كۆمەلە زمانەن، لەناوچەى ئارىانا واتە بانەكانى ئىران- نىشتەجى بوونە، بۆيە ئارىانا مەلبەندە خىلەو، ھاوبەشە بۆگەلان و زمانى ئىترانى ھىندى، ئەوروپايى. شتىكى دىكەش پىتويستە بوترىت، ئەم زاراودى ئارى- يە، لەبەرئەوھى رووماى (روخسار- شىوہ) ھەرسى خىزانە زمانەكەى تىدايەو، ھىندى و ئارىش دەگرتتەو و ناوتكى ھاوبەشە، بۆ ئەو ھۆزو خىزانە، زمانى ھىندى، ئىترانى، ئەوروپايى، وچاكە ھەلەى خەلكى دووبارە نەكەينەو، ئەم ناوہ لەلايەن ھىندو ئەوروپايىيەكانەو دئارەو، ئىمەش قۆستمانەو، ئەگىنا كۆنترىن بەلگەى نووسراوى كۆمەلە زمانى ھىندو ئەوروپايى دواى زمانى سانسكرىتى كىتبى (رەگ قىيدا) بەشىوہى ئاقتىستا نووسراوہتەو كەناوى كىتبەكەى ئاينى

زەردهشتیه شیوهی کۆنی زمانی کوردی میدییه‌کانه و کوردی ئەمڕۆیه « ١٥ » و
 له‌ناویاندا په‌نجهی کۆنی و دیرینی بۆ زمانی کوردی راده‌کیشریته، ئیتر بۆچی
 ئیمهی کورد، خۆمان به‌خه‌لکه‌وه‌هه‌لواسین، له‌کاتی‌کدا خۆمان خاوه‌ن سه‌ره‌تای
 شارستانیته و نووسین و دامه‌زراندنی ده‌وله‌ت و فیروونی چاندن و کشتوکاڵ
 بین « ١٦ ». ئەم زاراوه‌یه له‌لایه‌ن ئەوروپاییه‌کانه‌وه، به‌هۆی سیمای هاوبه‌شی
 شارستانییه‌تی ئەم گه‌لانه‌وه‌ ناوئراوه، بۆیه زاراوه (ئاری) یه‌که‌ فراوانتره.
 دوا‌ی ئەوه‌ی شوێن و ره‌گه‌زو خێزانه‌ زمانی و زاراوه‌ی گونجاو و له‌بار، به‌لگه‌ی
 نووسراوی زمانی کوردی و میژووی دیرینی (ئاریانا) خرایه‌پروو، پێویسته
 نه‌خشه‌یه‌کی ئەم کۆمه‌له‌ زمانه‌ به‌خینه‌پروو:

تێبینی:

هه‌ریه‌ک له‌کۆمه‌له‌ی خێزانه‌ زمانی ئەوروپاییه‌کان، له‌چه‌ند زمانی‌کی دی
 پێکهاتوه، ئیمه‌ لی‌رده‌ا ته‌نها خێزانه‌ زمانه‌کانی ئەو به‌شه‌مان خستنه‌پروو،
 به‌پێویستمان نه‌زانی هه‌مووی دیاری بکه‌ین.

دوا‌ی ئەم روونکردنه‌وه‌یه پێویسته‌ قۆناغه‌ میژوویییه‌کانی زمانه‌ ئێرانی و هی
 زمانی کوردیش، به‌جیا و له‌سه‌رده‌مه‌ جیا‌جیا‌کانیدا به‌خینه‌پروو، تا روون بیته‌وه،
 که‌ زمانی کوردی خاوه‌ن گه‌شه‌و گۆران و سه‌ربه‌خۆیی خۆیه‌تی، ئەم گه‌شه‌و
 گۆرانه‌ی زمانی کوردی، له‌ئه‌نجامی گۆرانی کۆمه‌لی کورده‌واریه‌وه، په‌یدا‌بووه،
 هه‌ر گۆرانه‌ی له‌قۆناغه‌یکه‌وه‌ بۆ سه‌ره‌تای قۆناغه‌یکی دیکه‌، له‌ئه‌نجامی رووداوی
 میژوویییه‌وه‌ هاتۆته‌ کایه‌وه‌و سیمای ئەو گۆران و قۆناغانه‌ش، به‌پروو‌خساری
 زمانه‌که‌وه‌ دیاره‌و، گۆرانی‌ش نیشانه‌ی زیندوویی زمانه‌، ئەم گۆران و
 پێشکه‌وتنه‌ی زمانی کوردی له‌ئه‌نجامی پشکنین و لی‌تکۆلینه‌وه‌ی میژووی
 زمانه‌که‌وه‌ دیاره‌و به‌ده‌رکه‌وتوه‌.

سەرچاوه‌كان، گۆرانی قوناغی میژووی زمانی کوردی و رینوسه‌که‌ی و به‌م
قوناغانه‌ی خواره‌وه دیارو ده‌ست نیشان ده‌که‌ن:

۱- قوناغی زمانی کوردی کۆن: یا دێرین، ئەم قوناغە‌ی زمانی کوردی،
ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ سه‌ره‌تای دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی میدیه‌کان و کۆتایی ده‌وله‌تی
هه‌خامه‌نشی «۱۹» له‌سه‌ده‌ی (۷ پ-ز) تا کو (۵۵۰ - پ-ز)ه‌و، کۆنترین
به‌لگه‌ی نووسراو، دیاری میژوویی کتیبی پیروزی (ناقیستا)ی زه‌رده‌شتیه‌، که
به‌شیوه‌ی رۆژئاوای ئێران واته‌ به‌زمانی ناقیستا، شیوه‌ی کۆنی زمانی کوردی
نووسراوه‌ته‌وه به‌جۆره‌ پیتیک له‌چه‌په‌وه بۆ راست نووسراوه‌ته‌وه، ژماره‌ی پسته‌کان
(۶۰) پسته‌و بریتیه‌ له‌ سروودی (گاتا)ی ئایینی زه‌رده‌شتی، که له‌لایه‌ن
زه‌رده‌شت خۆبه‌وه و تراوه‌و، بریتیه‌ له‌ (۲۱) سروودی ئایینی، ئەم قوناغە
به‌بیروپرای میژوونووسان و زمانه‌وانان، تا کۆتایی ده‌سه‌لاتداریتی
(هه‌خامه‌نشی) ده‌وله‌تی فارس (پارس) که‌له (۵۵۰ پ-ز) ده‌ست پینده‌کات و
له‌کۆتای سه‌ده‌ی سیتی (پ-ز) واته‌ سالی (۳۰۰) ته‌واو ده‌بی‌ت. به‌رده‌وامی
زمانی کوردی به‌شیوه‌ی زمانی ئایینی و ره‌سمی ده‌وله‌تی، نزیکه‌ی (۲۵۰)
سالی خایاندووه‌، که ده‌کاته‌ ماوه‌ی حوکمداریتی میدیه‌کان، به‌لام هه‌ر ئەم
قوناغە کۆنه‌ی زمانی کوردی، چۆنیه‌تی به‌رده‌وامبوونی له‌سه‌رده‌می
هه‌خامه‌نشییه‌کاندا، شیوه‌ی دیکه‌ی به‌خۆه‌ گرتووه‌، یه‌کسه‌ر و راسته‌وخۆ به‌
نه‌مانی میدیه‌کان زمانه‌که‌ له‌کار نه‌که‌وتووه‌، به‌لکو وه‌کو زمانیکی ئایینی
له‌سه‌رده‌می حوکمی فارسی هه‌خامه‌نش ماوه‌ته‌وه‌، به‌لام زمانیکی ده‌وله‌تی
ره‌سمی نه‌بووه‌، به‌لکو زمانی یا شیوه‌ی خوارووی ئێران جیگای گرتۆته‌وه‌، که
زمانی (پارس)یه‌ به‌پیتی بسماری نووسراوه‌ته‌وه‌ «۲۱»، واته‌ شیوه‌ی کۆنی
زمانی فارسی ئەم‌رۆ زمانی کوردی ئەو به‌وه‌ی نه‌ماوه‌و له‌سه‌ره‌تاوه‌ کتیبی
(ناقیستا)ش له‌لایه‌ن فارسه‌کانه‌وه سووتینراوه‌.

۲- قوناغی زمانی ناوهندی، ئەم قوناغه لە دەست پێکردنی ئەشکانییەکانەوه یا ئەرشاکییەوه که بەپەهلهوی ئەشکانی ناوی دەرکردووه، لەسالی ۳۰۰ پ-ز دەست پێدەکات و ئەم ناوهیان بۆ وشەی (پرتو- پارثیا) «۲۲» دەگەریتەوه، ولاتەکهیان خۆراسانی ئەمپۆ یا ولاتی (ئەشکانیەکان) دەگەریتەوه «۲۳» ئەم قوناغی زمانە ئێرانییەکان دووبەشە؛ بەشی یەکه میان پەهلهوی ئەشکانییە لەسالی ۳۰۰-۲۲۶ پ-ز، کۆتترین بەلگەی نووسراوی، ئەو ئاوێستایەیه که لەسەر پێستی ناسک نووسراوەتەوه و لەچیاکانی هورامان دۆزراوەتەوه و میژوووەکی سالی (۱۲۰ پ-ز)، بەلام وێنەی ئەم ئاوێستا دۆزراوەیه، تاكو ئیستا دەست نەکهوتوو «۲۴» بەشی دووهمی پەهلهوی ساسانییە لەسالی ۲۲۷ پ-ز هوه دەست پێدەکات تا هاتنی و پەیدابوونی ئیسلام، لەسەدهی حەوتەمی زاینهوه بەردەوامه، لەم سەردەمەدا بەفەرمانی ئەر دەشیر ئاویستا نووسراوەتەوه «۲۵» کراوه بەئاینی رەسمی دەولەت، ئەم ئاوێستایە بەرتنوسی پەهلهوی که لەنووسینی ئارامییەوه وەرگیراوه نووسراوەتەوه.

ئەوهی لێرەدا پێویستە بوتریت، بەلگەی گەش و دیاری زمانی کوردی ئەم قوناغه ئاشکراو دیار نییه، که زمانی رەسمی و نووسراو بووبیت، تەنها ئاوێستا نەبیت ئەویش بەشیوەی (زەندو پازەند)ە بۆ لیکدانەوهی ئاینی زەردەشتی بووه که بەزمانی زگماکی زەردەشت خۆی نووسراوەتەوه، بەتایبەتی بەشی (گاتا)ی که شیوەی کۆنی زمانی کوردی و میدییه.

زمانی کوردی یا شیوەی سەرووی رۆژئاوای ئێران لەم دوو قوناغەدا، تا بلیتی لێل و تاریکه ئەو نەبیت، که زمانی ئاخواتن بووه، نەک زمانی نووسین، ئەم قوناغی زمانە ئێرانییەکان بەهاتنی ئیسلام، لەسەدهی حەوتەمی زاینی کۆتایی پێدیت و لەسەدهی نۆیەمی زاینی بەدوو سەده دوای بلاربوونەوهی ئیسلام زمانی کوردی و زمانە ئێرانییەکانی دیکەیی هاوختزانی دێنەوه مەیدانی چالاکی

نوسین و ئەدەبیات.

۳- قوئاغی کوردی شیوه‌زار: ئەم سەردەمە واتە دواى روخانى ساسانییه‌کان، دواى دوو سەدە لەسستی زمانى کوردی و زمانە ئێرانیه‌کانەو دەست پێدەکات کە ماوەى ئەو دوو سەدەیه واتە حەوتەم و هەشتەم تەنها زمانى ئاخاوتن بوونەو وەکۆ زمانى ئەدەبیات و نووسین بەدرێژایى ئەم ماوەیه دواکەوتوو بوونە، ئەگەرچى زمانى کوردی لەم ماوەیه‌دا وەکۆ زمانى ئاخاوتن زمانىکى یەکگرتوو بوو، بۆ قسە پێکەرانى کورد لەم ماوەیه‌دا رووى کردۆتە زمانى عەرەبى یا زمانى فارسى وەکۆ زمانى نووسین. دەربارەى ئیسلام و ئارەزووى کوردی، یان لەم روودووە شکاندوو «۲۶»، لێرەدا زمانى کوردی وەکۆ زمانى نووسین پاشەکشەى کردوو، بەلام کوردو ئێرانیه‌کان لەسەدهى نۆیه‌مى زاییندا، بەهۆى زیندووبوونەو دى گىانى نەتەوايه‌تى ناوچه‌یه‌وه «۲۷»، ورده ورده گەراونه‌تەوه سەر بەکارهێنانى زمانى نەتەوه‌یى و ئەدەبیاتیان پى نووسیه زمانى فارسى و کوردی جارىکى دیکە برەو دەسەننەوه، (فیرده‌وسى) لەسەدهى نۆیه‌مى زاینى داستانە بەناوبانگەکەى (شانامە) دەنوسیتەوه‌و، لێرەوه زمانى فارسى، بەپێچه‌وانەى قوئاغى یەکەم و دووهم وەکۆ زمانى ئەدەبیات لەسەدهى ده‌یه‌مدا سەرهلده‌داته‌وه، کۆنترین نووسراوى ئەم سەردەمه، کە تاكو ئیستا هەبیت و دەستکەوتبیت چوارینه‌کانى (بابەتایه‌رى هەمه‌دانى) یە کە بەشیوه‌ى لورى نووسراوه‌تەوه، ئەم شیوه‌ لوریه‌ له‌گەڵ شیوه‌ى هەورامیدا، وای بۆ ده‌چن کە په‌له‌وى ئەشکانیه «۲۸». قوئاغى شیوه‌زارى زمانى کوردی له‌دواى سەدهى نۆیه‌مى زاینه‌وه، وەکۆ زمانى ئەدەبى دەستى پیکردوو بە ئەلف و بیى زمانى عەرەبى و، واز هێنان له‌رتنوسى په‌له‌وى، کە له‌نوسینی ئارامیه‌وه وەرگیرابوو. بەتایبه‌تى دواى هەلوه‌شانه‌وى ده‌وله‌تى یەکگرتوى ئیسلام، میرنشینی بچووک بچووک له‌لایهن کورد خۆیه‌وه پیکه‌یتزان، لەم سەردەمه‌دا

شیوه زاره کوردییەکان لەناوچەی میرنشینهکانی خۆیاندا، وەکو زمانی ئەدەبی لەگەڵ سەرھەڵدان و گەشەسەندنی میرنشینهکاندا سەریان ھەڵداوە و گەشەیان سەندووە، زمانی کوردی شیوە زار لەناوچەی جیاگیای کوردستاندا بوونەتە زمانی ئەدەبیات. بۆ نموونە لەناوچەی ھەوراماندا ھەر لەسەرەتای ھاتنی ئیسلام وە زمانی کوردی بەرگری و بەرھەڵستی زمانی عەرەبی ئایینی ئیسلامی کردووە، بێگومان ھەر بیرو باوەڕو تەنانەت ئاینیش لەسەرەتاوە خەڵک وەریناگریت و بەلایەو ئەینەکەی خۆی پێ باشترە ئەنایینە نوێیەکە «٢٩»، بۆیە لەناوچەی ھەوراماندا، بەھۆی چڕوچری ناوچەکەی و سەختی سروشتە ئالۆزەکەییەو ئایینی ئیسلام و زمانی عەرەبیش لەناو خەڵکدا زوو جیگای نەبۆتەووە خەڵکەکەی لەسەر رێو و شوێنی ئایینە کۆنەکەی باوبا پیریان کە زەرەدەشتییە روشتون درەنگتر ئایینە نوێیەکە وەرگیراوە.

بەلگەی راستیش بۆ سەلماندنی ئەم بۆچونە ئەوەیە، ئەدەبیاتی ئەم ناوچەیە، جیا لە ھەموو ناوچەکانی دی، زیاتر باری ئایینی وشە کۆنی زمانی کوردی و ھی ئایینی زەرەدەشتی و بەکارھێنانی کیشی خۆمالتی نەتەوویی، واتە ھی گۆرانییە کۆنە فۆلکلۆرییەکان، کە بریتییە لەھۆنراوەی ھەشت بڕگەیی و دەبڕگەیی syllable، لەشیعردا لەناوچەی ھەورامان یا لەشیوەزاری گۆرانی بەکارھاتووە «٣٠». پیرشالیاری زەرەدەشتی تا ماوەیەک دوای بلابوونەووەی ئایینی پیروزی ئیسلام خەریکی بلاوکردنەووەی ئایینە کۆنەکە بوو بۆیە نموونەی دەیان وشە کۆنی زمانی کوردی لە شیوەی ئەدەبیاتەیی گۆران/ ھەورامانی وەکو: پیرشالیار، موغ، وشەکانی ئامۆژگاری ئایینی و پەڕەوی ئایینی کۆن بەدی ئەکرێ بەھەمان شیوە دوای وەرگرانی ئایینی ئیسلام شیعی تەریقەت و ئایینی لەم زارەدا بەرووی ھەبوو «٣١». ئەمجا ئەم قۆناغە، شیوە زارەیی زمانی کوردی، لەناوچەی گەورە ھەر میرنشینیکی کوردیدا، وەکو زمانی ئەدەبی

سەرپهه‌لداوه، ئه‌ده‌بیاتی کوردی لۆری هه‌روامانی، له‌نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی چوارده‌هه‌م وه‌کولای مه‌لا په‌رتشان، خاوه‌ن دیوانی (په‌رتشان نامه) کرمانجی سه‌روو/ بۆتانی نیوان سه‌ده‌ی ۱۵-۱۷ ز، کرمانجی ناوه‌راست/ نالی و سالم و کوردی له‌سه‌ده‌ی ۱۹ ز، به‌لگه‌ی ئه‌م راستیه‌ن و له‌گه‌ڵ نه‌مان و روخاندنی هه‌ر میرنشینیکدا زمانه‌ ئه‌ده‌بییه‌که‌ش ورده‌ ورده‌ له‌کارکه‌وتوه.

ئهم قۆناغه‌ له‌دوای سه‌ده‌ی (۱۹) ز هه‌، به‌تایبه‌تی له‌سه‌ده‌ی ده‌یه‌می زایینه‌وه‌ ده‌ست پێده‌کات و، له‌کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا کۆتایی پێدیت و، زمانی کوردی پێده‌نێته‌ قۆناگی زمانی نووسین و رۆژنامه‌گه‌رییه‌وه‌.

۴- قۆناگی نوێی زمانی کوردی: ئهم قۆناغه‌، لای هه‌ندیک به‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیستمه‌ داده‌نریت، به‌لام راستیه‌که‌ی ده‌بیت ده‌رچوونی رۆژنامه‌ی کوردستان له‌ ۲۲/ ۴/ ۱۸۹۸ چ وه‌کو میژووی ده‌ستپێکردنی زمانی نووسین به‌کوردی و، سه‌ره‌ه‌لدانی رۆژنامه‌گه‌ری کوردی، وه‌کو رووداویکی رۆشنبیری و زمانی و میژوویی و نه‌ته‌وه‌یی، بۆ میژووی کوردو بۆ زمانه‌که‌ی، وه‌رچه‌رخان و سه‌ره‌تایه‌کی گه‌وره‌ی ده‌ستپێکردنی ژبانیکی نوێیه‌، بۆ کوردو زمانه‌که‌ی و بۆ شارستانییه‌نیی نوێی کورد.

بۆیه‌ ده‌بیت ئهم رووداوه‌ رۆشنبیرییه‌ تازه‌و نوێیه‌ سه‌ره‌تای قۆناگیکی دیاریکراوین، راسته‌ ئهم قۆناغه‌، یا قۆناگی چواره‌می میژووی زمانی کوردی، به‌قۆناگی بژاره‌کردنی زمانی کوردی له‌وشه‌ی بێگانه‌و سه‌ره‌لدانی شێوازی نوێی زمانی نووسینی کوردی ناوه‌بریت، به‌لام ئهم تاییه‌تیه‌ته‌ی پاکردنه‌وه‌ی زمانه‌که‌، به‌هۆی سه‌ره‌لدان و به‌رده‌وام بوونی رۆژنامه‌و گوڤاره‌ کوردیه‌که‌نه‌وه‌ ده‌ستی پێکردوه‌و زمانی نووسینی په‌یدا بووه‌، ورده‌ ورده‌ له‌گه‌ڵ زیاده‌بوون و به‌رده‌وامی رۆژنامه‌گه‌ری کوردیدا، زمانه‌که‌ پوخته‌بووه‌و، خۆی له‌وشه‌و ده‌ربرینی زمانی بێگانه‌، پاک کردۆته‌وه‌و له‌گه‌ڵ ره‌وتی ژبانی نوێدا، هه‌نگاوی به‌ره‌و پێشه‌وه‌

لیره دا، بۆ چه سپاندنی ئەم بۆچوونه، سهیری زمانی رۆژنامه و گوڤاره جیا جیاکانی کوردی دهکهین، له رۆژنامه ی کوردستانه وه بگره، تا رۆژنامه ی پێشکه وتن و رۆژی نوێ، ئومیدی ئیستقلال، بانگی ههق، گوڤاری گه لاوێژ و تا ئیستاش ئەو قوناغه زمانه کوردیه پهتییه، له گۆران و داهێنان و چه سپاندن و نوێبوونه وه ی شیوازی نووسینی کوردیهیه. بۆیه کۆتایی سه ده ی نۆزده و سه ره تای سه ده ی بیسته م به قوناغی چواره م و نوێبوونه وه ی زمانی کوردی داده نریت.

له کۆتاییدا، پێویسته ئەوه بوتریت، زمانی کوردی زمانیتکی سه ره بخۆیه. پاشکۆ زاری هه یچ زمانیتکی دی نییه، به لگه ی نووسراوی زمانی کوردی له میژوودا (٢٥٠) ساڵ له زمانی فارس کۆنتره و، په یوه ندی زمانی کوردی به زمانی فارسییه وه وه کو په یوه ندی زمانی فارسی به کوردیه وه وایه، ئەم په یوه ندیه ش په یوه ندی خزمایه تی و خه یزانه زمانیه، چونکه ئەم زمانانه، له کۆنه وه له شۆنیتکدا بوونه و بلاو بوونه ته وه وشه ی هاو به ش له ناو هه موو کۆمه ل و خه یزانه زمانیتکدا هه یه، به لام چۆنیه تی ده رپرینیان له پرووی ده نگسازیه وه، بۆ درکاندنی وشه کان کوردیک له گه ل فارسیکدا یا له گه ل به لووجی و هیندی و جه رمانیه کدا جیاواز وشه کان ده رده برن.

که چی له گه ل ئەوه شدا وشه و زاراوه ی ئەم زمانانه، له گه ل یه کتردا به زۆری جیاوازن و هه ر زمانه ی وشه و زاراوه ی تایبه تی خۆی هه یه، لی ره وه ده پرسین، ئایا هه موو وشه و زاراوه کانی ئەم زمانانه، یه کن بێگومان نه خه یر، پاشان ئیتر چۆن زمانیتکی به لگه کۆنتر و خاوه ن ده ولت، زاری زمانیتکی ژێر ده سه لات، وه کو سه رده می میدیه کان که فه رمانه و ابوو به سه ر هه موو گه لانی ئیتراندا به کار ده هیئت « ٣٣ » له کاتیکدا خۆی خاوه ن زمان بیت. یا پاش رو خاندنی میدیه کان، له سه رده می هه خامه نشی و به تایبه تی له سه رده می ساسانیه کان،

فرمان به نووسینه وهی ئافیتستا ده دریت.

له لایه کی دیکه وه، چون زمانیک ده کریته پاشکوی زمانیکی دیکه که له کۆمه له و خیزانه زمان و ره گه زیکی جیاوازی دیکه بیت و زمانی کوردی به تورکی شاخاوی دابندریت، له کاتیکدا ئه م دوو زمانه هه ریه که ی له خیزانه زمانیکی جیاوازی زمانی کوردی هه وه کو سی سه ده له مه وه به ره وه سه لمینراوه، له خیزانی زمانی ئیرانییه کانه و سه ره به کۆمه له ی هیندۆ ناری کۆنه، به لام زمانی تورکی له کۆمه له زمانی ئورالییه - یا (ئورال - ئه لتیکی) یشی پیده لیتن، ئه م کۆمه له زمانه (ئه لتیکی) یه له زمانی دیکه ی وه کو تورکی، مه گۆلی، ته نوکوسی و به شی (ئه لیتک - ئالتایی) ئه م کۆمه له زمانه ش له زمانی فنلندی ئه ستۆنی، مه جهری ده کریته وه، ئیتر مله ورا و ره گه ز په رستان، چون ده توانن ئه م راستییه میژوویی و زانستییه بشارنه وه، به ری رۆژ به بیژه نگ بگرن، یا خویانی له به رامبه ر گیل بکه ن و کوردو زمانه که ی، که ژماره ی ده گاته چل ملیۆن ئاده میزاد به ده یان و سه دان و هه زاران و زاناو داناو هونه رمه ندی تیدایه، نکولی له بوونی بکه ن و هه ندیک به شاخاوی و هه ندیکی دیکه به جنۆکه و که مایه تی ناوی بیه ن، له کاتیکدا کورد خاوه نی هه موو بنه ماکانی نه ته وه یه له زمان، میژوو، زه وی، چاره نووسی هاوبه ش، ژبانی کۆمه لایه تی هاوبه ش.... هتد. هه موو ناو و ناتۆره و به لگه ی بی بنه مایان له پیتناو به رده وامیی چه وساندنه وه و، پتر حه لاکردنی نیشتمانی کورده بوخیزان.

سەرچاوهو پهراویزهکان:

- ۱- سوکولوف. زمانی ئاقیستا، وهرگیتپان و لیدوان و بهراوردکردنی لهگه‌ل زمانی کوردی نه‌مپۆدا، محهمه‌د ئهمین هه‌روامانی، به‌غدا، ۱۹۸۸، ل ۲۲.
- ۲- فؤاد حه‌م خورشید، اللغه‌الکرديه، التوزیع الجغرافی للهجاتها، بغداد، ۱۹۸۳، ل ۱۵.
- ۳- زییر بلال اسماعیل، میژووی زمانی کوردی، وه‌رگیتپانی، یوسف ره‌ئوف عه‌لی، به‌غدا، ۱۹۸۴، ل ۶۰.
- ۴- پاکیزه ره‌فیق حیلمی، له‌کوێه ده‌ست بکه‌ین به‌ زمانی کوردی، ژماره (۱)، به‌غدا ۱۹۷۳، ل ۲۰۳.
- ۵- بڕوانه سەرچاوه‌ی ژماره (۲)، ل ۱۵.
- ۶- سەرچاوه‌ی ژماره (۳)، ل ۱۷.
- ۷- هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۸.
- ۸- د. که‌مال فوئاد، زا‌راوه‌کانی زمانی کوردی و زمانی نه‌ده‌بی و نووسینیان، گو‌فاری زانیاری ژماره (۴) ی سالی ۱۹۷۱، ل ۱۶-۱۷.
- ۹- سەرچاوه‌ی ژماره (۳)، ل ۵۲.
- ۱۰- سەرچاوه‌ی ژماره (۲)، ل ۱۵.
- ۱۱- بڕوانه: ۱/ سەرچاوه‌ی ژماره (۱)، ل ۱۵.
- ب/ محهمه‌د ئهمین هه‌روامانی، میژووی رییازی زمانی کوردی، به‌غدا ۱۹۹۰، ل ۶۷.
- ۱۲- د. عبدالرحمن قاسملو، کوردستان و کورد، وه‌رگیتپانی عبدالله حسن زاده، له‌بلاوکراوه‌کانی بنکه‌ی پێشه‌وا، ۱۹۷۳، ل ۲۹.
- ۱۳- دریه‌ عونی، عرب واکراد، خصام ام وئام، مصر، دار الهلال، ۱۹۹۳، ص ۲۷.
- ۱۴- سەرچاوه‌ی ژماره (۲)، ل ۱۳.
- ۱۵- له‌م باره‌یه‌وه توفیق وه‌بی له‌وتاری «اصل الاکراد و لغتهم»، گو‌فاری کو‌ری زانیاری کوردی ژماره (۲-۲)، به‌غدا ۱۹۷۴، ل ۲۴ ده‌لی: «ئیمه‌ به‌ته‌واوی پروا قه‌ناعه‌تمان به‌راستی ئه‌و بیره‌ هه‌یه‌ که‌ ده‌لی: زمانی کوردی زنجیره‌یه‌کی راسته‌وخۆیه له‌زنجیره‌ی زمانه‌ ئارییه‌ کوردیه‌یه‌ کۆنه‌کان و ئاقیستاییه‌ مادیه‌یه‌کان (واته‌- ماد- نووسه‌ر).
- ۱۶- جو‌ناتان راندل، امة‌ فی شقاق، بیروت لبنان، ۱۹۹۷ هیمای بۆ نه‌مه‌ له‌پێشه‌کی کتێبه‌که‌یدا کردووه‌.

۱۷- بۆ ئەم دابەشکردنە، سوودم لە سەرچاوەی ژمارە (۲)، (۳) ھەرودھا د. علی عبدالواحد وافی، علم اللغة، ۱۹۷۰ وەرگرتوو.

۱۸- بۆ کۆمەڵە زمانی زنجیرە (۶، ۷)ی خێزانە زمانە ئەوروپاییەکان کە لیژەدا ئەم ژمارەییە وەرگرتوو، بڕوانە: د. پاکیزە رەفیق حیلمی، زانیاری زمان، دەفتەری کوردەواری، بەرگی (۲) بەغدا، ۱۹۷۰، ل. ۱۰۰-۱۰۶.

۱۹- محەمەد ئەمین ھەورامانی، میتووی رێبازی زمانی کوردی، ل. ۲۰.

۲۰- پاکیزە رەفیق حیلمی، سەرچاوەی ژمارە (۴)، ل. ۲۰۳.

۲۱- ھەمان سەرچاوە، ل. ۲۰۹.

۲۲- ھەمان سەرچاوە لا پەرە.

۲۳- سەرچاوەی ژمارە (۳)، ل. ۶۲.

۲۴- بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (۴)، ل. ۲۱۰.

۲۵- سەرچاوەی ژمارە (۱۱/ ۱)، ل. ۱۴.

۲۶- سەرچاوەی ژمارە (۱۳)، ل. ۲۸.

۲۷- سەرچاوەی ژمارە (۴)، ل. ۲۰۳.

۲۸- سەرچاوەی ژمارە (۳)، ل. ۶۵.

۲۹- سەرچاوەی ژمارە (۱۱/ ۱)، ل. ۴۲.

۳۰- بە کارھێنانی کێشی شیعری، لە شیعری کوردی قۆناغی کلاسیکیدا بریتی

بوو لە بە کارھێنانی کێشی ھەروزی ھەربێی کە بریتیە لە (۱۶) کێش و (۱۵) یان... خەلیلی ئەحمەدی ھەراھیدی داڕناوە و داڕناوە ھی ئەخفەجە، بەلام کوردەکان بەزۆری ھەوتیان بە کارھێناوە وەک: ھزج، رەمەل، بسیط، ھتد، ھەرچی کێشی شیعری شیوەی گۆزان/ ھەورامانییە بە کێشی خۆمالتی و تراو، مەبەست لە ئەدەبیاتی کۆنی ئەو بەشە.

۳۱- بیرورای دکتۆر عەزەدین مستەفا رەسول، لە کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی/

۱۹۷۸/۶، ل. ۱۷۳-۱۷۵.

۳۲- مامۆستا محەمەد ئەمین ھەورامانی سەرەتای سەدە بیستەمی بۆ قۆناغی

نۆیەکی زمانی کوردی داڕناوە، باشتربو وەرچوونی رۆژنامەی کوردستان لە ۱۸۹۸ لەبەر ئەوە کردایە کە سەرەتای ئەو قۆناغە نۆیەکیە.

۳۳- د. کەمال مەزھەر، چەند لا پەرەیک لە میتووی گەلی کورد، بەغدا، ۱۹۸۵،

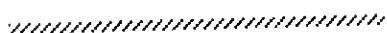
ل. ۱۸.

+ پەند و تەنەکی کوردەوارییە کە دەڵێ: «بەری رۆژ بە پیژەنگ ناگیریت» واتە

راستی ناسارتەووە و دێرە بەدەر خۆنە ناگیریت.

+ بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (۲)، ل. ۱۳.

بهشی دووهم

ریزمان

چاوگ و فرمان کامیان سەرچاوه و بنه‌رته‌ن؟

وشه‌کانی زمان له رووی پێکهاتن و دروست بوونه‌وه، به هۆی چهند رینگایه‌که‌وه نه‌نجام ده‌دریت (١) و ئهم لیکۆلینه‌وه‌یه ته‌رخانه بۆ دیاری کردنی سەرچاوه‌و، بنکه‌ی ئه‌و دروستبوونه که له زمانی کوردیدا وشه‌کانی به رینگای (لیکدان) و (دارشتن) هه‌وه داده‌پێژرێن و، ئه‌و سەرچاوه‌یه‌ش له‌رووی دارپشتنی وشه‌وه، چاوگ و فرمانه‌و له ده‌می کۆنه‌وه دوو راو بۆچوونی له‌یه‌کتر جیاواز، له‌م پرووه‌وه، لای زمانه‌وانه عاره‌به‌کانه‌وه، له دوو قوتابخانه‌ی زمانه‌وانی به‌سراوی و کوفیه‌کانه‌وه به‌وه‌ی نایه چاوگ و فرمان کامیان سەرچاوه‌ی بنه‌رته‌ی وشه دارپشتنه، سه‌ری هه‌لداوه. به‌لام ئیمه ناچینه ناو ئهم باسه‌وه، چونکه زمانی عاره‌بی جیاوازه له‌گه‌ڵ؛ کوردیداو له‌یه‌ک زمان نین، عاره‌بی وه‌کو زمانیکی سامی تایبه‌تیی خۆی هه‌یه کوردیش وه‌کو ئاریایی کۆن تایبه‌تیی و رینگای خۆی هه‌یه، نه‌گه‌ر چیش زمانی کوردی له‌رووی پێکهاتنی وشه‌و زاراوه‌وه زمانیکی لیکدراوه، واته زۆربه‌ی وشه‌و زاراوه پێکهاتوه‌کانی، به رینگای لیکدانی دوو وشه‌وه‌یه، که گۆرانیش تیایدا روو ده‌دات یا بی گۆرانه، به‌لام دارپشته‌وه‌ش وشه‌و زاراوه‌ی لیه‌پێکدیت، که زیاده‌ی وشه‌دارپێژ Affix به‌هۆی ره‌گی وشه‌وه وشه‌ی تازه‌ی لی پێکده‌هێنریت.

وهك: سهوز+ ه — سهوزه، خوړ + ه — خوړه، بوړ+ ه — بوړه+ رهش+ ايی — رهشایی، شار+ ی — شاری، سهرباز+ گه — سهربازگه ئه مه ئه وه دهگه يه نيټ که زماني کوردي، وشه ی دارپژراوی به ريځگای دارپشته وه ليوه وهرده گيريت، به لام سروشتي زماني کوردي زمانیکي ليکدراوه، ئه م باسه ی ئيمه، تاييه ته به وه ی ئايا چاوگ يا فرمان، کاميان سه رچاوه ی دارپشتني وشه يه و ليړده ئه م باسه روون نه که ينه وه که چاوگ به هوی ره که که يه وه، که بناغه ی وشه پيکده هيني، سه رچاوه ی دارپشتني وشه ی تازه يه و ژماره يه ک وشه ی وه ک فرمان خو ی، ناوی بکه ر، ناو بهرکار، ناوی چاوگ ناوی شوتين، ناوی ئامير، ناوی ليکدراو (له بناغه ی چاوگی ليکدراوه وه) هه روه ها وشه ی تري ليوه وهرده گيريت.

ئه م باسه هه ولتيکه، له که م و کورې به دوور ناييت، به لام نه گه ر هه له ش بيت، يا به دلی نوو سه راني تربش نه بيت، ئه و ا هه ولتي تري به ره و ليکو لینه وه ی تر دپنيته کايه وه، نه گه ر راستيش بيت ئه و ا باشتر و که ليتيک له بواری بو شايي زماني کوردي روون ده کاته وه. چومسکی تا سالي ۱۹۵۷ له هه ولتي به رده و امدا بوو، بو دوزينه وه ی ريځگای راستي شيکردنه وه ی زمان. هه واته کاني پيش ئه م ميړو وه ی توړه لداو بيردو زی ريځگای تازه ی هتيايه کايه وه و به دنيا دا به لاو بو وه و بيردو زه کاني تري خو ی پو وچه ل کرده وه، ئه م باسه ريځگای تر ده کاته وه، گرنگ نه وه يه ريځگای لي نه گيريت به وه ی له گه ل بوچووني که ساني تر دا جيا وازه، بوچووني جيا واز نيشانه ی ليکو لینه وه ی زانستيه. پيش نه وه ی بيتنه سه ر باسه که ئاوړيک له باره ی ياساو شتوازی دارپشتن و پيکه اتني وشه ی زماني ئينگليزي ده د ينه وه، چونکه ئه م زمانه، نه گه ر چي له گه ل زماني کورديدا هه ريه که ی تاييه تيتي خو يان هه ن، به لام جيا وازی ده ستوريان له نيواندا به دی ده کريت.

بیروپای زمانه‌وانه ئه‌وروپاییه‌کان (ئینگلیزه‌کان)

- له باره‌ی بنه‌رته و سه‌رچاوه‌ی داریشتنه‌وه -

زمانه‌وانه ئه‌وروپاییه‌کان به‌تایبه‌تی ئینگلیزه‌کان له باره‌ی ئایا چاوگ و فرمان کامیان سه‌رچاوه‌ی داریشتن بیت، له‌م رووه‌وه ریتیازی ئینگلیزه‌کان، رینگایه‌کی تایبه‌ت به‌ پیچه‌وانه‌ی زمانه‌وانه عاره‌به‌کانیان گرتۆته‌ به‌ر، که ئه‌ویش رینگای به‌کاره‌یتانی مورفیمه (Morphem) واته به‌ هۆی مۆرفیمه‌وه ژماره‌یه‌کی زۆر له وشه‌ داده‌پێژیت و پێک ده‌هینریت، مۆرفیمیش به‌لای ئینگلیزه‌کانه‌وه، راستیکه‌یشی هه‌روایه دوو جوهره، جوهریکی مۆرفیمی سه‌ربه‌خۆی واتاداره Feer-Morphem - (وشه‌ی ته‌واو) و جوهره‌که‌ی تریش مۆرفیمی به‌ند Bound-Morphem - واته پێشگرو پاشگرو. نیشانه‌ی ده‌چنه سه‌ر مۆرفیمی سه‌ربه‌خۆ یا ره‌گی وشه، وشه‌ی جوهره‌جسۆری تازه به‌ هۆبانه‌وه واته به‌هۆی یارمه‌تی پێشگرو Suffex پاشگروه‌وه Prefex دروست ده‌بیت، که له زمانه‌که‌دا ئه‌رکی جیا‌جیای گرنه‌گ، له رووی ریزمان و واتاوه ده‌بینن؛ ئه‌م زمانه‌وانه ئینگلیزه‌انه دوو مۆرفیمی وه‌ک ره‌گ Root و قه‌د STEAM ده‌که‌نه بنه‌رته‌ی دروست بوونی وشه به‌هۆی زیاده‌وه، یه‌که‌میان بناغه‌و ریشه‌ی وشه‌یه، که به‌شیه‌یه‌کی گشتی پارتیزگاری واتای وشه‌ی چاوگه‌که‌ی کردووه، ئه‌گه‌رچی ره‌گ به‌ته‌واوی واتا نابه‌خشیت، به‌لام پاشگرو پێشگرو به‌بێ ئه‌وان هیچ ده‌وریک له زماندا نابینن، نمونه: ره‌گی چاوگی (نوسین) - نووس + ه‌ر — نووسه‌ر ناوی بکه‌ری دروست کردووه.

یا به‌م شیه‌یه‌ی خواره‌وه، فرمانی لیه‌ به‌یارمه‌تی پێشگرو راناوی لکاو دروست بووه؛ وه‌ک: نووسین = ره‌گه‌که‌ی (نوس) به‌هۆی نیشانه‌ی به‌رده‌وامی (ده‌) ده‌ به‌یارمه‌تی راناوی لکاو فرمانی رانه‌بردووی لی داریژراوه (ده‌نوسم).

بۆ تافی رانه بردوو: قەدی چاوگ و راناوی لکاو، فرمانەکه دروست دەکات؛
بەم شێوەیە:

نووسین+ نووسی + م — نووسیم.

بیرۆرای ئیمە لەبارەى زمانەوانە ئینگلیزەکانەو، ئەگەرچی زمانی کوردیش
لە کۆمەڵەى زمانە ئارییەکانە خزمایەتیان هەیه، بەلام هەر زمانە تایبەتییى خۆى
هەیه لە دەستوورى وشە پێکھاتن چ بەرپگای لیکدان یا دارشتن.

دروستبوونی یا دارپشتنی وشە لە زمانی ئینگلیزیدا بە رێگای مۆرفیمەو
بەم شێوەیە، کە (رەگ - Root) و قەد Stem لەوشەدا دیاری کردوو بە
هۆى مۆرفیمی بەندەو وشەى لێو دروست دەکەن، بەم شێوەیە:

رەگ + پاشگری بەند — Teacher — Teach + er ئەگەر وشەى
Teacher کە بەهۆى پاشگری er هەو بۆتە قەدى وشە ناویشە یان وەک
Teacheo کە ed هەى کردویتی بەقەدى فرمان و بەلادانى (d) هەکە وشەى
ترى لێو بە هۆى پاشگروە دادەرژیت، یان وەک (, Showen , Shawing
Showed) هەر چەندە مۆرفیم لە زمانی کوردیشدا وەک ئینگلیزی دەور
دەبینیت لە دارپشتندا، بەلام چاوگ لە زمانی کوردیدا بۆتە سەرچاوو و بنەرەتى
دارپشتن؛ چاوگ مۆرفیمەکانى بەشێوەیەکی وا چوونەتە پال یەکتەر لە ناو قالبى
چاوگەکەدا تەوانەتەو (۸)، ئەمەش بەلگەیهکە، کە چاوگ لە زمانی کوردیدا
وشەیهکی تەواو یە Words ئەگەرچی زمانی کوردى بە زمانىکی لکاو (ag-
glutinative) دادەنریت و، بۆیە چاوگ وەک وشەیهک لە زمانەکەدا بە
وشەیهکی سادەى واتادارو سەرەخۆ دادەنریت و، بە لادانى (ن) هەکەى و
نیشانەکەى، رەگ و قەدەکەى واتا نابەخشن و لە پاشاندا بە هۆى راناوی لکاو
و پێشگرو پاشگروە، فرمان و وشەى دارپژران لەم وشە تەوانەو Fastonel
کە چاوگن دروست دەبن وەک لە چاوگی: (خواردن) فرمانى (خواردم) و

(دهخۆم) و ناوی بکه‌ری (بخۆر) و ناوی چاوگی (خۆراک) ی لێوه وهرده‌گیرین. ئەمه ئەوه ده‌گه‌یه‌نیت که فرمان له چاوگه‌وه‌یه، نه‌ک چاوگ له فرمانه‌وه وهرگیراییت. ئەمه له شیوه‌ی جیاوازی جیاوازی روون ده‌بیته‌وه، بۆ نمونه ئەگه‌ر بێتو (ن) ی چاوگه‌کان لایه‌هین، به‌شیوه‌یه‌کی گشتی (قه‌دی چاوگی تێنه‌په‌ر بۆ که‌سی سێیه‌م و قه‌دی چاوگی روودان به‌هۆی ئەوه‌ی که بکه‌ره‌کانیان هێزێکی سروشتین و بێ وهرگرنتی راناوی لکاو ده‌وری خۆیان ده‌بین، هه‌روه‌ها قه‌دی چاوگه‌ یائیه‌کان به‌ هۆی کۆتایی هاتنیان به‌ده‌نگی ی قه‌ده‌کان و به‌وه‌ی که که‌سی سێیه‌می راناوه‌کان، به‌ پیتی (ی) کۆتاییان هاتوه، ئەو دیارده‌یه‌ ده‌بیته‌ هۆی ئەوه‌ی که قه‌ده‌کانیان بینه فرمان و واتا به‌خشن، ئەگینا به‌ پێچوانه‌وه قه‌دی چاوگ (Steam) به‌گشتی واتا به‌خشن و کاتی فرمانه‌کانیش دیارن و ناتوانریت به‌بێ راناوی لکاو، وه‌ک وشه‌یه‌کی واتادار دابنرێن ئەمه‌ بێجگه له‌وه‌ی که تافیان نییه؛ نمونه:

کوشتن: به‌لادانی (ن) ی چاوگه‌که، قه‌دی (کوشت) ده‌میتێته‌وه که نه‌کات و نه‌واتای دیارو ناشکرا نییه، واته‌ پێویستی به‌ پێوه‌ لکاندن راناوی لکاو هه‌یه، که ده‌بیته‌ هۆی دیاری کردنی تاف و واتاکه‌ی وه‌ک: کوشتم، کوشت، کوشتی، کوشتان، کوشتان... کوشتیان...

هه‌روه‌ها کردن: کرد ده‌بیته‌: کردم، کردن، کردمان، کردتان، کردیان. بردن: برد بێ تاف و واتایه به‌ هۆی راناوی لکاوه‌وه ده‌وری واتاو دیاری کردنی دیاری ده‌کریت وه‌ک: بردم، بردت، بردی - بردمان، بردتان، بردیان.

بیروپای زمانهوانه کوردهکان

زمانهوانی کورد تا ئیستا له باره‌ی ئایا «چاوگ یان فرمان کامیان بنه‌رته و سه‌رچاوه‌ی داریشتن» ن یا له‌م باره‌یه‌وه، به ههر ناوینشانیک بیت لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی تایبه‌تی سه‌ریه‌خۆیان ئه‌نجام نه‌داوه، مه‌گهر له‌ناو لیکۆلینه‌وه‌ی بابه‌تی ترده‌ن بێت، ئه‌ویش به سه‌رییی و لابه‌لایی و بێ هیچ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی پراکتیکی ئه‌نجام داروو بێ نمونه، چاوگیان داناوه به سه‌رچاوه‌ی وه‌رگرته‌ی فرمان و وشه‌ی تری له‌م بابه‌ته‌وه بێت. هه‌ندیک یانیش که‌به‌شیک که‌من وه‌ک به‌شی یه‌که‌م بێ پێشاندانی هیچ به‌لگه‌یه‌ک فرمانیان به سه‌رچاوه‌ی داریشتن و چاوگ لێوه وه‌رگرته‌یان داناوه، به‌لام له‌ ناو کتیی رێزمانه کوردیه‌کاندا، له به‌شی وشه‌سازیدا Morphology ته‌نها له باسکردنی داریشتنی (ناو، ئاوه‌لناو، فرمان) بێ روونکردنه‌وه‌ی پێویست له چاوگه‌وه ئه‌و وشانه‌یان وه‌رگرته‌وه (٩).

بۆیه پێویسته ئه‌م باسه له زمانی کوردیدا به پێی تایبه‌تیته‌ی زمانه‌که لای لێ بکریته‌وه و یه‌ک لایی کردنه‌وه‌ی پێویسته.

له‌به‌ر نه‌بوونی لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی تایبه‌تی له‌م باره‌یه‌وه، بۆیه ناتوانین له‌ بواری زمانه‌وانانی کوردا بیروپای خۆمان ده‌ست نیشان بکه‌ین و هه‌لیان به‌سه‌نگێنین و یه‌که‌سه‌ر دیمه سه‌ر لیکۆلینه‌وه‌که‌ی خۆم.

چاوگ یان فرمان کامیان سه‌رچاوه‌و بنه‌رته‌ن؟

چاوگ وه‌ک به‌شیک له‌به‌شه‌کانی ئاخاوتن ناوی کرداریکی گشتی ده‌به‌خشیت و نه‌به‌سترواده به‌که‌س و کاته‌وه‌و گهردان ناكریت. له‌ زمانی کوردیدا چاوگ هه‌لده‌گریت بێت به‌ بنه‌رتی سه‌رچاوه‌ی داریشتنی هه‌ندیک وشه‌و فرمان؛ چاوگ و فرمان هه‌ردووکیان تایبه‌تیته‌ی رووداوو کرداریان تێدايه‌و، هه‌رچی

فرمانه تاییه تیتی تری وهک کهس و کاتی تیدایه، که له چاوگ دا بهدی ناکریت، که واته شتیکی هاوبهش له نیوانیاندا بیت کردارو رووداوه، که وهکو تاییه تیک لهو وشه داریژراوانه ی وهک: ناوی بکه، ناوی بهرکار، ناوی چاوگ، ناوی جینگا، ناوی ئامیر، ههروه ها ئاوه ئناوو هه ندیک ئاوه لفرمان یشدا ههیه له چاوگه وه وهرده گیرین و داده پیرین، که تا ئیستا ناکۆکی له سه ره، به وهی نایا چاوگ یان فرمان کامیان سه رچاوه ی ئه و داریژستنه بن؛ یا فرمان خویشی وشهیه که له چاوگه وه داریژراوه. له ناو ئه و وشانه، هه موویاندا تاییه تییه کی هاوبه شی وهک کردار (عملیه) و رووداو یان تیدایه و به نه بوونی کهس و کاتی فرمان تیایاندا؛ ئه وه ده گه یه نیت که ئه و وشانه ی سه ره وه، فرمانیش له گه لیاندا له چاوگه وه داده پیرین و چاوگیش به رته و سه رچاوه ی ئه و داریژستنه یه، له بهر ئه م هۆیانیه ی خواره وه:

۱- چاوگ له رووی واتاوه له زماندا واتای شوین و سه رچاوه ی لیوه وهرگرتن ده به خشیت، یاخود به واتای (به وان) دیت که واتای سه رچاوه ی ئاو ده گه یه نی.

۲- چاوگ واتایه کی گشتی، روودای کرداریکی بی کاتی تیدایه که له وشه داریژراوه کانیه وه به هه مان واتا به دی ده کریت، به مه ده ره که ویت له وشه ی گشتیه وه وشه ی تاییه تی وهرده گیریت.

وهک: نووسه ر خاسیه تیکی تاییه تییه له چاوگی (نووسین) وه داریژراوه سیفه تیکی تاییه تی خاوه نه که ی ده گه یه نیت و (۱۰) چاوگه که شی کردارو رووداوینکی گشتی ده به خشیت ههروه ها (کریار، فرۆشیار، فرۆشراو ...).

۳- چاوگ وشهیه کی واتاداری سه ره به خۆیه (۱۱)، ئه گه رچی له سی مؤرفیم پیکهاتوه، به لام به شیوهیه کی وا چوونه ته پال یه کتر، له ناو قالبی داریژستنی وشه که دا به جوړتیک تواونه ته وه ئه گه ر مؤرفیم یکیان بۆ نمونه وهک (ن) ی

چاوگه که لایبریت نهوا و اتاکه‌ی تیک ده‌چیت تنها لهو چاوگانه ده‌بیت که فرمانه‌کانیان له چاوگی روودان و (۱۲) چاوگه یائییه‌کانه‌وه و درده‌گیرین، به هوی نه‌وه‌ی نه‌م جو‌زانه بکه‌ره‌کانیان دیارنن و له گهردان کردن و داریشتنی فرمانی رابردوودا، بی به‌کاره‌یتانی راناوی لکاو، قه‌دی چاوگه‌کانیان له حاله‌تی که‌سی سی‌یه‌می تاک دان، وه‌ک سووتا، برژا له (سووتان- برژان) هوه یا نووسی، کپی له (نووسین- کپین) هوه و اتا ده‌به‌خشن، نه‌گینا جو‌زه‌کانی تر نه‌کات و نه واتیان ناشکرا نین وه‌ک: (کردن: کرد) بی راناوی لکاو نه‌که‌س و نه‌کاته‌که‌ی ناشکراو دیارنن.

کوشتن: کوشت، خواردن: خوارد، کیتلان: کیتلا، ریشتن: رشت، گروون: گروو، به‌ستان: به‌ستا) نه‌م قه‌دی چاوگانه به‌بی بکه‌ر (راناوی لکاو) و اتا‌کانیان دیارنن و ده‌وریان وه‌کو فرمانی‌کی و اتادارو وشه‌یه‌ک له زمانی کوردیدا نین و بی و اتان، ته‌نانه‌ت نه‌گهر وشه‌یه‌کی و اتاداریشیان له به‌کاره‌یتاندا بخه‌یته ته‌نیشه‌وه به‌بی راناوی لکاو به‌هه‌مان شیوه‌ی سه‌ره‌وه وه‌ک وشه‌یه‌کی و اتاداری سه‌ره‌خو و اتایان نییه.

نمونه: نان خوارد، داره‌که به‌ستا، ناهه‌نگ گپرا، پتاوه‌که کوشت، ئاورپشت. نه‌م قه‌دی چاوگانه نه‌وه ده‌سه‌لین که فرمان به‌تنها بی راناوی لکاو ناتوانریت به وشه‌یه‌کی سه‌ره‌خو دابنرین و و اتا و کاته‌که‌یان دیارو ناشکرا بیت، واته فرمان وشه‌یه‌کی سه‌ره‌خوی یه‌ک ریشه‌یی یا یه‌ک مؤرفیمی نییه و بۆ ده‌می رابردو و دو مؤرفیمی وه‌ک قه‌دی چاوگ و راناوی لکاو که سه‌ر به به‌شیکی ئاخاوتنی وه‌ک راناوی که‌سین، له داریشتنی دروست بوونیدا به‌شدار ده‌بیت و، بۆ ده‌می رانه‌بردو و داخوایش سی مؤرفیمی وه‌ک (ده‌ی به به‌رده‌وامی و ره‌گی چاوگ و راناوی لکاو، بۆ داخوایش مؤرفیمی (ب‌ی داخوایی و ره‌گ و راناوی لکاو به‌شدار داریشتنی دروست بوونیان ده‌کن به‌م شیوه‌یه:

چاوگ: نیشانه‌ی به‌رده‌وامی + ره‌گی چاوگ + راناوی لکاو — فرمانی
رانه‌بردوو.

نووسین: ده + نووس + م — ده‌نووسم

پۆیشتن: ده + پۆ + م — ده‌پۆم

بۆ داخوازی:

چاوگ: پی‌شگری (ب) نه‌مری + ره‌گی چاوگ + راناوی لکاو — فرمانی
داخوازی.

نووسین: ب + نووس + ه — بنووسه بۆ که‌سی دووه‌می تاک

ب + نووس + ن — بنووسن بۆ که‌سی دووه‌می کۆ

به‌لادانی ههر مۆرفیمی‌ک، له‌وانه وه‌ک نیشانه‌ی رانه‌بردویی و داخوازی و
راناوی لکاو، ره‌گه‌کان (Root) به‌ته‌نها نه‌گه‌رچی ره‌گ له‌زمانه‌هیندۆ
نه‌وروپاییه‌کاندا پارێزه‌ری واتای وشه‌گشتیه‌که‌یه، هیچ واتایه‌ک نابەخشن.
لیتێردا ده‌رده‌که‌ویت که فرمان خۆی وشه‌یه‌کی داریتێزاوه‌و، له‌رووی دروست
بووه‌نه‌وه، به‌یارمه‌تی مۆرفیمی تره‌وه دروست بووه؛ بۆیه وشه‌یه‌ک که سه‌ریه‌خۆ
نه‌بوو له‌رووی واتاوه، ئیتر چۆن ده‌بێت به‌بنه‌په‌ت و بناغه‌و سه‌رچاوه‌ی داریتشتن
و وشه‌لیتوه وه‌رگرتن که ره‌گه‌که‌ی له‌چاوگه‌وه بۆ داریتشتنی وه‌رگیراوه‌و،
پارێزه‌ری واتا گشتیه‌که چاوگه‌ نه‌ک هی واتای فرمان، چونکه فرمان واتا که‌ی
بۆ کرداریکی تایبه‌تیه، که له‌کردارو رووداوه گشتیه‌که‌ی چاوگه‌وه بناغه‌و
ره‌گ و واتا که‌ی وه‌رگیراوه.

هه‌رچی چاوگه هه‌روه‌کو له‌پیشه‌وه وتمان وشه‌یه‌کی سه‌ریه‌خۆی واتاداره‌و له
زمانی کوردی و زمانی تریشدا حاڵه‌ت و رووداوو، واتاو کاتیکی گشتی
ده‌به‌خشیت وه‌ک: نووسین، خواردن، کردن... هتد هه‌موو کرداریکی گشتی
ده‌به‌خشن و به‌که‌م کردنه‌وه‌ی پیتی‌ک یا (ن)ی چاوگه‌که‌ی واتا سه‌ریه‌خۆکه‌ی

خویان له دهست ددهن، وهک له سهروهه پیشانماندان.

با بیینه سهرقه دی تینه پیری کهسی سییه می تاک، که دواى وهگر تیان له چاوگه کانیه وه، به لادانی (ن) که یان فرمانی رابردو بی پتوه لکاندنی راناوی کهسی لکاو له بهر دیار نه بوونی بکه ره کانیه، که وهک قه دی چاوگی روودان که به هه مان شیوه بکه ره کانیه دیارنن، بویه واتا ده به خشن و کاته کانیه له حالتی کهسی سییه می تاکى نادیاره، که چی بۆ که سه کانی تر پتویستیان به پتوه لکاندنی راناوی لکاو، تا به ته وای که سه کانیه وه کو قه دی چاوگه کانی که له سهروهه نمونه مان بۆ هیتانه وه به هۆی به کارهیتانی راناوه کانه وه دیاری بکرتن، نمونه:

چاوگی تینه پیر: قه دی چاوگ - (ن) ی چاوگ — فرمانی رابردو بۆ کهسی سییه می تاک

رۆیشتن: رۆیشت - (ن) — رۆیشت

چوون: چوو - (ن) — چوو

هاتن: هات - (ن) — هات

به هه مان شیوه برژا، خنکا، پرژا، رووخا، پسا، مرد، سووتا ...

له بهر ته وهی بکه ره کانیه هیتیکی سروشتین و له حالتی کهسی سییه مدان، بویه بی راناوی لکاو ته مانه وه، تهو قه دانیه که وهک (رۆیشت، هات، چوو ...) بی راناوی لکاو، واتا و کاتیان ئاشکراو دیاره، بکه ره کانیه له دۆخی (حالت) نادیاریدان و نازانیت که ، کین؛ به لگهش بۆ ته مه بۆ که سانی تر به بی به کارهیتانی راناوی لکاو به کارنایه و کاته که یان دیارنییه، وهک: رۆیشتم، رۆیشتیت، رۆیشتین. ته مه ته وه ده گه یه نیت که فرمان نابیته بنه رت و بناغه وه سه رچاوهی وشه دارپشتن و فرمان خویشی له چاوگه وه، به یارمه تی مؤرفیمی تره وه دروست ده بیت و وشه یه کی سه ره خوینییه و فرمان له چاوگه وه وه گریره،

نەك چاوك له فرمانهوه وهرگيراييت.

پاش ئەم شىوانهى سەرروه، قەدى تىپهري چاوكه يائيهكان بهبى پتوهلكاندنى راناوى لكاو دواى لادانى (ن)ى چاوكهكانيان، واتاو كاتيان تيدا بۆكهسى سىيهى تاك به هوى كۆتايى هاتتيان به پيتى (ى)ى تىكهل بوونيان لهگهل راناوى لكاوى (ى) كهسى سىيهى تاكدا، كه نيشانهى بوونه بكهري فرمانى تىپهري، ديارو ئاشكرايه، واته له بهر له يهكچوونى ئەو دوو دهنكى (ى)يه، كه له بنهري تدا يهك دهنكن، كه ئىستا بۆ دوو مهبهستى جياوازي بهكارهاتوون، يهكه ميان پيتىكى چاوكه دوو ميان راناوى لكاوه، ئەگينا قەدى چاوك دواى لادانى (ن)كهى كه دهبيتته هوى دروست بوونى فرمان بهبى راناوى لكاو نابيتته فرمان و هك وشهيهكى واتادار به تهنها بهكارنايهت؛ نمونه: چاوكى يائى: قەدى چاوك (-) (ن) — فرمانى رابردووى تىپهري بۆكهسى سىيهى

نووسين: نووسى - (ن) — نووسى

كرين: كرى - (ن) — كرى، ههروهه قەدى ترى يائى وهك:

برى، سرى، پرسى ... ئەم قەدى چاوكانه بۆيه بهبى راناوى لكاو بهكاردىن و واتاو كاتيان بۆ رابردوو دياره چونكه به (ى) نيشانهى چاوك كۆتاييان هاتووه لهگهل (ى) راناوى لكاوى كهسى سىيهى تاكدا وهك دهنگىك هه مان شتن. باشتري بهلگهش بۆ ئەمه ئهوهيه بۆ كهسهكاني تر له گەردان كوردنياندا، قەدى چاوكهكان بهبى راناوى لكاو گەردان ناكرين و كهسهكانيش ديارنين كه چهندهمن وهك: نووسى + م — نووسيم، نووسيت، نووسيمان، كريم، بريان، سريتان ... ليژدها دهركهوت كه چاوك بنهري تهو بهتهنها وهك وشهيهكى سهر بهخۆى واتادار بهكارديت، بهلام فرمان له چاوكهوه رهگ و قهدهكهى وردهگيريت به هوى پيشگرو راناوى لكاوهوه دادهريژييت و دهبيتته وشهيهكى داپژراوو بوونى

فرمانیتى دهچه سپنیت و ده بیته وشو به کار ده هیئرتیت و تافه کەشی دیاری ده کړیت.

۴- چاوگ له رووی شیوه وه به ساده و داپژراوو لیکدراوه وه ناو یزه کانی (شاذ) نه بیته که به پاشگری (هوه) کوتاییان هاتوه نه گهرچی نه وانیش پیتی نهو پاشگره یان به (ان) کوتاییان دیت، هموویان کوتاییه که یان به (ن) هوه، تنها چاوگیسه له زمانی کوردیدا له ناو وشه کانی تر دا یه ک شیوه یان هه یه؛ وهک: سووتان، برین، خواردن، هینان، کوشتن، چوون، ... به لام فرمان شیوازی جور به جور هه یه بو رابردو، رانه بردو، داخوازی هه روه ها راناوی لکاوی جور به جور له کومه له ی یه کم و دوهم و تینه په ر له رابردو وانه بردو و ده چیتسه سر وهک:

بو رابردووی تیپه ر:

بردم بردمان

بردت بردتان

بردی بردیان

بو رانه بردووی تیپه ر؛ وهک:

ده نووسم ده نووسین

ده نووسیت ده نووسن

به (ات، یت) ده خوات ده نووسیت ده نووسن

بو رانه بردووی تیپه ر:

ده چم ده چین

ده چیت ده چن

به (ات، یت) ده چیت ده پروات ده چن

بو رابردووی تینه په ر:

رۆیشتم رۆیشتین

رۆیشتیت رۆیشتن

له کەسی سێیه مەدا راناو دەرناکهوئ: رۆیشت رۆیشتن

بۆ فرمانی داخوازی: بنووسه - بنووسن

ئەم حالەتی جۆریه جۆری فرمان له رووی داریشتن و گەردان کردن و کاتەوه، به شتیهی جیاوازی جیاواز، ئەوه دەگهیه نیت که فرمان وشهیه که له چاوگهوه به رینگای داریشتنهوه وەرگیراوه وشه داریشتن، واتە دروست کردنی شتیک، له چەند شتیکی تر له یەک قالیهوه، لیترەدا فرمان له قالیی چاوگهوه وەرگیراوه، که رهگه کهیه تی به هۆی نیشانهی جۆریه جۆری وهک ده، ب و راناوی لکاو.

ه- چاوگ له رووی پیکهاتن و داریشتنهوه سی جۆری ههیه، وهک:

ساده: هاتن، کردن، کوشتن، برین، چوون.

داریژاو: راهاتن، راکردن، دابرین، ههلهچوون، کردنهوه.

لیکدراو: نان کردن، راوکردن، داربرین، ئاگرکردنهوه.

لیترەدا رهسه نایه تی چاوگ، وهک بنه پهرتی داریشتن به هۆی چاوگیکی لیکدراوی وهک (ئاگرکردن) وه که به بیی پاشگری (هوه) واتاکه ی روون نییه به لگهیه که بۆ ئەوهی که چاوگ یهک حاله تی داریشتن و پیکهاتنی ههیه ته نانه ت به لیکدراویش به هۆی لیکدانی دوو وشه ی وهک (ئاگر + کردن) پیویستی به چوونه سه ری پاشگری (هوه) ی چاوگه ناویزه کان (شاذ) ههیه و ده بیته (ئاگرکردنهوه) که واتاداره به هۆی (هوه) وه، هه رچی فرمانه له رووی داریشتن و پیکهاتنهوه دوو جۆری ههیه به بیی ساده، چونکه له چاوگهوه وەرگیراون و شتیهی ساده بیان نییه، که چاوگه کان هه یانه چونکه سه ری هه خۆن؛

نمونه:

۱- فرمانی داریژاو (۱۳): خواردم (قه دی چاوگ + راناوی لکاو)، دهخۆم

(نیشانه‌ی رانه‌بردوویی + ره‌گی چاوگ + راناو)، بنووسه (ب - ی داخوازی + ره‌گ + راناوی لکاو).

۲- فرمانی لیکدراو: بۆ جیاکردنه‌وه چه‌مکی فرمانی لیکدراو دیار کردنی پیوسته‌ی ناگاداری وشه‌ی سهره‌خۆکه‌ی که ده‌چینه‌ی پال فرمانه‌ی دارپژراوه‌که‌وه بین؛ نه‌گهر واتای وشه‌که‌ی په‌یوه‌ند بوو به‌ی فرمانه‌که‌یه‌وه‌وه، به‌ی ته‌واوی پارچه‌کانی تی‌ک‌پژراو و چووبیتنه‌ی پال یه‌ک‌تره‌وه، نه‌ک وه‌ک به‌رکاری فرمانی راسته‌وخۆ.

نمونه: راوم کرد، ده‌ستی گرت، هه‌ولتی دا، یارمه‌تی دام، ده‌می گرت، سهری نایه‌وه. راوده‌که‌م، ده‌ستی ده‌گرم، چاوی لیده‌پۆشیت، یارمه‌تی ده‌ده‌م، به‌هه‌مان شپۆه‌ی فرمانی دارپژراو، فرمانی لیکدراویش که له‌ی وشه‌یه‌کی سهره‌خۆ و فرمانی‌کی دارپژراو یان زیاتر به‌هۆی راناوی لکاوه‌وه، وه‌ک نمونه‌کانی سهره‌وه پیت‌که‌ی ده‌هینرین، به‌لام به‌بێ راناوی لکاو وه‌ک دارپژراوه‌کان دروست نابن و هیچ واتایه‌ک دوا‌ی لابرندی (ن) چاوگه‌کانیان نابه‌خشن و هیچ ده‌وریک نابین،
نمونه:

ده‌ست‌گرتن — ده‌ست‌گر (وه‌ک فرمان)

راوکردن — راوکرد،

هه‌ولدان — هه‌ولدا

یارمه‌تی دان (به‌رپه‌که‌وتی (ی) وشه‌ی یارمه‌تییه‌وه‌یه واتابه‌خشه).

چا‌ولیپۆشین — چا‌ولیپۆشا،

ده‌م‌گرتن — ده‌م‌گرت ...

نهم نمونه‌ی، باشت‌رین به‌لگه‌یه، که فرمان له‌ی چاوگه‌وه‌یه‌وه، وشه‌یه‌کی سهره‌خۆی نییه‌وه سهر‌چاوه‌ی وه‌رگرتنی وشه‌ی ترو، سهره‌خۆیی بنه‌رته‌ی چاوگ ده‌سه‌لینیت و، بۆ وه‌رگرتنی وشه‌ی تریش، وه‌ک ناوی بکه‌ر، ناوی به‌رکار، ناوی چاوگ، ناوی جیگا، ناوی ئامیر به‌هۆی پیشگرو پاشگروه‌وه دوا‌ی لادانی (ن) ده‌که‌ی و

وهرگرتنی ره‌گه‌که‌ی به لیکدراوی، وه‌ک راوکردن + هر — راوکه‌ر
 فروشتن: فروش + یار — فروشیار، فروش‌رار (ناوی بکه‌رو ناوی به‌رکارا).
 نان کردن: نان که + هر — نانکه‌ر (ناوی بکه‌ر) بزوینتیکیان نامیتنی؛
 شه‌کرشکاندن: شه‌کرشکین (به‌گوپینی) ا — ی (ناوی نامیره) کوشتن و
 برین — بکوژو بی‌ر، کوژراو (ناوی لیکدراو، ناوی به‌رکارا)
 کوشتن: — کوشت + ار — کوشتار (ناوی چاوگه)
 فروشتن — فروش + گا — فروشگا (ناوی جیگایه)
 بردن: به + هر — به‌ر (ئاوه‌لفرمانی شوینیه).

۵- چاوگ همه‌موی وه‌ک وشه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆ و اتادار به‌کارده‌هینریت، به‌لام
 فرمان و گوزاره همه‌موویان به‌ته‌ن‌ها به‌کار نایه‌ن و پیوستیان به‌زیا‌ده‌و مؤرفیمی
 تره‌یه.

نمونه: ئالا قوتابی (واتای روون نییه) — ئالا قوتابییه (واتاداره).

۶- چاوگ به (ن)ه‌که‌یدا دیاره، که وشه‌یه‌کی گشتی و سه‌رچاوه‌ی داریشتنی
 فرمان و وشه‌ی تره، چونکه (ن)ه‌که‌ی تایبه‌ته به وشه‌ی چاوگ و، له‌قالبی
 فیزیای پیکهاتنیدا تئاوه‌ته‌وه‌و، جیاوازه‌له‌گه‌ل (ن)ی ترده‌که مؤرفیمه له
 شوینتی تری وشه‌دا وه‌ک (ن)ی کۆو یا له‌گه‌ل وشه‌ی ترده‌، به‌شدی هه‌بیت و
 حاله‌تی جوژبه‌جوژی هه‌بیت، وه‌ک فرمان و راناوی لکاو، بریتیه له‌چهند
 جوژیک بۆ رابردو، رانه‌بردو، داخوازی، هه‌روه‌ها بۆ تپه‌په‌رو تینه‌په‌ر، هه‌یی،
 نه‌مانه دۆخی جیاوازیان هه‌یه له‌و رووانه‌وه.

نمونه: نووسین، کردن، رژان، هاتن، هه‌لگرتن، خولاندنه‌وه، هه‌موو (ن)ه‌کان
 یه‌ک بابه‌تن، به‌لام کچن. هه‌ی کۆبه.

بۆ راناوی لکاو: چووم بکه‌ره، کوره‌که‌م بۆ هه‌یی یه

خواردمان بۆ رابردووی تپه‌په‌ر، چوویت بۆ رابردووی تینه‌په‌ر، ده‌خۆین بۆ

رانه بردووی تیپه، ریشت = رابردووی تیپه (دهرناکهو)

خواردی = رابردووی تیپه، دهخوات، دهنوسیت بۆ رابردووی تیپه.

۷- ههموو چاوگیتک وشه لیوه داده ریژیت و وهرده گیریت، تهنانهت چاوگی (چوون)، (بوون) که ناویزه (شاذ) بهلام دههکانی فرمانی وهک: (چووم، دهچم، بچۆ، بووم، دهبن، بیه) ی ههیه و کهچی فرمان ههموویان وشه یان لیوه دروست ناکریت وهک له فرمانی ناتدهوای بوو، نهگهر فرمان سهراچاهوی وهرگرتن و داریشتنی وشه بیت، دهبیت له فرمانی (دهچم، چووم، بووم، دهبم) وشه تری لیوه وهریگیریه، وهک ناوی بکهک ناوی بهرکار، ناوی چاوگ، ناوی جیگا، ناوی ئامیر)، چونکه رهگی ئهم دوو چاوگه بریتین له تهنه پیتیکی وهک (چ، ب) دهبنه هو ی داریشتنی فرمان لیانهوه، بهلام له فرمانه که یانهوه، وشه وهرناگیریت، چونکه واتای رهگ بنده به چاوگهوه.

۸- چاوگ وهک وشه یهکی سه ریخۆ، ههموو جوړهکانی واته ده بهخشیت، بهلام فرمان به بی یارمه تی پیشگرو پاشگرو دروست نابیت و به فرمانیش دانانریت. به لکو ئه وهی ههیه تهنه رهگی چاوگه و بی واته، به هو ی زیادهوه دهبیته فرمان ئه و زیادههش به شیوهی پیشگرو پاشگرن وهک (نیشانهی جوړی دیاری کردنی فرمان له (ده، وه، بوو، ب، راناو) که بۆ رابردووی بهردهوام، رانه بردو، رابردووی تهو، رابردووی دوور، فرمانی داخوازی؛ واته به لادانیان، رهگ ده مینیته وه، وهک وشه یهکی ناتدهو (مۆرفیمی بهند) له ناو چاوگدا پارێزراوه، واته به مه داده رده که ویت که فرمان له چاوگه وه، وهرگیراوه و بنه رتهی داریشتن و وهرگرتنی وشه فرمانیش چاوگه، نهک فرمان؛ چونکه فرمان، خو ی به تهنه بوونی نییه له وشه سازیداو بوونه که ی له ماکی (رهگ و ریشه) چاوگه کانه وهیه، چونکه ئه و رهگانه له ناخی چاوگه کانه وهن و، بوونه ته ئیسکی دروست بوونی فرمان، ههر له بهر نه مه شه فرمان جوړی ساده ی نییه له رووی پیکهاتنه وه،

چونکه وشه یه کی وەرگیراوو داریژراوه.

۹- چاوگ، فرمان و وشه داریژراوه کانی تری که له رهگی چاوگه وه، وهرده گیرین، هه موویان رووداو یکی گشتییان تیدایه، به لام فرمان بیتجگه له رووداو، کاتی تیدایه، لیژده دا رووداو له نیوانیاندا هاوبه شهو، تنه کات هی فرمانه و، چاوگ رووداو له لایهن که سیکه وه راده گه یه نریت و رووده دات و، پاشان باس له باره یه وه ده کریت و، فرمانیش بریتیه له باسکردن له باره یه وه، واته فرمان باسی رووداو که، ده کات و پیش باسکردنه که، رووداو که رووی داوه، بویه له رووی به جیی (منطق) واتاوه، چاوگ پیش فرمانه و سه رچاوه ی رووداو گشتیه که له چاوگدایه و نهم رووداو وهک کرده وه یه کی سه ره چاوگ تاییه تیتی گشت وهرگرتوه و، له فرماندا له چاوگه وه وەرگیراو، تاییه ت بووه به هوی دیاری کردنی کات و که سه کانییه وه. کردن: رووداو کرداریکی (عملیه) گشتی ده به خشیت و بی کاته.

کارده که م، کردم: رووداو یکی تاییه ته و له لایهن که سیکه وه کراوه، به لام (کردن) که چاوگه ئیش و کاریکی گشتیه و هه موو ئیش و کاریک ده گرتیه وه، که له لایهن بکه ره وه بکریت و له فرمانه که دا سیفه تی دیاری کردن و تاییه تی خوی وهرده گرت که چ کاریک بیت و بکه ره که شی دیاره؛ هه روه ها نهم نمونانه: خواردن، رویشتن، نووسین — کرده وه و رووداو ی گشتین و بکه رنیه.

خواردم، رویشتن، نووسیمان — کرده وه یه کی تاییه تی بکه ره دیاره. رهگ واتای گشتی وشه که ی پاراستوه، به مه دا دهرده که ویت، رهگ هی چاوگه، چاوگیش واتا که ی گشتیه، به لام فرمان تاییه ته، که واته فرمان له چاوگه وه یه، چونکه واتای فرمان تاییه ت تره له واتای چاوگ و فرمانیش له رهگی چاوگه وه یه (۱۴).

۱۰- به لگهی تر بو بنه رته ی و سه رچاوه ی چاوگ نه وه یه، دهنکه

سروشستییه‌کانی (گرمه، قیژه، هاره، باره، زیرکه، ...) وهک: پرس، دز، خه‌و)ی ناوی چاوگی (اسم المصدر Infinitive noun) یه‌کسه‌ر به‌هوی راناوی لکاوه‌وه، ناکرتن به‌فرمان به‌شیوه‌ی: پرسیم، ده‌دزم، بخه‌وه، به‌لام‌ئه‌م ناوه‌ده‌نگه‌سروشستیانه، که‌ناون به‌هوی پاشگری (اندن)‌وه‌بوونه‌ته‌چاوگ و، له‌پاشاندا له‌چاوگه‌کانیانه‌وه‌به‌لادانی (ن)ی‌چاوگ به‌هوی لکاندنی پیشگرو راناوی لکاوه‌وه، فرمانیان لیه‌دروست ده‌کرتن، نمونه:

گرمه + اندن — گرماندن: گرماند + ی — گرماندی بۆ‌رابردوو. گرماندن + گرمیتن (به‌هوی ا — ی (ره‌گه): ده + گرمیتن - یت — ده‌گرمیتیت بۆ رانه‌بردوو، به‌لام‌ناتوانین‌ب‌لین: گرمی، گرمه، بگرمه، ده‌گرمه‌وه‌ک فرمان و جوړه‌کانی بۆ‌هر ناویکی‌چاوگی؛ ئه‌مه‌ئه‌وه‌ده‌سه‌لمیتیت که‌چاوگ بنه‌رته‌و سهرچاوه‌ی فرمان دروست کردنه، نه‌ک فرمان‌خوی.

چونکه‌ئه‌گه‌ر فرمان سهرچاوه‌بیت‌ئه‌وا‌دبوايه (گرمه، قیژه، ... هتد) یه‌کسه‌ر راناوی لکاوو پیشگرو پاشگریان وهریگرتایه‌و واتایان‌بدایه، وه‌ک: قیژه — بقیژه، ده‌قیژم گرمه + م — گرمه‌م، ده‌گرمه‌م + م — ده‌گرمه‌م، بگرمه، گرمه‌وه. ئه‌ه‌جا ئه‌م نمونه‌ی سهره‌وه، به‌ه‌ردوو جوړی راسته‌که‌ی و هه‌له‌یه‌وه، ئه‌وه‌ده‌سه‌لمیتیت که‌ناوی ده‌نگه‌سروشستییه‌کان ده‌چنه‌وه، سهر بنه‌رته‌و سهرچاوه‌ی خویان که‌چاوگه، نه‌ک فرمان، چونکه‌ئه‌گه‌ر فرمان بنه‌رت‌بووايه، ئه‌بوايه‌ئه‌و (ناوه‌سروشستیانه) یه‌کسه‌رو راسته‌وخۆ‌به‌بی (اندن) پیشگرو راناوی وهریگرتایه‌و واتا به‌خشیش‌بووايه، که‌چی بی‌واتان و ئه‌م دیارده‌یه‌ ناوه‌ده‌نگه‌سروشستییه‌کان ده‌گریته‌وه.

۱۱- چاوگ هه‌روه‌کو له‌خاله‌کانی تردا روونمان کرده‌وه، به‌واتای کرده‌وه‌یه‌کی گشتی دیت، که‌ئه‌مه‌تابیه‌تییه‌که، چاوگ له‌ناو‌نزیک ده‌کاته‌وه، چاوگیش له‌رووی‌ئه‌رک و (۱۵) واتاوه‌هه‌ر وه‌ک ناو‌وايه‌و ناویش له‌زمانی‌کووردی،

دەورتيكى چالاک دەبينىت لە رووی داریشتنەوهو، سەرچاوەی داریشتنی وشەیهکی زۆرە، بە ھۆی زیادەوہ (affix). ئەمە ئەوہ دەچەسپینىت کە چاوگ لە فرمانەوہ وەرئەگیراوە، بەلکە فرمان خۆی لە چاوگەوہ وەرگیراوە، چاوگ سەرچاوەی داریشتن و وەرگرتنی وشەى داریژراوی تری وەک: ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی ئامییر، ناوی جیگا، ھەندیک جوۆری ناوی لیکدراوہ (۱۶). نمونە:

بۆ ناوی جیگا: فرۆشگا، کێلگە، جمگە، رووتەن، ھەلدیتر.
 بۆ ناوی چاوگ: کوشتار، پرسیار، کۆکە، پرسە، برشت، خۆراک، کۆشش.
 بۆ ناوی ئامیرو ئامراز: پیخەف، شەکرشکین، کوتەک، ھێلەک.
 بۆ ناوی چاوگ: کوشتار، پرسیار، کۆکە، پرسە، برشت، خۆراک، بێژنگ، گیرە.

بۆ ناوی لیکدراو: باران بران، باگردین، راوکردن، نان کردن.
 ئەم نمونانەى سەرەوہ ئەوہ دەدەخات، کە چاوگ وەک ناو وایەو وشەى زۆرو جوۆرەجوۆری لیتوہ وەرئەگیرىت و، چۆن ناو لە کوردیدا بە شێوہیەکی گشتى سەرچاوەى وشە داریشتنە، چاوگیش سەرچاوەى وشە وەرگیراوەکانى خۆیەتى وەک نمونەکانى کە لە سەرەوہ پێشانماندان، نەک فرمان، چونکە فرمان خۆى وشەیهکی داریژراوہ لە چەند مۆرفیسیمیکمەوہ دروست بووہ - ئەو نمونانەى سەرەوہ، ھەندیکیان دوو دەورى وەک ناو و ئاوہلناو دەبینن، واتە لە چاوگەوہ ئاوہلناو، ئاوہلفرمانیش بەکەس وەرئەگیرىت، ئەمە ئەوہمان بۆ دەرئەخات، کە چاوگ ناو وەک یەکن، نمونە: دزین — دز، مردن — مردار، گریان — گرینۆک، پەککەوتن — پەککەوتە.

وشەکانى ریزی دووہم ئاوہلناون، ئاوہلفرمانیش لە چاوگەوہ؛ وەک بردن: بە + ەر — بەر (واتە بەردەم و خوار دەگەيەنىت بۆ شوین و بەرى دار).

دان: ده + هر — دهر (شویڼ بۆ دهرچوون و هاتووچۆ).

له ناوه‌وه به ده‌يان وشه‌ی وهك ناوی داڤیژراو، لیكدراو، ئاوه‌لناو
وه‌رده‌گیریت، چهند نمونه‌یهك بۆ به‌لگه‌ی سهرچاوه‌یی وشه داڤیشتنی ناو پیشان
ده‌ده‌ین: سهر‌باز + گا، سهر‌بازگا، داره‌وان، پیاوه‌تی، دانساز، سهرۆك، براهه‌تی،
جوتیار، كریكار، دلدار، سهرین ... هتد له ناوه‌وه، ناوی داڤیژراون. له پاش،
له‌پیش، له‌مه‌ولا، سهرانسهر، خواره‌وه، دواوه، دواپی، ئاوه‌لفرمان.

چاوگ له رووی بوونه‌وه

به‌پیتی په‌یوه‌ندی به لیكۆلینه‌وه‌كه‌مانه‌وه، پیتیسته‌ جوړه‌كانی چاوگ له رووی
بوونه‌وه؛ دیاری بکه‌ین، چونكه په‌یوه‌ندی هه‌یه به وه‌رگرتنی بکه‌ره‌وه، له کاتی
وه‌رگرتنی فرمانی ئه‌و جوړه‌ چاوگانه‌وه، له رووی بوونیانه‌وه، به پیتی واتی
سیمانتیکیان له ئه‌نجامدانی روودان و، کردنی رووداوی فرمانه‌کانیان، كه ئه‌م
دوو جوړه‌یان هه‌یه (١٧):

١- چاوگی گۆزانه‌وه (مصدر انتقالي)

٢- چاوگی روودان (مصدر مطاوعة)

له‌یه‌كه‌میاندا فرمانی گۆزانه‌وه وه‌رده‌گیریت، كه‌بکه‌ره‌کانیان به هۆی كه‌س و
راناوه لكاوه‌كانه‌وه دیاری ده‌كریت و، كات و واتای فرمانه‌كه‌ش به هۆیانه‌وه
دروست ده‌بیت و به‌بی كه‌س و راناوی لكاو، فرمان نه‌ دروست ده‌بیت و بی
واتاوه مؤرفیمیکی به‌نده، كه له چاوگه‌وه، وه‌رگیراوه و اتاكه‌شی به‌نده به‌وه‌وه؛
ئه‌م دیارده‌یه، ته‌نها له كه‌سی سیتیهمی فرمانی تیینه‌په‌ردا، و اتاو كاته‌كه‌ی له‌به‌ر
پیتیسته نه‌بوون و ده‌رنه‌كه‌وتنی راناوه لكاوه‌كه‌دا له‌زمانی كوردیدا ده‌رناكه‌ویت
و واتا ده‌په‌خشن و كاتیشی دیاره؛ وه‌ك:

هاتن: هاتم هاتین.

له رانه‌بردوودا پیتیستیان به راناوی لكاو هه‌یه.

بۆ تېنەپەر: ھاتیت ھاتن دېم دېن

ھات ھاتن دېت دېن

ئەم دياردەيە لە چاۋگى گۆزەنەۋەي تېپەرەدا، كاتىك فرمانى لىۋە
ۋەردەگىرەيت، بەيى راناۋى لكاۋ فرمان دروست نايىت و، كات و واتاى ئاشكرا
نېيە، بەلام بە پىتەلكانى راناۋى لكاۋ بە رەگى چاۋگەكانيانەۋە، فرمانەكانيان
دروست دەيىت و واتاۋ كاتيان تىادا بۆ تافە جىاۋازەكانيان ديارى دەكرەيت؛
ۋەك: خواردن: خوارد (بى راناۋى لكاۋ كات و واتاى نېيە)، خواردم

بۆ تېپەر: خواردت خواردمان (بەھۆي راناۋەۋە واتاۋ كاتيان ديارە).

خواردى خواردتان

ئەم دياردەيە، چاۋگە تېپەرە (يائىيەكان) ھەرۋەكو لەمەۋبەرەۋە لەم باسەدا
رووغان كەردۆتەۋە: لەبەر ئەۋەي قەدى رابردوۋيان بە (ى) كۆتايى ھاۋوۋە، لەگەل
راناۋى لكاۋى (ى) كەسى سىيەمى تاكدا تىكەل دەبن واتاۋ كاتيان ھەيە.

ۋەك: نوسين: نووسى

كپين: كپى

بپين بپى

بەلام بۆ كەسەكانى تر پىۋىستيان بە راناۋ ھەيە تا ديارى بكرين.

ۋەك: نووسيم نووسيمان

نووسيت نووسيتان

ئەم نمونانەي سەرۋە بۆ رابردوۋى تېپەرپوون، بەلام رانەبردوۋى تېپەر بەيى
راناۋى لكاۋ، بۆ ھەموو كەسەكان بەتاك و كۆۋە، پىۋىستيان بە راناۋى لكاۋ
ھەيە تا بېنەفرمان و كەس و كات و واتايان ديارى بكرين.

ۋەك: دەنووسم دەنووسين

دەنووسيت دەنووسن

نمونه ی تر له چاوگه نا یائییه کان که به بئ راناوی لکاو له ده می رابردوو، رانه بردوو واتاو کاتیان دیاری ناکریت و فرمان دروست نابیت، که نه مه به لگه یه کی به هیزه که فرمان وشه یه کی سه ربه خو نییه، مؤرفیمی وهک پیشگرو پاشگر کات و واتای دیاری دهکات؛ نمونه ی فرمان له چاوگی نایائییه وه:

کیلان: کیلا بئ راناوی لکاو واتاو کاتی تیدا نییه و، رووداو دیاری ناکات. بۆ رابردوو (کیلات) کات و واتایان دیاره به هۆی راناوی لکاوه وه. کیلام، کیلات، بۆ رانه بردوو کیلان: کیل مؤرفیمی به نده بئ راناوی لکاوه نیشانه ی فرمان.

ده کیلام، ده کیلات به هۆی (ده) و راناوی لکاوه وه کات و واتایان دیاری کرا.

هیتان: هیتا، هیتن

بهستان: بهستا، بهست

کردن: کرد، که

کوشتن: کوشت، کوژ

جووین: جوو، جوو

مؤرفیمی رابردوو، رانه بردوو به نده بئ واتان تافیان دیاری نه کراوه، چونکه بئ راناوی لکاوه و نیشانه ی فرمانیان نییه و له فرمانی گوتزانه وهی تییه پرن.

۲- چاوگی روودان: (مطاوعة) نهو فرمانانه ی له م جوژه چاوگانه وه وهرده گیرین له بهر نه وهی بکه ره کانیا ن هیتزکی سروشتین و، له دهرده وهی ویست و کرداری مرۆقه روودانیا ن بۆ به لادانی (ن) چاوگه کانیا ن به بئ راناوی لکاوه کات و واتایان هه یه و له دۆخی که سی سییه می تاکدایه و، یا به هۆی ناوی که سه وه، بۆ رابردوو دیاری ده کریت، به لام رانه بردوو وهک جوژه کانی تر، بئ راناوی لکاوه نیشانه ی فرمان دیاری ناکریت؛ وهک:

خنکان: خنکا

برژان: برژا - واتاو کاتیان بۆ که سی سییه مه.

برژام: برژاین: برژایت.

خنکام: خنکاین: برژان - کات و واتایان به هۆی راناوهوه بۆ رابردوو دیاری کراوه.

بۆ رانه بردوو: برژان — برژی

خنکان — خنکی

مۆرفیمی بهندن به بێ نیشانهی فرمان و راناوی لکاو.

ده برژیم ده برژین

ده برژییت ده برژین

ده خنکیم ده خنکین

به هۆی راناوی لکاو نیشانهی (ده) ی رانه بردوووه واتایان ئاشکرا بووه.

به گشتی فرمان به بێ راناوی لکاو دیاری کردنی نیشانه که یان، ئه وانه نه بێت که یائین و فرمانی روودانن (مطاوعة) واتاو کاتیان نییه، ئه مه ئه وه ده گه یه نیت، که فرمان له چاوگه وه وه رگیراوه، نهک چاوگ له فرمانه وه وه رگیرا بێت، بۆیه چاوگ به نه رته (اصل).

ئه نجامی لیکۆلینه وه:

له م لیکۆلینه وه یه دا، که چاوگ و فرمان کامیان له کامیانه وه ن و، کامیان سه رچاوه ی داریشتن گه یشتوو مه ته ئه م ئه نجامانه:

۱- چاوگ له بهر ئه وه ی نمونه ی وشه تواوه کانی Fasional زمانی کوردیه و مۆرفیمه کانی له ناو یه کتردا به شیه یه کی و اچونه ته پال یه کتر تواونه ته وه و قالبی فیزیای دروستبوونی وشه که به شیه یه کی سه ریه خۆو ساده داده نریت، چونکه به لادانی (ن) ی چاوگ و نیشانه که یان، چاوگه کانیان، واتایان نامینی و

- پاشماوه که یان به رهگ و قهدهوه، سهرهخونین و واتاشیان بهنده به چاوگهوه.
- ۲- چاوگ بنهرهت و سهرچاوهی وهرگرتنی فرمان وشهکانی وهک ناو، ناوهلناو، ناوهلفرمان، ناوی بکه، ناوی بهرکار، ناوی چاوگ، ناوی جینگا، ناوی نامیر، ناوی لیکدراوی به هوی پیشگرو پاشگروهه بۆ سهر رهگ و قهده.
- ۳- چاوگ بهسادهو داریژراوو لیکدراوییهوه، یهک شیوهو روالهتیا بهیهو تهناهت ناویزهکانیشیان (شاذ) که به پاشگری (هوه) کوئیایان هاتوهه، هموویان به نیشانهی (ن) کوئیایان دیت و ئهم (ن)ه، تهنها تاییهته به چاوگهوه، نهک بۆ وشهی ترو بهلادانی وشهکه وهک مؤرفیتیکی بهندو بی واتا ده میتیهتهوه، به هوی پاشگرو پیشگروهه وشهی تری لیوه وهردهگیریت.
- ۴- چاوگه ناویزهکانی، که به پاشگری (هوه)ن وهک (خولانهوه، پلیشانهوه ...) هموویان نشانهکیان پیش پاشگروهه، به (ان) کوئیایان هاتوهه، بهلام بهبی (هوه) بی واتان و، له گهردانکردندا راناوه لکاوهکان شوینی (ان) نیشانهکه دهگرهوه، ئهمه ئهوه دهچهسپینیت، که رۆژتیک له رۆژان له کۆندا بهبی پاشگری (هوه) واتایان ههبووه، نمونه: خولانهوه، کولانهوه، سوورانهوه. دهبنه: خولامهوه، کولایهوه، سووراینهوه ...
- ۵- چاوگ له رووی واتاوه له زماندا به واتای شوینی وهرگرتن و سهرچاوه دی.
- ۶- چاوگ رووداوی بی کاته، فرمانی لی ده ریچیت، هممو وشهکانی که له چاوگهوه، وهردهگیرتن ههمان تاییهتی رووداوی بی کاتیان تیدایهوه، بهلام دواي وهرگرتنیان له چاوگهوه، کاتهکانیان بۆ دهی رابردوو، رانهبردوو، داخوازی دیاری کراوه به هوی راناوی لکاوو نیشانهی فرمانهوه.
- ۷- چاوگ وهک ناویکی گشتی وایه واتای کردار (عملیه - پرۆسه) دهگهینن له بهر ئهوهی ناو به گشتی سهرچاوهی داریشتنی (اشتقاق) وشهیهکی زۆری

وهك ناوى دارپژراوى ترو ئاوه ئناوو ئاوه ئفرمانه ... له كوردیدا، چاوكيش واتاى
ناو ده به خشیت، بۆیه چاوك له فرمانه وه، وه رنه گیراوه، به ئكو فرمان وشه تى تر،
له چاوكه وه، وه رگیراون.

۸- له رهگى هه موو چاوكه كانه وه، وشه تى تر بۆ نمونه وهك فرمان دروست
ده بیته ته نانه ته له رهگى چاوكى (چوون، بوون) وه، فرمانیان به هوى پیشگرو
پاشگروه لى وه رده گیریت، كه چى نه گه ر فرمان بنه رته بیت، ئه وا ده بووايه له
رهگى (چ، ب) ی فرمانى (ده چم، ده بم) وه، وشه تى تری بیجگه له خو یان
وه رگیراوه، به لام له چاوكه كه یانه وه، ئه و دوو فرمانه وه رگیراوه.

پهراویز:

- ۱- لیکدان و داریشتن، زهریژ، وهرگیران، داتاشین. پروانه: د. کامیل بهسیر، زاراوه سازی.
- ۲- پروانه الدكتور عبدالعزيز عتیق، المدخل الى علم الصرف، بیروت ۱۹۷۴، ل ۵۷ - ۶۱.
- ۳- غازی فاتیح وهیس، زمان و ئهدهبی کوردی، زانکۆی سهلاحهددین، ۱۳، ل ۹۷۹، دهربارهی بیررای چومسکی بهلایهوه: لیکۆلینهوهی زمانهوانی وهچ کردن (تولیدی Junerative) که فۆرم و واتا بۆ لیکۆلینهوهی زمان پیتوبسته.
- ۴- الدكتور هادی نهر، الصرف الواقی، دراسة وصفية تطبيقية في الصرف وبعض المسائل الصوتیه، بغداد، ۱۹۸۹، ل ۶۳.
- ۵- د. عبدالعزیز عتیق، سهراوهی پیشوو، ل ۵۸ - ۶۰.
- ۶- رهفیک محهمه شوانی، ئهو وشانهی له چاوگهوه وهردهگیرین، نامهی ماجستیر ۹۸۸، ل ۷۴ - ۷۵.
- ۷- رهفیک محهمه شوانی، سهراوهی پیشوو، ل ۷۸.
- ۸- لهمهودوا روونی دهکهمهوه، دواي بهراورد کردنی بیروراکان، دهربارهی وشهی تواوه.
- ۹- نوری عهلی ئەمین، ریزمانی کوردی، سلیمانی، ۱۹۶۰، ل ۲۷ - ۱۳۱، ۱۶۲ - ۱۴۹.
- ۱۰- رهفیک محهمه شوانی، نامهی ماجستیر، ل ۷۹.
- ۱۱- ههمان سهراوه، ل ۱۰۸.

۱۲- محەمەد معروف فتاح لە وتاری (کار پۆلێن کردن بە پیتی روژنان) لە روژنبیر ژمارە (۱۲۱)، ل. ۴۰ - ۵۹، یەكەم لیکۆلێنەوێهەکی زانیستییه، دەربارەی دابەش کردنی فرمان لە رووی پێکھاتنەوه، که فرمان سادە ی نییه، دەبوایه، لایەکی لە نامەکە ی رهفیک محەمەد بدایه تەوه، چونکه ئەو هێمای بو ئەوه کردووه که فرمانی رانه بردوو وهک (دەرۆم) دەرێژراوه، نهک سادە، که ئەمه یەكەم بۆچوونه لەم باره یه وه، بر وانه نامەکە ی ناوبراو ل ۷۹. ههروه ها محەمەد معروف فهتتاح (خوارد، دانا گرت) لە لاپەرە (۴۶) ی روژنبیری نوێدا هێمای بو ئەوه کردووه که ئەم فرمانانه چالاکی دهنوێن، بەلام راستیه کە ی ئەمانه بە بی راناوی لکاو ناتوان لە رووی کات و واتاوه، دەوری فرمان بیین، چونکه بی واتاو کاتن، ههروه ها تیکه لیه کە ی لە نیوان جوۆی فرمانی دەرێژراو وهک (سەرکهوت)، داناوه، که لە راستیدا ئەم فرمانه ئەگەر راناوی لکاو لە ناوه ندیه وه، بیت دەورێکی ههیه وهک دەرێژراو سهرم کهوت، ئەگەر لە کو تاییه وه بیت وهک: سەرکهوتم ئەو کاته لیکدراوه نهک دەرێژراوه.

۱۳- نه سرین فهخری (ف یان وه) گوۆکاری کوۆی زانیاری کورد، به شی سییه م، ۱۹۷۳، ل. ۲۰۰.

۱۴- کتییی زمان و ئەدهبی کوردی، پۆلی سییه می ناوه ندی، لیژنه یهک، ۱۹۸۲، ل. ۴۳ - ۴۵.

۱۵- رهفیک شوانی، سه رچاوه ی پیشوو، ل. ۷۹ - ۱۵۱.

۱۶- هه مان سه رچاوه، ل. ۱۰۷ - ۱۰۸.

۱۷- ریزمانی ئاخاو تنی کوردی، به غدا ۱۹۷۶، ل. ۱۰۰.

سه رچاوه به کوردی:

۱- د. ئەو ره حمانی حاجی مارف، وشه روژنان لە زمانی کوردیدا، به غدا،

۱۹۷۷.

- ٢- ره‌فیک محهمه‌د شوانی، نه‌و وشانه‌ی له‌ چاوگه‌وه، وه‌رده‌گیرین، نامه‌ی ماجستیر زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، کۆلیجی ئاداب، ١٩٨٨.
- ٣- محهمه‌د مه‌عروف فه‌تاح، کارپۆلین کردن به‌پیتی رۆنان، رۆشنگیری نوێ، ژ ١٢١، به‌غدا، ١٩٨٩، ل ٤٠-٥٩.
- ٤- د. نه‌سرین فه‌خری، پاشگرو پيشگري (قه‌يان وه‌) له‌ زمانى کوردیدا، گۆڤارى کۆرى زانیاری کوردی، به‌رگی یه‌که‌م، به‌شى یه‌که‌م، به‌غدا، ١٩٧٣.
- ٥- د. نه‌سرین فه‌خری، چاوگی بێ واتا له‌ زمانى کوردیدا، به‌غدا، ١٩٧٣.
- ٦- نوری عه‌لى ئەمین، ریتزمانی کوردی، سلیمانی، ١٩٦٠.
- ٧- لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی، ریتزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆری زانیاری کوردی، ١٩٧٦.
- سه‌رچاوه، به‌عه‌ره‌بی:
- ٨- د. ابراهيم السامرائي، زمانه‌ وابنيته، بغداد، ١٩٦٦.
- ٩- القاسم بن محمد سعيد المؤدب، حقائق التصريف، المجمع العلمي العراقي، بغداد، ١٩٨٧.
- ١٠- الدكتور عبدالجبار علوان النايله، الصرف الواضح، جامعة الموصل، ١٩٨٨.
- ١١- الدكتور عبدالعزيز عتيق، المدخل إلى علم الصرف، بيروت، ١٩٧٤.
- ١٢- د. نوزاد احمد حسن، المنهج الوصفي في كتاب سيبويه، رسالة الدكتوراه، جامعة بغداد، كلية الاداب، ١٩٩١.

دهوری «تا» له زمانی کوردیدا

به‌شەکانی ئاخاوتنی زمانی کوردی، له‌پرووی واتا به‌خشینه‌وه، ده‌کرتن به‌ دوو به‌شە‌وه، وه‌ک وشە‌ی ته‌واوو، وشە ناتە‌واوه‌کانی، ئامرازە‌کان ده‌گرته‌وه، که‌ بوونی سه‌ربه‌خۆیان هه‌یه‌و به‌ته‌نها واتایان روون و ئاشکرا نییه، به‌لکو له‌گه‌ڵ به‌شە ئاخاوتنی تر، یا له‌ رسته‌سازیدا ده‌وریان به‌ته‌واوی روون ده‌بێته‌وه. یه‌کێک له‌و به‌شە ناتە‌واوانه‌ی ئاخاوتن ئامرازی په‌یوه‌ندی (١) (Prepositon) و ئامرازی لیکه‌ده‌ری رسته‌ی لیکه‌داوو (٢) ئامرازی به‌ستنی (Conjunction) رسته‌ی ئالۆزه (٣): که‌ بوونی سه‌ربه‌خۆیان هه‌یه‌ له‌ رواله‌دا، به‌لام واتایان له‌ته‌ک وشە‌ی ترو رسته‌دا به‌دیاردە‌که‌وێت.

یه‌کێک له‌و ئامرازانه‌ی که‌ ناویشانی لیکۆلینه‌وه‌که‌مانه، مۆرفیمی «تا»یه. ئه‌م مۆرفیمه (وشه‌به‌ند) له‌ زمانی کوردیدا له‌مه‌و پێشه‌وه، له‌لایه‌ن زمانه‌وانی تهره‌هه‌ باسکراوه، به‌لام به‌کورتی و به‌ته‌واوی روون نه‌کراوه‌ته‌وه، ده‌وره جیا‌جیا‌کانی جێ‌گای روون کردنه‌وه‌یه.

لێ‌رده‌دا پێش ئه‌وه‌ی بیرو‌پای خۆم، له‌ لیکۆلینه‌وه‌که‌دا به‌خه‌مه‌پروو، به‌پیتی تواناو ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی که‌ له‌به‌ر ده‌ستماندان، بیرو‌پای جیا‌وازی زمانه‌وانان ده‌رباره‌ی «تا» له‌ زمانی کوردیدا، وه‌ک کاریکی زانستی ده‌خه‌ینه‌پروو پاشان

بیروپرای خۆمیان له سهر دهدهم.

«سه عید سدی» (تا) ی به «ئهداتی ئینتیها» داوه ته قه له م لم نمونانهیدا:
«دهخوینم ههتا ده میتیم، تا ماوم دهخوینم، ههتا مردن کردنه» بڕوانه «صرف
ونحوئی کوردی ل ٦٩، ٥٤» راسته «تا» لیرانه دا (کوژی) دهگه یه نیت، به لام
راسته که ی ئه وه یه «تا» ی ئه و نمونانه یه که م ئامرازی به ستنی رسته ی ئالۆزه و
دووه م فرمانی رسته کانی هه می شه یی و به رده وامی کاتیان تیدا یه.

«توفیق وه بی» ته نها له فهرهنگه کهیدا «تا» ی به ئامرازی (عه تف)
داناوه له «دهستوری زمانی کوردی» یه کهیدا باسی نه کردووه: راستیه که ی
ده بیته ئامرازی په یوه ندی و ئامرازی به ستنی رسته ی ئالۆز، ئه مه بیجگه له وه ی
که مه به ستی جوړیه جوړ ده به خشیته له رسته سازیدا.

«د، قه ناتنی کوردویش»، «ههتا» ی له ناو ئامرازکانی ترا هیناوه ته وه، به
ئامرازیکی گشتی، بو شیه کانی سوړانی و کرمانجی داده نیت و، به لایه وه «تا»،
«ریچکه ههتا وه کو سنووری سه ره له دانی رووداو له پرووی ماوه کاتدا پیشان
دهدات: ئه م گشک ههتا سبی بن نقیناندا رادزان. ئیمه گشتمان تا سبه ینی له
بن لیفه کهدا ئه وه وتین - سوړانی، تا روژ خه و له چاو زۆر کهس نه کهوت.

لی بوو - به خو شه و تا به یانی به م سهر و تا ئه و سهری ژووره که یا نه هات و
ئه چوو - لی بوو بوو به خه یسه ت شه قی ههتا سبی ژ قی سهری ئوتافی ههتاوی
سهری دهات، دچو - کرمانجی بڕوانه (ک. ک. کوردویش، ریزمانی کوردی،
ل ٣٤١) کوردویش ناوی ئه وه ی نه بردووه که ئامرازی «تا» ی سهر به چ جوړه
ئامرازی که، پاشان ده بویه سه ره تاو کوژی کاتی «سنووری سه ره له دانی رووداو
له پرووی ماوه کاتدا..» ی ئامرازی «تا» ی دیاری بکردایه، چونکه نمونه کانی
خۆی په تایه تی سییه میان وایه.

راستی بوچوونی ئیمه پیشان دهدهن، له به رنه وه ی ماوه ی تافی روودانی

فرمانه که دیاریکراوه، لهئێوارهوه تا بهیانییه. ههروهها ده‌بوايه هێمای بۆ ئەوه بکردایه که ئامرازی «تا» ی رسته‌کانی په‌یوه‌ندییه (Preposition). ه. (مه‌ردوخ) له ژێر ناوێشانی «حروف و ادوات» دا له (ل ٢٥) ی فه‌رهنگه‌که‌یدا ته‌نها «تا». «له» ی بێ دیاری کردنی جوژه‌کانیان به‌ نمونه‌ بۆ ئامراز هێناوه‌ته‌وه؛ پێویست بوو لهم رووه‌وه روونکردنه‌وه‌ی هه‌بوايه و ئەوه‌ی ده‌ست نیشان بکردایه که «تا» چ جوژه ئامرازی‌که.

«نووری عهلی ئەمین» له «رێزمانی کوردی» یەکەمی ساڵی ١٩٦٠ ییدا له ژێر دابه‌شکردنی ئامرازێ پهیونەندیدا بۆ سادەو لێکدراوه «ههتا» ی به لێکدراو داناوه کهوا نییه، ههروه‌ها «تا» و شیوه‌کانی تری وهک «ههتا، ههتاکو، ههتاوه‌کو...» ی به «حروف‌الجر» ی عه‌ره‌بی داده‌نێت له (١٤٦) یشدا دوا‌ی پێناسه‌ی ئامرازێ پێ به‌ست (ئه‌داتی عطف) ناو نمونه‌کانیدا «تا، ههتا، تاکو، ههتاکو، ههتا وه‌کو» بۆ هه‌یناوه‌ته‌وه‌و ده‌لێ: ئامرازێ پێ به‌ست واژه‌یه‌که بۆ به‌ستنه‌وه‌ی دوو واژه‌ یا دوو ده‌سته‌واژه‌، یا دوو رسته‌ به‌کار ده‌هێنرێت .

دەربارەى بېرورای يەكەمى پتويست بوو بىوتايە، «هەتا» ناسادەيە نەك
ليكدراو، چونكە ليكدراو ھەردوو بەشەكەى واتادارە، بەلام ناسادە
دارپتزارويشى بەردەكەوئ، كە لە زبادەو بەشيتكى واتادار پيتكەھاتووە، ھەروەھا
پتويست بوو لە ھەردو بۆچوونەو كەنى ئەوەى روون بكدرايەتەو، كە (لە)
ئامرازى پەيوەندييەو لە كوئى تريش ئامراز بەستن و گەيەنەرە (اداه عطف)، لە
پيتناسەكەيدا وا دەردەكەوئت تەواو تيكەلى كردووە، چونكە بەستانەوەى دوو
واژە يا دوو دەستەواژە، وەكو خۆى دەلتى ئەوە كارى ئامرازى پەيوەندييە كە دوو
وشە يا دوو گرئ دەبەستيت بەيەكترەو، نەك ھى ئامرازى بەستن، لە ھەمان
پيتناسەيدا راستى بۆچوونى ئيمە بەدەر دەكەوئت، كە ئامرازى بەستن بۆ
بەستەنەوەى دوو رستەيە، ئەمە لەو پيتناسەيەيدا، (نورى عەلى ئامرازى پەيوەندى

و ئامرازی به‌ستنی تیکه‌ل کردووه. راستیه‌که‌ی ئامرازی په‌یوه‌ندی به‌گشتی و «تا»ش له‌گه‌لیدا بۆ په‌یوه‌ندی نیوان وشه‌و گری و رسته‌ی ساده‌یه، که وه‌ک نوری عه‌لی وتی بۆ به‌ستانه‌وه‌ی دوو رسته هه‌له‌یه، چونکه ئه‌مه کاری ئامرازی لیکده‌ره، یا هی ئامرازی به‌ستنه، بۆ به‌ستانه‌وه‌ی دوو رسته.

ئامرازی «تا - هه‌تا»، له‌ جوۆری یه‌که‌مدا په‌یوه‌ندییه‌و، له‌ دووه‌مدا ئامرازی به‌ستنه، که دوو ده‌که‌وێته‌وه، له‌ مه‌به‌ستی ئامرازی په‌یوه‌ندی و رسته‌ی ساده. راستی بۆ‌چوونی ئیمه‌ نمونه‌کانی ناوبراو خۆیه‌تی، له‌ «ل ۳۹۳، ۳۹۵»ی کتیبی (ریزمانی ئاخاوتنی کوردی) دایه. هه‌روه‌ها به‌لای نوری عه‌لییه‌وه، «هه‌تا» له‌ برگه‌ی (هه‌ر) و «تا» وه‌ها تووه‌و، ده‌نگی (ر) سووک بۆته‌وه‌و سواووه‌و، رواله‌ته‌کانی تری «هه‌تا»ش، وه‌ک «هه‌تا‌کو، هه‌تا‌وه‌کو، هه‌تا‌وه‌کونی...» ب‌روانه (ل ۳۹۵)ی کتیبی «ریزمانی ئاخاوتنی کوردی - کوۆری زانیاری». به‌لای منه‌وه ئه‌مه بۆ‌چوونیکێ راسته، بۆ رواله‌ته‌کانی ئامرازی «تا - هه‌تا» له‌‌رووی دارپشتنی مۆرفۆلۆژییه‌وه.

لێژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کوۆری زانیاری کوردی ده‌رباره‌ی ئامرازی «تا» له‌ کتیبی «ریزمانی ئاخاوتنی کوردی» سالی ۱۹۷۶یدا له‌ (ل ۳۰۷)دا، به‌ ئامرازی په‌یوه‌ندی ساده‌ داناوه له‌گه‌ل هه‌ندی ئامرازی تردا، که گومانیان له‌سه‌ر نییه، له‌م رووه‌وه و وه‌ک له‌ رسته‌ی «تا که‌رکووک ده‌چم»، راسته‌ لێره‌دا «تا» ئامرازی په‌یوه‌ندی ساده‌یه: به‌لام مه‌به‌ستی به‌کارهێنانه‌که‌ی، که‌ کو‌تایی شوینی روودانی فرمان ده‌گه‌یه‌نیت روون نه‌کردۆته‌وه. هه‌روه‌ها له‌ (ل ۳۲۴)دا، لێژنه له‌سه‌ر ناوئیشانی «پریپوزیشنی (تا)»، ئه‌م ئامرازه‌ی به‌ په‌یوه‌ندی له‌م رستانه‌ی خواره‌وه‌ داناوه هێمای ئه‌وه‌یان کردووه‌ که «تا» و شێوه‌کانی تری وه‌ک «تا‌کو، تا‌وه‌کو، هه‌تا، هه‌رتا، هه‌رتا‌وه‌کو...» کو‌تایی ئه‌و شته راده‌گه‌یه‌نێ، که‌ بۆی به‌کارهاتووه‌و له‌ ئامرازی «تا»ی عطف و شرط و زه‌رفی زه‌مان، به‌‌نمونه

جیا کردۆتەو، نموونه‌کانی لیژنه وه‌ک ئامرازی په‌یوه‌ندی ئەمانه‌ن:

تا روان‌ز ده‌چم و ده‌گه‌پیمه‌وه.

هه‌تا ئیتره به‌یه‌که‌وه بووین.

دوینێ شوو هه‌تا کو به‌یانی نووستم.

راسته «تا» و رواله‌ته‌کانی تری، له‌و سێ رسته‌یه‌ی سه‌ره‌وه‌دا کو‌تایی راده‌گه‌یه‌نیت، به‌لام یه‌که‌م شت، له‌م باره‌یه‌وه، لیژنه‌ی ناویراو ده‌بوایه زیاتر مه‌به‌ستی به‌کاره‌ینانی ئامرازی «تا، هه‌تا» ی روون بک‌ردایه‌ته‌وه، چونکه «سه‌عید س‌دقی» پیش نیو سه‌ده وه‌کو پیشتر روونمان کرده‌وه، ئەم‌ه‌ی ده‌رپ‌یوه، راستیه‌که‌ی ئامرازی «تا، هه‌تا‌کو» له‌ رسته‌ی یه‌که‌م و دووه‌مدا، سنووریک بو کو‌تایی به‌رده‌وام بوونی شو‌ین‌ی روودانی فرمانه‌کانی داناوه‌و، له‌ رسته‌ی سییه‌میشدا سه‌ره‌تاو کو‌تایی کاتی روودانی فرمانه‌که‌ی دیاری کردووه. هه‌روه‌ها له‌ رسته‌کانی تری نموونه‌کانی لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کو‌ردا که به‌نموونه بو ئامرازی «عه‌طف وه یا شرط وه زه‌رفی زه‌مان» به‌کار‌دیت، هه‌تاوه‌ته‌وه؛ وه‌ک:

تا ئیوه هاتن من نامه‌که‌م نووسی. (عه‌طف)

تا ئیوه نه‌یه‌ن نامه نانووسم. (شرط)

هه‌تا تو‌م ئاشنا بو‌ی ئاشنا بو‌ون. (ظرف)

راسته ئامرازی «تا، هه‌تا» لی‌ره‌دا، بو «عه‌طف و شرط و ظرف» ه به‌لام ده‌بوایه بو‌ترایه ئامرازی به‌ستن و گه‌یه‌نه‌ری رسته‌ی ئال‌و‌زن و، بو مه‌به‌ستی «کات و مه‌رج» به‌کاره‌اتوون. هه‌روه‌ها لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کو‌ر له (٣٥٤)دا له‌گه‌ل ئامرازی (ش، یش)دا ئامرازی (تا) ی «عه‌طف» یان، له‌ چه‌ند رسته‌یه‌ک‌دا به‌کاره‌یناوه‌و، به‌لایانه‌وه هه‌موو رواله‌ته‌کانی ئامرازی «تا» یه‌ک واتان؛ راستیه‌که‌ی به‌پیتی شو‌ین‌یان واتاو مه‌به‌ستی به‌کاره‌ینانیا‌ن ده‌گو‌ی‌ی. لی‌ره‌ش‌دا پ‌ی‌وسته به‌دووباره‌بو‌ونه‌وه‌ی هه‌تانه‌وه‌ی نموونه‌کانیا‌ن ناکات، چونکه مه‌به‌ستی

ئامرازی «تا» تیاپاندا ههمان مەبەستی رستەکانی پێشووتریانە.

«مەسعود محەمەد»، لە (ل ۴۰۲) ی هەمان سەرچاوەی کۆری زانیاریدا، رستەیی «هەر دەروا هەتا دەگاتە ئاوەکە»، بە نمونە بۆ بەکارهێنانی (هەر)، بۆ مەبەستی «بەردەوامی» هێناوەتەو، راستییەکی «بەردەوامی» بۆ ئامرازی هەتا «یەو» «هەر» یش بۆ تەئکید کردنە.

کتیبی «زمان و ئەدەبی کوردی» پۆلی شەشەمی ئامادەیی سالی ۹۷۸ لە ژێر بابەتی «شێوازی مەرجی»، لە نمونەکانیدا، ئامرازی «هەتا» ی بێ ئەوەی هێمای بۆ بکات و دیاری بکات بەکارهێناوە. (پروانە ل ۲۸-۳۰) (۴).

هەروەها م. محەمەد لە (ل ۱۳۶) ی کتیبی «زاراوەسازی پێوانە» کەیدا «هەتا» ی لە رستەیی «هەتا هات ساردی کرد، هەتا رویشت ئەخەوت» بەتەواوی روون نەکردۆتەو، وەکوخۆی دەلی: «نازانین (هەتا) بە ئامرازی پەيوەندی داينين، یاخود سروشتی دوورەگی بەدەینی. بەلای ئێمەو «هەتا» لەو دوو نمونەیی م. محەمەددا ئامرازی بەستن و گەیهنەرە (اداة عطف) بۆکات.

د. کوردستان موکریان، لە (ل ۱۸۶) ی کتیبەکی «قواعد اللغة الكردية» دا، ئامرازی «تا» ی بە «اداة الربط» ی داناو، بەشێوەی سادەیی و بە لیکدراوی و واتای کۆتایی دووری و کۆتایی ماوەی کات داناو، لەگەڵ ئامرازی (لە) ی پەيوەندیدا، ناوبراو دەلیت: دەلالەت لە دیاریکردنی دووری و کات دەکات، ئەم بۆچونە د. کوردستان ئەگەر بیوتایە، سەرەتا و کۆتایی کات و، ماوەی دووری دەست نیشان دەکات، بەتەواوی راستی دەپێکا.

لێرەدا بەدواوە دیمە سەر دەرپرینی بیروبۆچوونی تایبەتی خۆم دەربارە ی ئامرازی «تا» و روالەتەکانی تری، وەک (هەتا، تاکو، هەتاگو، هەتاوێکو، هەتاوێکی، تاوێکی) ... کە هەموویان، یەک و اتا دەبەخشن، بەلام لە رستەبازیدا، مەبەست و واتایان دەگۆریت.

چۆنیه تی باسکردنی «تا» بلم شتیوانه ی خواره وه:

۱- ئایه «تا» واتای ههیه، وهک وشهیهک له وشه سازیدا.

۲- «تا» له رووی دارتشتنی مۆرفۆلۆژییه وه.

۳- دهووری «تا» له زمانی کوردیدا.

۴- ئایه بۆچی «تا» نابیتته ئامرازی لیکدهری رسته ی لیکدراو.

ئیسئا دئینه سهر روون کردنه وه یه که یه که ی ئهم بابته تانه ی سهره وه:

۱- ئایه (تا) واتای ههیه، وهک وشهیهک له وشه سازیدا:

به لای منه وه، «تا» نه گهرچی تا ئیسئا، به وشهیهکی ناته واو وشه به ند (مۆرفیمی به ند - Bound morphem) دا ده نریت و، ناسراوه و، دهووری ئامرازی له زمانی کوردیدا دراوه تی، چ له وشه سازیدا و چ رسته سازیدا، «تا» کورت کراوه «هه تا»، تاکو، تاوه کو، تاوه کی، هه تاوه کی» یه و، هه موو ئه و رواله تانه ی «تا» واتای «راده و دیاری کردن و سنوور بۆ دانانی شوین و کات و راده ی رووداوی فرمان داده نیت» و، به ته نها «تا» ش (راده و دیاری کردن) ده گه یه نیت، «تا» به شتیه ساده که ی چهند واتایه کی تری لئ ده بیتته وه، وهک: «تا» به واتای تاکتیک دیت.

کورت کراوه ی وشه ی «تاکتیک یا تایهک»، ده بیت له م بارهیدا و که رتی دووه میان که (کتیک، یهک) ه سواوه و سووک بۆته وه، وهک: تا گه ئیکم کپی، ئهم تاوله رزه گرانه، باره کم دوو تایه. «تا» له م رستانه دا، بۆ دیاری کردنی «بار» هاتوه، ههروه ها «تا» واتای نه خۆشی (تاوله رز، گرانه تا، تا) دیت و وهک واتای «تا» له م رستانه دا: تا گرتمی، تام هاتتی، تام ههیه، تا نه خۆشییه کی پیسه، تا گرتویتی، تا لاوازی کردوه، خۆت له نه خۆشی تا دوور بخه ره وه... «تا» له م رووه وه واتای «گرانی و قورسی» هاتوه، چونکه له ش قورس و گران ده کات و دانه گیریت وهک تا له شمی داگرتوه، تا بیهیتزمی

کردووه. ئەم «تا» یە جیاوازه له «تا» ی ئامراز، بەلام لەرووی روالەت و دەنگ و دەرپرینەوه، وەک یەکن بۆ روون کردنەوه دەلێین: تا کەرکووک دەچم تا گرقی، نەخۆشی «تا» له «تاوسەندنەوه» هاتووه کورت بۆتەوه. «تاکو» و روالەتەکانی بەواتای «ئەوکاتە» ش دیت، وەک: تا ئەوکاتە لەسەریان بووم.

۲- «تا» لەرووی داریشتنی مۆرفۆلۆژییەوه:

۱- سادە، وەک: تا

۲- ناسادە، وەک: تاکو، تاوێکو، تاوێکی، هەتاوێکو، هەتاوێکی، هەتاوێکونی، تاوێکینی، هەتاوێکینی. لێره دا «هەتا» و روالەتەکانی سەرەوه، لەدوو بەشی یا دوو مۆرفیمی بەندی (وشەی ناتەواو - bound morpheme)، وەک: «هەر» ی ئامرازی تەئکید کردن و «تا»، «تاکو» ی ... (۴)، ئامرازی پەیوەندی بۆ پێکھاتنی وشە و گری و رستە ی سادە و ئامرازی بەستنی (Conjunction) ی رستە ی ئالۆزەوه پێکھاتووه. واتە له «هەرتا - هەرتاکو» وه، وای دیاردە ی کورت بوونەوه ی دەنگ و سووک بوونی دەرپرین بۆتە «تا، هەتا» که رادەو کۆتایی دەگەیەنیت و، بۆ مەبەستی دووھمی «ناسادە» گونجاوترە له لیکدراو، چونکە وشە ی «هەتا» و کەرتهکانی، وەک «هەر، تاوێکو» بەھۆی دیاردە ی کورت بوونەوه و سووک بوونەوه ی دەنگساز ی، وەک نەمان و تیچوونی دەنگی (رای هەرو (کو، وەکوای (تاوێکو) هە، وشە که له شێوە لیکدراوێکە ی پیشووی خۆی، وەک «هەرتاکو - هەرتاوێکو» دوا ی ئەم گۆرانی دەنگسازییە، روالەتی وشە که گۆراوێ دوور کەوتۆتەوه، ئەم کەرتانە ی وشە که زیاتر له داریژراوییه وە نزیکترن، وەک له لیکدراوی، بۆیە وا چاکترە بلێین «تا، هەتا» سادە و ناسادەن، چونکە ناسادە داریژراو و لیکدراویش دەگریتەوه و، مەبەستی بنەرەت و ئیستای وشە ناسادە که لەرووی شێوەوه دەپێکێت.

لهواندیه و دووریش نییه له (حتی) ی عه‌ره‌بیه‌وه هاتبێ و ده‌نگی (ح) —
(ه) چونکه به‌هه‌مان مه‌به‌ست به‌کار دیت، وه‌ک: حتی — هه‌تا.

ده‌وری «تا» له زمانی کوردیدا:

۳- «تا» له زمانی کوردیدا، ده‌وری جیا‌جیای هه‌یه، لی‌ره‌دا به‌پیتی هه‌ست پیکردن و، هه‌بوونی ئه‌و ده‌ورانه‌ی، له شوێنی خۆیدا پێشان ئه‌ده‌ین و، مه‌به‌ستی جیا‌واز جیا‌وازی له‌رووی به‌کاره‌یتناوه‌وه دیار و ده‌ست نیشان ده‌که‌ین. ئه‌م ده‌ورانه‌ی «تا»، وه‌ک وشه‌یه‌کی سه‌ره‌خۆ، له وشه‌سازی «مۆرفۆلۆژی» و، وه‌ک ئامرازیکیش له رسته‌سازیدا (سینتاکس) به‌ده‌رده‌خه‌ین؛ وه‌ک:

۱- ده‌وری «تا» وه‌ک وشه‌یه‌کی واتادار ده‌بیته ناو

۲- ده‌وری «تا» له‌رووی دارێشتنی وشه‌سازیدا

۳- ده‌وری «تا» له‌رووی رسته‌سازیه‌وه؛ سی جۆره:

۱- وه‌ک ئامرازی په‌یوه‌ندی رسته‌ی ساده.

تا ————— ب- ئایه «تا» ده‌بیته ئامرازی رسته‌ی لیک‌دراو.

ج- «تا» وه‌ک ئامرازی گه‌یه‌نه‌ری رسته‌ی ئالۆز.

۱- ده‌وری «تا» وه‌ک وشه‌یه‌کی واتادار ده‌بیته ناو، «تا» به‌رای من له‌رووی شیوه‌وه‌ ده‌رپه‌نه‌وه (الشکل و التلفظ) وه‌ک ئامراز و شه‌، وه‌کو په‌کن و، له رسته‌دا نه‌بیته به‌جیا، جیا‌واز نا‌کرێته‌وه؛ وه‌ک له‌م رسته‌انه‌دا: له ترسانا تا گرتی، تام هه‌یه، تا کوشنده‌یه، ناو، ئه‌گه‌ر له‌گه‌ڵ ئه‌م رسته‌انه‌ی لای خواره‌وه‌دا، به‌راوردیان بکه‌ین، شیوه‌وه‌ ده‌رپه‌نیان په‌که: وه‌ک: تا که‌رکووک ده‌چم، تا ئیره وه‌ره، تا سه‌ریان برۆ.

ئه‌م دوو جۆره رسته‌انه‌ی سه‌ره‌وه، مه‌گه‌ر «هه‌تا» یان بۆ به‌کار به‌یتن، ئه‌گینا

به‌شیوه‌ی «تا» جیاوازییان نییه، تهنه‌ها له‌رووی واتاوه نه‌بیت. نهمه له‌لایه‌ک، له‌لایه‌کی تره‌وه، دوو جوړ رسته پیشان نه‌دهین؛ له‌رووی ده‌رپرین شیوه‌یه‌کن و له‌رووی واتاشوه دوو لایه‌نن (۵) وه‌ک:

تا گرتی — تا گرتی، («تا» لیرانه‌دا بوکاتی روودانی فرمانه)

(«تا» بو نه‌خو‌شی ناوه) تا گرتی — تا کوشتوتی

تا کوشتوتی —

تا سووتاندمی — تا گرتی

دوو شتی جیاوازن

«تا» ی رسته‌کانی به‌شی یه‌که‌م، واتای ناوی نه‌خو‌شی «تا» ده‌که‌یه‌نیت، له رسته‌کانی به‌شی دووه‌مدا «تا»، وه‌کو ئامرازیک، کاتی روودانی فرمانه‌کان دیاری ده‌کات، که به‌رده‌وامی روودان پیشان ده‌دات. هه‌رچه‌نده، نهم رسته‌انه‌ی سدره‌وه، به‌وه‌ی که نه‌که‌ر رسته‌یه‌ک دوو واتا بگریته خو‌ی، وه‌ک نه‌وانه‌ی به‌شی یه‌که‌م، بابه‌تیکي تایبه‌تییه‌و سر به‌زانستی واتاسازییه، که دیارده‌و بابه‌تی «بنج و سیمای رسته‌ی کوردی ده‌گریته‌وه، به‌وه‌ی رسته‌یه‌ک یا وشه‌یه‌ک دوو واتاو مده‌به‌ست بپیکیت و، سر به «فره‌واتان (Polysmy)، که نه‌بیتته هو‌ی دیارده‌ی ته‌مومر‌ی (Ambiguity) له زماندا، به‌هو‌ی په‌یوه‌ندی وشه‌کانی ده‌رو به‌رپیه‌وه، له یه‌کتر جیا‌ده‌کریته‌وه و روون ده‌کریته‌وه.

نهمه‌ش بریتیه له شیکردنه‌وه‌ی بنجی وشه‌کانی ناو رسته (البنيه العميقه)

(Deep Structure)

«تا» وه‌ک ئامرازی په‌یوه‌ندی له دار‌تشتنی وشه‌دا، به‌تایبه‌تی له پیکهاتنی

گری‌دا (Phrase) ده‌وری خو‌ی له وشه‌سازیدا ده‌بینی؛ وه‌ک نهم وشانه:

(شه و تا بهیان. روژ تاشه و، تابه‌که‌ی، لیروهه تا که‌رکوک، له به‌یانیه‌وه‌ی
تا ئیواره، شه و هه‌تا به‌یانی، تا به‌هاری، تا چله‌ی زستان، تا ناو ئاواپی، تا
نیرکه‌ی به‌هاری (تا گهرمه‌ی به‌هاری)، تا ئه‌سحابه‌ی سیپی، تا چپای خالخالان، تا
هه‌رده‌ی ماسقه‌لان، تابان شیوه‌ی سوور، تا دهمه‌و ئیواره، تا دهمه‌و به‌یان،...)
هتد.

دهوری «تا» له رسته‌سازیدا

نامرازی په‌یوه‌ندی له رسته‌ی ساده‌و، له رسته‌ی ئالۆزیشدا، وه‌کو نامرازی
به‌ستن و گه‌یه‌نهر دهوری جو‌ریه‌جو‌ری هه‌یه، وه‌کو مه‌به‌ستی جیاوازی به‌کاره‌یتنان؛
وا له خواره‌وه‌دا، جو‌ری نامرازی «تا» و رواله‌ته‌کانی تری، ئه‌رکی جیا‌جیای
به‌کاره‌یتنانی لهم شتیوانه‌ی خواره‌وه‌دا روونده‌که‌ینه‌وه :

1- «تا» وه‌ک نامرازی په‌یوه‌ندی رسته‌ی ساده‌:

له رسته‌ی ساده‌دا ئهم ده‌ورانه‌ی خواره‌وه‌ ده‌بینی:

1- تا که‌رکوک ده‌چم. (بو‌دیاری کردنی کو‌تایی شو‌ینی روودانی فرمانه).

2- هه‌تا ئیواره لیتی ده‌خه‌وم. (بو‌دیاری کردنی کو‌تایی کاتی روودانی

فرمانه).

3- تری تا پایز ده‌مینی. (بو‌دیاری کردنی کو‌تایی کاتی روودانی فرمانه)

4- هه‌تا هه‌تایه‌ نیشتمانه‌که‌م له‌بیر ناکه‌م. (به‌دووباره‌کردنه‌وه‌ی به‌رده‌وامی

و کاتی فرمانه).

5- هه‌تا هه‌تایه‌ کوردو عاره‌ب براهه. (بو‌هه‌مان مه‌به‌ستی پێشوو).

6- له هه‌ولیره‌وه تاکو مه‌هاباد به‌پێ رو‌یشتم. (ئه‌گه‌ر «تا» که‌وته‌ نیتوان دوو

ناوی شو‌ینه‌وه، سه‌ره‌تا کو‌تایی ماوه‌ی شو‌ین و کاتی روودانی فرمان دیاری

ده‌کات).

۷- شهو هه تاكو به يانی دهخوینمه وه. (سه ره تاو كوۆتایی ماوهی كاتی روودانی فرمان دیاری دهكات چونكه (تا) كه وتووته نیوان دوو ناوی كاته وه).
 ئامرازی «تا» ی په یوهندی لهم رستانه ی سه ره وه دا، (یهك) حاله تی روودا و پیشان ئه دهن، واته چ له سه ره تای كاته كه وه بیت، تا كوۆتایی، یان له سه ره تای شوینی روودا وه كه وه، تا كوۆتاییه كه ی هه مان شته و، پیچه وانه ی یه كتر نین، به لام له رسته ی ئالۆزدا «تا» (حالته تی جیاواز) به هۆی فرمانه وه پیشان ئه دات - پاشان ئه مه له رسته ی ئالۆزدا روونی ده كه ی نه وه، به لام بو نمونه سهیری ئه م رسته ئالۆزه بكه :- هه تا دیاره كر ده چم و ده گه ریمه وه. (چوون و گه رانه وه پیچه وانه ن).

ئامرازی «هه تا» جوړه به كار هیتانیکی تری هه یه له گه ل ئاوه لفرمانی كات و شوینیدا، كه خویشی دهوری ئاوه لفرمانی تیا ده بینتی وهك:

۱- تانیستا ئاریانی هاوړیم نه ها تووه. (ئاوه لفرمانی كاتییه)

۲- غه واسه هه تاكو بنی ده ریا ده روا. (ئاوه لفرمانی شوینییه)

۳- هه تا سه ره وه چووم. تا ژیر ئاوه كه چووم. (ئاوه لفرمانی شوینییه)

ئامرازی «هه تا» له رسته دا، ئه گه ر كه وته رسته یه کی فرمانی ناته وا وه وه، وه لام بیت بو رسته یه کی پرسپاری، كه به ئامرازی «چه ند، چییه» پرسپاری لیوه بكریت، له و حاله ته دا «را ده و پیتوانه» ئه به خشیته؛ وهك:

- لیتره وه تا كه ركوك ۲۵۰ كیلومه تره

- لیتره وه هه تاكو مه كه سۆفی سهر به له كه. (فۆلكلۆر)

ئامرازی «تا» ی په یوهندی له شوینی ئامرازه كانی تری په یوهندی، وهك (بو، به) به كار دیت و شوینی خو ی ده گۆرپته وه، به لام مه به سستی رسته كه، به ته واوی ده گۆرپت بو نمونه:

بۆ ——— تا

بۆ سلیمانی دهچم. (- بۆ - لیتره‌دا بۆ ئیتیجا‌هه)
تا سلیمانی دهچم. (کۆتایی شوینی روودان پیشان
ئهدات)

من بۆ خویندن هاتووم. (بۆ لیتره‌دا بۆ ئامانجه دهوری خۆی ناگۆریته‌وه به «تا»
چونکه «بۆ» لیتره‌دا بۆ شوین نییه)

تا × ناگۆریت
هه‌تا به‌غدا دهچم. (کۆتایی شوینی روودانی فرمانه)
به به‌غدادا دهچم. (تا ——— به: ئاوه‌لفرمان ده‌به‌خشیت)
ئهم رستاته‌ی سه‌ره‌وه، ئه‌وه ده‌رده‌خه‌ن، که ئامرازی «تا، هه‌تا»، له رسته‌دا
ده‌گۆرین به‌ئامرازی (بۆ، به) ی په‌یوه‌ندی، به‌مه‌رجیک بۆ شوین بن؛ بۆ کاتیش
هه‌مان شتن، وه‌ک:

تا ئیواره لیتره‌ ده‌رۆم. (تا: بۆ ماوه‌ی کاتی روودانه)
تا ——— به

بۆ ئیواره لیتره‌ ده‌رۆم. (بۆ: کۆتایی کاتی روودانه)
تا شه‌و نان ناخۆم. (تا: ماوه‌ی کاتی روودانه)
تا ——— به

به‌شه‌و نان ناخۆم. (به: دیاری کردنی کاته)
ئهم دیارده‌یه‌ی ئالوگۆری ئامرازی «تا»، به‌ ئامرازی (بۆ، به) ی په‌یوه‌ندی له‌و
شوینانه‌ی که مه‌به‌ستی شوین (ئاوه‌لفرمان) به‌کاردین، له‌ رسته‌ی ئالۆزیشدا
(ئاویتته) ده‌که‌ونه ته‌ک ناوی شوینه‌وه‌و، بۆ هه‌مان مه‌به‌ست به‌کارده‌هینرین،
که‌چی ئهم دیارده‌یه‌ی گۆپانه‌ی «تا» به‌ «بۆ، به» یا به‌پێچه‌وانه‌وه، له‌گه‌ڵ

مه‌به‌سته‌کانی تری نهم نامرازی «تا» یه‌ی جوژه‌کانی تری رسته‌ی ئالۆزدا
به‌کارناهیتریت، بۆ نمونه:

تا رواندز چوو که‌سی نه‌دی.

تا — بۆ (لیژده‌ا «تا» — بۆ)

بۆ رواندز چوو که‌سی نه‌دی.

تا سه‌ری سال چاوه‌پێم کرد نه‌هات. (بۆ: ماوه‌ی کاتی روودانه)

بۆ سه‌ری سال چاوه‌پێم کرد نه‌هات. (تا: کۆتایی کاتی روودانه)

تا شه‌و چاوه‌پێم کرد نه‌هات. (تا: ماوه‌ی کاتی روودانی فرمانه)

به‌شه‌و چاوه‌پێم کرد نه‌هات. (بۆ: به‌دیاریکردنی کاتی روودانه)

دیاره‌ی گۆپانی نامرازی «تا»، به‌ نامرازی «بۆ، به» له‌ رسته‌ی ئالۆزی
کاتدا که‌متره‌ وه‌ک بۆ مه‌به‌ستی شوین. نامرازی «تا» و رواله‌ته‌کانی تری له
رسته‌ی لیکدراودا وه‌کو نامرازی په‌یوه‌ندی، سه‌ر به‌یه‌ک‌تیک له‌ رسته‌ ساده‌کانیدا
به‌کارده‌هێنری، که‌ وه‌کو نامرازی لیکده‌ری رسته‌ لیکدراوه‌که، نمونه:

تا ده‌وک ده‌چم ده‌گه‌پێمه‌وه. (تا: لیژده‌ا نامرازی په‌یوه‌ندی رسته‌ی ساده‌یه)
نامرازی تا و رواله‌ته‌کانی تری، له‌گه‌ڵ نامرازی «ش» ی په‌یوه‌ندی دا،
به‌کارده‌هێنری و، نامرازی «ش» ی په‌یوه‌ندیش «په‌یوه‌ند شتیک پيشان نه‌دات،
که‌ له‌وه‌ پيش باس کرابی و بۆ (ته‌ئکید) کردنی نه‌و وشانه‌یه، که‌ ده‌چیته‌ سه‌ری
له‌ناو، ناوی شوین و کات و فرمان و راناو. نمونه:

هه‌تا هه‌ورامانی‌ش چووم.

تا‌کو ئیواره‌ش پێکه‌وه‌ بووین.

۲- ئایه «تا» ده‌بیته‌ نامرازی رسته‌ی لیکدراو:

«تا» و رواله‌تانی تری ناتوانن ده‌وری نامرازی لیکده‌ری رسته‌ی لیکدراو

ببین و، بهو شیوهیهی که ههردوو لای رسته که، له پرووی و اتاوه سه ریه خوین و،
 یهک کیش و قورسایان هه بیته و، بهو شیوهیهی که نامرازی «تا» ش سه ریه خو
 بیته و، سهر به هیچ لایه کی رسته کان نه بیته و، ته نها نه رکی لیکدانی ههردوو
 رسته ساده کانی گرتبیته نه ستۆ؛ که چی «تا» له ههرد لایهک له گه له ههرد فرمانیکی
 رستهی دوو فرمان بیته، نهو به شه رستهیهی نامرازی «تا»، ده بیته رستهیه کی
 شوینکه وتووی، رسته سه ره کییه که ی تر، بۆیه نامرازی «تا» و شیوه کانی تری
 وهک «ههتا، ههتا کو، تاکو، تاوه کو».. نابنه نامرازی لیکدهری رستهی
 لیکدراو، به لکو نامرازی گه یه نه و، به ستنی رستهی ئالۆزه و نمونه کانی رستهی
 ئالۆز، ده بنه به لگهی راستی بۆچوونمان.

۳- «تا» وهک نامرازی گه یه نه ری رستهی ئالۆز:

نامرازی «تا» و شیوه کانی تری، ده ور یکی چالاکیان ههیه، له پیکه وه
 به ستانی به شه کانی رستهی ئالۆز له لارسته و (الجملة التابعة) شارسته (الجملة
 الرئيسيه) لهم رووه وه، ده وری جیا جیای به کارهێنانی ناو رسته ئالۆزه که ده بینین
 و ده که ونه ته نیشته لارسته که وه، له پرووی داریشتن و واتاشه وه به شیکن له و
 ناتوانی وازی لی بهیتریت و لیتره دا به نمونه وه ده ورو مه به سته جیا جیا کانی
 نامرازی «تا، ههتا»... ده خهینه پروو، وهک:

- تا ده لینی به رسیله تری پیده گات. (کو تایی کاتی روودانی فرمان)

- پارو ههتا کو نه جو ری قوت نادر ی. (بۆ مه رجه)

- هه و ال م بۆ نارد تاکو نا گای له خو ی بیته. (بۆ هو یه)

- ههتا ده توانیته له ریگا خیرا برۆ. (را ده ی روودانی فرمانه)

- دانیشته ههتا وه کو به سه یته وه. (بۆ مه به سته)

- نی شه که ی سه ری نه گرت تا له داخا رو یشت. (بۆ نه نجامه) -

- ههتا ئهم دهنگوباسه بېت ناحهسېتهوه. (بهردهوامی روودانی فرمانه)

- روژئی سێ تا چوار نان دهخۆم. (چهندیتی یه).

ئامرازی «تا» ی گهیه نه ری رسته ی ئالۆز، له گهڵ ئاوه لفرمانی شوینیدا
(مه بهست و هو راده گه یه نن و، وهلامی پرسسیاریکن به هو ی ئامرازی (بۆچی،
چی) ی پرسه وه پرسپاری لێ کرابیت؛ وهک:

- خۆی دایه پال بهردهکه تا نهگوژری (مه بهستی روودانی فرمانه)

- لادییه ههژارهکان دهچنه شار تا کاریان دهست بکهویت. (هویه)

ئامرازی «تا» له گهڵ پارسه ی بهرکاری شارسته کهیدا (را ده پیشان ئهدات)؛
وهکو:

فرمانیان دا کار بکهن تا دهست پان نهکهنهوه.

ئامرازی «تا» چۆن له گهڵ ئامرازی په یوهندی (ش، یش) له رسته ی ساده دا،
به کارهات و، له مه و پیشه وه نمونه مان بۆ هینایه وه، له رسته ی ئالۆزیشدا ئهم
دیاردیه له گهڵ «تا» ی ئامرازی گهیه نه ردا، به دی ده کری بۆ ته نکید کردنی دهوری
«تا» له و شوینانی، که به کاردیت وهک:

- تا ناو شوانیش چووم گه نم دهست نهکوت. (ته نکید کردنی شوین)

- ههتا به هاریش ته واو بوو، خه لکی دههاته لامان. (ته نکید کردنی کاتی
روودانی)

ههتا ئافانیشم دیت: قسه م له گهڵ نه کرد (ته نکید کردنی راده ی روودان
فرمان)

- پیم بلتی تا وهکو منیش چاوه ریتان بکه م. (ته نکید کردنی بکه ر له به شداری
روودانی فرمان که راناوی که سییه).

ئامرازی «تا» له رسته ی ئالۆزدا دهوری ئاوه لفرمانی ده بیینی له گهڵ فرمانی
پارسته که دا، بۆ کاتی شارسته که له باری نه بونی ئاوه لفرمانی کاتی له

رسته‌که‌دا وه‌ک:

هه‌تا وه‌کو ئالا هات ئاڤیستا رۆیشت. (هه‌تا وه‌کو ئالا هات - پا رسته‌یه «الجله‌ التابعه»).

دیاردیه‌کی ئامرازی «تا» له‌ رسته‌دا:

ئه‌گهر ئامرازی «تا» که‌وته‌ نێوان دوو وشه‌ی دژ واتاوه‌، له‌ رسته‌یه‌کی ساده‌دا، وه‌کو ئامرازی په‌یوه‌ندی، بۆ نمونه‌ وشه‌کانی: شه‌و - رۆژ، هاوین- زستان، به‌یانی - ئیواره‌، گهرمیان- کویتستان... هه‌تد ئه‌وا ده‌وری ئامرازی «تا» بێجگه‌ له‌کات و شوێن، له‌ گه‌ل فرمانه‌که‌دا یه‌ک رووداوو دیاردیه‌ پێشان ئه‌دات.

- شه‌و تا به‌یانی ده‌خه‌وم. (روودانی رووداوی فرمانه‌که‌ ته‌نها خه‌وته‌)

- له‌ گهرمیانوه‌ هه‌تا کو کویتستان پێشوازی ته‌رمی شیخی نه‌مریان کرد.

ئامرازی «هه‌تا کو» له‌ نێوان دوو ناوی دژواردا، ته‌نها رووداوی پێشوازی کردنی گرتۆته‌وه‌، یاخود ماوه‌ی نێوان دوو شوێن، یا دوو کات پێشان ده‌دات، که‌ له‌ رووداوی فرمانی رسته‌که‌، وه‌کو یه‌کن و بریتین له‌ یه‌ک رووداوی فرمان، نمونه‌ی تر:

- لیڤه‌وه‌ هه‌تا مه‌که‌ سوڤی سه‌ر به‌ئه‌که‌. (نێوان ئیڤه‌و مه‌که‌ یه‌ک شته‌)

- شه‌و تا به‌یان ده‌گرین. (له‌ نێوان شه‌و و رۆژدا ته‌نها رووداوی گرینه‌)

هه‌مان ئه‌م دیاردیه‌ی ئامرازی «تا»، ئه‌گهر بکه‌ویتته‌ نێوان دوو فرمانه‌وه‌ له‌ یه‌ک دۆخی روودانابن وه‌ک له‌ باری ئه‌ری دابیت، یه‌ک رووداوی وه‌ک یه‌ک پێشان ئه‌دات وه‌ک:

- تا ده‌مێم ده‌خوێنم. (مان و کارکردن یه‌ک رووداوی وه‌ک یه‌کن)

- هه‌تا مردن کردنه‌. (مان و کارکردن پێچه‌وانه‌ی یه‌کتر نین)

- هه‌تا ده‌توانیت تێیکۆشه‌. (توانین و تێیکۆشان یه‌ک رووداون)

ئه‌گهر «تا» که‌وته‌ نێوان دوو فرمانی دژ واتاوه‌، یا دووهم نه‌فی حاله‌تی

فرمانی یه کهم بکات، ئەوا ئامرازی «تا» ی رستهی ئالۆز، به پێچهوانه‌ی دیارده‌که‌ی سهره‌وه‌یدا دوو رووداو، یا حاله‌ت و باری دژ به‌یه‌کتر پێشان ئەدات وه‌ک:

- ده‌گرم تا پێده‌که‌نم.
- هه‌تا ماوم درۆ ناکه‌م.
- هه‌تا بمێنم قسه‌ی له‌گه‌ڵ ناکه‌م.

ئه‌نجامی لێکۆڵینه‌وه‌.

ئه‌م لێکۆڵینه‌وه‌یه‌، ئه‌م ئه‌نجامانه‌ی گرتۆته‌ خۆی:

۱- «تا» و رواله‌ته‌کانی تری به‌ته‌نها به‌ واتای (راده‌و کو‌تایی و سنووردانان) دێ.

«تا» وه‌ک وشه‌و، وه‌ک ئامرازی، له‌ زمانێ کوردیدا به‌کار دێت، به‌لام ده‌وری وه‌کو ئامرازی له‌به‌کاره‌یتاندا چالاکترو جو‌ریه‌جو‌رتره‌.

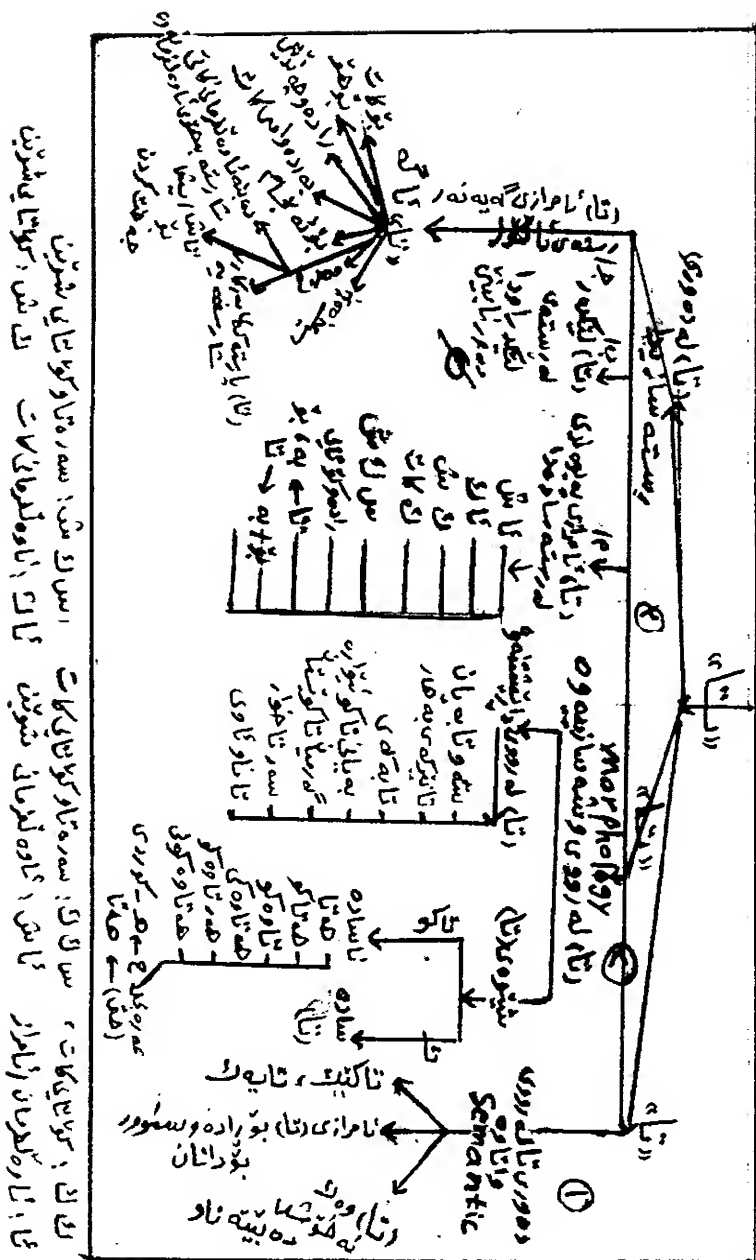
۳- «تا، هه‌تا» کورت کراوه‌ی وشه‌ی لێکدراوی «هه‌ر تاوه‌کو»، له‌ ئه‌نجامی لێکچوون و سوان و کورت بوونه‌وه‌ی ده‌نگدا بۆته «تا، هه‌تا».

۴- وه‌ک ئامرازی په‌یوه‌ندی، له‌ داڕێشتن و پێکهاتنی وشه‌و گرێدا به‌کار دێ و له‌ رسته‌ی ساده‌شدا ده‌وری ئامرازی په‌یوه‌ندی ده‌بینیت.

۵- «تا» نابێته ئامرازی لێکده‌ری رسته‌ی لێکدراو، به‌لکو ده‌وریکی چالاک و مه‌به‌ستی جو‌ریه‌جو‌ر ده‌بینێ وه‌کو ئامرازی گه‌یه‌نهری رسته‌ی ئالۆز.

۶- «تا» وه‌کو ئامرازی په‌یوه‌ندی رسته‌ی ساده‌ شوێنی خۆی له‌گه‌ڵ ئامرازی تری په‌یوه‌ندی وه‌ک (بۆ، به‌) ده‌گۆڕێته‌وه‌، به‌لام مه‌به‌ستی رسته‌که‌ له‌رووی واتاوه‌ ده‌گۆڕێ، ئه‌م دیارده‌یه‌ به‌زۆر له‌و رسته‌انه‌دا به‌ بۆ شوێن و کاتن به‌پله‌ی یه‌که‌م گه‌ بۆ شوێن بن.

۷- ئامرازی «تا» و شیوه‌کافی تری، له‌گه‌ل ئامرازی (ش-یش) بۆ
ته‌ئکیدکردنی له‌رسته‌ی ساده‌و ئالۆزیشدا، به‌مه‌به‌ستی جیاجیا و له‌گه‌ل ئامرازی
(هه‌ر)یشدا بۆ هه‌مان مه‌به‌ست به‌کار دئی.

پهراویژ:

۱- ئامرازی په یوه ندى: بریتیه لهو ئامرازانى که په یوه ندى ده خاته نیوان وشه کانی زمانه وه، له (ناو) و (ئاوه لئاو) و به شه ئاخاوتنى تره وه له وشه سازیداو و اتایان له پال وشه کانی تر دا له دروست کردنى رسته دا دهرده که ویت و تیکه ل به دارپشتنى رسته که ده بن.

۲- ئامرازی لیکدهر: بریتیه لهو ئامرازانى که ئه رکی لیکدانى دوو رسته ی ساده ی سهریه خو ی و اتا دار ده به ستیت به یه کتره وه و سهر به هیچ لایه کی ناو رسته لیکدراوه که نییه و پارسه نگی هه ردوو رسته کانی هه یه و تیکه ل به دارپشتنى و اتا نابیت.

۳- ئامرازی گه یه نه ر: ئه و ئامرازانى که ئه رکی به ستن و گه یاندنى لا رسته یه کی شوینکه و توو ی ناسه ریه خو ده به ستیت وه، به شارپسته که وه، که و اتاکه ی به نده پیوه ی و ئامرازه کانیش تیکه ل به دارپشتنى و اتای لا رسته که بوون و، مه به ستی رسته که ش دیار ده که ن.

۴- بپروانه بیروپای نوری، عه لى ئه مین ده رباره ی ئامرازی (هه تا) له (ل ۳۹۵) ی کتیبى «ریزمانى ئاخاوتنى کوردی» لیژنه ی زمان و زانسته کانی کوپى زانیاری کورد، به غدا، ۱۹۷۶.

۵- بپروانه. د. وریا عومهر ئه مین، بنج و سیمماو یاساکانى گوپزانه وه، روشنبیری نو، ژماره (۱۲۱)، به غدا، ۱۹۸۹، ل ۷۲-۷۶.

سەرچاوهكان:

- ۱- ك. ك. كوردۆييف، ريزماني كوردى به كه رهستهى ديالېكتى كرمانجى و سۆرانى. د. كوردستان موكرىانى له زمانى روسىيه وه وهى گيپراوه ته سهر زمانى كوردى، ههولير، ۱۹۸۴.
- ۲- د. كوردستان موكرىانى - قواعد اللغة الكردية - بغداد ۱۹۸۹.
- ۳- ليژنهى زمان و زانستهكانى كۆر، ريزماني ئاخاوتنى كوردى، كۆپى زانىارى كورد، بهغدا ۱۹۷۶.
- مهحمود فتح الله، كارتهواو كردن له زمانى كوردى، نامهى ماجستير، ئادابى زانكۆى سه لاهه دين، ۱۹۸۸.
- ۵- نوورى عهلى ئەمين، ريزماني كوردى، چاپخانهى كامهران - سلېماني ۱۹۶۰.

دەۋرى «ب» لەروۋى وشەسازىيەۋە

مۆرفۇلۇجى زانستىيەكە، لە پىتكھاتىن و شىۋەى گۇرانى وشەى زمان دەكۆلىتەۋە، كەرسەى لىكۆلىنەۋەى ئەم ئاستە، واتە (مۆرفۇلۇجى)،
مۆرفىمە، مۆرفىمىش بەردى بناغەى پىتكھاتىنى وشەى زمان دەگەيەنەيت و دادەنرەيت. ئەو مۆرفىمەى دەۋرى داپىشتىنى وشە دەبىنى، بەمۆرفىمىكى
مۆرفۇلۇجى دەۋمىردى و، مۆرفىمىش بە بچوۋكتىن پارچەى واتادارى زمان دادەنرەيت، كە واتادار بى، ئەركى رىزمانى بىنى و، كە نەتوانرى لەۋە زىاتر
بچوۋكتىر بىرەتەۋە، چونكە بچوۋك كەرنەۋەى، واتاۋ ئەركى مۆرفىمى، خۆى
لەدەس دەدات.

ئەمە ۋەكۈسەرەتايەك، بۆباسەكەمان پىۋىست بوو، بخرىتەروو، ئەۋەى ئىمە
لىرەدا، مەبەستمانە بىخەينەروو، لىكۆلىنەۋەى لە بارەيەۋە ئەنجام بدەين،
مۆرفىمى «ب»ى مۆرفۇلۇجىيە، كە دەۋرى خۆى لە پىتكھاتىنى وشەى تازەدا
دەبىنى بەچۈنەسەر، وشەى تر كە واتاى تازەى دەداتى.

مۆرفىمى «ب» لە وشەسازى كوردىدا، دەۋرى جۆرىەجۆرى داپىشتىن دەبىنى،
لە دروست كەرنى وشەى تازەى سەر بەئاستى مۆرفۇلۇجى.

ئەۋەى لەم باسەدا، روۋنى دەكەينەۋە، دەربارەى مۆرفىمى «ب» و دەۋرى لە

وشه‌سازی کوردیدا، ئەم مۆرفیمه، یه‌ک شتیه‌ی (مۆرف)‌ی هه‌یه‌ له‌ناو قالبی
پیتکهاتنی وشه‌کاندا، واته‌ به‌یه‌ک شتیه‌ له‌ دارپشتنی وشه‌ی مه‌به‌ست جیا‌جیا
ده‌رده‌که‌وی.

مۆرفیمی «ب» یا پیشگری «ب» ئەم ده‌ورانه‌ی هه‌یه، له‌ دارپشتنی
وشه‌سازی کوردیدا:

۱- به‌شداری له‌ دارپشتنی فرمانی داخوازی، وه‌کو پیشگری‌ک ده‌کات، به‌م
شتیه‌یه‌ له‌ ره‌گی رانه‌بردوو فرمانی تپه‌په‌رو تینه‌په‌روه:

مۆرفیمی وشه‌دارپژ + ره‌گی رانه‌بردوو + راناوی لکاو

ب + نووس + ه/ن — بنووسه — بنوسن

ب + کپ + ه/ن — بکرن (بو‌تاک و کو)

ب + فپ + ه/ن — بفپه — بفپن (بو‌تاک و کو)

ئەم جو‌ره‌ دارپشتنه‌ی فرمانی داخوازی، به‌هۆی پیشگری (ب)‌هوه، له‌گه‌ڵ
ره‌گی رانه‌بردووی فرماندا، که‌ به‌هۆی ده‌ستوورینکی تایبه‌تییه‌وه‌ وه‌رده‌گیرێ (۱).

۲- «ب» وه‌کو مۆرفیمیکی وشه‌ دارپژ، فرمانی رابردووی مه‌رجی دروست
ده‌کات له‌ ره‌گی فرمانی رابردووی فرمانی تینه‌په‌روه:

پیشگری مه‌رجی + ره‌گی رابردووی فرمان + پاشگری (ایه)

ب + که‌وت + ایه — بکه‌وتایه

ب + خوارد + ایه — بخواردایه

ب + سووتا + ایه — بسوتایه

ب + کیتلا + ایه — بکیتلایه

۳- مۆرفیمی «ب» و دارپشتنی فرمانی رانه‌بردووی (ئیلزامی) له‌ ره‌گی
رانه‌بردووی تینه‌په‌رو تپه‌په‌روه به‌م شتیه‌ پیشگری (ب) + ره‌گی رانه‌بردووی
تپه‌په‌رو تینه‌په‌ر + راناو

ب + نووس + م — بنووسم

ب + کپ + م — بکپم

ب + فپ + م — بفپم

ب + خەو + م — بخەوم

۴- مۆرفییمی «ب» ناوی بکەر له رهگی رانهبردووی فرمانی تیپه‌په‌وه دروست ده‌کات (۲)، یا هه‌ندێ جار به‌تایبه‌تی به‌شیتوه‌ی لیک‌دراوی ئاوه‌ل‌ناوی بکەر دروست ده‌کات واته ئه‌گەر ره‌گه‌که وشه‌یه‌کی واتاداری له‌گه‌ل‌دابێ؛ نمونه:

بۆ ناوی بکەر

پیشگری (ب) + رهگی رانهبردووی (۳) تیپه‌ر = ناوی بکەر

ب + کپ — بکپ له (کپ) رهگی رابردو

ب + نووس — بنووس له (نووسی) =

ب + گپ — بگپ له (گپ)

ب + کوژ — بکوژ له (کوشت) = گوپینی (ش — ژ) به‌پیتی

یاسای گوپین (Dissimilation) ده‌نگی (ش) بۆته (ژ).

ب + بپ — ببپ له (بپین) =

بۆ ئاوه‌ل‌ناوی بکەر:

ئاوه‌ل‌ناوی بکەر:

ئاوه‌ل‌ناو + پیشگری (ب) + گپ — ره‌ش‌گپ

زۆر + ب + لپ — زۆر بلپ (ره‌گی - وتن - لپ) یه

له‌ چاو‌گه‌ ناوی‌زه‌کان ره‌گی رانه‌بردووی فرمانی تریش ناوی‌زن وه‌کو کوژ له (کوشتن) وه، گه‌ز له (گه‌ستن) وه.

خۆر له (خواردن) وه به‌هۆی گوپانی فۆنۆلۆجیه‌وه کپ کار ده‌کاته سه‌ر ئاوازاوارو ده‌ی‌گوپ و کپی ده‌کات یا به‌ پێچه‌وانه‌وه به‌پیتی یاساکه‌ی

پیشو(گۆزین).

۵- پیشگری (ب) له رهگی رانه بردوو تپه پوهه فرمانی بکه ر نادیار به شیوهی (گومان و مهرج) دروست دهکات دهشی پتی بوتری زمانی بکه ر نادیارى مهرجى بۆ رابردوو
پیشگری (ب) + رهگی رانه بردوو + نیشانهی تپه پری نادیار + نیشانهی کاتی رابردوو

ب + نووس + ر + ا — بنووسرا

ب + کیتل + ر + ا — بکیتلرا

بۆ رانه بردوو به هه مان شیوهی رابردوو ته نهها نیشانه (۱) ی کاتی رابردوو ده گۆری به (ی) بۆ کاتی رانه بردوو، بهم جۆره:

ب + نووس + ر + ئ — بنووسری

ب + کیتل + ر + ئ — بکیتلری

ب + کوژ + ر + ئ — بکوژری

به زۆری لهم نیشانهی (ر) ی نادیارى، له لایه ن ریزمان نووسه کانه وه، به تایبه تی نه وانه ی شوین ریزمانی کۆن که وتوون، له گه ل نیشانه ی کاتی رابردوو (۱) و (ئ) رانه بردوو به تیکه لیان کردوو به (را) ی ناوده بهن، بۆ رانه بردوویش به (ری)، که راستیه که ی نه مه هه له یه کی گه وره یه، چونکه نه م نیشانه یه، له دوو مۆرفیم پیکهاتوو (ر) ی نادیارو (۱) و (ئ) نیشانه ی کاتی رابردوو رانه بردووی.

دواى نه وه ی ده وری پیشگری (ب)، له دارپشتنی فرمانی داخوازی و، فرمانی رابردوو و رانه بردوو مهرجی (ئیلزامی) و ناوی بکه رو ناوه لئاوی بکه رو فرمانی بکه ر نادیارى مهرجی خسته پیش چاو، نه وه مان بۆ روون ده بیته وه، که له و شوینه جیاوازاندها، پیشگرو مۆرفیمی (ب) به یه ک شیوه

(مۆرف) چەند داریشتن و مەبەستییکی جیایان، وەک ئەرک و دەور لە داریشتن دەگرتە خۆی بەم جۆرە:

بخۆ، برۆ، بنووسە، (بۆ داخوازی)

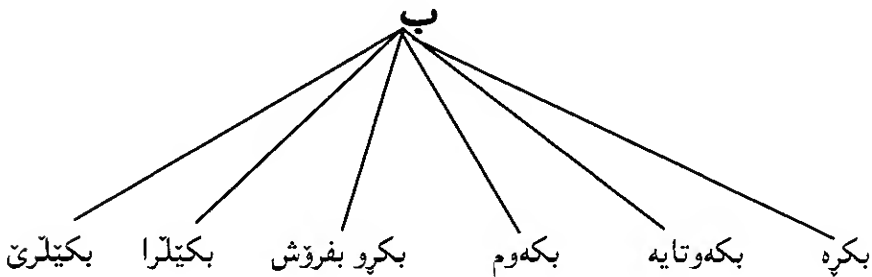
بکەوتایە - بنووسایە (بۆ رابردووی مەرجی)

بکەوم - بنووسم - بچم (بۆ رانەبردووی مەرجی) ب

بخۆر - بکړ - بفروش - رەشگیر (ناو و ئاوەلناوی بکەر)

بکیترا - بکیتلری (فرمانی بکەر نادیار رابردووی و رانەبردووی)

بەمەدا دەرکەوت مۆرفیمی «ب» بەیەک شتوێ بۆ چەند مەبەستێک بەکار دیت و لەم وێنەیەدا روونی دەکەینەوێ:

فرمانی	رابردووی	رانەبردووی	ناو ئاوەلناوی	فرمانی بکەر	فرمانی بکەر	بەپیتی یلسلی
داخوازی	مەرجی	ئیلزامی	بکەر	رانەبردووی	نادیار رابردووی	ناردزوو
بنووسە/ن	بنووسایە	بنووسم	بنووس	بکیتلری	بکیتلر	دابخە داخە
بنووسن	بکەوتایە	بخۆم	لەگەڵ	بنووسری	بنووسرا	سەر بکەوێ
بکەوێ	بکەوتایە	بکەوین	دەرناکەوێ	هەمان یاسا	هەمان یاسا	سەرکەوێ

خشتە ی ژمارە «۲»

لیره‌دا ده‌رک‌هوت، جیاوازییه‌ک نابینرئ، له نیوان شیوهی (ب)، بۆیه ئەم دیاردەیه، ئەوه‌مان بۆ روون ده‌کاته‌وه، که مۆرفیمی مۆرفۆلۆجی، به‌یه‌ک شیوه (مۆرف)، بۆ چەند مەبه‌ستییکی جیاواز به‌کارده‌هێنرئ و، بئ ئەوهی له‌ناو ئەو شۆینه جیاوازانەدا، شیوهی خۆی بدۆزینئ بۆ ئەوهی ئەمه‌ باشتر بسەپین و، بکریته یاسایه‌کی مۆرفۆلۆجی، چەند مۆرفیمیکی مۆرفۆلۆجی تر، به‌هه‌مان شیوهی نه‌گۆری مۆرفیمی (ب)، له شۆینی مەبه‌ست جیاوازانە، شیوهی شهرتی خۆی بگۆریت، وه‌ک مۆرفیمی (ده)ی به‌رده‌وامی یه‌ک شیوه‌ ده‌گریته خۆی له‌ دوو مەبه‌ستی جیاوازا، وه‌ک:

بۆ رابردوو: ده‌خوارد/ ده
 ده به‌یه‌ک شیوه‌ دوو مەبه‌ستی
 بۆ رانه‌بردوو: ده‌خۆم/ ده
 جیاوازی دارشتوو، ئەگەرچی

لی (ده) مۆرفیمی به‌رده‌وامییه، به‌لام به‌رده‌وامیکه‌ی دوو حالت و بارودۆخی دارپشتنی جیاوازی وشه‌سازی کاتی رابردوو، رانه‌بردوو پیشان ئەدات، که دوو تافی جیاوازی فرمان و قالبی دارپشتنی فیزیاییان له‌یه‌کتر جیاوازن، که چۆته سه‌ر ره‌گی رابردوو و ره‌گی رانه‌بردوو.

مۆرفیمی یا نیشانه‌ی (۱)ی کاتی رابردوو، له‌گه‌ڵ (ئ) نیشانه‌ی کاتی رانه‌بردوو، له‌هه‌موو فرمانه‌ کۆتایی هاتوو‌ه‌کان به‌ (ا)ی رابردوو، که له رانه‌بردوودا ده‌گۆرئ به‌ (ئ) له‌ گه‌ردان کردندا شیوه‌کانی خۆیان نادۆزین و، ته‌نانه‌ت ئەم دوو نیشانه‌یه، له‌گه‌ڵ ره‌گی رابردووی فرمانی بکه‌ر نادیارو، ره‌گی رانه‌بردوویدا، ده‌رئه‌که‌ون بئ ئەوهی له‌ گه‌ردانی ئەو دۆخانه‌یدا، شیوه‌یان

بگۆرپتن بۆ نمۇنە:

دەسووتى م	سووتام		
دەخنىكى ن	ا — ي (رانەبردوو)	خىكام	كوژرا
دەكوژى م	بۆ نادىيارى —	خىكاي	كوژران
دەكوژىن			

بەكورتى ئەو نىشانانەي، كە ھالەتتىكى (دۆخىتىكى) مۇرفۇلۇجى لە دارىشتن و پىكھاتنى مۇرفىيمىدا، دىيارى دەكەن، بەيەك شىتو، چەند مەبەستىكى جىياوازى مۇرفۇلۇجى پىشان ئەدەن.

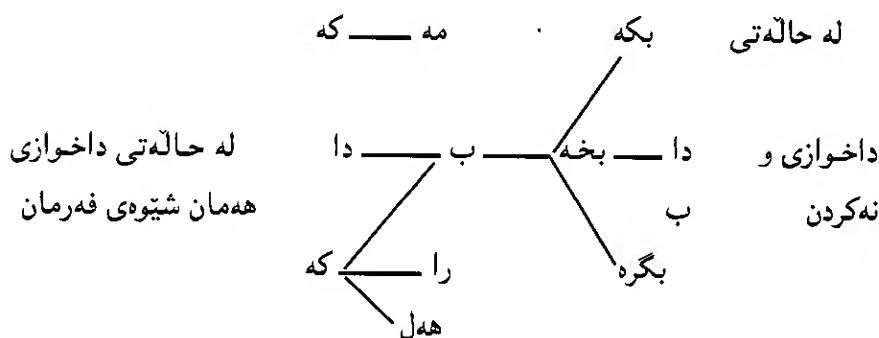
لە پىشەوہ باسەكەمان، جۆرەكانى دارىشتنى جىاجىا پىشگرى (ب) لە دارىشتنى فرمانى داخوازى و فرمانى رابردوو، رانەبردوى مەرجى (ئىلزامى) و ناو و ئاوەلناوى بکەرو فرمانى بکەر نادىارمان پىشاندا، كە ھەريەكەيان دىياردەيەكى مۇرفۇلۇجىن، لە زمانى كوردیدا كە ھالەتەكانى «داخوازى كردن و فەرمان» و «مەرج و گومان» و «تواناو جولە» دەگرتە خۇيان.

ئەوہى لىرەدا، پىويسىستە بخىرىتەروو، ئەوہىە «فرمانى داخوازى» (Imperative - فعل امر) كە بە ھۆى پىشگرى (ب) ھوہ دروست دەيى، بەھۆى ئاوەلفرمانى نەكردنى (نەفى) «مە» ھوہ نەفى دەكرى لە روودان، كەچى «ب»، كارىگەرى خۆى، بەبوونى (مە)ى نەكردنەوہش وەكو (داخوازى كردن و فەرمان) لە دەس نەداوہو، ھەمان مەبەستى داخوازى نەدۆپاندوہو، نمۇنە:

بکە ————— مەكە

چەمكى (ب)	مەخۆ	(مە)	چەمكى نەكردن
داخوازى	بپۆ ————— مەپۆ		و داخوازى ھەيە
و فرمان	بنووسە ————— مەنووسە		

هۆی نه دۆرانی کاریگه‌ری پیشگری (ب)، له حاله‌تی بوونی (مه) ی نه‌کردن، ده‌گه‌رپه‌وه بو‌ئه‌وه‌ی، که (ب) مۆرفیمیکی بنه‌رته‌تی وشه‌ی فرمانی داخوازییه‌و، (مه) و یا پیشگری تر، گه‌ر شۆینی بگه‌رپه‌وه، بوونی و کاریگه‌ری خۆی، له‌ناو ئه‌و پاشگره‌ جیگرانه‌ی که له‌لاوه، بو‌مه‌به‌ستی تری به‌کاره‌یتان و دارپشتنی هاتووه‌نه‌ته‌ ناوه‌وه، له ده‌ست نادات، واته شیوه‌ی تازه‌ی فرمانه داخوازییه‌که، چه‌مکی «داخوازی و فه‌رمان کردن» ی خۆی په‌وه‌ دینێ، که‌چی نه‌گه‌ر ئه‌م دیارده‌یه، پیچه‌وانه‌ بگه‌رپه‌وه، له دارپشتنیدا به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌و، چه‌مک و کاریگه‌ری (مه) ی نه‌کردن و، پیشگری تر، که فرمانه داخوازییه‌کان، له ساده‌وه ده‌که‌ن به‌دارپژراو، په‌وه‌ی نامینێ، واته به‌فرمانه‌که‌وه له حاله‌تی بوونی پیشگری (ب) ی داخوازی نمونه:

کردنه یه‌که‌مه‌و به‌پیتی یاسایه‌کی به‌ ئاره‌زوو Optional بیجگه له (مه) ی نه‌کردن، پیشگره‌کانی تری (دا، را، هه‌ل، پێ، تی...) که فرمانی داخوازی دارپژراو دروست ده‌که‌ن ئه‌توانرێ پیشگری (ب) ی داخوازی له‌گه‌ڵیاندا، به‌کار نه‌هێنرێ و، ده‌شتوانرێ به‌کار به‌هێنرێ به‌کاره‌یتان و به‌کار نه‌هێنانی له چه‌مکی فه‌رمانه داخوازییه‌که، به‌شیوه‌ی دارپژراوی دروست ده‌که‌ن و، کاریگه‌ری پیشگری (ب) پێیانده‌وه دیاره، به‌لام کاریگه‌ری خۆیان، واته (دا، را، هه‌ل...) ی

به‌وه ديار نيبه، هوی ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌يه پيشگري (ب) نيشانه‌يه‌کي ره‌سه‌ني
دروست کردني فرماني داخوازيه، ئه‌مه‌ش به‌م نه‌خشه‌يه‌ي خواره‌وه روون
ده‌که‌ينه‌وه:

(۱) دا

پا — ب که ← کهن دابکه — دابکه‌ن
هه‌ل

(۲) دا

پا — که / کهن
هه‌ل

(۳) بکه (ن)

بو‌دوخی نه‌کردن مه که (ن)

مه + بکه

مه که

ئهم ديارده‌يه‌ي سه‌ره‌وه، به‌وه‌ي که پيشگري (ب) داخوازي ده‌توانري،
به‌ئاره‌زو له‌ناو پيشگريه‌کاني ترا، که فرماني داخوازي داريژراو لاده‌بري، که‌چي
کاريگه‌ري ده‌ميني، به‌لام هي ئه‌وان له‌ناو (ب) دا کاريگه‌ري يان نابيينري،
به‌لابردنيان ئه‌مه ره‌سه‌نايه‌تي، پيشگري (ب) ده‌گه‌يه‌ني، به‌وه‌ي که نيشانه‌ي
بنه‌رته فرماني داخوازيه، له‌ زماني کوردیدا، به‌لام پيشگري «دا، پا، هه‌ل...»
له‌ولاوه هاتوونه‌ته ناو وشه‌ي فرمانه‌که. (پروانه ويتنه‌ي (۱) و (۲)).

حاله‌تي دووهم، به‌چوونه سه‌ري (مه‌ي نه‌کردن، پيشگري (ب) فرماني

داخوازی له ناویدا ده تویتوه، به لام کاریگه ریه که ی، به «داخوازی و فرمانی کردن» به هوی «مه» وه پتوه دیاره، کاریگه ری و چه مکی «ب» تیایدا له دهس نه دراوی. پروانه وینه ی (۳).

به لام له دۆخی بوونی (ب) ی داخوازی، (مه) ی نه کردنی پتوه چ به شتوه و چ وه کو تیکه یشتن دیار نادات، چونکه (مه) له لاه هاتوه و (ب) ش بنه رته ی وشه که یه.

له لایه کی تره وه، نه م به لگانه ی سه ره وه، نه وه ده گه یه نن، نه مانه ی لای خواره وه وه کو راستی یه ک به خه یه پروو.

۱- ریژه ی فرمانی داخوازی، بریتیه له (پیشگر + ره گی رانه بردوو + راناو)، هه ر پیشگریکی تر، بیجگه له ریژه که ی خو ی، که به هوی (ب) وه پیکدیت، جیکه و واتای (ب) ی فرمانی داخوازی ده گریته وه وه ک: بکه — راکه، تیکه، پیکه، هه لکه، جیکه، یا به لیکدراوی نان بخو (نان خو)، کارکه، ریکه، سه یرکه ...

۲- به نه کردن و روونه دانی فرمانی داخوازی، به هوی (مه) ی ناوه لفرمانی نه کردنه وه چه مک و کاریگه ری (ب) ی فرمانی داخوازی نادوړیت.

۳- پیشگری (ب) له وشه سازی کوردیدا، به یه ک شتوه (مؤرف) له چند مه به ستیکی جیاوازی به کاره یانی داریشتنی مؤرفولوجی به کارده یترئ، وه ک رابردوو، رانه بردوو مه رجی (ئیلزامی) و ناوو ناوه لئاوی بکه رو فرمانی بکه ر نادیار، له شتوه ی مه رج و گوماندا.

۴- مؤرفیمی مؤرفولوجی، به زوری یه ک شتوه (مؤرف) له به کاره یانی جیاوازا ده گریته خو ی و گوړانی به سه ردا نایه ت، نمونه:

بکردایه، بنووستایه، بپر، بکوژ، ره شبگیر، زوړلتی، بکه م، برؤم، بنوسرا، بنوسرام، بنوسریم.

۵- بەپیتی یاسایەکی بە ئارەزوو Optional لە حالەتی دروست بوون و،
پیکهاتنی وشەى داپژراو و لیکدراوى فرمانى داخوازى لادەبرى و، پاشگرى تر
بەهەمان واتا شوینى دەگریتەوه وەک (بکە - داکە، راکە...) .

۶- مۆرفیمی مۆرفۆلۆجى، بریتییه لەو مۆرفیمەى کە ئەچیتە سەر مۆرفیمی
ترو، وشەى تازەى، خاوەن مانای تازە دروست دەکا (٤) لەم پێناسەیهوه،
ئەوهەمان بەپیتی باسەکەى سەرەوه، بۆ روون دەبیتهوه، ئەو مۆرفیمانەى، کە دەچنە
ناو دروست بوون و، داپژستنى وشە تازەو داپژراوه کانهوه، لە گەردان کردندا
دەمیتنەوه یا بەنەمانى شتیهکەشیان (مۆرف Morph) چەمک و کاریگەریان،
لە دەس نادەن وەک (ب)ى فرمانى داخوازى، لە حالەتی داپژراوى مۆرفیمی
(دە)ى بەردەوامى، لە حالەتی فرمانى داپژراوى رابردوو. رانەبردودا بەم
شتیهیه:

دەچووم هەڵدەچووم هەڵەچووم
(ه)ى پاشکۆى پیشگرى (هەل) جیگرى (دە)ى بەردەوامییه، بەشتیهى
کورت کردنەوه و مانەوهى واتای (دە).

دەچم هەڵدەچم هەلچم شوینى (دە)یه
کردنەوه کردمەوه بیکهوه
کەچی بوونى ئەم دیاردەیه، لە ئەلەمۆرفى رێزمانى پێچەوانەى ئەم دیاردەیه
مۆرفۆلۆجییەى سەرەوهیه چونکە مۆرفیمی رێزمانى یا ئەلۆمۆرفى رێزمانى (بە)
شتیهى جیا جیا بە پیتی شوینى جیا بۆ تاکە مەبەست و یەک ئەرک و دەورى
ئەدریتى. وەک:

(هکە)ى ئامرازى ناساندن و (ان)ى نیشانەى کۆ
هکە کە هک ک یان ان وان
رێوى یان کچان خانوان

پهراویزه‌کان:

- ۱- د. وریا عومهر ئەمین، چەند یاسایه‌کی مۆرفۆلۆجی داریشتنی فه‌رمان، رۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۰۹) ی ۱۹۸۶، ل ۲۵۸-۲۶۳.
- ۲- ره‌فیع محەمه‌د، ئەو وشانه‌ی له‌ چاوگه‌وه‌ وه‌رده‌گیرین، نامه‌ی ماجستێر، ئادابی زانکۆی سه‌لاحه‌دین، ۱۹۹۸، ل ۹۸-۱۱۰.
- ۳- بۆ دۆزینه‌وه‌ی ره‌گی فره‌مانی رابردوو، رانه‌بردوو، یروانه‌ وتاری د. وریا عومهر ئەمین «کات و نیشانه‌ی فره‌مان» کاروانی (۹۲) سالی ۱۹۹۱. ئەم یاسایه‌ خراوه‌ته‌پوو.
- ۴- د. وریا عومهر ئەمین، (مردنی وشه‌) گوڤاری کاروان، ژماره (۴۵)، ۱۹۸۶ ل ۸-۱۴.
- ۵- د. وریا عومهر ئەمین، ئەلۆمۆرفی ریزمانی، رۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۲۲)، ۱۹۸۹ ل ۱۶۶-۱۶۹.

سه‌هرچاوه‌کان:

- ۱- ره‌فیع محەمه‌د، ئەو وشانه‌ی له‌ چاوگه‌وه‌ وه‌رده‌گیرین، نامه‌ی ماجستێر، ئادابی زانکۆی سه‌لاحه‌دین، ۱۹۸۸.
- ۲- زمان و ئەده‌بی کوردی، بۆ پۆلی شه‌شه‌می ئاماده‌یی ۱۹۸۶.
- ۳- کۆری زانیاری کوردی، ریزمانی ناخاوتنی کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۶.
- ۴- ک. کوردوییف. ریزمانی کوردی، وه‌رگیرانی له‌ رووسییه‌وه‌، د. کوردستان موکریان، هه‌ولێر ۱۹۸۴.
- ۵- د. وریا عومهر ئەمین، ئەلۆمۆرفی ریزمانی، رۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۲۲) - ۱۹۸۹، ل ۱۶۶-۱۶۹.

دیاری کردنی نامراز له زمانی کوردیدا

دواى لیکۆلینه وه بۆم ده رکهوت له زمانی کوردیدا، به تایبه تی له شیوه ی کرمانجی خواروودا، بابه تی نامرازو جوړه کانی و که ره سه جیا جیاکانی به ته واوی روون نه کراونه ته وه، له گه ل بابه تی تری وه ک زیاده ی وشه دارپژ - Affix (پیشگرو پاشگر) و ناوه لفرمان و نیشانه و جیناو تیکه ل کراوه، یا هه ندیک جوړه نامراز فه رامۆش کراوه بۆیه هه لده گرئ لیتی بکۆلریتته وه و که م و کورتی یان که م بکریتته وه.

نامانجی ئەم لیکۆلینه وه یه، دیاری کردنی نامرازه له زمانی کوردیدا، که له رووی شیوه و واتاو سه ره خوپی بوون و، دهوری ناو رسته و تایبه تییه کانیان و دوولایه نی به کارهیتانیان ده گریتته وه.

نامراز:

له زماندا، له رووی کارکردن و به کارهیتانه وه، وه کو نامیتریک وایه که به هۆیه وه شتی جوړیه جوړی بی ئه کرئ و بۆ مه به سستی جیا جیاکانی قسه کردن به کارده هیتنریت، هه ندیک جوړی به شداری دارپشتن و پیکهاتی وشه ده که ن و له رسته شدا - دهوریان چالا که وه به به شیکی ئاخاوتن داده نرین و واتادارو بی واتان.

ئامراز بە گشتی لە رووی بوونەوه، لە زمانی کوردیدا دوو جۆرن: وەک
۱- ئامرازی بەستەنەوهی کە (ئامرازی پەییوەندی ئامرازی لیکدەرو ئامرازی
گەییەنەر دەگرێتەوه) (۱).

۲- ئامرازی نیازو مەبەست وەک ئەو ئامرازانەی مەبەستی تایبەتیان ھەیە
کە ئەمانەن:

- ۱: ئامرازی سەرسوپمان - ادوات التعجب
- ۲: ئامرازی بانگ کردن - ادوات النداء
- ۳: ئامرازی وەلام (بۆ ئەرێ، بۆ نەرێ) - ادوات الاستجواب
- ۴: ئامرازی خۆزگە. - ادوات التمني
- ۵: ئامرازی گومان. - ادوات الشك
- ۶: ئامرازی بێجگە. - الاستثناء
- ۷: ئامرازی لێکچواندن. - ادوات التشبيه
- ۸: ئامرازی تەئکید. - ادوات التاءکید
- ۹: ئامرازی مەرج. - ادوات الشرط
- ۱۰: ئامرازی وریا کردنەوه (تنبیه) - ادوات التنبيه
- ۱۱: ئامرازی نەفی. - ادوات النفي.
- ۱۲: ئامرازی گالتەپیتکردن سەرزنەشت کردن - ادوات الاستهزاء
والسخرة.

باسی دیاری کردنی ئامرازو جۆرەکانی، پێویستە ناساندنی ئەو دوو جۆرە
ئامرازە بکەین تا بتوانین لە یەکتر و لە بابەتی تر جیا یان بکەینەوه بکەینەوه، ئەم
لیکۆلینەوێ، تایبەتە بە (ئامرازی مەبەست) و جۆرەکانی و دەوری جیا جیا یان لە
رستەدا (۲).

ئامرازی مەبەست: لە رووی واتاوه واتادارو بێ واتان و، ھەر جۆرە ی بە

مه به سستی تاییه تی له رسته دا به کار ده هینرین و، که ره سه ی هه ر جو ره ئامراز تکیان
بو تاکه مه به سستی به کار ده هینرین و، مه به سستی رسته کان له رووی واتاو،
بۆلای خو بان راده کیشن و به شتیکی ناخوتن پیکده هین.

پیش ئه وه ی بینه سه ر روونکردنه وه ی لای نه کانی ئامراز، پتو سته جیاوازی
نیوان ئامراز له گه ل ئه و بابه تانه ی، که به هه له به ئامراز داده نرین نیشان بده ی
وهک:

جیناوو نیشانه و ئاوه لفرمان، تا له یه کترین جیا به کینه وه.

جیاوازی ئامراز له گه ل جیناودا ئه وه یه، ئامراز وه کو ئامیتریک وایه، که به
هۆیه وه بو مه به سستی جیا جیا ی قسه کردن به کار ده هینرین و له رووی واتاو ره وتی
تیکر ای رسته ده گو پیت و، په یوه ندی نیوان به شه کانی رسته ریک ده خات، به لام
هه رچی جیناوه له جیا تی که س و جیگای ناو ده گریتته وه، ده وری به شه
بنجیکانی ناو رسته ده بینی، وهک به که رو به رکارو ته و او که ر. هه رچی نیشانه شه
بو دروستبوونی تاکه مه به سستی به کار ده هینرین، وه کو (ان) ی نیشانه ی کو،
و شه ی تاک ده کات به کو، (ه که، یه ک) ناوی ناسراو نه ناسراو دروست
ده که ن. ئاوه لفرمانیش له رسته دا، ته نها کار له دیاری کردنی روودانی فرمانی
رسته، له رووی شوین و کات و هوو راده و چۆنیه تی ده کات، هه رچی زیاده ی
و شه دارپێژ شه، ده چیتته سه ر مو رفیم و که ره سه و و شه ی تر، و شه و مو رفیمی تازه
داده پێژیت وهک پیشگرو پاشگر.

دوای ئه م به راورد کردنه ی سه روه، دینه سه ر روونکردنه وه ی یه که یه که ی
پیلانی دارپێژنه ی لیکۆلینه وه که مان، له باره ی ئامراز وه، که به م جو ره یه:

ئامرازی مەبەست لە رووی واتاوه دوو جۆره:

۱- ئامرازی واتادار: ئەو ئامرازانەن، کە جگە لە بوونی روولەتی سەرەخۆییان وەکو وشەیهکی فەرەهنگی واتا بەخشن و لە رستەدا دەوری جیا جیا دەبینن، وەک ئەم جۆره ئامرازانە:

ئامرازی سەرسوپمان، ئامرازی وەلام، ئامرازی خۆزگە و گومان، ئامرازی لیکچواندن، ئامرازی مەرج، ئامرازی بێجگە (جگە)، ئامرازی بانگ کردن (بەشە واتادارەکی)، ئامرازی گالته پێکردن، ئامرازی وشیارکردنەوه.

۲- ئامرازی بێ واتا: ئەو ئامرازانەن کە واتای فەرەهنگیان نییه و لە رستەدا دەورو واتایان روون دەبێتەوه، وەک: ئامرازی بانگ کردن (بەشە بێ واتاکە کە لە شێوهی پیتدان)، ئامرازی تەئکید (هەر)ی... دەریچێ ئەوانی تر دوو لایەن.

ئامراز لە رووی سەر بەخۆیی بوونەوه

لە زمانی کوردیدا دوو جۆرن:

۱: ئەو ئامرازە مەبەستانە، کە روولەتی سەرەخۆیان هەیە: ئامرازی سەرسوپمان، ئامرازی وەلام، ئامرازی بانگ کردن (بەشە سەرەخۆکە) ئامرازی خۆزگە و گومان، ئامرازی بێجگە، ئامرازی لیکچواندن، ئامرازی گالته پێکردن و سەرزنشتکردن، ئامرازی ئاگادارکردنەوه.

۲: ئەو ئامرازانە روولەتی سەرەخۆیان نییه: جۆره ئامرازیکن لە رستەدا، ئەبێ وەکو کەرەسە و وشەیهکی زمانی کوردی هەست بەبوونیان ناکرێت، نمونە: ئامرازی بانگ کردن (ئەوانە لە شێوهی پیتدان وەک (ه، ی، و، ینە) ئامرازی تەئکید ئامرازی (دەبا) ی لێ دەریچێ، ئەوانی تر، بۆ مەبەستی تریش شێوهیان بەکار دێت، وەک (با، هە، کە).

ئامرازی مەبەست لە رووی روالەتی

دروست بوونەوه، دووبەشن:

۱: ئامرازی مەبەستی سادە: ھەر جوۆری، لە شوینی خویدا، بە تەنھا دەیان خەینە روو.

۲: ئامرازی مەبەستی ناسادە: بە ھەمان شێوەی یەكەم لە شوینی خوێان دەیان خەینە روو.

ئامرازی مەبەست لە رووی بەکارھێنانەوه، لە زمانی کوردیدا ھەندیکیان دەوری دوولایەنیان ھەیە، بەوێ جگە لە دەورەکەیی خوێان، لە ناخاوتندا، دەبنە جوۆرە ئامرازیکی جیاواز لە خوێان، وەك ئامرازی خوۆزگەو گومان و لیکچواندن و تەئکید، دەبنە ئامرازی گەییەنەری رستەیی ئالۆزو لا رستەیی شوین کەوتوو (الجملة التابعة Subordinate Clause لەناو رستەیی ئالۆزدا دروست دەکەن(۳).

تایبەتیەکانی ئامرازی مەبەست:

ئامراز بە ھۆی تایبەتیەکانییەوه، لەو کەرەسانەیی کە بە ھەڵە بە ئامرازی دانراون جیا دەبنەوه، و لە خواری دەست نیشانیاں دەکەین.

۱: ھەندیکیان واتادارن و ھەندیکیی تریان بێ واتان و، مەگەر لە رستەدا نەبێ واتا و دەوریان نابێتەوه. (لەمە پێشەوه خستمانە روو).

۲: بە زۆری دەوری چالاکی رستە سازیاں ھەیەو، واتا مەبەستی رستەکان بۆ لای خوێان رادەکێشن و، بەو مەبەستەوه جوۆری مەبەستی رستەکان دەست نیشان دەکرتن و، بەو مەبەستەوهش ناودەبرتن، وەك رستەیی مەبەست خوۆزگەو گومان، بانگ کردن و لیکچواندن ... ھتاد ..

۳: بە پێچەوانەیی ئامرازی بەستەنەوه، ھەندیک جوۆری ئامرازی مەبەست،

وهك ئامرازی تەنكىدو، ئامرازی يىجگەو، ئامرازی بانگ كردن (شىۋەى پىتەكەى) بەكەمى بەشدارى دارىشتن و پىكەھاتنى وشەو جۆرە ئامرازی تر دەكەن.

۴: لە رووى بوونىانەو لە زمانەكەدا، بە زۆرى سەرەخۆن و، يەك دوو جۆرى نەبى، نا سەرەخۆن و، لە رستەدا نەبىت شىۋەو بوونيان ھەست پى ناكرىت.

۵: ئامراز بەگشتى و ئامرازی مەبەست بە تايبەتى لە رووى بەكارھىتانەو. لە ئاخاوتندا وەكو ئامىرىك وان، كە بە ھۆيانەو مەبەستى ئاخاوتن ديارى دەكەن و، رستە بۆ مەبەستى جىاجىا رىكەدەخەن.

ديارى كردنى جۆرەكانى ئامرازی مەبەست:

لىرەدا پىتناسەى ھەر جۆرە ئامرازىكى مەبەست، لەگەل كەرەسەو ئامرازەكانى ھەر جۆرىكى دست نیشان دەكەين:

۱: ئامرازی سەرسورپمان (ادوات التعجب Interjection): ئەو ئامرازانەن، لە زماندا كە بۆ سەر سورماندن، لە كارو كەردەوئى نا ئاسايى، لە شت و رووداوى خۆش و ناخۆش و سەير بەكار دىن، بەبى بەكارھىتانىان ئەم جۆرانەى لى ديار كران و، وەك ئەم ئامرازانە. «پەكو، پەح تەح، ئۆف، ئاخ، ئاى، واى، ئاى ئاى، ئۆى ئۆى، ئۆخ، ئۆخەى، ئۆخەيش، ئافەرىن، ھەيھۆ، دەيھۆ، ھەى، ھەو، ئەيەرۆ...»

نموونە: پەكو! لەو مارە زلە.

ئاخ! لە دەست جەورو ستەمى زەمانە.

ئۆخەى! كوپكەم بە سەلامەتى ھاتەو.

ھەيھۆ! لەم حال و ژيانە.

تایبه تییه گانی نامرازی سهر سورمان:

- ۱: له کوتدا به کارهات، پتیوسته نیشانهی سهر سورمان به شتیوهی (!) له
دوای نامرازه سهر سورمانه کهوه، له نووسیندا به کار بهیتریت.
- ۲: به زۆری له گهڵ رستهی فرمانی ناتوه او دا به کاردی وهک: ئای! له تو، ئاخ
له دهست زهمانه! ئۆخه! له دهست ناخۆی رزگار بووین.
- ۳: له گهڵ فرمانیشدا به کار دهیترین، وهک: ئاخ! ئه مجارهش دواکه وتین،
ئۆخه! هاتهوه، ئاخ! جارتیکی تر ریکه وتی وامان بو هه لئاکه ویت.
- ۴: زۆر به کهمی به شداری داریشتنی وشه ده کهن وهک به دووباره کردنهوه،
یان نامرازی تری سهر سورمان، به شتیوهی لیکدراوی یا گری پیکدههیتن، وهک
ئاخ و ئۆف، ئای ئای، وهی وهی، ئۆی ئۆی.

جۆره گانی نامرازی سهر سورمان

له رووی به کارهینانهوه:

- ۱: نامرازی سهر سورمانی سهیر: وهک ئه ها، په ح، په کو، پیا ح، خه، وهی،
هه، دهک (ئک)، ههک، حهک، ئه بی (ئدی)، به دی (بۆ وهلامی پرسیاریش
به کاردی وهک: به دی هاته وه). بۆ، نمونه:
- هه! خۆ دویتنی به بووکی چوو.
- ههک! چۆن راده کات.
- ئه ها هات.
- حهی له م نمونه.
- ۲: نامرازی سهر سورمانی خوشی: وهک: ئۆخه، ئۆخه یس نافه رین،
به بههه، ئۆی ئۆی، دۆی دۆی، (له کاتی گۆرانی شای ر هه لپه رکیدا،
به کاردت)، ئای ئای، هه یهۆ، ده یهۆ.

۳: ئامرازی سەر سوپمانی پەژارە و ناخۆشی: وەك ئاخ، ئۆخ، ئۆف. ئۆی،
مخابن، وەیش، داخ، ئاخ داخ، داد، ئای ئای (دولایەنە بۆ خۆشی و ناخۆشی)
هەئە ھۆ.

هەندێك جارێش ئامرازی (وێ وێ) بۆ دەرپرینی خۆش و شتی، سەیر
بەکار دەهێنرێن، وەك: وێ وێ لە مانە!

وێ وێ لەم شای و سەیرانە!

نمونه لە رسته دا: - حەیف و مخابن بۆ قاسملوو!

- وەیش بۆ ئەو کۆرە ئازایە!

- دادو بێداد! لە دەس جەووری زەمانە.

هەیهۆ لەم شاییه خۆشە.

هەیهۆ لە دەس تۆ.

هەیهەئە! چ هەراو مەزادێکە.

ئامرازی سەر سوپمان لە رووی شیوهوه:

۱- سادە: وەك هەموو ئامرازە تاكەكان: (پەح، پەكو، وێ، هەو، ئەك،
پەح، پەكو، وێ، هەو، ئەك، بەدی، ئەدی، ئاخ، داخ، ئۆف، ئای، ئۆی،
مخابن، داد، دەئە).

۲: ئامرازی سەر سوپمانی ناسادە: وەك:

ئۆخەئە، ئۆخەئە، بەهەه، ئۆی ئۆی، دۆی، ئاخ، داخ، ئاخ و ئۆف، وەیش،
هەیهۆ، وێ وێ، هەیهەئە، ئای (ئا + ی) وێ وێ.

ئامرازی سەر سوپمان لە رووی واتاو، زۆریەیان واتادارن و وەكو وشەیهکی
سەریخۆ واتاو بوونیان لە زمانەكەدا دیارە.

هەندێ جار، ئامرازی (ئا) وەلام بەبێ پاشکۆی (ی) بە ھۆی دەرپرینیکی

تاییه تیوه سه‌رسوپمان دروست دهکات، وهک: ئا هات!

۲: ئامرازی وهلام: (ادوات الاستجواب) ئهو ئامرازانه، که بۆ وهلام

دانه‌وی پرسیار به شیوه‌ی ئه‌ری و نه‌ری به‌کارده‌هینرین و دوو جوړن:

۱- ئامرازی وهلام بۆ دۆخی ئه‌ری: وهک: به‌لئ، ئا، ئی، ها، هوو، هوئی،

با، ئی، ئیی، ئه‌دی، به‌دی، نموونه:

به‌لئ هاتم، نه‌چووم، هوو به‌لئ، هوو ئازاد، هوئی به‌لئ. ئاخر.

۲- ئامرازی وهلام بۆ دۆخی نه‌ری: نه‌خیر، نه، ئا، نه، نموونه:

نه‌خیر نایهم، ئا نان ناخۆم، نه وازی ناکهم.

تاییه تییه‌کانی:

۱- له‌گه‌ڵ زۆریه‌ی جوړه‌کانی فرماندا به‌کارده‌هینرین.

۲- هه‌ر دوو جوړه‌کانی ئامرازی وهلام له‌گه‌ڵ دۆخی فرمانی ئه‌ری و نه‌ری

به‌کاردین.

۳- به‌ زۆری ئامرازی وهلام له‌ رووی واتاو ناوه‌رپۆکیه‌وه، رسته‌ی هه‌والی

دروست دهکات، وهک ئاخر وایه (به‌لئ وایه)

۳- ئامرازی بانگ کردن: ئهو ئامرازانه که به‌ هۆیانوه‌ کرده‌ی بانگ کردن

ئه‌نجام ده‌دری و، به‌پیتی بوونیان له‌ زمانی کوردیدا، ده‌بن به‌ دوو به‌شه‌وه:

۱: به‌شیکیان به‌ شیوه‌ی وشه‌ی ته‌واوو واتادارن (Free Morphem)،

وهک: هو، هوو، ئه‌ری، ئه‌ی، هیتی، هی، هه‌ی، وه‌ی، پا).

۲: به‌شی دووه‌میان به‌ شیوه‌ی ئامرازی بێ واتان (Bound Particl)،

وهک: ۱- ئامرازی بانگ کردن بۆ کاتی نیر، وهک: ه، و: خاله، خالۆ،

مامه، مامۆکاکه، کاکۆ.

ب- ئامرازی بانگ کردن بۆ تاک‌ی مێ، وهک: ئ: پوری، کچی، ژنی.

ج- ئامرازی بانگ کردن بۆ کۆی نیرومی، وهک: ینه، کورینه، کچینه،
براینه.

ئهگهر وشه بانگ کراوهکه به بزوتین کوتایی بیت، ئەوا بزوتینی وشهکه خۆی
دهبیتته ئامرازی بانگ کردن و ئامرازی بانگ کردنهکه له ناو بزوتینی وشهکهدا
دهتوتتهوه، وهک: برا، مامۆستا، ..

دیاردیهکی سهیر له چۆنیهتی بهکارهیتانی ئامرازی بانگ کردن ههیه، ئهگهر
هاتوو وشه بانگ کراوهکه، لیکدراوی نیت، بیت، ئەوا ئامرازه لیکدهرهکهی که
(ه)یه بهجگه له ئهرکی لیکدان، دهووری بانگ کردنی نیریش دهبینی وهک:
پیره میتزد، پیره پیاو.

له ناوی لیکدراوی میتینهشدا ئامرازی لیکدهری (ی) دهووری بانگ کردنی
می دهبینی، وهک: پیریتزن.

ئامرازی (ی)یش به کهمی بهکاردیت، (وهک برای من، کوری من، کچی
من، ههچهنده، ئەمه لهبنهپهتدا ئامرازی پهیوهندییه بۆ ئیزافه و ئەم، دهورهش له
بانگ کردندا دهبینی.

جاری واش ههیه، نیشانهی ناسراوی دهووری بانگ کردن دهگێڕی وهک:
کوره که وهره، کهچهکه برۆ، پیاوهکه بۆ کۆی دهچیت.
ئامرازی بانگ کردن، له رووی بوونهوه، له زمانی کوزیدیدا ئەم جۆرانهی ههه،
وهک:

- ۱: ئامرازی بانگ کردنی مروژ، وهک: هو، ئهری، ئەی.
- ۲: ئامرازی بانگ کردنی ئاژەل و پهلهوهپ: ئوچه، هو، یخه، هه، تهس،
گدی گدی، (هیتشه)، هس (هسه)، پشه (پش پش)، چغ (چغه)، کوت کوت،
کوچ کوچ، کس کس، جوو جوو.

ئامرازی بانگ کردن له رووی شیوهوه:

۱: ساده: هو، ئه‌ری، ئه‌ی، هوّش، یخه، هر، ته‌س، هیش، پشه، هس، چخ.

۲: ناساده: هوو، هرّه، هسه، پشه (پش پش). کوت کوت، کوچ کوچ، جوو

جوو.

تایبه‌تییه‌گانی ئامرازی بانگ کردن:

۱: به زۆری له‌گه‌ل رسته‌ی فرماندار به‌کار ئه‌هیتترین، یاخود ده‌وری فرمان ده‌بین له رسته‌دا.

۲: ئامرازی بانگ کردن، بو بانگ کردنی گیان له‌بهر به‌کار ده‌هیتترین چ مروّث یا ئاژهل و په‌له‌وه‌ر بیت.

۳: هه‌ریه‌که‌ی لهم ئامرازانه، ده‌وری به‌کاره‌یتانی تایبه‌تی ده‌بینی، واته هه‌ر یه‌که‌یان دیاری کراون که بوچی به‌کارده‌هیتترین بو مروّث بیت یا ئاژهل و په‌له‌وه‌ر بیت.

نمونه له رسته‌دا: هو ئارام وهره.

- ئه‌ری له‌گه‌ل تۆمه.

- هرّه مه‌ره پیره.

- کشه مامره ره‌شه.

- گدی گدی کاره ره‌ش.

- هسه مه‌ره کوپیس.

- هس بزنه گه‌ر.

ته‌س وا وهره.

ته‌س مه‌رد گیتژه.

۴: واتا دارو بین واتان.

۵: له رووی بوونهوه ئامرازی بانگ کردنی (ه، ی، ی، و، ینه) ی لی دهرچن
ئوانیتر سهریهخۆن و له شپوهی وشه ی واتادارو دادهنرتن.

۴- **ئامرازی خۆزگه:** ئهو ئامرازانن، که به هویانهوه، ئاوات و خواستنی
جیبه جی کردنی کاریک دهکری که له مهو پیشهوه رووی بدایه، نمونه:
خۆزگه، بریا، کاشکی، ئاوات.

نمونه له رسته دا: خۆزگه ئهم کچه م بخواستایه.

- بریا کۆماری مه هاباد نه روخایه.

تایبه تییه کانی ئامرازی خۆزگه:

۱: به زۆری له گه ل فرمانی رابردوو به کار دهیترن به تایبه تی جوۆری
رابردووی به رده وام و ئینشائی نزیک و دوور.

۲: زۆر به که می له گه ل فرمانی رانه بردوو به کاردیت و چونکه، خۆزگه و
ئاوات بو دهرپینی رووداوو کردنی کاریکه، که له رابردوودا بکرایه و ئیستا
ئه نجامی کردن و نه کردنی روون بوته وه.

۳: ئامرازی خۆزگه، به زۆری (خۆزگه، ئاوات). وهکو ناویش له رسته و
ئاخاوتندا به کار دهیترن و دهوره جیا جیاکانی ناو، وهکو بکه رو به رکاری
راسته وخۆو ناراسته وخۆ ده بین، وهک:

- دیوانی خۆزگه و ئاواتم خۆیندنه وه.

- خۆزگ زۆره.

- ههر به خۆزگه ی تو نابیت.

- خۆزگه م ده خواست له گه لم بوایه.

- ئاواتم زۆره.

- ئیش کردن به ئاوات نابیت.

- خۆزگه هيچمان بۆ ناكات.

۴: ئامرازی خۆزگه دهووری ئاوه لفرمانی چۆنییه تی ده بینیت، وهک:

به خۆزگه ی تۆنایی به هیچ.

۵: له رووی و اتاو بوونیانه وه له زمانی کوردیدا وشه یه کی سه ره خوڻ.

۶: دهووری دارشتنی وشه یان نییه، چونکه ئامرازی رسته سازین.

ئامرازی گومان:

ئهو ئامرازانه به هۆیانه وه، گومان له به ئه نجامدان و جیبه جی کردنی کاریک، له روودان و روونه دانی ده کرتیت.

نموونه: (به لکو، به شکو، ئه شی، بشی، له وانیه، ئه بی ئه گهر، گهر، رهنگه، ئه گونجی، ناگونجی، سا).

نموونه: له رسته دا: - ئه بی بیت بۆ سه ر ئیشه که ی.

- سا وه ره لام خوا که ریمه.

- ئه شی ببیت به سه ر کرده ی گهل.

- له وانیه هاتیت بۆ بازار.

- به شکو له تاقی کردنه وه، ده رده چیت.

تایبه تییه کانی ئامرازی گومان:

۱: له گه ل جوژه کانی فرمانی رابردوودا به کاردیت، ته نها رابردووی به رده وام نه بیت.

۲: له گه ل فرمانی رابردوو، رانه بردووی ئیلزامیدا به کاردیت.

۳: له گه ل دۆخی فرمانی نه ریدا به کاردیت.

۴: له رووی و اتاو بوونیانه وه له زمانه که دا، سه ره خوڻ و هه ست به بوونیان

ده کړئ.

- ۵: له رووی شیوه یی دروستېو نیانېوه، نامرازی (نه گهر، نه بې) ناساده ن و
نهوانی تر، وهک: (به لکو، به شکو، نه شتی، بشتی، لهوانه یه)، سادېن.
۶: نامرازی (نه بې) که خو ی فرمانه، نه گهر له گه ل فرمانی تری ټیلز امیدا
به کار هات نهوا ده بیته نامرازی گومان، وهک: نه بې بیت له گه لمانا.

۱- نامرازی لیکچواندن: (اداة التشبيه)

نهو نامرازانه، که بز لیکچواندنی دوو ناوو راناو کرده وه به کار ده هیترین که
له سیفقت و خاصیت و کرده و یه دا، لیکده چوینرې و نزیکایه تی پیشان نه دهن
یا وهک یه کن.

نامرازی لیکچواندن نه مانې: (وهک، وهک یهک. نه لټی، نه لټی، عه ینه ن،
کوټ و مت، هه روه کو، نه منی ...)
نمونه له رسته دا: ناڅیستا وهک زه رده شت زیره که.
- نه ونده نازایه نه لټی شیړه.
- ناریان کت و مت دایکیتي.
- نه منی به رازه.

شیوه ی پیکهاتنی نامرازی لیکچواندن:

- ۱: ساده: وهک نه م نامرازانه: وهک، عه ینه ن، نه منی.
۲: ناساده: وهک: (نه لټی نه لټی، کوټ و مت.

تایبه تییه‌کانی نامرازی لیکچواندن:

۱: له‌گه‌ل زۆریه‌ی جوهره‌کانی فرماندا به‌کار دیتن وه‌ک، رابردوو، رانه‌بردوو داخوازی ئیله‌زامی و ئینشائی.

- وه‌ک ئه‌و هات.

- وه‌ک یه‌ک ده‌رۆنه‌ رینگاهه‌.

- وه‌ک ئه‌و نان بخۆ.

- ئه‌لێی بچم بۆ لای براهه‌م.

- کو‌ت و مت و ابوایه‌ چاک بوو.

۲: له‌ رووی بوون و واتایانه‌وه‌، واتادارو سه‌ریه‌خۆن.

۳: له‌گه‌ل رسته‌ی بی فرمانیشدا، له‌ به‌راورد کردنی دوو که‌س، یا دوو سیفه‌ت به‌کار ده‌هێنرتن، وه‌ک:

- تۆ وه‌ک منیت.

- ئالا عه‌ینه‌ن باوکیتی.

- که‌ر کو‌ک و مت کرماشانه‌.

۴: لیکچواندنی نامرازی (ئه‌لێی، عه‌ینه‌ن، کو‌ت و مت) له‌ نامرازه‌کانی تر به‌ هێزتره‌، واته‌ له‌ به‌راورد کردنی دوو لایه‌ندا ته‌واو وه‌کو یه‌کیان پێشان ده‌ده‌ن و جیاوازیان نابێت.

۷: نامرازی بێجگه‌: (ادوات الاستثناء)

ئه‌و نامرازانه‌ن که‌ ناو و راناو له‌ روودان و روونه‌دانی رووداوی ناو رسته‌دا داده‌برن واته‌ له‌ به‌شدار بوون و به‌شدار نه‌بوونیدا.

نامرازی بێجگه‌ ئه‌مانه‌ن: بێجگه‌، جگه‌، بێجگه‌ له‌، جگه‌ له‌، بی، به‌بی، ته‌نیا، ته‌نها، به‌س، وێرای، باوه‌ جوو.

شیتوهی پیکهاتنیان: ۱: ساده: وهک: جگه، بی، تنیا، بهس، ویرای.

۲: ناساده: وهک: بیجگه، جگه له، بیجگه له، بهبی.

نمونه له رسته دا: - بی تو هاتمه وه.

- بیجگه له دیدار کهس نه هات.

- تنها مه هاباد خوشه.

- بهس هاوړیکه ی من هاتمه وه.

- من به بی (بی) تو هه لټناکه م.

- جگه له ټاکو که سم خوشناوی.

- ویرای مندا له زیره کیشه.

- بیاوه جو منالیشه زیره که.

تایبه تییه کانی نامرازی بیجگه:

۱: نامرازی بیجگ له رسته ی نهری و نهریشدا به کاردین.

۲: له گه ل زوره ی جوړه کانی فرماندا به کار ده پتیرین.

۳: له رووی بوون و واتایانه وه، سه ربه خو و اتادارن و، به ناسانی له که ره سه کانی تری زمان جیا ده کرتنه وه.

۸: نامرازی نهری: (ادوات النفي)

جوړه نامرازیکن، له شیتوهی وشه ی سه ربه خو دان و، ته ټکید ی روودانی فرمانی ده خنه دوخی روونه دانه وه، نه مانه ن: هرگیز، قهت، هرگیزاو هرگیز.

شیتوهی پیکهاتنیان: ۱: ساده، وهک هرگیز، قهت.

۲: ناساده، وهک: هرگیزاو هرگیز.

- نمونه له رسته دا: هرگیز له خو می دوور ناخه مه وه.

- هەرگیزاو هەرگیز دئییه کهم له بیر ناکهم.

- قهت به قسهئی ناکهم.

تایبه تیئی ئامرازی نهڕی:

١: له رووی بوونهوه سه‌ربه‌خۆ و اتادارن.

٢: به زۆری له گه‌ڵ ئاوه‌لفرمانی (نه، نا، بێ، مه‌) ی نه‌ڕی به‌کارده‌هێنری.

٣: جیاوازیان له گه‌ڵ ئاوه‌لفرمانی نه‌ڕیدا، ئهمان واتادارو له شتیه‌ی وشه‌ی سه‌ربه‌خۆن، هه‌رچی ئاوه‌لفرمانی نه‌ڕیه‌، ئه‌گه‌ر له رووی بوونهوه له زمانه‌که‌دا سه‌ربه‌خۆن به‌لام بێ واتان و له شتیه‌ی مۆرفیمی به‌ندن.

٤: وه‌کو جوهره‌کانی تری ئامرازی مه‌به‌ست به‌ چهند ئامرازی‌ک یه‌ک مه‌به‌ستی به‌کاره‌ێنان ده‌گه‌یه‌نن وه‌ک (هه‌رگیز، هه‌رگیزاو هه‌رگیز، قه‌ت) هه‌موویان مه‌به‌ستی نه‌ڕی ده‌به‌خشن.

٩: ئامرازی ته‌ئکید:

ئهو ئامرازانه‌ن بۆ ته‌ئکید ی روودان و روونه‌دانی ئه‌نجامدانی کارو کرده‌وه‌یه‌ک له‌لایه‌ن قسه‌که‌ره‌وه له ئاخواوتندا به‌کار ده‌هێنری. وه‌ک ئهم ئامرازانه‌ن: (با، ده‌با، ده‌، ده‌ی، که، هه‌ر، وا، ده‌سا، جا)

شیوه‌ی پێکهاتن:

١: ساده: وه‌ک: با، که، ده‌، هه‌ر، جا.

٢: ناساده: وه‌ک: ده‌با، ده‌ی، ده‌سا، سا، (دوو لایه‌نه، چونکه بۆ گومانیش به‌کارده‌یت و واتای (ئه‌گه‌ر) ئه‌به‌خشیت.
نموونه: - با برۆین.

- دهبا بۆ خۆيان بلّين. — نهمه كهى كوردیه!

- ههر دهنوسم.

- سا وهره پیت بلّيم.

- با پرۆشتایه.

- ههر هاتووه قسه بکات.

- جا وهره لهگهّلاما.

- دهسا وایه.

تایبهتیتی ئامرازى تهئکید:

١: له رووی بوونهوه، به زۆرى سهريهخۆنين، چونكه ئامرازى دوو لایههه واته دهوورى جوژه ئامرازى تری وهك (وهلام، هاندان، گهیههه..) دهبین.

٢: نهگهه ئامرازى (با) بهجیته سهه فرمانى رابردوو، رانهبردوو، دهبیته وهلامیسه وهك: (با هاتم، با دهچین) بهلام لهگهه کاتى فرمانى ترده دهبیته تهئکید وهك: با پرۆین، با بهجونايه، با بهچن، ...

٣: وهكو ئامرازى تهئکید لهگهه جوژهکانى فرمانى رانهبردوو، رابردوو، ئیلزامى و ئینشائى بهکاردههینرین.

٤: ئامرازى (ده) وهكو تهئکید، لهگهه فرمانى رانهبردوو بهکار نایهت، چونكه نهم جوژه فرمانه، خۆيان نیشانهکهیان بریتییه له (ده) بهردهوامى، که ههمان شیوهى ههیه، ههروهاه لهگهه فرمانى ئیلزامى و ئینشائى بهکار نایهت، نهم ئامرازه لهگهه ئامرازى (با) تهئکید، زۆر چالاکه له بهکارهیتاندا، وهك دهبا بهچین، دهبا بیت، دهبا پرۆشتایه.

٥: ئامرازى (ههر) به زۆرى بۆ تهئکید بهکار دیت.

٦: ئامرازى (ههر) تهئکید له دروست بوون و داریشتنى وشهه داوهور

دیینتی، وهک: (ههردهم، ههړچۆن، ههرجار، ههركه، ...) ٧" به زۆری بێ واتان، وهک (ده، كه، دهبا) و ئهوانی تروهك: (با، دهی، ههه) واتادارن.

١٠: ئامرازی مهرج: (ادوات الشرط)

ئهو ئامرازانه رووداوو كارو كردهوهیهك، به روودانی تروهه دههستیت، یا روودانی رووداوێك، به هۆی ئهم ئامرازانهوه مهرج دهیت بۆ روودانی تر. ئامرازی مهرج ئهمانه: (ئهگهر، مهرج بێ، مهرجه، شهرت بێ، شهرته، تا، ههتا).

نموونه له رسته دا: - ئهگهر هات بۆ مالممان پیتی ده ئیم.

- مهرج بێ له قسهت ده رنه چم.

- شهرت بێ له داخ تهرکی دنیا كه م.

مهرجه ئیتر وانه كه م.

- ههتا نهیهیت پیت ئیم.

ئامرازی مهرج له رووی شیوهوه: دوو جورن:

١: ساده وهک: گهر. تا.

٢: ناساده، وهک: ئهگهر، مهرجه، مهرج بێ، شهرته، شهرت بێ، ههتا.

تایبهتیهکانی ئامرازی مهرج:

١: له رووی واتاوه، ههموویان واتادارن.

٢: له رووی بوونهوه سه رهخۆن و به ئاسانی ههست به بوونیان دهکرت.

٣: دهوری دوو لایه نییان هیه، چونکه ده بئه ئامرازی گهیه نه ری رسته ی

ئالتۆزیش.

۴: بونونيان له رسته دا وهكو ئامرازی مه رج به کار دین و رسته ی وهلامی
مه رجیش به دوایاندا دیت.

۱۱: ئامرازی ئاگاداری و وریا کردنه وه:

ئه وه ئامرازانه ن، که بۆ وریا کردنه وه ئاگادار کردنه وه ی کهس و گیاندار له
رووداوو کارو کرده وه دیه که به کار ده هینرین، وه که ئه م ئامرازانه:
(ئه ها، ئه ه، ئاده ی، هی، هه ی، وا، ئه وا ئه مانه دوو لایه نن)
غرونه: ئه ها له ترسا رای کرد.

- ئاده ی وه ره بۆ ئیره.

- ئه ه ئه وه هات.

- هیتی برا ئه مه وا نابیت.

- کوره وا هاتن بۆ ئیره.

له رووی شیوه وه: دوو جۆرن:

۱: ساده، وه که: ئه ه، ئه ها.

۲: ناساده، وه که: هیتی، ئاده ی.

۳: هه ندیکیان بۆ سووکاتی و نزمی کهس به کار دین وه که (هیتی).

۴: ئامرازی ئاگادار کردنه وه ی (ئاده ی) به زۆری له گه ل فرمانی داخوازی
به کار ده هینرین، وه که: ئاده ی راکه، ئاده ی وه ره، ئاده ی بخوینه، ئه وانی تر له گه ل
زۆریه ی ده مه کانی فرماندا به کار ده هینرین.

۱۲: نامرازی سهرزەنشست کردن و گالتەپیتکردن:

ئەم نامرازانە بۆ گالتەپیتکردن و سهرزەنشست کردنی کەسیک، لەلایەن قسەکەر و بەرامبەرە کە یەو بە کار دەهێنرێت، بۆ مەبەستی تەوس وەک ئەم نمونانە: (شیری، چش (۴)، تف، هە ی هە ی، دۆیها، دەیها، تۆیها، دەیهۆ، جرت، جرت و فرت، پف).

نامرازی سهرزەنشست لە رووی شیوەوه:

۱: سادە، وەک: شیری، چش، ترحیو، فرت، زەر.

۲: ناسادە، وەک: هە ی هە ی، دۆیها، دەیها، تۆیها، دەیهۆ.

نمونهیان لە رستەدا: - شیری تۆئیش بکەیت.

- چش کە رویشت.

- ترحیو دیسان هاتەوه.

- دەیها کەس بە کەس نییە.

- پف لەم دەم و چاوه.

- زەر هە ی کەرە.

- جرت و فرت دین و دەچن.

- جرت برۆ، فرت وەرە.

- دەیها دینەوه بۆ مالت.

- هە ی هە ی کاریک تۆ بیکەیت.

- جرت و فرت بە یەکا دین هیچ ناکەن.

تایبەتییه‌کانیان:

۱: لەگەڵ زۆریه‌ی دەمەکانی فرماندا بە بەکار دەهێنرێن.

۲: بە زۆری وەکو وشەیه‌کی واتادارو سەر یەخۆ، لە زمانی کوردیدا

به کار دهه‌هینترین.

۳: به زوری بۆ مه‌به‌ستی گالته پیکردن و سوک کردنی کاریک، له لایه‌ن یه‌کێکه‌وه کراییت به‌کار دهه‌هینترین.

۴: هه‌موو ئامرازه‌کانی به‌ زوری بۆ یه‌ک مه‌به‌ست به‌ کاردین، ئه‌ویش گالته پیکردنه.

۵: هه‌ندیکیان وه‌ک (هه‌یه‌ه‌ی، ...) به‌ مه‌به‌ستی تریش به‌ کار دهه‌هینترین وه‌ک بۆ سه‌ر سوپمان: هه‌یه‌ه‌ی له‌و شایی و هه‌له‌په‌رکییه.

ئه‌نجامی لی‌کۆلینه‌وه

۱: ئامراز به‌و وشه‌و که‌ره‌سانه‌ ئه‌وترین، وه‌کو ئامپێریک وان به‌ هۆبانه‌وه له‌ ناو زمانه‌که‌دا کاری ئاخاوتنی جو‌ر به‌ جو‌ری پێ ئه‌نجام ئه‌دریت.

۲: ئامرازی مه‌به‌ست چهند جو‌ریکه‌، هه‌ر جو‌ره‌ی له‌ چهند ئامرازی‌ک پیکه‌اتوه، که‌ به‌ هه‌موویانه‌وه یه‌ک مه‌به‌ستی ئاخاوتن پیکدین: وه‌ک: لیکچوون، وه‌لام، سه‌ر سوپمان، بانگ کردن، بیتجگه‌، ته‌ئکید، به‌ کاردین.

۳: زیاده‌ی وشه‌ داری‌ژو نیشانه‌و جیناو، به‌ ئامراز دانانترین.

۴: ئامراز به‌ پیتی ئه‌و ئه‌رکه‌ی ده‌بینن، ده‌کرتن به‌ دوو به‌شی وه‌ک: ئامرازی به‌ستنه‌وه‌و ئامرازی مه‌به‌ست، که‌ یه‌که‌میان ده‌وری وشه‌ سازی و رسته‌ سازی ده‌بینیت، به‌لام دووهمیان به‌زوری ده‌وری رسته‌ سازی ده‌بینی.

۵: هه‌ر ئامرازیکی به‌ستنه‌وه، ده‌وری جیا جیای رسته‌ سازی ده‌بینی و به‌ پیتی شوپنیا له‌ناو ده‌وره‌کانیان ده‌گۆریت، هه‌رچی ئامرازی مه‌به‌سته‌ ته‌نها یه‌ک مه‌به‌ست به‌ کاردین وه‌ک بۆ لیکچواندن.

۶: ئامرازی مه‌به‌ست، جاری واهه‌یه‌ هه‌ندیک جو‌ریان ئه‌رکی دوو - لایه‌نی به‌ کاره‌ینانیا هه‌یه‌، وه‌ک ئه‌وه‌ی ده‌بنه‌ دوو جو‌ره‌ ئامراز، وه‌ک بانگ کردن بۆ

وه لّام، يا بۆ ورياكردنه ودهش به كاردتين، يا ئامرازی سهر سورپمان دهبنه ئامرازی گالته پيكردن. يا ئامرازی خۆزگه و گومان دهبنه ئامرازی ليكدهر.

۷: ههنديك جوړی ئامرازی مه بهست وهك خۆزگه و گومان و ليكچوون ... هه ن دهوړی ئامرازی بهستنه وه دهبين له رسته دا، به لّام هه ر دهوړی خويان ناگوړن ئه م تايبه تيبه ی ئامرازی مه بهست له جوړه كانی بهستنه وه جيا ده كاته وه.

۸: به پیتی ئه وهی ئامراز له زمانی كوردیدا، له رووی تايبه تيبی بهكارهينانيه وه وهك: له خالی چواره می ئه م ئه نجامانه دا، كران به دوو جوړی جياواز له يه كتره وه، بۆيه به شه كانی ئاخاوتنیش پتيويسته به ته واوی دیاری بكرين، هه روه كو له مه و پيشه وه، به ناته واوی دانراون، ئه مجا دهست نيشان كردنی ئه و به شانه، له سه ر بنه رتيك دهبيت، كه هه ر يه كه يان له زمانه كه دا، له رووی دهوړی سه ره خوئی كار كردنيان، جياواز بيت له وی تريان و، تايبه تيبی خويان هه بن وهك ئه م به شانه:

۱: ناو.

۲: راناو.

۳: ئاوه لّناو.

۴: فرمان.

۵: ئاوه لّفرمان.

۶: ئامرازی په يوه ندى.

۷: ئامرازی ليكدهر.

۸: ئامرازی گه يه نه ر.

۹: ئامرازی نیازو مه بهست.

دابەشکردنی ئامرازو جۆرهکانی لە زمانی کوردیدا

ئامرازی بەستنهوه:

۱: ئامرازی پەيوەندی ۲: ئامرازی لیکدەر ۳: ئامرازی گەیهنەر

ئامرازی نیازو مەبەست:

۱: ئامرازی بانگ کردن.

۲: ئامرازی گومان.

۳: ئامرازی بێجگه.

۴: ئامرازی لیکچواندن.

۵: ئامرازی تەئکید.

۶: ئامرازی مەرج.

۷: ئامرازی وریا کردنهوه.

۸: ئامرازی نەری (نەفی).

۹: ئامرازی خۆزگه.

۱۰: ئامرازی وهلام.

۱۱: ئامرازی سەر سوڤمان.

۱۲: ئامرازی گالته پێکردن.

پهراویښ:

۱- پروانه: ۱- ساله پشده ری، کورته یه ک له ریزمانی کوردی، به غدا ۱۹۸۵، ل. ۶۰، جوړه کانی دووه می روون کردو ته وه.

۲- جوړی یه که میان که (نامرازی به ستنه وه یه)، لیږه دا لیتی نادو پین، چونکه بابه تی لیکو لینه وه ی نامه یه کی دکتو رایه و، نه م بابه ته و جوړه کانی تیادا روونکراوه ته وه، پروانه: رفیق محمدهد محیدین شوانی سه رچاوه ی پیشوو (۱)، (ب).

۳: پروانه: ره فیک محمدهد محیدین شوانی، سه رچاوه ی پیشوو، ب.

۴: بۆ سه رسورمان به کار نایه ت، وه کو توفیق وه بی له لاپه ره (۲۹) ی فره نه نگه که یدا ویدا ناوه، هه روه ها نوری عه لی نه مین له لاپه ره (۱۵۲) ی ریزمانی کوردی به هه مان شت دایناوه، راستیه که ی هه له یه چونکه بۆ تو په بوون و گالته پیکردن.

سەرچاوهكان:

- ۱- د. ئەو رەحمانى حاجى مەرف، جېناو، بەغدا، ۱۹۸۷.
- ۲- رەفيق محەمەد محەيدىن، ئامرازى بەستنه‌وه له زمانى كوردیدا، نامەى دكتورا، كۆليجى پەرەزەى ئىبن روشد زانكۆى به غدا، ۱۹۹۷.
- ۳- ریزمانى ئاخواوتنى كوردی، بەغدا، ۱۹۷۶.
- ۴- سەڵەح حوسەین پشەدەرى، كورتەیه‌ك له ریزمانى كوردی، بەغدا، ۱۹۸۵.
- ۵- ك. ك. كورد وێیف، ریزمانى كوردی، وەرگێڕانى د. كوردستان موكریانی، هەولێر ۱۹۸۴.
- ۶- نوری عەلى ئەمین، ریزمانى كوردی سلیمانى، ۱۹۶۰.
- ۷- د. وریا عومەر ئەمین، ئامرازەكانى بەستن، رۆژى كوردستان، ژ (۶۷)، بەغدا ۱۹۸۴، ل ۲۸-۳۱.
- ۸- نەعمەت عەلى سەیه، ناوو راناو له زارى كەلهوێدا، رۆشنبیری نوێ، ژ (۱۱۶) به‌غدا، ۱۹۸۷، ل ۹۳-۱۰۰.

دهوری ئامرازی (بۆ) له‌پووی واتاوه له‌رسته‌دا

پیش ئه‌وه‌ی بێینه‌ سه‌ر روونکردنه‌وه‌ی، ده‌وری جیا‌جیای ئامرازی په‌یوه‌ندی (بۆ) له‌پووی واتاوه، پێ‌ی‌سته هێ‌ما بۆ ئه‌وه بکه‌ین، که‌ باب‌ه‌تی ئامراز، یا هه‌ر که‌ره‌سه‌یه‌کی زمان، په‌یوه‌ندی به‌ ئامرازه‌وه‌ بێ‌ت، یا با‌ش‌تر ب‌لێ‌ین، سه‌ر به‌‌جۆ‌ره‌کانی ئامرازی‌ت، ئه‌رکی جیا‌واز، له‌ شو‌ینی جیا‌جیا‌دا ده‌بین، واته‌ وه‌کو تای‌به‌تیه‌ک باب‌ه‌تی ئامراز، فره‌ ئه‌رکه‌، چونکه‌ هه‌ر ئامرازی‌کی ب‌گ‌رێ‌ت چه‌ند ئه‌رکی‌ک ده‌بینێ‌ت (١). جی‌گای خۆ‌یه‌تی، ئه‌وه‌ش روون‌بکه‌ینه‌وه، که‌ره‌سه‌کانی زمان زۆ‌ربه‌یان، له‌ رسته‌‌سازیدا، دوو ئه‌رک ده‌بین، که‌ ئه‌مه‌ ئامرازی‌ش ده‌گ‌رێ‌ته‌وه‌.

- ١- ئه‌رکی به‌شه‌ بنجی‌کانی ناو رسته‌، له‌مه‌دا ئامراز له‌‌گه‌ڵ که‌ره‌سه‌کانی تر‌دا، ده‌توانی‌ت ئه‌م ده‌ورانه‌ ب‌بینی‌ت کاتی‌ک که‌ گرێ (Phrase) دروست ده‌که‌ن.
- ٢- ئه‌رکی واتای جیا‌جیا، له‌ رسته‌دا، به‌‌پێ‌ی‌ گو‌رانی شو‌نیان، ده‌بین که‌ ئه‌مه‌یان له‌ ئه‌رکی جو‌ری یه‌که‌م جیا‌وازه‌، چونکه‌ سه‌ر به‌‌ئاست و باب‌ه‌تی سی‌مانتیکی‌یه‌، (Semantic) چونکه‌ لایه‌ن و ئاستی رسته‌، په‌یوه‌ندی‌یه‌کی راسته‌‌وخۆ به‌‌واتا سازیه‌وه‌ هه‌یه‌، چونکه‌ واتا‌ سازی، به‌‌هو‌ی رسته‌ سازیه‌وه‌

روون ده‌کړتیه‌وه، بویه په‌یوه‌ندیسه‌کی به‌هیزو راسته‌وخو، له نیوان نه‌و دوو زانسته زمانه‌وانییه‌دا هه‌یه، واته واتاسازی و رسته‌سازی، نه‌مجا لیږه‌شدا، به‌پټی بۆچوون و ریزماني گوتیزانه‌وه (Transformationalrule) کاتیک که‌ره‌سه‌کانی رسته، به‌پټی یاسای دهرهاویشن (الحذف) و خسته‌سهر (الاضافه) و جیگورکی، (احریک عنصر مکان عنصر لغوی اخر) و گورین (۲)، ده‌توانی په‌یوه‌ندی بنج بکاته په‌یوه‌ندی سیما، رسته‌کان دوو روویان ده‌بی، واته هندیک رسته له‌رووی واتاو زیاتر له‌واتایه‌ک ده‌گه‌یه‌نیت، چونکه رسته له‌رووی واتاو دوو بنجی هه‌یه (۳)، نه‌م بنجانه‌ش (بناغه) هه‌ریه‌که‌یان سیمای (Surface Structure) خو‌ی هه‌یه، یا یه‌ک سیماو دوو بنجی هه‌یه، بویه رسته له‌دو رووه‌وه لټی ده‌کو‌لینه‌وه، له‌رووی بنج (Deep Structure) و سیماو (Surface Structure)، رسته هه‌یه، یه‌ک بنج دوو سیمای هه‌یه، یا هه‌یه یه‌ک سیماو دوو بنجی هه‌یه، نه‌مه نه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت (۴). نه‌مجا نه‌م لټ‌کو‌لینه‌وه‌یه‌ی نټمه، سه‌ریه واتاسازییه، له‌و شو‌تانه‌دا نه‌رکی نامرازی (بو)، به‌پټی شو‌تنی له‌ناو رسته‌کاندا، له‌رووی واتاکه‌یه‌وه ده‌خه‌ینه‌پروو، له‌کو‌تش بینیمان رسته‌کان، له‌رووی ریزماني گوتیزانه‌وه‌وه، زیاتر له‌واتایه‌ک ده‌به‌خشن، بنج و سیمایان ده‌خه‌ینه‌پروو.

وا له‌خواره‌وه، ده‌وری واتای نامرازی په‌یوه‌ندی (بو) ده‌خه‌ینه‌پروو، که په‌یوه‌ندی به‌نه‌رک و ده‌وری ناو رسته‌وه نییه.

دوا شت پټ‌یوسته نه‌وه‌ش بزاین که نامرازی (بو)، به‌پټ‌چه‌وانه‌وه‌ی دوو نامرازه‌که‌ی تره‌وه، وه‌ک (به، له) نییه، له‌رووی ده‌وریانه‌وه سه‌ر به‌ناستی رسته سازییه، چونکه زور به‌ده‌گمه‌ن رووده‌دات نه‌م نامرازه له‌پنکه‌اتی وشه‌ی دار‌تیزاوو لټ‌کدراو به‌شداری بکات، به‌لام هه‌رچی نامرازی (له، به) ن‌بیجگه له‌ده‌وری رسته‌سازییان، ده‌وری چالاکی وشه‌سازیش ده‌بین له‌دار‌یشن و

پیکهاتنی وشەدا، وەک:

بە: بەجەرگ، بەسۆز، قورپەسەر، نابەجی، سەرپەسەر.

لە: نالەبار، چنگ لەسەر شان، شەولەبان، سەرلەئێوارە، سەرلەبەر.

هەرچی (بۆ)یە، تەنھا گریڤ دروست دەکات، وەک: نان بۆ نانهوا، گوشت بۆ

قەساب، بۆ سەبی شەو، بۆ فەقیرو هەژار.

لەم لیکۆلێنەوێهەدا، هەولمانداو، لەرووی پراکتیکی بەکارهێنانەو، یاسای دەوری واتای ئامرازی پەیوەندی (بۆ)، لە رستەدا بدۆزینەو، ئەوەش پیشان بەدەین، کە ئەم ئامرازە، لەگەڵ چی کەرەسەیهکی زمانی کوردی، لەناو بەشەکانی ئاخاوتندا دیت، دەوری واتاکە ی روون دەکاتەو، ئەو فرمانە ی لەگەڵیدا، لە رستەکەدا دیت، چ جۆرە فرمانیکە لەرووی کات و جۆرەو؟ هەرەها ئەو گۆرانانە ی کە بەسەر ئەم ئامرازەدا هاتوو، رووغان کردۆتەو، چ جۆر گۆرانیکەو، سەر بەچ یاسایە ی زمانناسییە، بۆ نمونە وەک جیگۆرکی پێکردنی، لە شونیتیکی رستەو بۆ شونیتیکی تری رستە، ئایا لەو گۆران و جیگۆکییەدا چی روودەدات، وەک ئەو ی ئامرازەکە، وەک خۆی کە ئامرازی پەیوەندییە دەمیتێتەو، یا دەگۆرێت بەکەرەسەیهکی تری زمانەکە، یا لە گۆریندا، بە ئامرازی تری پەیوەندی لەناو هەمان رستەکە ی خۆیدا، لێرەدا مەبەستی رستەکە دەگۆرێت. وایە لە خوارەو، ئەم دەورانە ی ئامرازی (بۆ)یە نمونەو، رووندەکەینەو.

۱- دەوری ئامرازی پەیوەندی (بۆ) لە رستەدا ئەم دەورانە هەیە:

۱- بۆ بەرەو (ئاست - اتجاھ).

ئاب: (بۆ) + ئاوەلفرمان و ناوی شون و جیناوی پرسی شون + فرمانی

تێنەپەری گۆزانەو:

وەک: بۆ کەرکووک دەچم، بۆ سەرەو رویشتم، بۆ شار هات.

بۆ کوێ دەروات؟ بۆ کام لا بردی؟ بۆ (بۆتە جیناوی پرس).

۲- بۆ (لەپیناو - لاجل): بۆ + ناوی کەس (گشتی و تایبەتی)، راناو،
ئاوەلفرمانی

را دەو ریزی و بالا + فرمان، وەک:

بۆ خوا کردم، بۆ ئالا ھێنام، بۆ پیاوێکە بردم - بۆ خۆبەتی.

۱- بۆ + راناوی کەسی: بۆ ئێمە، بۆ ئەو رویشتم، بۆم کرد.

۲- بۆ + راناوی لکاو: بۆم هات، بۆی کرد، بۆم کړی.

۳- بۆ + راناوی خۆی: فرمانی تێپەر، بۆ خۆی بردی، بۆ خۆتان چوون.

۴- بۆ + راناوی نیشانە: بۆ ئەمە هات، بۆ ئەوانە ناردی، بۆ ئەم بوو، بۆ

ئەمانە دەبێ.

۵- بۆ + راناوی نادیار: بۆ فلان کردی، بۆ فیسارمە.

۶- بۆ + ئاوەلفرمانی را دە: بۆ ھێچ کەس نییە، بۆ تۆزێک بەراو ئێردی

جێھێشت.

۷- بۆ + ئاوەلفرمانی ریزی: خەلاتەکە بۆ یەكەمین کەسە.

۸- بۆ + ئاوەلناوی پلەي بالا: بۆ جوانترین کچ دانراوە.

۹- بۆ + راناوی پرسى کەس: بۆ کێ بوو؟، بۆ کام کەسە؟ بۆ کێ هات؟

۱۰- بۆ + فرمانی تێپەر: کتیبی بۆی کړی، بۆی برد، نانم بۆ کړی، پارەي

بۆ برد.

ئەگەر (بۆ) نموونەکانی یاسای دەیەم لەتەک فرمانەکەو، جێگۆرکیی بۆ
سەرەتاو پێشەوای بەرکارەکە بەپێی یاسای گۆزانەو (Transformation)
پێ کرا، لە ئامرازى پەيوەندییەو دەگۆرێت بۆ جێناوی پرس، بەم شێوەیە، ھۆی
ئەمە ئەوێ، شێوەیان یەکە، ئەگەر جێناو پرسەکەي (بۆ) بگەرێنێنەو
بەردەتەکەي کە (بۆچی) یە ئەم دیاردەي ھەلدەوێتەو.

نانم. بۆ کړی بۆ نانم کړی؟ بۆ کړی؟ (بەھۆی) (لێ)

دەركردنەوہ).

جارتىكى تر بوو پرسىيار. لە رستەكاندا شىۋەى (بۆ) يەكان يەكن، بەلام لە واتادا جياوازن:

نانت بۆ كړى..... بۆ نانت كړى؟.....

بۆچى نانت كړى (بەھۆى) زيادكردن و ھاويشتنە سەرى (اضافە).

۳- (بۆ) نيازو مەبەست ياسايەكەى:

ئاب (بۆ) + ناوى كردهو و چاوگ، ئيش و كار، ناوى بەرجەستە و واتايى..

- ئاپ (بۆ) + ناوى بەرجەستە و واتايى..

- ئاپ (بۆ) + ناوى كردهو: بۆ ئيش و كار روښتم، بۆ جووت دەچم.

- ئاپ (بۆ) + ناوى چاوگ: بۆ خەو دەچمەو، بۆ پۆشاك كړين رۆيى.

- ئاپ (بۆ) + ناوى چاوگ: زەردەشت بۆ خويندن دەروات.

- ئاپ (بۆ) + ناوى بەرجەستە: ئالا بۆ ئاو دەچيت، ئاقيستا بۆ دار دەچي.

- ئاپ (بۆ) + ناوى واتايى: وښەكەم بۆ جوانى كړى، بۆ خوشى ھاتوو.

ئەلتي بۆ فريشته ئەيكات.

۴- (بۆ) ديارى كردنى كات:

۱- لەگەل ناو و ئاوەلفرانی كات و جۆرەكانى فرمانا، كاتى روودانى فرمان

ديارى دەكات، نەك رووى دابى لە ماوہیەكى دوورا، ئەگەریش بگۆنچى بۆ

رابردو، ماوہى روودانەكەى يا نزىكە، يا پەيوەندى بە كاتى روودانىكى نزيك

ترەوہ ھەيە، وەك:

- لەگەل ئاوەلفرمانى كاتا: بۆ لەمەولا ديم بۆلاتان، بۆ ئيستا دەست

پتەدەكات.

- لەگەل ناوى كاتا: بۆ ئىوارە دەرۆم بۆ كەلى سمايل بەگى، بۆ سبەينى

ھات، بۆ ئىوارە دى.

۲- له گهل ناوو ئاوه لفرمانی کاتی رابردوودا، به کارناهیتریت و ناشی بلتین:
بۆ دوینی چووم، به لّام نه گهر فرمانه که ی رابردووه دووری به کاردههیتریت
وهک: خه لاته که بۆ سالی رابردوو بوو.

۳- له گهل جیناوی پرسى کاتا، که بۆ دیاربکردنی کاتی روودانی
فرمانه که یه و ده بیته جیناوی پرس و له ئامرازی ده که ویت: بۆ که ی هات؟ بۆ:
ناپ.

بۆ که ی دیت؟ ده بیته جیناوی پرس.

۵- (بۆ) هۆ: له گهل فرمانی تینه په پری گوتزانه وه و روودان (مطاوعه) و نه و
فرمانانه ی، که له دهنگه سروشتیه کان و، فرمانه به تیپه ر کراوه کانا، به هۆی
نیشانه ی (اند) وه، داده پترین، ههروه ها له گهل جیناوی پرسى هۆدا، به لّام له
ئامرازی په یوه ندیتی ده که ویت و، ده بیته جیناوی پرس، نمونه:

- (بۆ) له گهل فرمانی تینه په پری گوتزانه وه دا: نه و بۆ هات؟ بۆ که وتن؟
- (بۆ) له گهل فرمانی تینه په پری روودانا: بۆ سووتا؟ بۆ خنکا؟
- (بۆ) له گهل فرمانی دهنگه سروشتیه کانا: بۆ قیراندی؟ بۆ زیراندی؟
- (بۆ) له گهل فرمانه به تیپه ر کراوه کانا: بۆ سووتاندی؟ بۆ خنکاندی؟
- (بۆ) له گهل جیناوی پرسى (چی) دا، به لّام له ئامرازی په یوه ندیتی
ده که ویت وهک: بۆچی له کاروانی خه باتا دواکه وتی؟

ئه گهر ئامرازی په یوه ندی (بۆ)، که وته سه ره تای رسته ی فرمانی تیپه ره وه،
وهک له کۆتایی یاساکانی (بۆ) ئامرازی په یوه ندی (له پیناو) دا، خسته روو
رسته که که بۆ مه به ستی پرس ده گۆریت. که چی ئه م دیارده یه، به پیتی یاسای
جیگۆرکیتی ریبازی گوتزانه وه (۵)، له رسته ی فرمان تینه په را پیچه وانیه
یه کترین، وهک:

رسته ی فرمان تیپه ر: کتیبی بۆکری (له پیناو) بۆ کتیبی بۆ

(کړی؟) (بۆ ھۆ؟)

له رسته ی فرمانی تینه پەرا، ئەگەر ئامرازەکه، له سەرەتای رسته که وه هات، بهمه رجیک بهرکاری ناراسته وخۆی له گەلدا بیت، (له پیناو) دهگه یه نیت و، له م دۆخه یدا، به شه کانی رسته له (بکه ر، بهرکار، فرمان) له رسته دا دیارن، به لام ئەگەر بووه پرس ته نها بکه رو فرمان دیاره و پرس یار له بهرکار ده کړی وهک:

بۆ کۆرکه هات، بۆ کۆرکه هاتین (بۆ: ئاپ) له پیناو دهگه یه نیت، کۆرکه بۆ هات؟ (بۆ: جیناوی پرس ل ئاپ).

ئەگەر پیکه وه پشان بدرین، تهواو پیچه وانە ی یه کترین به م شپوه یه: رسته ی فرمانی تیپەر/ رسته ی فرمانی تینه پەر: بهمه رجیک جیناوی پرس ی (بۆ) له رسته که دا نه بیت وهک له رسته ی (بۆچی کتیبی بۆکړی؟)، پروانه نمونه ی ئەم دیارده یه:

کتیبی بۆ کړی؟ (بۆ - له پیناو) / کۆرکه بۆ هات؟ (بۆ - پرس ی ھۆ)
بۆ کتیبی کړی؟ (بۆ - پرس ی ھۆ) / بۆ کۆرکه هات. (بۆ - له پیناو)
دیارده یه کی تری رسته ی فرمانی تیپەر له چۆنیه تی به کاره یانی ئامرازی په یوه ندی (بۆ دا، ئەوه یه، ئەگەر به ھۆی ده رپینه وه ئاوازی (Intonation) رسته که، هیز خرایه سەر ئامرازی په یوه ندی (بۆ)، ئەوا رسته که، ده گۆریت بۆ پرس ی ھۆ، ئەگەریش ئاوازی رسته وهک یه ک ده رپرا، ئەوا (بۆ) وهک خۆی به ئامرازی په یوه ندی ده مینیت ته وهو (له پیناو) دهگه یه نیت، به پیتی یاسای به کاره یانی. وهک:

کتیبی بۆ کړی؟ (بۆ - پرس ی ھۆیه) - نیشانه ی به کاره یانی ستریس و ئاوازه.

کتیبی بۆ کړی. (بۆ - ئاپ - له پیناو).

۶- ئاپ (بۆ) گومان:

ئەگەر ئامرازی پەيۋەندى (بۆ)، بەپىي ياسايەك لەگەل فرمانى
(ئىلزامى) چاۋگى (بوون) و (ھەبوون)، بۆ كاتى رانە بردوو رابردوو، بەكارھات
(گومان) دەبەخشى.

وەك: بۆ+تەواۋكەرى ناراستەوخۆ + فرمانى چاۋگى (بوون، ھەبوون):
بۆ كۆرەكەى بىي بىي). بۆ كۆرەكەى ھەبى باشە، بۆ كۆرەكەى بوایە. بۆ
كۆرەكەى ھەبوایە باش بوو.

۷- ئاپ (بۆ) دوغاۋ نوزا دەگەيەنیت، وەك:

- بۆ خاترى خوا وازى لىي بەيتە.

- بۆ خاترى كاكە ھەمدى شىخ لىرە پرۆ.

۸- بۆ: بۆ (لەگەل بوون) - المصاحبه: ئاۋەلناۋ + ئاپ (بۆ) + ناۋ

وەك: بەھىلمە بۆ ئەدەب و زانست. خراپە بۆ كۆرەكەى.

۹- بۆ: بۆ ماۋەى (مىسافە) كات و شۆيىن: ناۋى كات + ئاپ + ناۋى كات.

ماۋەى كات: لە ئىتۋارەۋە بۆ بەيانی كاردەكەم.

ماۋەى شۆيىن + ئاپ + ناۋى شۆيىن: ماۋەى شۆيىن: لە ھەولپىرەۋە بۆ مەھاباد

چووم.

۱۰- بۆ: بۆ ھەيى (مىلك) (POSSESSIVE).

ئاپ (بۆ) + ناۋ، راناۋ (كەسى و خۆيى)

ئەمە بوۋىن، ئەۋەش بۆ ئاقىستا.

بۆ پىياۋى عاقل ئىشارەتتىك بەسە.

۱۱- بۆ: وەكو ئامرازی گەيەنەر (بۆ شۆيىن و بەرەۋ) لە شىۋەى گرىدا:

ئاپ (بۆ) + گرىي ئاۋەلفرمانى شۆيىن:

بۆ ھەر لايەك بېت ئەۋىش دەروات.

بۆ ھەر کوتیپەك پروات ریزی لیڧدەگرن.

۱۲- بۆ: وەكو نامرازی گەپەنەر بەشیوہی گری (بۆ ھەلبژاردن)

ئاپ (بۆ) + نامرازی گەپەنەر (ھەلبژاردن): بۆ ھەر کامیان بیت دەپخوازم.

۱۳- بۆ (بۆ دیاری کردنی شوینی روودان): ئاپ (بۆ) + ئاوەلفرمان + پاشکۆ ئاپ.

بۆ خوارەو، بۆ سەرەو، بۆ لاو.

گۆران و جیگۆرکی کردنی نامرازی پەپوہندی بۆ:

نامرازی پەپوہندی (بۆ) ئەگەر بکەویتە دواي فرمانی گۆزانەوہو، روالەتی دەگۆرێ و دەبیئتە نامرازی/ە/یا /تە/ و لەگەڵیدا جیگیر دەکری:

زەردەشت چوو بۆ بازار..... زەردەشت چووہ بازار.

بۆ (ئەمە جیگیری نامرازی پەپوہندی (بۆ)یە (۶)

ئاللا ھاتووہ بۆ ئیرە..... ئاللا ھاتۆتە ئیرە. بۆ — تە.

دیاردەپەکی تری بەکارھێنانی نامرازی پەپوہندی (بۆ)، لەگەڵ فرمانی تیپەرا ھەپە، ئەگەر بەرکارەکە لە رستەدا بەراناوی لکاو جیگیرکرا ئەوا (بۆ) دەکەویتە تەك فرمانەکەوہ، وەك: گۆلتان بۆ دەنیرم..... بۆتان دەنیرم.... بۆ دەنیرم.

کۆرەکەم بۆ ھینا..... بۆم ھینا..... بۆ ھینا.

بەلادانی بەرکارو جیگیرکردن بەراناوی لکاو پاشان لادانی (۷) جیگیرکەشی، کە راناوی لکاوہو، یەكسەر دەکەویتە تەك فرمانەوہ، ھەمان دیاردە سەرەوہ ئەگەر فرمانەکە ی تیپەپەپوہ - لەمە پێشەوہ، ئەمەمان بەشیوہپەکی تر خستۆتەروو - دەبیئتە رستە ی پرسیری، بەم جۆرە:

ئیمە بۆی بچین — بۆی بچین — بۆ بچین؟ ھەمان دیاردەپە لەگەڵ فرمانی تیپەری داخواییا (فرمان - امر) دەگەپەنی، وەك: بۆم ھینا — بۆ بەپیتە.

گۆرپینی ئامرازی پەيوەندى (بۆ) بە ئامرازی تر:

لە رستەدا دەتوانى، بە پىتى ياساى گۆرپىنى كەرەسەيەك، بەكەرەسەيەكى تر، كە بەشىكە لە سىستەمەكانى رىزمان (۸) دەتوانى ئامرازی (بۆ) پەيوەندى بگۆرپ بە ئامرازیكى تری پەيوەندى، كە تەنھا لەو گۆرپانەدا مەبەستى بەكارهێنانى ئامرازەكە، بى تىچوونى واتا گشتىيەكەى دەگۆرپ و دەورتيكى تری دەدات، وەك گۆرپىنى (بۆ - تا)، (بۆ - بە)، نمونە:

بۆ سەر لوتكەى خالخالان دەچم (بۆ - بەرەو) تا سەر لوتكەى خالخالان دەچم، (تا كۆتايى شوپىنى روودان) بەگۆرپىنى (بۆ) كە (ئاست - اتجاھ) دەگەيەننى بۆ ئامرازی (تا) كۆتايى شوپىنى روودان دەبەخشىت.

بەسەر لوتكەى خالخالان دەچم، گۆرپىنى (بۆ — بە) و راگەياندى سەرەتای روودان و وەرگرتنى پاشكۆى (۱) كورتكراوى (دا) نیشانەى ئاوەلفەرمانى شوپىنە. كەچى لەم گۆرپىنەدا لەگەڵ ئامرازی (لە) پەيوەندىدا ناگونجى و واتای رستەكە ناویزە دەرەچى و، بەرياساكەى چومسكى ناكەوى، كەچى (تا) شوپىنى (بۆ) لە نىوان دوو ناوى شوپىنا بەكار دەهێنرى وەك:

لەكەر كوكەو بە بەغدا چووم (بەرەو - اتجاھ) — لە كەكوكەو بە بەغدا چووم (بۆ كۆتايى شوپىن).

ئامرازی پەيوەندى (بۆ) و وەرگرتنى پاشكۆ

ئامرازی (بۆ) تەنھا لەگەڵ ئاوەلفەرمانى شوپىندا پاشكۆى (هە) وەر دەگرى و لەگەڵ بەشەكانى تری رستەدا لە ئاوەلفەرمانى كاتى و بەركار و تەواوكەرى ناپاستە و خۆدا نايەت (۹).

بۆ خوار (هە) دەرۆم. پاشكۆى (هە) وەر دەگرى چونكە ئاوەلفەرمانى

شوتىيە.

بۆ ئىتوارە دەردۆم. پاشكۆى نىيە چونكە ئاۋەلفرمانى كاتە.

بۆ ناروۋجە رۆيشت. پاشكۆى نىيە چونكە تەۋاككەرى ناراستە وخۆيە.

ئەم (بۆ) يەى سەرۋە كە لەگەل پاشكۆى (ۋە) دا بەركارھاتۋە. دەتوانرى چ
بى گۆرانى رستەكە - واتە بى دەستكارى كردنى - لەگەل (لە) ى نامرازى
پەيۋەندىدا دەۋرەكەى خۆى بگۆرپتەۋە بۆ مەبەستى (داخ خواردنەۋە): كەچى، لە
شۈينى ترا لەگەل (لە) دا بەكارنايەت ۋەك:

- بۆ كەركۈك رۆيشت. (بەرەۋ)

لەكەركۈك رۆيشت. (بۆ داخ خواردن) ۋەك بلتى: لە ئىمە چوو — لە
دەست ئىمە چوو.

+ بۆ سلىمانى چوو.

لە سلىمانى چوو. (واتە لە دەستى خەلكى سلىمانى چوو.

تايبەتتەكەنى نامرازى پەيۋەندى (بۆ): ئەمانەن

۱- بە مەبەستى جۆر بەجۆر لە رستەدا ۋە بەپىتى شۈينەكەى بەكاردىت، بۆ
كات ۋ ئاست (بەرەۋ ۋ ھۆۋ نىيازۋ ماۋەۋ لە پىتناۋۋ لەگەل بوون ۋ گومان...
بەكاردەھىترىت.

۲- تەنھا لەگەل ئاۋەلفرمانى شۈينى يا پاشكۆى (ۋە) ۋەردەگرىت.

۳- دەبىتتە جىناۋى پرسى ھۆ، لە دوو دۆخ ۋ شۈيندا، ئەگەر بىكەۋىتە نىوان
بىكەرو فرمانى تىنەپەرەۋە، لە نامرازى پەيۋەندى دەكەۋىت، ۋەك (كۆرەكە بۆ
ھات؟) بەپىتچەۋانەشەۋە ئەگەر كەۋتە سەرەتاۋ پىتشى بەركارى ھەمان جۆرى
فرمانەۋە، دەبىتتە نامرازى پەيۋەندى ۋ (لە پىناۋ) ۋەك: (بۆ كۆرەكە ھات).

دەگەيەنىت، ھەرۋەھا ئەگەرىش فرمانى رستەكە تىپەر بىت، لە سەرەتاي
رستەۋە نامرازى (بۆ) دەبىتتە جىناۋى پرس، لەروالەت ۋ واتاداۋ ئەگەر لەنىوان
بەركارى راستەۋخۆۋ فرمانەكەۋە بىت، دەبىتتەۋە نامرازى پەيۋەندى ۋ لەجىناۋى

پرس ده‌که‌وێت و له (پێناو) ده‌گه‌یه‌نێ.

٤- ئه‌گه‌ر به‌رسته‌ی فرمانی تێپه‌را، له‌رووی ده‌رپرینی ئاوازی رسته‌که‌وه، هه‌یز خنرایه‌ سه‌ر ئامرازی په‌یوه‌ندی (بۆ)، رسته‌که‌ ده‌بێته‌ پرس و، له‌بۆونه ئامرازی په‌یوه‌ندی ده‌که‌وێت، ئه‌گه‌ریش ئاوازی ده‌رپرینی رسته‌که‌ یه‌کسان بوو وه‌ک خۆی (بۆ) به‌ ئامرازی په‌یوه‌ندی ده‌مییته‌وه.

٥- (بۆ) به‌پێی رێباز و رێزمانی گوێزانه‌وه (Transformation) به‌تایبه‌تی یاسای جیگۆرکی کردنی له‌گه‌ڵ ئامرازی تری په‌یوه‌ندییابو به‌پێی په‌یوه‌ندی ستوونی (Pragmaticrelation) ده‌توانی به‌که‌ره‌سه‌یه‌کی تری سه‌ر به‌هه‌مان ره‌گه‌ز (١٠)، که‌ ئامرازی په‌یوه‌ندی (به، تا)یه‌و، بێ ئه‌وه‌ی کار له‌ تیکچوونی شیرازه‌ی پیکهاتن و واتاکه‌ی بکات و ته‌نها مه‌به‌ست ده‌گۆرێت، که‌له‌مه‌و پێشه‌وه‌ به‌غۆونه‌وه‌ خستمانه‌پروو.

په‌راویز:

١- رفیق محمد محیدین، ئامرازی به‌ستنه‌وه‌ له‌ زمانی کوردیدا، نامه‌ی دوکتۆرا زانکۆی به‌غدا ١٩٩٧، ل ٥٣.

٢- نوم چۆمسکی، البنی النحویه، ت: یوئیل یوسف عزیز، بغداد، ١٩٨٧، ص ١٥٤.

٣- محمد ره‌زای باتینی ئاوێکی تازه‌ بۆ سه‌ر رێزمان، وه‌رگێترانی هه‌سه‌نی قازی، سوید، بنکه‌ی ئازاد، ١٩٩٣، ل ١١٤.

٤- د. وریا عومه‌ر ئەمین، بنج و سیمای یاساکانی گوێزانه‌وه، گوڤاری رو‌شنییری نوێ، ژماره‌ (١٢١)، به‌غدا ١٩٨٩، ل ٧٢-٧٥.

٥- نوم چۆمسکی، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ١٥.

٦- هه‌مان سه‌رچاوه‌ و هه‌مان لاپه‌ره، هه‌روه‌ها نوری عه‌لی رێزمانی کوردی، سلێمانی ١٩٦٠، ل ٢٠٣.

- ۷- محمد رهزای باتینی، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۱۴.
- ۸- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۷۳.
- ۹- ئاوه‌ئفرمان پاشکۆ وه‌رده‌گری، به‌لام به‌رکارو ته‌واوکه‌ری ناراسته‌وخۆ وه‌ری ناگریت، پروانه: محمود فتح‌الله، کار ته‌واوکردن له‌ کوردیدا، ۱۹۸۸، ل ۱۲۲.
- ۱۰- سه‌رچاوه‌ی ژماره (۳)، ل ۷۹-۸۰.

سەرچاوه:

- ۱- ریزمانی ئاهاوتنی کوردی، بهغدا، ۱۹۷۶ .
- ۲- رفیق محمد محیدین، ئامرازی بهستنهوه له زمانی کوردیدا، نامه‌ی دوکتورا زانکۆی بهغدا، ۱۹۹۷ .
- ۳- سالح حوسین پشده‌ری، کورتیه‌ک له ریزمانی کوردی، بهغدا ۱۹۸۵ .
- ۴- محمد ره‌زای باتینی، ئاوێتیکی تازه بۆ سه‌ر ریزمان، سوێد، ۱۹۹۳ .
- ۵- محمود فتح الله، کار ته‌واوکردن له کوردیدا، نامه‌ی ماسته‌ر، زانکۆی سه‌لاحه‌دین، ۱۹۸۸ .
- ۶- نوری عه‌لی ئەمین، ریزمانی کوردی، سلێمانی، ۱۹۶۰ .
- ۷- نوم چۆمسکی، البنی النحویه، ت: یوئیل یوسف عزیز، بغداد ۱۹۸۷ .
- ۸- وریا عومه‌ر ئەمین، بنج و سیمای یاساکانی گوێزانه‌وه، رۆشنییری نوێ، ژ (۱۲۱)، ۷۲ل-۷۵ .

جیاگردنه‌وه‌ی هه‌ندیک که‌ره‌سه‌ی ریزمانی له‌یه‌کتر

ریزمان بریتیه له دیاریکردنی یاساو ده‌ستووری به‌کاره‌یتانی که‌ره‌سه‌ی زمان، که به هۆیانوه به‌پیتی سیسته‌میکی ریکویتیکی ئاخوتن دیتته نه‌نجام، نه‌مجا دیاریکردنی ئه‌و که‌ره‌سانه‌ی زمان هه‌ولتیکی گرنگی ریزمانه، چونکه ئه‌و که‌ره‌سانه له پیشدا پتویسته، له‌یه‌کتر جیا‌بکرتنه‌وه، نه‌گه‌ر جیا‌نه‌کرتنه‌وه، نه‌وا له لیک‌کۆلینه‌وه‌ی ئاسته‌کانی زماندا به‌پیتی کارکردنی زمانه‌که، تووشی هه‌له‌ ده‌بین، لیره‌دا جیگای ئه‌وه‌یه زمان له رووی بنیاد‌گه‌رییه‌وه - Structure - به خانوویه‌ک دابنیت، پیش ئه‌وه‌ی خانووه‌که بکرتت، ده‌بیت هه‌موو که‌ره‌سه‌ خواه‌کانی له بچوو‌کترینه‌وه تا گه‌وره‌ترین دیاری بکرتن، نه‌مجا له قوناغی دووه‌مدا له‌یه‌ک ده‌درین و هۆی لیک‌دانیشیان له هه‌ندیک شویتدا پتویسته وه‌ک له دیوار‌کردندا ناتوانریت به‌بی قورو چیمه‌نتۆ ئه‌و که‌ره‌سه‌و خشت و بلۆک و به‌رده‌کانی لیک‌ددرین، هه‌ندیک‌یانیش به‌بی هۆی راسته‌وخۆ لیک‌ده‌درین، به‌لام ده‌بیت هه‌ر که‌ره‌سه‌یه‌کی له شوینی خۆیدا دابنریت، تا خانووه‌که ته‌واو ده‌بیت، زمانیش به‌وجۆزه به‌پیتی پتکه‌اتنیتیکی بنیاد‌گه‌رییه‌وه - Structure - له که‌ره‌سه‌ی بچوو‌ک تا گه‌وره‌و گه‌وره‌تر وه‌ک (ده‌نگ، فۆنیم - Phonem، مۆرفیم - Morphem، وشه، گرتی - Phrase، رسته) پتکدیت ئه‌م دانانه،

هه‌ریه‌که‌یان ده‌خ‌رتنه سه‌ر به‌کترو که‌ره‌سه‌ی له‌ خو‌یان گه‌وره‌تر، پ‌یک‌ده‌ه‌یتن، وه‌ک ده‌نگه‌ خوا‌وه‌کان ده‌بنه‌ فۆن‌یم و له‌ شو‌ین‌ی ج‌یا‌وا‌زدا وات‌ای وشه‌ ده‌گو‌رن، چه‌ند مۆ‌رف‌یم‌یک وشه‌ پ‌یک‌ده‌ه‌یت‌یت و پا‌شان له‌ وشه‌وه‌ رسته‌و رسته‌ش گه‌وره‌ترین دان‌ه‌ی زما‌نه‌، که‌ به‌ هو‌یه‌وه‌ کرده‌ی ئاخ‌افتن ئه‌نجام ده‌در‌یت.

جا ئه‌م که‌ره‌سانه‌ له‌ ر‌یزمان‌دا وه‌ک دان‌ه‌ی کرد‌اره‌کی (عم‌لی) له‌ناو به‌شه‌کان‌ی ئاخ‌واتن سه‌ر به‌و به‌شانه‌ن، پ‌رۆسه‌ی قسه‌کردن ئه‌نجام ده‌ده‌ن.

بو‌یه‌ ئه‌و که‌ره‌سانه‌ له‌ رووی دی‌اری‌کرد‌نی ده‌وریانه‌وه‌ له‌ ر‌یزمان‌دا یا بوونیان له‌ ناو خان‌ه‌ی زما‌ندا، واته‌ له‌ناو ئاسته‌کان‌یدا Level- دوو جو‌رن:

۱- **که‌ره‌سه‌ی وشه‌سازی:** بر‌یت‌یه‌ له‌ وشه‌و مۆ‌رف‌یم که‌ له‌ رووی هه‌بوونیانه‌وه‌ له‌ زما‌نه‌که‌دا سه‌ریه‌خۆو ناسه‌ریه‌خۆن.

۲- **که‌ره‌سه‌ی رسته‌سازی:** له‌ گر‌ی و رسته‌ پ‌یک‌د‌یتن، له‌ناو‌یا‌ندا که‌ره‌سه‌ی وا هه‌یه‌، وات‌ای نی‌یه‌، به‌ل‌کو له‌ بواری رسته‌دا ئه‌ر‌کی خو‌ی ده‌بن‌یت و به‌ که‌ره‌سته‌ی ر‌یزمان‌ی ناو ده‌بر‌ین.

ئه‌م‌جا ئه‌م ل‌یکۆل‌ینه‌وه‌یه‌ بر‌یت‌یه‌، له‌ دی‌اری‌کرد‌ن و ج‌یا‌کرد‌نه‌وه‌ی هه‌ند‌یک له‌و که‌ره‌سانه‌، که‌ تا ئ‌یستا به‌ چه‌ند شی‌وه‌یه‌ک یا وه‌ک چه‌ند باب‌ه‌ت‌یک ناویان ل‌ین‌راوه‌، یا باس‌کراون، ل‌یره‌دا ئ‌یمه‌ هه‌ول‌ده‌ده‌ین سنو‌ور‌یک له‌ ن‌یوان‌یا‌ندا دا‌بن‌یتن، چون‌که‌ ر‌یزمان‌ی زما‌ن ئه‌گه‌ر به‌ ته‌واوی دی‌اری نه‌کر‌یت ئه‌وا ل‌یکۆل‌ینه‌وه‌کان‌ی نات‌ه‌واو ده‌رده‌چن.

له‌ ر‌یزمان‌ی زما‌نی کورد‌یدا، هه‌ند‌یک که‌ره‌سه‌ی وه‌ک (زیاده‌ی وشه‌ دا‌ر‌یژ affix مه‌به‌ست له‌ پ‌یش‌گرو پا‌ش‌گر، ن‌ی‌شانه‌، ج‌یناو- به‌تای‌به‌تی هی پرس، باب‌ه‌تی ئامراز) به‌ناوی باب‌ه‌تی ئامراز دا‌نراون، راست‌یی‌ه‌که‌ی ئه‌مانه‌ باب‌ه‌تی له‌ به‌ک‌تر ج‌یا‌وازن و، به‌هه‌له‌ وه‌ک باب‌ه‌تی ئامراز، له‌ ر‌یزمان‌دا ج‌ی‌گایان ده‌ست ن‌ی‌شان کراوه‌، یا با‌ش‌تر بل‌یین، ناتوان‌ر‌یت ئه‌م باب‌ه‌ته‌ ج‌یا‌وا‌زانه‌، وه‌ک ئامراز له‌

لیکۆلینهوهی زماندا، رهفتاریان له گهڵدا بکهین، چونکه ههریه کهیان بابەتییکی جیاوازن و به تهنیا تایبه تییه تی خۆیان هه، بۆیه پتویسته لهیه کتر جیا بکریتهوه، له زمانه که دا سنووریک بۆ جیا کردنهوهیان به پیتی ئهرکه کانیان، دیارو دهست نیشان بکریت، چونکه بابەتی تیکه ل کراو، سهر له شیکردنهوهی که رهسه کانی ناو رسته سازی دهشیوینیت، ئهم تیکه ل کردنهش، له ناو زمانه وانانی کوردو ناکوردا کراوه، بۆیه ئهم بابەتانهی سهرهوه ناکرێ و ناشیت بینه ئامراز، له بهر ئهوهی ئامراز بابەتییکی فره ئهرکه، به پیتی گۆرانی شوینی ناو رستهیان، که ئهم گۆرانی شوینه، وهک به شیکری ریزمانی گۆزانهوه (Trans Formation) ئهوه دهوره جیاوازانیهی که رهسه کانی ئامراز روونده کاتهوه. ئامراز بابەتییکی چالاکی زمانه، رهوتی رسته بۆ لای خۆیان راده کیشن، ئامرازیش به ههر دوو جۆره که یهوه وهک:

۱- ئامرازی به ستنهوه و جۆره کانی (۱)

۲- ئامرازی نیاز و مه به ست (۲)

ده بینه هۆی ریکخستنی سیسته می رسته و، ههر جۆریکی ئهوه دوو جۆرانهی سهرهوه له چهند جۆره بابەتییکی ئامراز پیکهاتوون و ههر یه کهیان له چهند که رهسه یه کی ئهوه جۆرانه پیکهاتوون، به پیتی شوین ئهرکیان دیاری ده کریت. ئهم ئامرازانه وهک که رهسه یه کی زمان، ئاخاوتنیان پی ئاسان ده کریت و چۆنیه تی سیسته می پتوهندی ناو به شه بنجیکانی رسته، له رووی ریکخستنی پتوهندی نیوانیان و ده رخستنی مه به ستی ئهوه به کارهینانه جیا جیا یانه روونده که نهوه، ئهم دوو جۆره ئامرازانیهی سهرهوه، ههر دووکیان فره ئهرکن، ئه گهرچی جۆری دووه میان رادهی فره ئهرکیان له جۆری یه که میان که ئامرازی به ستنهوه یه که متره. له گه ل ئه وه شدا زیاتر له دهو ریک و ئهرکیان هه یه (۳).

بۆیه ده کریت، ئهم که رهسه ی ئامرازه، له رووی ئهرکه وه، له زماندا دهو ریان له

هه‌ندیک ئامیرو ئامرازی ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی مرۆف ده‌چیت، که مرۆف بو‌ئاسان کردنی ئیش و کارو راپه‌راندنی به‌کاریان ده‌هین و له زه‌حمه‌تی مرۆف که‌م ده‌که‌نه‌وه، بو‌نمونه وه‌ک ئامیرو ئامرازی چه‌کوش و پ‌لایس و ده‌ر‌نافیز و گاز.... تاد وان.

هه‌رچی ئامرازی زمانیشه، کرده‌ی ئاخوتن ئاسان ده‌که‌ن و، ده‌بنه‌ هۆی دروست به‌وونی پ‌توه‌ندی و ئه‌رکی جو‌ر به‌جو‌ری ناو ئاخوتن ده‌بین، بو‌نمونه ئه‌گه‌ر کوردی نه‌زانیک تازه‌ زمانی کوردی ف‌یر به‌و‌یت، نازانیت ئه‌م ئامرازانه به‌باشی و یان له کو‌تدا به‌راستی به‌کاریان به‌یتیت، بو‌یه ناپ‌یکی به ئاخوتنه‌که‌یه‌وه دیاره.

نمونه ئه‌رکی ئامیره‌کان:

چاکوچ: — ب‌زار داده‌کو‌تیت، ب‌زار هه‌لده‌که‌نیت، هه‌رشتی به‌ه‌ویت پ‌تی ده‌شک‌یتیت.

پ‌لایس: — ب‌زار هه‌لده‌که‌نیت، شتی پ‌تده‌گریت، وایه‌ری پ‌ی که‌رت ده‌که‌یت وایه‌ری کاره‌بای پ‌ی ده‌گریت، وایه‌ر ده‌قرت‌یت.

ده‌ر‌نافیزو گاز: هه‌مان ئه‌رکی جیا‌واز ده‌بین، بو‌رگی ده‌به‌ستیت، بو‌رگی ده‌کاته‌وه. گاز ب‌زار هه‌لده‌که‌نیت.

هه‌ر له‌به‌ر ئه‌مه‌شه‌ زمانه‌وانان ناویان ناوه‌ ئامراز. نمونه‌ی ئه‌رکی چه‌ند ئامرازیک له ئه‌رک و شو‌ینی جیا‌وا‌زا:

— بو‌سه‌روه ده‌چم. ئاوه‌لف‌رمانی شو‌ینی پ‌تکه‌پ‌ت‌ناوه — ته‌واو‌که‌ره

— بو‌نا‌زاد ه‌ینام. به‌رکاری نا‌راسته‌وخۆی دروست کردووه.

— گو‌له‌که‌ بو‌تویه. ته‌واو‌که‌ری نا‌راسته‌وخۆی دروست کردووه.

— بو‌ئ‌سواره هاتمه‌وه. ئاوه‌لف‌رمانی کاتی دروست کردووه، ته‌واو‌که‌ری

نا‌راسته‌وخۆی فرمانه، له رووی واتاوه ئامراز دیسان واتای به‌پ‌تی شو‌ین

دهگۆرپیت وهك:

- بۆ تۆم هیتنا. (له پیتناو دهگهیه نیت - واته لاجل)
 - بۆ خاتری خوا. (بۆ دوغاو نوزاو پارانهوه)
 - بۆ کهرکووک چوو. (به رهو - اتجاء تهواوکهری ناراسته وخۆ)
 - به: - من به تۆم وت. (بهرکاری ناراسته وخۆی دروست کردووه)
 - دهیم به گۆل. (تهواوکهری ناراسته وخۆی فرمانی بیهیزه)
 - به چهکوش شکاندم (به: واسیته و هۆیه)
 - وهك: - مامۆستا وهك باوکه (وهك: نامرازی لیکچوونه)
 - وهك تۆ هاتیت من نووستبووم. (کات- نامرازی گهیه نه ره) رستهی
- نالۆزی پیکهیتناوه.

- خۆزگه دههاتم له گهلتانا. (نامرازی خۆزگهیه)
 - به خۆزگه نابیت. (ناوه: تهواوکهری ناراسته وخۆیه)
 - دیوانی خۆزگهم خۆیندهوه. (گریی ناوی پیکهیتناوه - ئهرکی بهرکاری
- راسته وخۆیه).

تاییه تییه کی تری ئامراز له وه دایه، که بێجگه له ئاستی رسته سازی، ئهرکی ئاستی وشه سازیش ده بینیت و به شداری داریشتن و پیکهاتنی وشه و مۆرفیمی دی دهکات، وهك ئامرازی پیتوهندی:

- به ریز، به جهرگ، به سۆز، قوریه سههر، دهست به دهست، میهرگه سوور.
- ههر کهس، ههردهم، هیچ کهس، ناله بار، سهرویهر، گهرمه سیتر، کانه بهرد.
- ئهم نمونانهی سهروهه جیاوازی نیوان ئامرازو بابه تهکانی تری وهك (زیادهی وشه داریتر، نیشانه، جیتناو) روون دهکهنه وهو له خواره وهدا ئهم بابه تانهی سهروهه وهك بابه تی جیاواز جیاواز له ئامراز دهست نیشان دهکهن:

زیاده‌ی وشه‌دارنژ affix

ئەم بابەتە پیشگرو ناوگرو پاشگر دەگرێتەو، سەر بە ئاستی وشە سازین و لە دارێشتن و پیکهاتنی وشە‌ی دارێژراو و لیکدراو بەشداری دەکەن و، دەبنە بەشیک لە وشە پیکهاتوو و گۆران بەسەر رهگی وشە دههین و واتاکە‌ی بۆ ده‌گه‌پێننه‌وه، یا وشە‌ی نوێ و تازە‌ی لێ‌وه پیکه‌دههین وەک ناو، ئاو‌ه‌لناو، ئاو‌ه‌لفرمان: نووسەر، نووسراو، بنووس، نام‌ه‌نووس، به‌هێز، بێ‌هێز، به‌جهرگ، راگرتن، هه‌ل‌کردن، جوانی، جوانوو، سهر‌بن، سه‌وزه، سه‌وزه‌وات، پیا‌وه‌تی، ک‌ریار، کۆکه، پرسه، که‌وتوو، خه‌وتوو، زانا، دانەر.... تاد.

ئەم پیشگرو پاشگرانه، ناو و ئاو‌ه‌لناوی جوړ به‌جوړیان دروست کردوو و، چوونه‌ته ناو قالبی وشه‌کانه‌وه‌و، واتاو رواله‌تی تازه‌یان پێداون.

لێ‌ره‌دا ئە‌وه‌ی جی‌گای سه‌رنجه، ئامرازی پێ‌وه‌ندیش له ئاستی وشه‌سازی به‌شداری پیکهاتن و دارێشتنی وشە وەک پیشگر و پاشگر ده‌کات و، ده‌وری ئە‌و دوو که‌ره‌سه‌یه وهرده‌گرن و، له‌ناو وشه‌که‌دا وه‌کو ئە‌وانیان لێ دیت نمونه:

وه‌ک پیشگر: به‌هێز، به‌جهرگ، له‌بار، له‌سه‌ر (واته‌ تووره‌ وه‌له‌شه)،....

وه‌ک ناوگر: له‌ نه‌جه‌ولار، سه‌روبه‌ر، قوربه‌سه‌ر، ناله‌بار، گوته‌گه‌نم.

ئامرازه پێ‌وه‌ندیه‌کانی سه‌ره‌وه، بوونه‌ته به‌شیک له‌و وشانه، جیا‌وازیان له‌گه‌ل ئامراز ئە‌وه‌یه، ئامراز ده‌ورو واتای جوړ به‌جوړو به‌پیتی شوێن ده‌گۆڕین، به‌لام زیاده و وشه‌دارێ‌ه‌کانی (پیشگر و پاشگر) سه‌ره‌وه، ته‌نانه‌ت ئامرازی پێ‌وه‌ندیش، که ئە‌و ده‌وره ده‌بینن، یه‌ک واتاو ده‌وریان هه‌یه. واته هه‌ر پاشگرو پیشگری‌ک ده‌بینیت یه‌ک واتای هه‌یه، وه‌ک (هه‌ل) واتای بۆ سه‌ره‌وه ده‌بینیت وه‌کو هه‌ل‌گرتن، یا داگرتن، (دا) یه‌ک واتای بۆ خواره‌وه هه‌یه، به‌لام ئامرازه پێ‌وه‌ندیه‌کان، له ئاستی رسته‌سازیدا، نه‌رک و واتای جوړ به‌جوړیان هه‌یه‌و، به‌پیتی شوێنی ناو رسته‌کان، به‌پیتی یاسا جیا جیاکانی رێ‌زمانی، شیکردنه‌وه‌ی

گۆنزانهوه (Trans Formation) له جیگۆرکی پیکردن و گۆرانیان به
کههسه و ئامرازی تر (٤) ئهوه دهووانه دهبین.

نمونه: - بۆ کهرکووک دهچم. به پیتی یاسای گۆران (شوین)

- تا کهرکووک دهچم. کوتایی شوین

- به کهرکووکدا دهچم. ناو شوین روودان- تێپه پین

- چووم بۆ کهرکووک — چوومه کهرکووک. جیگیرا به پاناو

- بۆ ئێواره دیمهوه (کاته: گرتی ئاوه لفرمانی کاته)

- بۆ من هات. (له پیناو - لاجل)

ئامرازی ناو رستهکانی سه رهوه، دهووری تهواو کهری ناراسته و خۆیان داوه ته
گریکه یان، هه ندیک جار بۆ شوین و بۆ کات دیاریکردن، یا بۆ مه بهست و دهووری
تر، پاشکۆیان به دوا دا دیت و پیکه وه دهووری گری دروستکراوه که یان دیارو
دهست نیشان ده کهن، وهک:

بۆ شوین - کوتایی له دلوه مامۆستای خوشده ویت. (له - وه)

له که لیبون - به مامۆستا وه رن بۆ لام. (به - وه)

شوین - بۆ لاهه ئاو پری دایه وه (بۆ - وه)

به م جو ره ده بینین ئامراز ره وتی رسته ده گۆریت.

ئامرازیش له رووی جو ری به کارهێنان و نیازو مه بهسته وه دوو جو رن، وهک:

١- ئامرازی به ستنه وهو جو رهکانی له (ئامرازی پێوهندی، ئامرازی لیکدهری
رستهی لیکدراو، ئامرازی گه یه نه ری رستهی ئالۆز) (٥).

٢- ئامرازی نیازو مه بهست و جو رهکانی، ئه م جو ره ئه گه رچی، هه ر
جو ریکیان بۆ مه بهستیکن، بۆ نمونه ئامرازی لیکچوون، یا بانگ کردن و وه لام
و خۆزگه بۆ لیکچوون و بانگ کردن و وه لام و خۆزگه ن ... تاد
به لام دهووری تریش ده بینن بۆ نمونه ئامرازی لیکچوون:

وهك: - مامۆستا وهك باوكه (بۆ لۆكچوونى دووناوه)

- وهك تۆ هاتيت من دانىشتىبوم (ئامرازى گهيه نهره)

- خۆزگه دههات له گه لىمدا. (بۆ خۆزگه يه دهورى ئامرازه)

- به خۆزگه ناييت. (بۆته ناو)

- ئه گهر هاتيت پيت ده لىتم. (بۆته گومان - ئامرازى گومانه)

- كاكه وهره بۆ لام (ه: بۆ بانگ كردنى نيره)

- پورئ وهره لام (ئ: بۆ بانگ كردنى ميه)

كهواته دهورى جۆر به جۆر، يا بۆ مه بهستى جۆراو جۆرن. كه ئه مه تايه تايه تى
فره ئهركى ئامراز پيشان دهدهن، به پيچه وانى زيادهى وشه دارپژو جيناو
ئاوه لفرمانه وه، جياوازيه كى ترى ئامرازو جۆره كانى، ههر جۆريكيان له وانى
سه ره وه، واته جۆره كانى (۱-۲) به شه ئاخاوتنى سه ره به خۆ پيكد هين، به لام
پيشگرو پاشگر وانيه وه، له ناو به شه ئاخاوتنى تر دان و، ئاوه لفرمان و
جيناو يش به هه موو جۆره كانيانه وه، ههر يه كه يان به شى ئاخاوتن پيكد هين،
واته هه موو جۆره كانى ئاوه لفرمان، يهك به شى ئاخاوتن و جيناو يش ههر هه موو
به شيكى ئاخاوتن، به لام ئامراز چوار باب ته جياوازي به شه ئاخاوتن
پيكد هين، وهك (ئامرازى پيوه ندى، ئامرازى ليكد ه، ئامرازى گه يه نهر،
ئامرازى نيازو مه به ست).

باب ته تى (نیشانه) ش، پيويسته له گه ل ئامرازدا تي كه ل نه كريت، چونكه
نیشانه ههر يه كه ي واته جۆريكى بۆ يهك مه به ست به كاردین و، ده ست نیشانی
مه به ستیكى ریزمانی پيده كريت وهك: نیشانه ی كۆ (ادات الجمع) كه (ان، ات،
گه ل، ها) بۆ كۆ كرده وى ناوى تاك بۆ كۆن واته تاك دهكهن به كۆ:

- مامۆستايان، پياوان، كچان (ناوى + نیشانه ی كۆ = ناوى كۆ)

- مه ده ها، ساله ها، رۆژه ها، (ناوى كات + نیشانه ی كۆ = ناوى كۆ)

- سه‌وزهوات، باخات، دپهات، مالات (ناو + ات / = ناوی کۆ)

- سه‌گهل، میگهل، کورگهل (ناو + نیشانه‌کۆ = ناوی کۆ)

هه‌روه‌ها (ه‌که) ناسراوی وه‌ک: مامۆستا + ه‌که = مامۆستاکه، (یه‌ک /
تیک) ی ناسراوی وه‌ک: مامۆستایه‌ک، کورپیک.

ناوی گشتییان کرد به ناوی ناسراو و نه‌ناسراو.

نیشانه‌ی (ده) ی به‌رده‌وامی، کاتی فرمانی رابردویی به‌رده‌وام و رانه‌بردوو
دروست ده‌کات وه‌ک: نیشانه‌ی کات + قه‌د + راناو = رابردویی به‌رده‌وام

- ده + هات — ده‌هات، ده‌پۆشت، ده‌خست،

- نیشانه‌ی به‌رده‌وامی + ره‌گ + راناو = فرمانی رانه‌بردوو

- ده + چ + م — ده‌چم، ده‌که‌م، ده‌نوسم.

(ب) ی (٦) نیشانه‌ی داخوازی ره‌گی فرمان له‌گه‌ل راناوی لکاودا ده‌کات، به
فرمانی داخوازی: ب + ره‌گ + راناو — بنووسه / بنووسن.

(وه) ی نیشانه‌ی کاتی ته‌واو، رابردویی نزیک ده‌کات به‌رابردویی

ته‌واو: قه‌دی چاوگ (Steem) + راناو = هاتووه، خواردووه سوتاوه.
کریوه.

نیشانه‌ی (/) ی نادپاری که فرمانی بکه‌ر دیار (Passive) ده‌کات به
فرمانی بکه‌ر نادپار بۆ رابردوو له‌گه‌ل نیشانه‌ی (١).

(ئ) وه‌ک: کوشتن: ره‌گ + نیشانه‌ی نادپاری + نیشانه‌ی کات

کوژ + ر + = کوژرا (بۆ رابردوو)

ده + کوژ + ر + ئ = ده‌کوژری (بۆ رانه‌بردوو)

هه‌روه‌ها (ن) نیشانه‌ی چاوگه وه‌ک: نووسین، چوون، مردن، کردن، فرین،
کوشتن، که‌وتن، کیتلان، یا نیشانه‌ی (تر) و (ترین) ئاو‌ه‌لناوی پله‌ی چه‌سپیو
ده‌که‌ن به ئاو‌ه‌لناوی پله‌ی به‌راورد، وه‌ک:

جوان + تر ——— جوانتر، بۆ پله‌ی بالا: جوان + ترين ——— جوانترین.

(اندن) نیشانه‌ی کردنه فرمانی تینه‌په‌ره، له دهنگه سرووشتییه‌کانه‌وه.

وهک: ناو + نیشانه کردنه فرمان = فرمانی تینه‌په‌ر

قیپه + اندن ——— قیراندن

له تینه‌په‌ریشه‌وه، تیه‌په‌ر دروست دهکات؛ وهک: سووتا + اندن ——— به نه‌مانی (۱) بزوتیتیکیان ده‌بیته: سووتاندن.

ئیسٚتا ده‌رکه‌وت ئه‌م که‌ره‌سه ریزمانیانه‌ی سه‌ره‌وه، نابیت به ئامراز دا‌هنریت، چونکه هه‌ر باب‌ه‌تیک‌ی، بۆ یه‌ک مه‌به‌ست ده‌ست نیشان کراوه، واته نیشانه‌ی باب‌ه‌تیک‌ن و هه‌ر نیشانه‌یه‌کیان باب‌ه‌ته‌که‌ی پێ ده‌ناسرینه‌وه.

دواشت پیوسته ئامراز له جیناو جودا بکه‌ینه‌وه.

جیاوازی ئامراز له‌گه‌ڵ جیناودا

جیناو ئامراز نییه، چونکه باب‌ه‌تیک‌ی سه‌ربه‌خۆی سه‌ر به‌و وشانه‌ن، که ناو واته له به‌کاره‌یتاندا جی‌گای ناو ده‌گره‌وه و له جیاتی ناو به‌کار‌دێن و ئه‌رک و تایبه‌تیی ناو وه‌رده‌گریت، له ئاخاوتن و به‌کاره‌یتاندا، هه‌ندیک جیناو به‌تایبه‌تی جیناوی (پرس) - interrogative به‌هه‌ڵه له‌گه‌ڵ باب‌ه‌تی ئامرازدا تیکه‌ڵ ده‌کریت، یا با‌شتر ب‌ل‌یین، ده‌دریته پال باب‌ه‌تی ئامراز و پیتی و تراوه ئامرازی پرس، راستییه‌که‌ی ئه‌مه هه‌ڵه‌یه‌کی باوه، نابیت جیناوی پرس، که له پرس‌کردندا بۆ پرس‌یار کردن، له‌ناو و جیناو به‌کار‌دێن و، پرس‌یان پێ له‌ناو ده‌کریت (له‌ناو و جۆره‌کانی) ب‌کرینه ئامراز، چونکه ئامراز، باب‌ه‌تیکه له‌گه‌ڵ ناودا به‌کار‌دێت و ده‌چیته پال ناو و که‌ره‌سه‌ی تروه به‌هۆیانه‌وه ده‌وری خۆی دیاری ده‌کات، به‌لام جیناو یا جیناوی پرس، له جیاتی ناو یا پرس‌ی پێ له‌ناو ده‌کرێ و، ناوه‌ لی پرس‌راوه‌که‌ی دیارنییه، جیناو وه‌ک (جیناوی که‌س، جیناوی که‌سی

لکاو، جیناوی پرس، جیناوی نیشانه، جیناوی خۆیی، جیناوی نادیار....
(تاد).

ئەمجا جیناوی پرس یا جیناوی تر، ھەر جوۆری بۆ تاکە مەبەستیک، وەکو
مەبەستەکانی سەرەووە بەکار دین، بەلام ئامراز ھەر دانەبەست، بۆ مەبەست و
دەوری جیا جیا، نمونە بۆ جیناوی پرس:

- کئی ھات؟ زەر دەشت ھات.

- کوئی خوشە؟ کوردستان خوشە

- چی خوشە؟ زمانی کوردی خوشە

- بەکیت وت؟ بەرکاری ناراستەوخۆیە

- کیت دیت؟ ئافیتستام دیت. (کئی: جیناوی پرسە - بەرکاری راستەوخۆیە)

- بۆکئی یە؟ تەواوکەری ناراستەوخۆیە

دوای ئەوەی جیاوازی نێوان بابەتی ئامراز، لەگەڵ بابەتی (زیادەدی
وشەدارێژو نیشانەو جیناو) خستە پێش چاو، پێویستە ئەوە لە بیرنەکەین، کە
دەلێن جیناو یەک ئەرک دەبینیت، مەبەستمان ئەودە جیناووە بەس، واتە
جیناو نابیتە کەرەسە یەکی تری رستە سازی، وەک ئەوەی جیناوی نیشانە،
دەوری خۆی لە رستەدا بگۆڕیت و ببیتە جیناوی پرس، جیناوی خۆی یا جیناوی
نادیار... یا ببیتە ھەر کەرەسە یەکی تر.

لێرەدا ئەمە ئەوە ناگرێتەووە، کە جیناو، دەوری جیا جیا بەشە بنجیکانی
ناورستە لە (بکەر، بەرکار، تەواوکەر بەراستەوخۆو ناراستەوخۆیەو) دەبین،
چونکە لەو دەورانەشیاندا ھەر جینگای ناویان گرتۆتەووە، کە بۆ مەبەستە
بنەرەتەکەیی خۆیان بەکارھاتوون کە جیناون، ئەمجا بۆ کەس بیت، یا بۆ پرس
یانیشانە... بن بەلام ئامراز دەورو مەبەستی جیاواز دەبین (۷).

بەلام ئامراز وەک کەرەسە یەک لەناو وشە سازیدا، بۆ مەبەستی ئامرازی

پیتوهندی دانراوه، دهوری خۆی دهگۆرپیت و دهبیته پاشگرو پیشگر- لهسهردهوه
 نیشانماندا- یا ئامرازی خۆزگه دهبیته ناو، یا ئامرازی گومانی (ئهگهر) دهبیته
 ئامرازی مهرج یا ئامرازی لیكچوون، دهبیته ئامرازی گهیهنههر یا ههندیك
 ئامرازی پیتوهندی وهك (تا، و، ش/یش....) دهبنه ئامرازی لیكدهر یا دهبنه
 ئامرازی گهیهنههر، وهك (تا- تاكو) یا ئامرازی سهرسورمان، دهبنه ئامرازی
 بانگ كردن و ئاگاداری، یا ئامرازی ئاگاداری دهبیته ئهو جورانهی وهك
 سهرسورمان.

نمونه:

ئامرازی پیتوهندی دهبیته ئامرازی لیكدهر:

- من و تۆهاتین: من هاتم و رویشتم

ئامرازی پیتوهندی دهبیته ئامرازی گهیهنههر.

- تری تا پاییز دهمینیت ——— تا تۆ دیت من دهروم.

ئامرازی بانگ كردن ——— ئامرازی وهلام:

- هو زارگروس وهره بو ئیره ——— هو به لئ.

ئامرازی وهلام ——— دهبیته جیناوی پرس:

- ئهری ئهری وایه. ئهری هات؟

- ئای واییت. (بو ته ئکیده) ——— ئای له تۆ! (سهرسورمانه)

- بهشکو هات (ئامرازی گومانه) ——— به بهشکوی تۆ نابییت (ناوه)

- وهك تۆم بینى، ئاراس هات (ئامرازی گهیهنههره) - تۆ وهك من

(لیكچوونه)

- كه پارهت دا مه لا له مزگهوت دهركهیت (كه: ئامرازی مهرجه)

- كه تۆهاتیت من له مال نه بووم (كه: ئامرازی گهیهنههری كاته)

- ئهگهر پارهت دا مه لا له مزگهوت دهركهیت (ئهگهر: ئامرازی گهیهنههری

مەرجه)

لیڤرهدا (ئەگەر) وەك ئامرازی گومان بە پیتی یاسای چوونە ناویەك (overlap - التداخل) ی زانستی زمان (Linguistic) لەناو هەمان شوێنی رستەدا هەمان واتای ئامرازی (کە) ی گەیهەنەری رستە ی ئالۆزی دیوە کە (بۆ) مەرجه (۸).

هەر وەها ئامراز دەتوانیت شوێنی ئامرازی تری ناو رستە بگرت و ، مەبەستە کە ی بە پێچەوانە ی یاساکە ی سەر وە دەگۆریت و ، شوێنی دەگرت نمونە ، ئامرازی (بۆ) شوێنی (تا) دەگرت و بە پێچەوانە وە :

- تا کەرکووک دەچم . (تا : کوتایی شوینی روودانە)

- بۆ کەرکووک دەچم . (بۆ : بەرەو - اتجاہ)

- بە کەرکووکدا دەچم . (بە : سمین (إختراق و دیاریکردنی)

ئەمە ی سەر وە بریتی یە لە یاسای گۆرینی ریزمانی گۆیزانە وە (Transformation) ، کە یاسای گۆرینی کەرەسە یە ک بە کەرەسە یە کی ترو ، دەوری تەواوە کەری ناپراستە و خۆی فرمانن بۆ شوین ، کە کەرەسە ی گرتی ئاوە لفرمانی شوینی یە .

دیاردە یە کی تری هەندیک لەم ئامرازانە ، کە ئەگەر بێتو سەیری پێکھاتنی رستە یە کی یە ک شیوەیی (فورم Form) بکەیت و ئەو رستە یە دوو واتای گە یاند ئەوا ئەم رستە یە یە ک شیوە دوو واتا دەگرتە خۆی

- تا گرتی _____ تا گرتی (تا : ئامرازی پێوەندی بۆ کات)

- تا گرتی _____ تا گرتی .

تا کوشتویتی _____ تا کوشتویتی / تا : لە هەموویاندا لەریزی دوو دەم ئامرازە بۆ روودانی کاتی فرمانە .

تا سووتاندمی _____ تا سووتاندمی .

(تا) ی رسته‌کانی به‌شی یه‌که‌م واتای نه‌خۆشی (تا) ده‌گه‌یه‌نیت و له رسته‌ی دووه‌مدا وه‌ک ئامرازیک، کاتی روودانی فرمانه‌کانی دیاری کردووه.

رسته‌کانی ریزی یه‌که‌م سه‌ر به زانستی سیمانتیکن (Semantic)، واته واتاناسی وشه‌کانی سه‌ره‌وه (تا) وشه‌یه‌ک و دوو مه‌به‌ست پێشان ده‌دات سه‌ر به فره‌واتان (Polysmy)، که ده‌بیته هۆی دیارده‌ی ته‌م ومژگی له زمانداو، به هۆی په‌یوه‌ندی وشه‌کانی ده‌وروو به‌ریبه‌ره (٩) له یه‌که‌تر جیا ده‌کرینه‌وه، واتاکان روونده‌کرینه‌وه، ئه‌مه‌ش بریتییه له‌شی کردنه‌وه‌ی بناخه‌ی ناوه‌وه‌ی ناو رسته (البنية العميقة Deep Structure).

به کورتی و له کۆتاییدا، ئه‌وه روون ده‌بیته‌وه، که ئامراز بابه‌تیکی فره ئه‌رکه‌و، له شوێنی جیاوازا ده‌ره‌که‌ویت و ئه‌رکی ناو رسته‌ی ده‌گۆریت، به‌لام زیاده‌ی وشه دارێژ و، نیشانه‌و جیناو، له‌ناو شوێنی جیاوازی رسته‌شدا، نابنه که‌ره‌سه‌ی ترو هه‌ر به زیاده‌ی پیشگرو پاشگرو و نیشانه‌و جیناو ده‌مینه‌وه... ❖

پهراویز:

- (۱) ره‌فیک محمەد شوانی، ئامرازی بەستنه‌وه له زمانی کوردیدا، نامەى دوکتۆرا، کۆلیجى پەروەردەى زانکۆى بەغدا، ۱۹۹۷، ل
- (۲) ره‌فیک شوانی، دیاریکردنى ئامراز له زمانی کوردیدا، گۆڤارى (الاستاذ)، ژ: ۱۱، گۆڤارى کۆلیجى پەروەردەى یەکەم/ زانکۆى بەغدا، ۱۹۹۸-ل ۵۴۴-۵۷۱.
- (۳) ره‌فیک شوانی، هه‌مان سه‌رچاوه‌ى ژماره (۲)، ل ۶۴.
- (۴) محمەد ره‌زای باتینى، ئاوپتیکی تازه بۆسه‌ر رێزمان، وه‌رگێپرانى حه‌سه‌نى قازى، بنکه‌ى نازاد، سوێد، ۱۹۹۳، ل ۱۱۴.
- (۵) ره‌فیک شوانی، نامەى دوکتۆرا، ل ۳۵، ۳۶.
- (۶) ره‌فیک محمەد محی‌دین، ده‌ورى مۆرفیمی (ب) له‌ رووى مۆرفۆلۆژییه‌وه، گۆڤارى رۆشن‌بیری نوێ، ژماره (۱۳۸) ی ۱۹۹۶، ل ۲۲ - ۲۵.
- (۷) ۱- رێزمانى ئاخاوتنى کوردی، کۆپى زانیاری کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۶، ل ۳۳۶.
- ب- کوردۆتیف، رێزمانى کوردی، وه‌رگێپرانى د. کوردستان موکریانى، هه‌ولێر، ۱۹۸۲ ل ۳۴۸ - ۳۶۴.
- (۸) ره‌فیک شوانی، نامەى دوکتۆرا، ل ۱۱۸، ۱۳۲.
- (۹) ۱- ره‌فیک محمەد محی‌دین، ده‌ورى (تا) له‌ زمانی کوردیدا، رۆشن‌بیری نوێ، ژماره (۱۳۵)، ۱۹۹۵، ل ۶۳ - ۶۹.
- ب- وریا عومەر ئەمین، بنج و سیماو یاساکانى گۆیزانه‌وه، رۆشن‌بیری نوێ (۱۱۵)، ل ۷۲ - ۷۵.

سەرچاوهكان:

- (۱) رهفیک محهمەد محیدین، دەوری (تا) له زمانی کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژ (۱۳۵) ی ۱۹۹۵، ل ۶۳ - ۶۹.
- (۲) رهفیک محهمەدمحیدین، دەوری مۆرفیمی (ب) له رووی مۆرفۆلۆژییهوه، رۆشنبیری نوێ، (۱۳۸)، ۱۹۹۶، ل ۲۲ - ۲۵.
- (۳) رهفیک محهمەد محیدین، ئامرازی بهستنهوه له زمانی کوردیدا، نامه‌ی دکتۆرا، کۆلیجی پهروه‌رده‌ی زانکۆی به‌غدا، ۱۹۹۷.
- (۴) رهفیک شوانی، دیاری کردنی ئامراز له زمانی کوردیدا، گوڤاری الاستاذ-ژ: ۱۱، به‌غداد ۱۹۹۸، ل ۵۴۴ - ۵۷۱.
- (۵) ریزمانی ئاخواوتنی کوردی، کۆری زانیاری کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۶.
- (۶) کوردۆتیف، ریزمانی کوردی، وه‌رگێڕانی د. ک موکریان، ۱۹۸۲.
- (۷) محهمەد ره‌زای باتینی، ئاوێتیکی تازه‌ بۆ سه‌ر ریزمان، وه‌رگێڕی سه‌هه‌نی قازی، سوێد ۱۹۹۳.
- (۸) وریا عومه‌ر ئه‌مین، بنج و سیما و یاساکانی گۆزانه‌وه، رۆشنبیری نوێ (۱۱۵)، ل ۷۲ - ۷۵.
- (۹) نعوم چومسکی، البنی النحویة ترجمة یوئیل یوسف عزیز، به‌غداد ۱۹۸۷.

مۆرفیمی (ه) و شیوه جیاجیاکانی له رستهدا

زمانهوانانی کورد له باره‌ی (ه)وه دواون، به‌تاییه‌تی له‌و رووه‌وه‌ی، که له رسته‌ی بێ فرماندا ده‌وری فرمان ده‌بینیت و، (ه) به فرمانی کاتی ئیستا داده‌نیت و، ده‌یه‌نه‌وه سه‌ر (هه‌یه) و بناغه‌که‌یان که (بوون)ه. راستیه‌که‌ی زمانهوانانی کورد، له‌م رووه‌وه ده‌بنه دوو به‌ش له‌باسکردنی (ه)ی کۆتایی رسته‌دا، به‌شیکیان که زۆریه‌ی زمانهوانی کورد پێک ده‌هێنیت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ن که ئه‌م (ه)یه فرمانه و له‌ رووی کاته‌وه بۆ ده‌می (تاف-کات) ئیستایه، ئیمه له‌ خواره‌وه بیرو بۆچوونی هه‌ردوو لا ده‌خه‌ینه‌روو، بێجگه له‌وه‌ی ده‌سته‌ی دوو ده‌می زمانه‌وانان ئه‌م (ه)یه به‌ راناوی لکاوی که‌سی سییه‌می تاک داده‌نیتین.

مامۆستا سه‌عید سدقی، له‌ لاپه‌ره (٦٥)ی رێزمانه‌که‌یدا، (ه) به «حرف اضلا» له رسته‌ی: وه‌ره ده‌ره‌وه، که‌وه‌ر بکه‌ره» داده‌نیت، بێ ئه‌وه‌ی جیاوازی له‌ نێوان جو‌ره‌کانی (ه)ی ئه‌و دوو رسته‌یه بکات و، هه‌ر هه‌موویانی، وه‌ک پیتیکێ رینووس داناوه، له رسته‌ی «احمد عاقله، علی زه‌ره‌که» به پیتی «رابطه له‌ بین مبتدا و خبراوه به‌ آخر حرف خبره‌وه ده‌نووسی» (١) راستیه‌که‌ی ئه‌م (ه)یانه‌ی ئه‌و رسته‌یه سه‌ره‌وه، له‌ نێوان پیت و جیناوی که‌سی لکاوه، ئه‌م

(ه) یه‌ی که ده‌حکمی له‌سه‌ره‌و به‌زۆری نووسه‌ران به‌فرمانی ئیستای داده‌نیتن. مامۆستایان نووری عه‌لی ئه‌مین و سادق به‌هادین، به‌فرمانی یاریده‌ری داده‌نیتن (۲) و، یه‌که‌میان به‌لایه‌وه‌رسته له‌زمانی کوردیدا به‌بی‌فرمان نابیت و، له‌ریژه‌ی که‌سی سییه‌مدا به‌ده‌رده‌که‌ویت. دکتۆر نه‌سرین فه‌خری له‌لاپه‌ره (۳۱۶) ریزمانی ئاخاوتنی کوردیدا به‌لایه‌وه (ه)، گه‌لیک شته له‌زماندا، وه‌ک پاشگرو له‌ناو (فع‌لی إنتقالی دا و، هه‌ندیک جاریش فع‌لی مساعده)، مامۆستا مه‌سه‌عوود مه‌مه‌دیش له‌گه‌لیک شوینی به‌ره‌مه‌کانی باسی کردووه‌و، (ه) به‌راناوی لکاوی که‌سی سییه‌می تاک داوه‌ته‌قه‌له‌م (۳) و، به‌لایه‌وه‌رسته‌ی بی‌فرمانیش هه‌یه، واته‌رسته‌ی ناوی، له‌م رووه‌و به‌یرورای مامۆستایان صالح حوسین پشده‌ری و د. ئه‌وره‌حمانی حاجی مارف هه‌مان شته‌و له‌گه‌ل مامۆستا مه‌سه‌عوود مه‌مه‌د یه‌ک ده‌گره‌وه. (۴)

دوکتۆر شیرکۆ بابانیش له‌وتاریکیدا (ه)، به‌مۆرفیمی کاتی ئیستای داناوه‌و، له‌گه‌ل هه‌ندی نیشانه‌ی کاتی وه‌ک رابردوی ته‌واوی [وه‌و/وه] و، له‌گه‌ل جیناوی که‌سی سییه‌می تاکی لکاوی (ه) دا تیکه‌ل کردووه‌و، چۆنه‌تی ده‌برپیتی بیروراکانی (مطلقه‌ه)، که له‌زانستدا ئه‌مه به‌کاریکی نابه‌جی داده‌نریت و (مطلق)، له‌زانستدا نییه و ئه‌گه‌ر بۆچوونیتی هه‌له‌ش بیت، ده‌رگا بۆ باسی تر ده‌کاته‌وه‌و، نابیت ده‌رگا له‌سه‌ر ئه‌م و ئه‌و به‌تایبه‌تی بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی ریزمانی کوردی تازه‌خزمه‌تکراو داخه‌ین، و باسه‌که‌ی ده‌کات به‌دیاری و له‌لایه‌کی تره‌وه، و اباس ده‌کات، که باسه‌که‌ی کۆکردنه‌وه‌یه، ئیتر چۆن، شتی ئه‌م و ئه‌و ده‌کریت به‌دیاری! و له‌زۆریه‌ی شوینی وتاره‌که‌یدا، به‌ته‌واوی (مطلق) انه قسه‌ ده‌کات (۵) و بۆشایی بۆ که‌س و لیکۆلینه‌وه‌ی تر جینه‌هیشته‌وه.

من له‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا، هه‌ول ده‌ده‌م (ه) ی کۆتایی رسته‌ی بی‌فرمان و جوهره‌کانی دیارو ده‌ست نیشان بکه‌م و، جوهره‌کانی تری (ه) له‌ناو رسته‌سازیدا

بخه مه پټش چاو، که جياوازن له (ه) ى کوټايى رسته.

مؤرفيمى (ه) له رسته ى زمانى کوردیدا له ناوه راسټ و کوټايى رسته وه دټ و، هى ناوه ندى رسته کانیش، هه موویان یهک جوړنښ، لټره دا ئیمه ده مانه ویت، یه که یه که ى ئم مؤرفیمه له شوټن و دوخه جيا جياکانیدا پيشان بده ښ و، له یه کتریان جيا بکه ښه وه.

(ه) وهک ئامرازى پټوه ندى و به ستن و به شه کانی رسته به یه کتره وه، له ناوو ناوه لټاوو که ره سه ى تر ده به سټټه وه، (٦) وهک:

- کټټبه میژووه کوردیبه که م خوټنده وه.

- مندا له هه ژاره بیکه سه که م دټ.

(ه) وهک پاشکو ى جټناو ى نيشانه له دوا ى وشه ده ست نيشانکراوه کانه وه، له رسته دا دره ده کون و، ئه و وشانه ده گرنه نټوان خوټانه وه، واته نټوان جټناو ى نيشانه و پاشکو که یه وه، به م شټويه [ئم/ ئه و — ه]، نمونه:

- ئم مندا له زبره که. [جټناو ى نيشانه + ناو + ئامرازى پټوه ندى + ناوه لټاوو + پاشکو ى جټناوه که]
- ئه و گوټه سووره.

(ه) ى یه که مې ئه و دوو رسته یه، ئامرازى پټوه ندى به، چونکه دوو وشه یان به یه کتره وه به سټوټه وه، وهک (مندال، زبرهک)، به لام (ه) ى کوټايى رسته کان پاشکو ى جټناو ى نيشانه ى (ئم- ئه و) ن و له هه مان کاتدا رسته یه کی هه یی دروست کړدووه، [هه یی- تملک Possessive] که بټ کاته و ئم جوړه رسته کات و روودانى مه رجى فرمانیان تټدا نییه و، دیارده یه کی (مطلق) باس ده که ن- له شوټن ټکی تری ئم باسه ئمه روون ده که ښه وه. هه ر له رسته کانی سه ره وه دا، به پټی یاسای لادان (حذف) له رټزمانی گوټزانه وه دا (القواعد التحويلي - Transformation)، ئه گه ر ناوه کانی دوا ى جټناوه نيشانه کان

لایا بن، جیناوه‌کان ده‌چنه‌وه دۆخی بنه‌ره‌تی خو‌بان، که بریتین له (ئهمه، ئه‌وه -
 ئه‌مانه، ئه‌وانه) و (ه)ی دوا‌ی خو‌بان وه‌ک جی‌گر شو‌ینی ناوه‌ لادراوه‌که
 (حذیف) ده‌گریته‌وه، نمونه:

ئهمه‌ کورده. به‌ لادانی (ه)ی (ئهم) — ئهم کورده. نات‌ه‌واوه. — ئهم
 ک‌ری، کورده.

ئهمه‌ زیره‌که. [واته (ه)ی یه‌که‌م جی‌گری ناوه‌ لادراوه‌که‌یه، بۆته جیناو)
 به‌م شیوه‌یه [جیناوی نیشانه‌ + جیناوی جی‌گر + ناوه‌لناو + پاشکۆ له‌ هه‌مان
 ک‌اندا جیناوه‌] ئه‌گه‌ر هه‌مان ئهم رسته‌انه‌ بک‌رتنه‌ کۆ، به‌ ته‌واوی ئه‌و دیاردیه‌یه
 روون ده‌بیته‌وه،

وه‌ک: ئه‌مان مندالی زیره‌کن. ئه‌گه‌ر ناوه‌که‌ لادرا ده‌بیته‌: ئه‌مان / ئه‌مانه
 زیره‌کن.

لیره‌دا دوو شت ده‌رکه‌وت یه‌که‌میان که (ه) و (ان) جی‌گری ناوه‌ لادراوه‌که‌ن
 و، پاشان (ه)ی ئامرازی پتوه‌ندی ناوه‌ندی رسته‌کان بووه‌ (ی)، ئیسپاتی
 ده‌کات که (ه)ی ناوه‌ند، پاشکۆی جیناوی نیشانه‌ نین و ئامرازی پتوه‌ندین که
 (ه)ی، (ان)، به‌لام (ه)ی کۆتایی رسته‌که‌کان پاشکۆن و، رسته‌ی (هه‌یی دروست
 بکه‌ن و (ان) کۆتایی رسته‌که‌ جی‌گری (ان) نیشانه‌ی کۆی که‌سن و، به‌پیتی
 یاسای ریکه‌وتن (agreement) نیهاد و گوزاره‌ له‌ تاک و کۆدا وه‌ک یه‌کن،
 له‌ لایه‌کی تره‌وه، ئه‌و (ن)ی کۆی کۆتاییه‌ ئه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نیت، که (ه) فرمانی
 کاتی ئیستا نییه‌ و بای دیاردیه‌یه‌کی (مطلق) ده‌کات و کات و رووداویان تیدا
 نییه‌ که‌ له‌ گه‌ل که‌سدا به‌تایبه‌تیتی فرمان داده‌نرتین.

(ه)ی ئامرازی بانگ کردن

ئهم ئامرازه‌ له‌ کوردیدا، بۆ مه‌به‌ستی بانگ کردن و ئاگادار کردنه‌وه‌ی (٧)
 تاک به‌ کاردیت، بۆ ره‌گه‌زی نیرینه‌و له‌ هه‌مان کاتدا، رسته‌ش دروست ده‌کات:

کاکه، خاله، مامه ——— ئه‌ری کاکه، باشه کاکه.

(ه) ی ئامرازی وه‌لام

ئهم جووره (ه) یه، که وه‌لام ده‌گه‌یه‌نیته بۆ رسته‌ش ده‌ور ده‌بینیته به تاییه‌تی
ئه‌گه‌ر بکه‌ونه ناو رسته‌ی وه‌لامه‌وه یا وه‌ک وشه‌یه‌ک وه‌لام بیه‌خشیت.

نمونه: - به‌ئێ باشه، باشه

- چاکه، وایه ——— به‌ئێ وایه

- خراپه، راسته

ئهم دوو دیارده‌یه‌ی (ه) ی ئامرازی بانگ کردن و، وه‌لام له‌ بئه‌رده‌تا، جیناوی
که‌سی لکاوه بۆ سییه‌می تاک، چونکه راستییه‌که‌ی وه‌لامی که‌سیک یا یه‌کیک
به‌رامبه‌ر به‌که‌سیکی تر پیکدین، که له‌ ده‌مه‌ ته‌قی دابن و، دیارده‌که‌ی که
ده‌بیته وه‌لامی نیوانیان که‌س و حاله‌ت پیکدین که‌ پله‌ی سییه‌می ئه‌و
ئاخاوتنه‌ن، له‌ گه‌ردان کردیشدا بۆ که‌سه‌کان ئه‌مه به‌ ده‌رده‌که‌ویت:

به‌ئێ باشم - ین چاکم چاکین

به‌ئێ باشین - ن چاکیت چاکن

به‌ئێ باشه - ن چاکه چاکن

ئهم دیارده‌یه‌ی سه‌ره‌وه به‌هیزی راناوی لکاوه‌ده‌خات، له‌ رسته‌ پیکهاتندا
ئه‌گه‌ر به‌راوردیان بکه‌یت، وه‌ک ئه‌و فرمانانه‌ن که له‌ شیوه‌ی وشه‌ن و، رسته‌ش
پیک ده‌هینن به‌تاییه‌تی له‌ فرمانی رابردووی تینه‌په‌ری که‌سی سییه‌می تاکدا
وه‌ک: (هات، رویشته، که‌وت) جیاوازی نیوانیان ته‌نیا ئه‌وه‌یه دیارده‌ی یه‌که‌م
بی کات و رووداون.

(ه) ئامرازى پىنۋەندى بە ھۆى جىگىر كىر دىنەۋە

(ه) لە رستە سازىدا بىجگە لە شۆپنەكانى سەرەۋە، لە ئەنجامى جىگىر كىر دىنى ئامرازى پىنۋەندى (بۆ، بە، ش)، لە گەل فرمانى (انتقالىدا) دەرەكەۋىت، ۋەك:
من چووم بۆ بازار — من چوومە بازار
پارەكەى دا بە زاگروىس — پارەكەى دايە زاگروىس.

(ه) رستەى ھەيى (تملك) دروست دەكات

لە رستانەى كەلە بنەرەتدا، لە شىۋەى وشەى لىكدرارو گرېن، كە لە ناۋەرەستەۋە كۆمەلەى يەكەمى راناۋە لكاۋەكانى (م، ي، ت، مان، تان، يان) ۋەردەگرىن، (ه) لە كۆتايى ئەۋ شىۋانەۋە دەرەكەۋىت، رستەى ناۋى دروست دەكات، كە كات و روودانىيان تىدا نىيەۋ، تىكراى رستەكە لە روۋى واتاۋە ھەيى (تملك) دەبەخشىت، دياردەيەكى (مطلق) باس دەكات، بە ھۆى ئەم (ه)ى بى كاتەۋە دروست دەبىت، باسى دياردەيە كە ۋەك:

سەر بەرز، گولۋى جوان، چاۋ پەش: بە ھۆى گەردانەۋە دەبنە رستەى ھەيى:

سەرم بەرزە. سەرمان بەرزە.

سەرت بەرزە. سەرتان بەرزە.

سەرى بەرزە. سەريان بەرزە.

ئەم دياردەيەى راناۋە لكاۋەكانى كۆمەلەى يەكەم ھەمان شىۋەى ئەۋ فرمانە تىپەپرانەيە، كە بەركارەكانىيان لە گەلدا بىت، راناۋە لكاۋەكانىيان لە ناۋەندەۋە دەچىتتە سەر و سەلماندىنى ئەم دياردەيە بەۋە دەسەلمىتريت كە (ھەبوون) و (بوون) ۋەك تىپەپ تەۋاۋكەر ۋەردەگرىت ۋەك لە سەرەۋە پىشائمان دان، بىروانە، ئەم دۆخەى تىپەپ:

نان خواردن گرېيە — كە بوۋە رستە لە گەل راناۋەكانىدا بەم شىۋەيەى

خوارهوه گهردان دهکرت:

نام خوار	نامان خوار	دلَم پاکه	دلَمان پاکه
نانت خوار	نانتان خوار	دلَت پاکه	دلَتان پاکه
ناني خوار	نانيان خوار	دلِی پاکه	دلَیان پاکه

دیاردی ئەم رستانه ی (ه)، شتیکی مطلق و ههمیشه یی باس دهکات پتوهند نییه بهکاتهوه و، هیچ روودانیکی تیدا رووی (ا) نه داوه له وینه ی کردووه ی (رۆیشن، چوون، خواردن، سووتان)، واته که کاری (رۆیشتی، چووه، خواردت) ی نه کردووه بهکاتهوه بهسترا بیت ته نیا کهس و حاله ت نه بیت.

(ه) ی کۆمهله ی دووه می راناوه لکاوهکان

کۆمهله ی دووه می راناوه لکاوهکان، که بریتین له (م، یت، ه، ین، ن، ن) بهزۆری له زمانی کوردیدا له گه ل وشه ی واتا داری ناو، ئاوه لئاو، جیناو، ئاوه لفرمان، ژماره، بێجگه له فرمان رسته دروست دهکن، کهچی ئەم دیاردیه، له گه ل راناوه لکاوهکانی کۆمهله ی یه که مدا، فرمانی لی ده رچیت، نابینریت رسته دروست بکه ن، ته نیا هه یی (تملک) ده به خشن، نمونه بو کۆمهله ی دووه می راناوه لکاوهکان که رسته دروست دهکن:

کورد	کوردین
کوردیت	کوردن
کورده	کوردن
منم	ئیمه یین
تۆیت	ئیه ون
ئه وه	ئه وانن
جوانم	جوانین

له گه ل جیناوی که سی سه ره به خۆدا

جوانیت	جوانن	له گهل ئاوه لئاودا
جوانه	جوانن	
لارم	لارین	زۆرم ین
لاریت	لارن	زۆریت ن له گهل ئاوه لفرمان و
لاره	لارن	زۆره ن راده
یه کم	یه کین	دووهمم دووهمین
یه کیت	یه کن	دووهمیت دووهمن له گهل ژماردا
یه که	یه کن	دووهمه دووهمن

گومان نییه نمونه کانی سه ره وه رسته ن و بی کات و بی روودانن، چونکه نه وانه دیارده یه کی (مطلق) و بی رووداون، بی کاتن و هیچ رووداوێک تییاندا رووی نه داوه، له کاتیکی دیاری کراوا، ئهمه بیجگه له وهی که نه گهر (5) به فرمانی کاتی ئیستا دابنریت، له رسته کانی ریزی سییه مدا، که بۆ راناوی که سی سه ره بخۆی (ئه و) ن، ئه ی چی له که سه کانی تری ئه و رستانه ده که ییت، که بوونی راناوه کانیان وه ک (م، ییت، ین، ن...) تییاندا ئاشکراو بی گومانن، نه گهر چی ده بیته ئه وهش بزانی، که راناوه لکاوه کان له دروست کردنی رسته دا، زۆر چالاک و به هیزن، ته نانه ت رسته ی فرمانداریش، به بی ئه وان دروست نابیت و که سی و کاتیان به بی راناوه لکاوه کان تییدا دیار نییه و، ته نانه ت واتاش وه ک فرمان روون نییه، نه وانه یان نه بیته که فرمانی رابردووی تینه په رن بۆ که سی سییه می تاک، ئه ویش له بهر ئه وه یه راناوی لکاوی ئه و جوره فرمانه، له و حاله ته دا ده رناکه ویت بۆیه کات و روودانی تیدایه.

با سه یری فرمانی تیه په ری ده می رابردوو بکه ین، به بی فرمان: که هیچ وشه یه کی له گهل دا نه بیته:

کیتلا، کرد، نه وانه ش نه بیته، که نیشانه ی چاوگه که یان به (ی) کو تایی

دیت، که له گهډ راناوی لکاوی (ی) کهسی سټیه می تاکدا، ټپکه له دهی و
 ههمان شیوهن بویه و اتاو کات و روودان ده به خشن، نه گینا فرمان نین، به لکه
 کهوتیت (کیتلای، کردی، بردم، بردت، بردمان، بردتان...) و اتایان له دهډل کات
 و رووداو که یدا ناشکرا ده بیت، نه وانهش ده لټین هه یه تی، سه لیکه ی لټیر و و لټی
 و اتای وشه ی زمانه که وایان لټی ده کات بلټین نه و فرمانانه ی سه ر دود، به یی
 راناوی لکاو، کات و رووداو ده به خشن (۹) و ده به نه فرمان.

با کومه له ی دوو ده می راناوه لکاوه کان، که بۆ فرمانی ټپه پرو هه یی بک رد
 بزاین له گهډ وشه ی نا فرماندا رسته دروست ده که ن یان نا نمونه:

م: که رکوکم که رکوکمان/مان که رکوکیم/م
 ت: که رکوکت که رکوکتان/تان بۆ هه یین که رکوکیت/یت رسته ن
 ی: که رکوک ی که رکوکیان/یان که رکوکیه/ه

نهم نمونه ی سه ره وه ناشکرا دیاره، رسته نین و گرتی هه ییان ټپکه یینا
 نه مه نه وه ده گه یه نیت که کومه له ی یه که م، بی فرمانیش وهک له سه ره
 پیشانمان دان، له گهډ زۆریه ی به شه کانی ناخاوتندا، رسته ی بی فرمانیان ټپکه
 هینا، نه مه نه وه ده سه لمیتیت، که (ه) ی راناوی لکاوی کهسی سټیه می تاک، نه
 کومه له ی یه که مدا، له و شوینه ی وهک (نه و مرۆقه، نه و قوتابییه) فرمانی کانی
 ئیستا نین و راناو و ده چیته سه ر زۆریه ی به شه کانی ناخاوتن. (۱۰)

(ه) ی وهک راناوی لکاو له گهډ وشه ی لیکدراو و گریدا:

نه گه ر وشه ی لیکدراو یا گری، له و جوژانه ی که (ه) ی هه یی چوو سه ریان و،
 رسته یان ټپک هینا، وهک له سه ره وه خستمانه روو، لټیردا نه ئه ر راناوی
 کومه له ی دوو ده بجیته سه ریان رسته ټپک ده هینن، وهک:

- سه ر به رزم سه ر به رزین.

- سەر بەرزیت سەر بەرزن.

- سەر بەرزە سەر بەرزن.

لیترە دەرکەوت لەم رێستانە ی سەرەو (ە) ی راناوی لکاوی کۆمەڵە ی دوو ەم،
کە بریتین لە (م، یت، ە، ین، ن، ن) رستە دروست دەکەن و (ە) ش راناو، نەک
مۆرفیمی کاتی ئیستا (فرمانی بێهێز، فرمانی ناتەواو، فرمانی یاریدەر)، ئەمە
بێجگە لەو ی لەو رێستانە دا، بەهیچ جوړیک کات و روودانیا تیدا نییەو،
رستە ی ناویان پێک هێناو و راناو کان بەهیچ جوړیک لە ژێرەو ناوێتە ی
مۆرفیمی کاتی ئیستا نەبوونە و، جاریکی تر ئەو دەهێنێنەو یاد کە فرمان
خۆشی بە تەنیا ناتوانیت بە بێ راناوی لکاو دروست بێیت و، کات و روودان
بەخشیت، ئەمە مان لەمەو پێشەو روونکردەو.

ئەگەر (ە) ی رستە ی (سەر بەرزە) کات بێت، دەبێت راناوی (م، یت، ین،
ن،) ش کاتی ئیستا بن و فرمان بن، لە کاتی کدا پێویستە فرمان، لە رهگی
چاوه‌وه وەرگیریت یا بلتین لە مۆرفیمی بناغه‌ییه‌وه، ئەم دۆخەو حالەتەش لە
رستە کانی سەرەو ی کۆمەڵە ی دوو ەم راناو لکاو کانەو بەدی ناکریت کە
ره‌گیان هەبێت لەم روو ەو، (ە) ش رهگی (بوون) و (هەبوون) نییەو راناوی
لکاو و ناوێتە ی کات نەبوونە لەگەڵ کەسە کانی تریشدا.

(ە) ی راناوی لکاوی فرمانی داخوازی:

(ە) ی راناوی کەسی، لە گەردانی کردنی فرمانی داخوازیشدا، بۆ کەسی
دوو ەم بەدی دەکریت و دەکەوێتە کۆتایی رهگی فرمانە کەو ە کە بریتییە لە:
پێشگری داخوازی + ره‌گ + راناوی کەسی دوو ەم تاک / یان کۆ: ب + نووس +
ە = بنووسە / بنووسن

ئەگەر رهگی فرمانە کەش، بە بزوتین کۆتایی هاتبێت، ئەوا (ە) تووشی تانەو

دهبیت، یا یه کیتکیان ده میتنی وهک: بکه.

لهم نمونه یه شدا (ه) نیشانه ی کاتی ئیستا نییه و بهرام به ره که ی له کۆدا ده بیته (ن) ی که سی دووهم، ئه گهر (ه) کات پیشان بدات ده بیت (ن) ده که ش ههمان شت بیت، به لام راناوی که سین.

به ههمان شیوه ی (ه) ی راناوی لکاوی فرمانی داخوازی (ه) به تنیا له فرمانی رابردووی تهواو، که بریتیه له (ووه/وه)، ههروه ها (ه) ی سه ر به مؤرفیمی {ایه} ی نیشانه ی کاتی فرمانی ئیلزامی نابیت، به هه له تیکه ل بکریت، چونکه یه که میان راناوی لکاوی داخوازیه و، دووهم و سیته م نیشانه ی کاتن و، ناتوانریت به هیچ شیوه یه ک (ه) که، له و دوو جوړه کاته، به تنیا دابمالریت، تنیا له گهردان کردندا نه بیت که راناوه لکاوه کان ده که ونه ناوه راسته وه به م شیوه:

هاتووه — هاتوومه — هاتووینه

هاتووته هاتوونه

هاتووه هاتوونه

له ئیلزامیشدا دیسان ناتوانریت (ه)، له [ایه] دابمالریت و، بوتریت (ه) نیشانه و مؤرفیمی کاتی ئیستایه، چونکه ئهم دوو نیشانه یه، بریتین له [ووه/وه]، [ایه] نه ک (ه)، نه گه ل فرمانه که شدا نه بن، ناتوانن کات بیه خشن و، له فرمانیکیشدا دووکات پیکه وه کۆنابنه وه، وهک رابردووی تهواو + کاتی ئیستا، چونکه له رابردوودا، رووداوه که رووی داوه و تهواویش بووه، ئیتر ئهم کاتی ئیستایه، له کوپوه هات و قۆزرایه وه، با پروانینه ئهم رسته یه:

— زاگرووس ئیشه که ی تهواو کردووه.

— زه رده شت چهند جارێک هاتووه بو لاما ن.

به ههمان شیوه ئه گهر پروانینه ئهم رسته یه که فرمانه که ی ئیلزامیه ده بینین

کاته که ی رابردوه و کاتی ئیستای تیدا نییه، وهک:
ئه گهر کاره که ی بکردایه وانابوو.

ئایا مۆرفیمی (ه) ی (ههیه) راناوه یا بۆکاته

پیش ئه وهی هیچ بریارێک بدهین، پێویسته (هه) که واتای «بوون»
هه لده گرت له گه ل کۆمه له ی دووه می راناوه که سییه لکاوه کاندایه گهردانی ده کهین
بزاینچی روودهات، ئایا کات و روودانی تیدایه با نمونه بهتینهوه:

من هه م ههین/ین

تۆ ههیت یت هه ن/ن

ئه وههیه ه هه ن/ن

پیش هه موو شتێک فرمان، ئه وهیه له گهردانکردندا رووداوێک له لایه ن،
که سییه که وه له کاتیکی دیاری کراودا رابگهیه نیت، له م رستانه ی سه ره وه کات
نییه و رووداو رووی نه داوه ته نیا ئه وه نه بیت، که هه بوونی که سییه که وه هه بوونه
ئیستا و ئاینده و رابردووی تیدا به دی ناکریت، بۆیه (هه) فرمان نییه، شیوه کانی
تربشی وهک (ههیه)، (هه ن) هه مان شته و وهک ئه وه وایه بلتیت:
من قوتابیم ئه و قوتابییه، ئیمه قوتابین.

بۆیه ئه و رستانه بریتین له: راناوی که سی سه ره خۆ ئه رکی (نیهاد) ه و (هه)
له گه ل راناوه کاندایه گوزاره پیک ده هیتیت، ئه گه ریش فرمان بیت چۆن دوو فرمان
پیکه وه له رسته یه کدا ده بن و فرمان له شوینی بکه ره ده بیت.

به لām راستی مه سه له که، ئه وهیه رسته ی فرماندارو رسته ی بی فرمان، به بی
راناوی که سی لکا و دروست نابن، واته فرمان و گوزاره به بی راناوی که سی
لکا و، مه حاله بینه فرمان و گوزاره، پاشان ئه گه ر (ه) فرمان بیت ئه ی چی له
راناوه کانی (م، یت، ...، ین، ن، ن) ده کهین ده بیت ئه وانیش فرمان بن، به لām

ئهوانه راناوی کهسی لکاون و زۆر چالاکن له رسته دروستکردندا، تهنا تهت
فرمانی رانهبردو، فرمانی داخوازی بهبی راناو ههر دروست نابن و ته نیا
رهگیتی بی واتان وهک: نووسین: ده (نووس)، ده (که)، ده (خۆ) مۆرفیمی بی
که لکن، بهلام بههوی راناوه کانه وه دهینه فرمان وهک: [دهنووسم، دهکه، دهخۆم،
بخۆ] راناوی فرمانی داخوازی، ئه گهر رهگه کهی کو تایبی بیت به بزوتن ئه و
راناوه کهی که (ه) یه تیده چیت یا له گه ل بزوتنی (ه) دا یه کیکیان نامینیت.
وهک: بکه.

باشه ئه گهر (ه) کورتکراوهی فرمان و چاوگی (هه بون) بیت ئه ی بۆچی له و
مۆرفیمی (ه) یه ی چاوگه که ده مه جیا جیاکانی فرمان دروست نابن؟! یان له و
رستانه ی که (ه) ده که نه فرمان وهک له رسته ی [هه یه، نییه، چیه، کامه یه] کوا
کات؟ رووداوه کانیان وهک رووداوی فرمانی بههیز له روودانی: [کرین،
فرۆشتن، چوون، کردن، نووسن، خهوتن....]؟ ههروه ها کاتیشیان تیدا نییه،
ئه مه بیجگه له وه ی ئه و گوزارانه که سه کانی سییه می تاکن و بریتین له راناوی
(ه) ی تاک و له گهر دانکردندا دهینه:

نیم	نین	چیم	چین	کامه م	کامه بن
نیت	نین	چیت	چین	کامه یت	کامه ن
نییه	نین	چییه	چین	کامه ی	کامه ن

دهبینین (ه) له ناو ئه و نمونانه دا، له کهسی سییه مدان و وهک که سه کانی تر
راناوی که سین.

پاشان ئه گهر (هه) فرمان بیت، یا به شیک بیت له چاوگ و فرمانی
[هه بون، هه بو] ده بیت بۆ هه موو ده مه کانی فرمان، له رابردو جوړه کانی،
رانه بردو، داخوازی گهر دان بکریت، که چی له گهر دان کردندا، بۆ ده می رابردوی
به رده وام و رانه بردو، داخوازی ئه و (هه) یه ی لا ده چیت و ناتوانریت له گه لیدا،

ئەو دەممانەى بۆ گەردان بىكرىت، ئەمە ئەو دەگەيەنيت، كە [هە] وەك
مۆرفىمىك بۆ ھەبوونە (تەلك) و لە رانەبردوو و داخاويدا دەگۆرپىت بە (دە)ى
رانەبردوو، (ب)ى داخاويدا، لە ناویشدا [نە]ى؛ وەك:

پارەم ھەبوو — پارەم دەبوو پارەم نەبوو.

ھەمبوو — دەمبوو

بارم ھەلگرت — ھەلگرت

لەم نمونانەدا، بە ئاسانى دەردەكەويت كە (ھە) لە پرووى واتاوە پيشگرە، بۆ
[ھەيى] وەك پيشگرىك، چاوك يا فرمانى داپىژراوى بۆ دەمى رابردوو لە
چاوكى سادەى (بوون) ەو دروست كردوو، سەير لەو دايە، ئەم پيشگرە وەك
مۆرفىمىكى وشە داپىژ (derivational prefix) لە دەمەكانى رانەبردوو،
داخاويدا نامىنيت، ليرەو شتىك سەر ھەلدەدات كە (ھە) وەك نيشانەيەكى
(ھەيى) دەچىتە سەر بوون و لە كوردیدا، ھەيى دەگەيەنيت وەك چۆن (دە) بۆ
بەردەوامىيەو (ب) بۆ داخاويە، بەلام (ھە) ليرەدا دەردەكەويت، لە رووى
واتاوە ناوى بنىن مۆرفىمى يا پيشگرى (ھە)ى ھەيى، بۆ ئەو بە تەواو
پيشانى بەدەين (ھە) دەگۆرپىت بە (دە) لە رانەبردوو و داو بە (نە)ش لە دۆخى
نەرىدا ئەم نمونانە گەردان دەكەين:

ھەبوون:

من ھەم ئيمە ھەين

تۆ ھەيت ئيوە ھەن

ئەو ھەيە ئەوان ھەن

نەبوون:

من نيم ئيمە نين

تۆ نيت ئيوە نين

ئەو نىيە ئەوان نىن

دەبىن دەبىن

دەبىت دەبىن رانەبردوو

دەبىت دەبىن

ئەگەر (هە) كاتدار بىت، وەك (دە)ى بەردەوامى ھەر لەبەر ئەوئە چۆتە سەر فرمان، بەھەمان شىوئە دەبىت بلىتىن، ئاوەئفرمانەكانى وەك (نە، نا، نى)ىش فرمان بن چونكە بەرپز (دەچنە سەر رابردوو و كاتى داخوئى نەرى، رانەبردوو) بە ھەلەش ئەوئە لاساى كراوئەتەوئە كە (نى) بۆ نەرىكردنى (نەفى كردن)ى كاتى ئىستايە وەك لە نموونەكانى (نەپۆشت، نەكەى، ناچم، نىيە) راستىيەكەى ئەو ئاوەئفرمانانە بى كاتن بەلام ئەوئە و ايان لى دەكات پەيوئەند بن بەكاتەوئە (قەد و رەگى فرمانەكانە) و (ە)ش لە رستەى (نىيە) فرمان نىيە بەلكو برىتىيە لە [ئاوەئفرمانى نەفى + نىمچە بزوتىن + راناوى لكاو = بەم شىوئە: [نى+ى+ە] ھەر وەك پىشانمان دان بۆ كەسەكانى تر دەبىتە:

روونكر دنەوئەى مؤر فىمى (ە) بەوئەى راناوى لكاوئە نەك فرمان

ژمارە	راناوى كەسى سەرىمخۆ	ئاوەئفرمانى نەرى	راناوى كەسى لكاو	تاك و كۆ راناوى لكاو
تاك	من تۆ ئەو	نى نى نى	م يت ه	م / ين يت / ن ه / ن
كۆ	ئىمە ئىوئە ئەوان	نى نى نى	ين ن ن	ئىمە نين ئىوئە نين ئەوان نين

خستەى ژمارە (۳)

له سهره وهش ئه و زيادانه ي كه به هوي دهنگسازييه وه هاتوونه ته ناوه وه، وهك
 نيمچه بزويني (ي) له (نييه) و، نه مانى دهنگى (ي) له وشه ي (نين)، چونكه
 ههردووگيان يهك دهنگن له بهر ئه وه تووشى توانه وه بووه، ئيتير له ناوو له ژيرى
 ئه و راناوه لكاوانه وه هيچ شتيك وهك كه ره سه ي ريزمانى خو ي هه شار نه داوه،
 ئه مه بيتجگه له وه ي كه له گه ل (ناو، ئاوه لئاو، راناو، ئاوه لفرمان) وهك له مه و
 پيشه وه له م وتاره خستمانه پيش چاو هه مان راناوه كانى (م، يت، ه، ين، ن،
 ن) ده رده كه ونه وه.

دياره دى بوونى مؤرفيمى (ه) له كو تايى رسته وه نابيت هه ره له گه ل فرمان و
 ئه و دو خانه ي كه تيدا ده رده كه ون وهك رابردووى ته واو، فرمانى رابردووى
 ئيلزامى بخريته پيش چاو به لكو له گه ل به شه كانى ترى ناخاوتنيشدا
 روونكر د نه وه ي پيوسته.

پاشان چى واده كات، به هه له راناوى لكاوى كه سى ستيه مى تاك، كه ده چنه
 سه ر فرمانى رابردووى تينه په ر، له گرووپه كه ي خو ي كه بريتيه له (م، يت، ه،
 ين، ن، ن) ده ره ينين (١١) و به ئاره زوو له شويني كاتى دابنين وهك
 نمونه كانى:

من كه وتووم — م	ئيمه كه وتوين — ين
تو كه وتويت — يت	ئيوه كه وتوون — ن
ئه و كه وتووه — ه	ئه وان كه وتوون — ن

به چى به لگه راناوى لكاوى كه سى ستيه مى تاك ده توانريت، له ريزى
 راناوه كانى سه ره وه جيا بكرينه وه، كوا ئه و به لگه سه لينه رو دياره، چى شتيك
 هه يه له كه ره سه يه كى دهنگسازييه وه تاوشه سازى و رسته سازيش له و شوينه دا
 ديار و ئاشكرا بيت و ئه وه به سلينيت كه (ه) له [ئه و كه وتووه] مؤرفيمى كاتى
 ئيستاييت، باشه ئه گه ر (ه) كات بيت ئه ي كوا راناوه لكاوه كه ي كه سى

سییه، نه‌گه‌ر زۆریش نابەجێ و دووره له راستییه‌وه بلتین راناوه‌که بۆشه (ه)
چونکه ئەم راناوی (ه) به له‌گه‌ڵ به‌شه‌کانی تری ئاخاوتندا ده‌رده‌که‌وێت و له
شیوه‌ی کرمانجی سه‌روو بادینانی لی ده‌رچیت ئەم راناوه به ئاشکرا دیاره:

ئەز دچم ئەز کوردم

تو دچی تو کوردی

ئەو دچه ئەو کورده

له رابردووشدا ده‌رناچیت وه‌ک: [ئەو که‌وت] ئەوه ده‌گه‌یه‌نیت که (ه‌ی)
مۆرفیمی کاتی ئیستا بوونی نییه له کوردیداو رسته‌کانی (مطلق) ن و خاسیه‌ت
و سیفیه‌ت و نه‌سه‌ب ده‌گه‌یه‌نیت وه‌ک ئەم نموونه:

ئەو کورده ——— خاسیه‌ت ——— ئەو خه‌لکی شاره

ئەو جوانه ——— سیفیه‌ت ——— زاگرو‌س ئازایه

ئەو شوانییه ——— نه‌سه‌ب ——— ئەو که‌رکووکییه

دارستان سامانی ولاته. دیارده‌یه‌کی (مطلق) ه، له حاله‌تی نادیاردايه.
ئیس‌تاو ئاینده‌و رابردووی ئەو جو‌ره رستانه هه‌ریه‌کن و هه‌موو کاتیک
ده‌گرنه‌وه، چونکه کاتی دیاری کراویان تیدا نییه‌و، بێ کاتن و که‌سی قسه‌که‌ر
(المتکلم) باسی که‌س و حاله‌ت و دیارده‌یه‌کی نادیار (غائب) ده‌کات که که‌سی
سییه‌مه‌و یا باشتەر بلتین ریزی ئەو باسکردانه، پله‌ی سییه‌می قسه‌کردن
ده‌گریته‌وه، بۆیه (ه) راناوی که‌سی لکاوه بۆ سییه‌می تاکی نادیار (غائب).

پاشان به چ مافیک (ی) راناوی لکاوی که‌سی سییه‌می تاکی فرمانی تپه‌پر
که بریتین له (م، ت، ی، مان، تان، یان) تایبه‌تن به‌ چوونه سه‌ر فرمانی تپه‌پر
بۆ هه‌یه‌ش (تملک - Possessive) له‌گه‌ڵ ناو و ناوه‌لناو و ژماره‌دا به‌کاردێن،

له ریزه‌که‌ی خۆی ده‌ریه‌تی‌رتته ده‌ره‌وه وه‌ک: (١٢)

من ناردوو (م) - ه ئیمه ناردوو (مان) - ه

تۆناردوو(ت) - ه ئیوه ناردوو(تان) - ه

ئەو ناردوو (-) - ه ئەوان ناردوو(یان) - ه

ئەم نەخشەییە سەرەو، ھەلەییەکی زەقی تیدا کراو، ئەویش ئەو دیە
مۆرفیمی (ه)، بەبێ بەلگە سەلمینەر، لە ریزی راناو لکاوەکاندا دەرھینراو،
خاسیەتی کاتی ئیستای دراو تە پال و، ناکریت و ناشیت، ئەم راناوی لکاوی
کەسی سیتیەمی تاکە، لەو ریزە دەرھینریت، بە بیانووی ئەو کەسی سیتیەم
بۆشە (ه)، ئیمە لەمە و پیتشەو نمونەمان بۆ بوونی ئەو راناو لە نمونە
جۆرە جۆری نافرمانیدا ھینایەو، بۆ (ه) ش لیرەدا بەشیکە لە نیشانە کاتی
رابردووی تەواو، کە بریتیە لە [ووه/و] ناکریت بەجیا پیشان بدریت، ئەمە لە
لایە کەو، لە لایەکی تریشەو تەنیا ھالەتی گەردان کردنی فرمانە کە، لە گەل
راناو لکاوەکاندا گۆرانی بەسەردا دینیت، ئەویش بەشیکە نەپچراو، لەو
نیشانە تەواو (ووه) و لە لایەکی تریشەو نابیت ئەو لە بیر بکەین، کە
راناوی کەسی سیتیەمی تاک لە گەل فرمانی تێپەردا بریتیە لە (ی) وەک
نمونە (ئەو ناردوو یەتی) نەک (ئەو ناردوو تەتی) کە ھەلەییەکی زەقی
دەنگساز تیدا کراو، ئەویش ئەو دیە کە (ی) راناوی لکاو ناتوانیت یە کسەر
بەبێ ناو بزوونی نیمچە بزوینی (ی) بچیتە سەر، نیشانە (ووه) بۆ نیمچە
بزوین (ی) لە نیتوان دەنگی (وو) ی درێژ (کە لیرەدا بەشیکە نیشانە کاتە) لە
نیتوان (ه) نیشانە کە تەواو، کە کە {ووه/و} پەیدا دەبیت و، پاشان جاریکی
تر نەبزوینی (Consonant) (ت) نیتوانی بزوینی (ه) و (ی) راناوی لکاوی
کەسی سیتیەمی تاک دەکات کە لەو جۆرە شوێناندا دەر دەکەویت و ناکریت بە
مۆرفیمیکی بۆش (Empty Morphem) دابنریت چونکە بۆش نییە و
(۱۳) مەبەستی خۆی لەویدا ئاشکرایە، کە ھۆیەکی دەنگساز ئەو راناو
کەسی سیتیەمی تاکی خستۆتە دواو (فرمانە کە، لە تێپەردا (۱۴) بەلگەش بۆ

بوونی ئەم راناوه کەسییە سێیەمی تاکێ (ی)، لە گەڵ فرمانی تێپەردا (ی) یە
نەک بۆش، کە بریتییه لە (م، ن، ی، مان، تان، یان).

لیڕەدا بۆ بوونی پتووستی (ی) نیمچە بزوتن، لە ناو مۆرفیمی (یتی) نەک
(ووەتی) ئەم نمونەو دیاردەیه لە کوردیدا، کە بێجگە لە دەنگی نیمچە بزوتنی
(و، ی) بۆ نیتوان کردنی دوو بزوتن، دەنگی (رای فلاپ (سووک) و دەنگی
(ت) ی نەبزوتنە:

بیدورەرەو، بێخۆرەرەو.

با پێکەو سەیری دەنگی (رای نیتوان بزوتنی (و، ه، ه، نیتوانی بزوتنی
(ه، ه) لە وشە یە کە مەداو دەنگی (ر) نەبزوتن لە نیتوان بزوتنی (و، ه، ه) (ه، ه)
بکەین، ئەمە ئەوێ سەلمان، کە دەنگی (ت) و (ر) دەوری جیاکردنەوێ بزوتن
دەبین لە زمانی کوردیدا، بە هەمان شێوەی نەبزوتنی (و، ی)، کە لە نمونەو
وێک لە نمونەکانی: ئەو روشتوو تەو، ئەو سووتاو تەو، دەردە کەوێت، با
پێکەو ئەم نمونانە بۆ کەسە کانیتری هەمان کۆمەڵی راناوی لکاو بهێنینەو کە
(ه) لە بنەرەدا (هت) نییه بە لکاو دیاردەیهکی دەنگسازیه کە (ه) ی کردۆتە
(هت)، لە تێنەپەڕیشدا (ه) ی لکاو دەرناچیت:

مەن روشتوو مە تەو

تۆ روشتوو ی تەو

ئەو روشتوو تەو یان ئەو روشتوو تەو

پاشگری دوو هەمی ئەو نمونانە سەرەو کە بریتی لە (ه، ه) بۆ دوو بارە
کردنەوێ کردەوێ رووداو کەیه، وێک: روشتنەو، سووتانەو، کردنەو...
تاد.

ئەنجام

۱- (ە) ۋەك مۆرفىمىك لە رىستەسازىدا لە ئاۋەندى رىستەۋە دەيىتە جىڭرى ناۋ، ئامرازى پىتەندى، پاشكۆزى ئامرازى پىتەندى ۋەك: مەن خەللىكى ئەم شارە نىم، ھەروەھا لە كۆتايى رىستەۋە، دەيىتە راناۋى كەسى لكاۋى كۆمەلەي (م، يە، يەن، ن، ن) ۋە ھەروەھا دەيىتە دروستكەرى رىستەي ھەيى، ۋەك: سەرم بەرز (ە).

۲- (ە) لە كۆتايى رىستەۋە، رىستەي ناۋى دروست دەكات ۋ، بە تەنيا ھەر خۆى كات پىشان نادات ۋ بەشپىكە لە مۆرفىمى كات ۋەك (ۋە، ۋە، ايه) لە فرمانى رابردوۋى تەۋا ۋ فرمانى رابردوۋى ئىلزامىدا، لە گەردانكردندا نەيىت توشى كەرت برون نابىن.

۳- فرمان خۆى بەبى راناۋى لكاۋ، تىنەپەرەكانى لى دەرجىت، بۆكەسى سىيەمى تاك دروست نايىت، ئىتەر (ە) خۆى چۆن دەيىتە فرمان، بۆيە راناۋى لكاۋى كەسى سىيەمى تاكە.

۴- كۆمەلەي دوۋەمى راناۋە لكاۋەكانى (م، يە، يەن، ن، ن) لە گەل ۋ شەي ئافرىمانىشدا رىستە دروست دەكەن ۋەك لە گەل ناۋ، راناۋ، ئاۋەلناۋ، ئاۋەلفرمان، ژمارە.

۵- كۆمەلەي يەكەمى راناۋە لكاۋەكان، تەنيا لە گەل فرمانى رابردوۋى تىپەردا رىستە دروست دەكەن، كەچى لە گەل بەشەكانى ترى ئاخاوتندا، بە تايەتتى ناۋ، راناۋ، ئاۋەلناۋ، ژمارە ھەيى پىتكەدەيتىن نەك رىستە.

۶- (ھە) چاۋگى (ھەبوون)، كە واتاي (بوون) ھەلدەگىت، نىشانەي ھەبوونە (ئەلەك) لە زمانى كوردىدا ۋ پىتەندى بەكاتەۋە نىيە، چۈنكە لە گەردانكردنى كاتە جىاجىياكانى فرمانى (بوون) دا بزر دەيىت، چۈنكە (ھە) بە

تهنیا کات و رووداوی تیدا نییه.

۷- زۆریه‌ی وشه لیکدراوه‌کانی زمانی کوردی، به‌تایبه‌تی نه‌وانه‌ی که به‌بی ناوگر دروست ده‌بن وەک: سه‌ریه‌رز به‌هۆی راناوه لکاوه‌کانی کۆمه‌له‌ی دووه‌مه‌وه، رسته دروست ده‌کهن و بوونی رسته‌ی ناوی ده‌سه‌لمێنن.

۸- هه‌مان وشه‌کانی زنجیره (۷) نه‌گه‌ر له‌ناوه‌ندی وشه‌که‌وه، کۆمه‌له‌ی یه‌که‌می راناوه‌کان ده‌ریکه‌ون له‌ کۆتاییه‌وه (ه) ی رسته‌ی هه‌یی ده‌رده‌که‌ویت.

۹- (ه) له‌ مۆرفیمی (هه‌یه) دا بریتییە له (ه) بۆ که‌سی سیتییه‌می تاک و (ی) نه‌بزوینه‌ نیوانی هه‌ردوو (ه، ه) ی کردوو.

۱۰- هیچ به‌لگه‌یه‌ک نییه، نه‌وه به‌سه‌لمێنیت که له‌ ژێر کۆمه‌له‌ی راناوه لکاوه‌کانی (م، یت، ه، ین، ن، ن) ده‌وه کاتی ئیستا هه‌بیت، ده‌رنه‌که‌وتنی ئهم (ه) یه له‌ تینه‌په‌ری که‌سی سیتییه‌مدا، نابیتته هۆی نه‌وه‌ی له‌ که‌سی سیتییه‌می جوهره‌کانی تری رابردوودا ده‌ریکه‌ویت، بۆ بوونی نیشانه‌ی کات وه‌ک له‌ نمونه‌ی (نه‌وه‌اتوه)، مۆرفیمی (وه) ی کات له‌ گه‌ڵ (ه) لکاودا، چونکه له‌ یه‌ک ده‌چن بوونه‌ته یه‌ک، نه‌گینا نیشانه‌ی کات نییه.

۱۱- (ت) له‌ گه‌ڵ (ه) دا یه‌ک مۆرفیم پێک ناھێنن به‌ شێوه‌ی (هت)، به‌لکو ده‌نگی (ت) نه‌بزوین ئه‌رکی ده‌نگسازی بینیه‌وه هه‌ردوو (ه) یه‌کان له‌ یه‌کتر جودا ده‌کاته‌وه ده‌وری نیمچه‌ بزوینی (و، ی) بینیه‌وه، وه‌ک ده‌نگی (ر) قلاپ (سوک) که دوو بزوین له‌یه‌کتر جودا ده‌کاته‌وه.

۱۲- مۆرفیمی (یه‌تی) بۆش نییه، به‌لکو هۆی ده‌نگسازی وای لیکردوو،

که (ی) راناوی لکاوی که‌سی سیتییه‌می تاک بکه‌ویتته دواوه‌ی وشه‌که. ❖

پهراویز و سهراچاوه

(۱) سهعید صدقی کابان، مختصر صرف و نحوی کوردی، بهغدا، ۱۹۲۸.

ل ۶۵.

(۲) ۱- بیروپرای نوری عهلی ئەمین، ریزمانی ئاخواوتنی کوردی، ۱۹۷۶، ل

۱۸۲.

ب- صادق بهادین، ریزمانا کوردی، بهغدا، ۱۹۸۷، ل ۴۴۸-۴۵۰.

(۳) ریزمانی ئاخواوتنی کوردی، بیروپرای مهسعوود محهمهه، ل ۱۸۲.

(۴) ۱/ صالح حوسین پشدهری، کورتهیهک له ریزمانی کوردی، بهغدا،

۱۹۸۵، ل ۷۱.

ب/ د. ئەورههمانی حاجی مارف، جیناو، بهغدا، ۱۹۸۷، ل ۱۴۷.

(۵) د. شیرکۆبابان، گوڤاری (رامان) ژماره (۲۰) ریزمانی مۆرفیمی

ئییستایی (ه)، ۱۹۹۸، ل ۱۷۲-۱۷۵ ناییت دکتۆر شیرکۆ له م بۆچوونه م زویر

بییت، چونکه مه بهستم مه بهستیکی زانستانه یه و بهس من دهس خوشی لی ده که م

بۆ به زه مه کانی، نه گهرچی بیروپرای خۆم هه یه له باره یانه وه به تایبه تی له کتییی

(رسته سازی و شیتهل کاری زانستی، ۱۹۹۶، به لای منه وه نرخ ی له وه دایه، که

ریزمانی کوردی خستۆته سه رزمانی بیسک، چونکه زانیارییه کانی هی

نووسهرانی تره).

(۶) ره فیق محهمه د شوانی، ئامرازی به ستنه وه له زمانی کوردیدا، نامه ی

دکتۆرا کۆلیجی په روه رده ی زانکۆی بهغدا، ۱۹۹۷، ل ۷۴.

(۷) به روانه محهمه د ئەمین هه ورامانی، زاری زمانی کوردی له تایی ته رازووی

بهراوێزدا، بهغدا ۱۹۸۱، ل ۱۶۷.

- (۸) پروانه بیروپای مه‌سعوود محەمه‌د، سوپێکی خامه به‌دهوری راناودا، گۆڤاری کۆپی زانیاری کوردی، ژ (۱) به‌غدا، ۱۹۷۴، ل ۱۱۱.
- (۹) پروانه: ره‌فیع محەمه‌د، چاوگ و فرمان کامیان سه‌رچاوه‌و بنه‌په‌تن، وتاریکی ده‌سنووسه، به‌لام به‌هۆیه‌وه له مامۆستای یاریده‌ره‌وه بوومه مامۆستا.
- (۱۰) د. نه‌وپه‌حمانی حاجی مارف، جیناو، به‌غدا، ۱۹۸۷، ل ۱۴۷.
- (۱۱) صالح حوسین پشده‌ری، کورته‌یه‌ک له رێزمانی کوردی، به‌غدا، ۱۹۸۵، ل ۷۲.
- (۱۲) د. شێرکۆ بابان، رێزمانی مۆرفیمی ئیستایی (ه)، گۆڤاری رامان، ژماره (۲۰)، ۱۹۹۸، ل ۱۷۲-۱۷۵.
- (۱۳) پروانه سه‌رچاوه‌ی (۱۱).
- (۱۴) وریا عومه‌ر ئەمین، یاسایه‌کی فۆنۆلۆجی، کاروان، ژماره (۲۰)، ل ۱۹۸.

سەرئەج و تەبىئىي دەربارەى چەند وتارىكى مامۇستا وريا عومەر ئەمىن

بىگومان لىكۆلىنەوھە كارىكى بەسوودو خزمەتى زانستە، دىوارى ئەم زانستە
رۆژ بەرۆژ لەبەرز بووندايە، لىكۆلىنەوھەى نووسەرانىش كەموكۆرى دەگرىتە خۆى،
واتە بە هېچ شتىك يا بۆچوونىك ناتوانىن بلىتىن تەواو راست وىي كەم
وكۆرىيە، بەم پىشەكى يە كۆرتە دىمە ناو پاسەكەمەوھە كە بۆنەهشتىنى كەم و
كۆرى و ناتەواوئى هەندىك وتارى مامۇستا وريا عومەر ئەمىنە. لەبارەى
«ئامرازەكانى بەستەن» و، كە لە گوڤارى رۆژى كوردستان ژمارە (٦٧) ى ١٩٨٤
لەلایەرە (٢٨-٣١) بلاوكر اوھتەوھە.

مامۇستا وريا لەم وتارەدا ھاتووه ياساى بەكارھىنانى ئامرازەكانى
بەستەنەوھەى لەرستەدا دەست نىشان كردووه بەلایەوھە (لەزمانى كوردیدا سى
ئامرازى بەستەن (Conjunction) ھەيە (ناوو ناو) و (ناوو ئاوھلناو) لەناو
چوارچىوھى رستەدا لەيەك دەدەن كە ئەمانەن (و-ى-ە) ھەريەكە ئەركى تايبەتى
خۆى ھەيەو لە حالەتتىكى تايبەتیدا دەرئەكەوئى» (پروانە ل ٢٨) ئامرازى
بەستەنەوھەن، بەلام ژمارەى ئامرازى بەستەنەوھە، لە زمانى كوردیدا ھەر ئەم سىيان
نەن، بەلكو ھەموو ئەو ئامرازانە دەرئەوھە، كە دوو كەرەسەى زمان لەيەكتر دەدەن
و، بەيەكترىان دەبەستەنەوھەو، كەرەسەى تازە پىكەدەھىتىن و دەورى جىاجىاي ناو

رسته ده‌بین له بکەر و بەرکار و بەرکاری ناپراستە و خۆو تەواوەکەری بەیاریده، که
 ئەم ئەرکەیی دواوەشیان لای مامۆستا وریا دەست نیشان نەکراوە، ئەمجا بۆیه -
 ئەم ئامرازانە دەکەونه نیتوان دوو کەرەسەوه، واتە دوو شت بەیەکتەرەوه دەبەستێن
 هەموو ئامرازی پەيوەندی یەکان دەگرێتەوه وەک (و، ی، ه، بۆ، به، له، تا، ش/یش،
 له‌گەڵ، له‌ته‌ک) که هەر هەموو ئەم ئامرازانە، دەکەونه نیتوان کەرەسەیی جیاوازا و،
 بەیەکتەریان دەبەستنه‌وه و گرتیی ناویان لێ پێکده‌هێنن و هەندیکجار کەرەسەیی
 تریش وەک (گرتیی ئاوه‌لناوی، گرتیی ئاوه‌لفرمانی) پێک ده‌هێنن، جۆری دووهم
 ئامرازی لێکده‌ره که ئەمانەن (و، ش، یش، یان، یان، به‌لام، که‌چی، ئەگینا، ئەمجا،
 هەم، هەم، نه-نه، ش-ش، چ-چ) که ئەمانەش دوورستەیی سادە له‌بواری رسته
 دروست کردندا، بەیەکتەری دەبەستنه‌وه و، رسته‌ی لێکدراو پێکده‌هێنن بۆ
 مەبەستیی جیاجیا. جۆری سێهەمیش ئامرازی گەیه‌نەرە، که ئەمانەن
 (که، که‌ی، کاتییک که، هه‌که، هه‌رکه، هه‌رکه‌س،
 هه‌رکێ، هه‌رجار، چونکه، ئەگەر، بۆیه، ئا، هه‌رچی، هه‌رچه‌نده، که‌واته، له‌گەڵ
 ئەوه‌شا، پاش ئەوه‌ی، له‌وه‌ته‌ی (له‌وه‌تی)، ئەوه‌نده‌ی که، زیاده‌وه‌ی که...) (١)
 که ئەم جۆره ئامرازانەش ده‌کەونه ته‌ک رسته‌ی سادەوه‌و ده‌یان که‌ن به‌ لارسته‌و
 (الجملة التابعة Subordinate clause به‌شارسته بۆ مەبەستی جۆر به‌جۆر
 ده‌یان به‌ستنه‌وه، واتە ئەمانەش کارکردنیان له‌ زمانی کوردیدا به‌ تهنه‌انین. ئێمه
 لێره‌دا باسی جۆری دووهم و سێهەم ناکه‌ین، که ئامرازی لێکده‌رو ئامرازی
 گەیه‌نەر، به‌لکو تهنه‌ا باسی جۆری یه‌که‌میان که ئامرازی پەيوەندییه‌ ده‌کەین،
 ئەم ئامرازه پەيوەندییانه هەموویان ده‌وری به‌ستانه‌وه‌ی دوو کەرەسەیی ناو
 رسته‌یان هه‌یه.

له‌پاشاندا ناوبراو، یاسای ئەو سێ ئامرازەیی به‌ ناته‌واوی خستۆته‌پروو،
 چونکه پێجگه‌ له‌به‌ستانه‌وه‌ی (ناوو ناو)، (ناوو ئاوه‌لناو) ئامرازی (و، ی)

په یوه ندى (ناوو پړاڼو) یش بو پیکهاتنی گرتی ناوی له دهوړی جیاجیای
ناوړسته دا دروست دهکات وهک:

من و ئارام هاتین (بکهړ)

من و ئالای دیت (به رکاری راسته وخو)

به من و ئالای وت... (به رکاری ناراسته وخو) که ناکړی دهوړی (پړاڼو) لهم
یاسای به ستانه وهی ئامرازی (و) ه بو به شداری فهراموش بکړیت، چونکه ناوو
پړاڼو دوو شتی جیوا وزن و دوو به شه ئاخاوتنی سه ربه خوڼ و ناکړی یاسای
دووه میان پشت گوی بخړیت و بوتړیت پتوېسته به نیشانندان و باسکردنی پړاڼو
لهم یاسایده ناکړیت، چونکه ناوو پړاڼو وهکویه کن راستیکه ی وانییه
دوو که ره سه ی جیوازی ئاخاوتن.

پاشان ماموستا وریا ده بویه هیمای بو به ستانه وهی (پړاڼو+ پړاڼو) به هو ی
ئامرازی (و) ی به شداری به بکړدایه وهک هم نمونانه:

راناو+ ئاپ (و) + پړاڼو (ئاپ: ئامرازی په یوه ندى)

-من و تو هاتین (بکهړ)

-من و تو یان دیت. (به رکاری راسته وخو)

-به من و تو یان وت. (به کاری ناراسته وخو)

ماموستا وریا له خسته پیش چاوی یاسای دووه میدا نمونه ی بو
(ناو+ ناوه+ ناو) به هو ی ئامرازی (و) نه هینا وده وهک:

ئاغاو بوړه پیاو هاتن. (بکهړ)

له ئاغاو بوړه پیاو مه پرسه (به رکاری ناراسته وخو)

ئاغاو بوړه پیاوم بینى. (به کاری راسته وخو)

هروه ها ئامرازی به ستانه وهی (و) ی په یوه ندى گرتی ناوی له

(ناو+ ناوه+ ناو) له دهوړی جیاجیادا پیکده هینیت، وهک)

ئاۋەلناو+و+ئاۋەلناو=رېستە

-پاك و پيس هاتن. (بكه)

- به پاك و پيسم وت. (بهركارى ناراسته وخۆ)

-پاك و پيس بگره. (بهركارى راسته وخۆ)

ياسايهكى ترى ئامرازى (و)ى به شدارى له بهستانه وهى كه رهسه كانى ناو رېستهدا برىتييه له:

ئاۋەلفرمان+(و)+ئاۋەلفرمان(۲)

-بان و بنى خواربۆته وه. (بكه)

-بان و بنيم به ست. (بهركارى راسته وخۆ)

-به بان و بنيدا رۆيشتم. (گرى ئاۋەلفرمانى شوتن).

-سهروو خواريم به ست. (گرى ناوى شوتن (بهركارى راسته وخۆ)

مامۆستا وريا له باسى ئامرازى به ستنه وهى (ى) دا ده لى: له لايهكى تره وه
ئهو ناوانه ى به (ى) لىك ئه درىن په يوه ندى يانم له گه ل يه كتردا له سه ر بناغه ى
هه يى دايه ((Possessive) ... پروانه لاپه ره: (۲۸) راسته (ى) هه يى پيشان
ده دا، له به ستانه وهى دوو كه ره سه دا، به لام بيجگه له ده ورى هه يى ده ورى
چۆنيه تى و جۆرىش له ويدا ده بينى، نمونه كه ى مامۆستا وريا به م جۆره يه:

-براى مامۆستاي كورى خوشكم هات.

-من براى مامۆستاي كورى خوشكم نه بينم.

-من نامه بو براى مامۆستاي كورى خوشكم نه نىرم.

راسته لىره دا ئامرازى به ستنه وهى په يوه ندى (ى) ده ورى هه يى بينيه، به لام
مامۆستا وريا ئه وهى پروون نه كردۆته وه له كويدا ئه م ده ورى هه يه، يا باشتى
بلىتن هه ستى به جۆره كانى ترى ئه م ئامرازه له و ئه ركانه يدا نه كردوه كه
له زمانه كه دا ده بينى وهك: له لىكدانى ناوى به رجه سته (شت) ده ورى چۆنيه تى

و جور ده بینه وهک:

-بازنی زیرم کری . بو (جور)ه.

-مه سینه ی نایلونم کری (جورو چۆنیه تی) له لیکدانی ناو+ئاوه لئاو ئهم
(ئامرازی ی) یه دهوری وهسفی ههیه له بهستانه وهی که رهسه کانیدا وهک:

- کچی جوانم دیت. (وهسف)یه.

-شهوی تاریک ناخۆشه (وهسف)یه.

که چی ناوبراو تهنها (ههیی) خستۆته روو. که ده بویه ئهمهش پروون بکریته وه
ته گهر ناو خرایه سهر ناوو پاناوی کهس و شوین ئهوا ئهوسا دهوری بهستانه وهی
(ههیی) ده بیهیت وهک: نمونه کهی خۆی له سهر وه دایه، به لام من ئهم نمونه یه
ده هینمه وه وهک:

ناو+ئامرازی (ی) +ناوی کهس وشوین و ئه ندای لهش وهک: شیعی گۆران
به پزه. (ههیی) گرتی ناوییه: دایکی ئاریان هات.

چای خالخالان و پیازی عه ودالان به ناویانگن.

هه مان یاسا له گه ل پاناودا، ههیی ده به خشیت، که مامۆستا وریا ناوی
نه بر دووه، وهک: ناو+پاناو=رسته

سۆزی من سۆزیکێ نیشتمانی یه. (گرتی ناوی)

تیشکی چاوی تۆ ئارامی گیانه. (گرتی ناوی)

که ئهم گری ناوی یه وه لامی پرسیاریکه به هۆی جیناوی پرسى (کى)
بۆ کهس و (کوئ)ی شوین و (چی) یه وه ده کرىت و، تهنها ههیی یه که بۆ کهس و
شوین ده بیته (۳).

له ناوو ئاوه لفرمان، گرتی ئاوه لفرمانی دروست ده کات و، چۆنیه تی روودانی
فرمانه که دیاری ده کات وهک:

-کاری به په له و خیرا ئه نجامی باش نابیت.

-کاری به په له ی خیرا باش نییه.

له کوتایی لاپهړه (۲۸) دا نه وهی راځه یاندووه که نه گهر (ناوه که نامرازی پیناسینی (ه که) ی له گه لا بی ناهه که به ناوه لئاوی یه که م و ناوه لئاوی تر به هو ی نامرازی (ه) به ستنی (ه) هوه لیک ددرتین، نه مه راسته وهک نمونه کانی خو ی: دره خته سهوزه بهرزه که...

به وهی (ه که) ناسراوی ده چیتسه کوتایی یه وه، به لام یاساکه ی (نا ته وای) گرتوته خو ی به وهی (ناو+ناوه لئاو+ه که)، که چی ده بینین نه م نامرازی به ستنی (ه) په یوهندی یه یاسای لیکدانی تریشی هیه وهک: (۴) ناو+(ه) +ناوه لئاو+نیشانه ی ناسراوی+ناوه لئاوی تر. -گولنه سووره که جوانه ناو+(ه) +ناو+ه که=

-کتیبه میژووه کوردییه که م بینی (بهرکاری راسته وخو) -به جله کوردییه که وه هه لپه ریم. (بهرکاری ناراسته وخو) -کتیبه میژووه کوردییه که که وته بازاره وه. (بکه ر)

ماهوستا وریا له کوتایی لاپهړه (۲۹) دا ده لئ: «نامرازی پیناسینی (ه که) و نه ناسین (یک) و (پاناو نیشاندان) ... هه رگیز هیچ کامیکیان له گه ل نه وانیترا ده رناکه وئ (۵) راستی بوچوون نه وه یه دوانیان پیکه وه وهک له م نمونه ده ده رده که ن: وهک کوپونه وهی (پاناوی نیشانه) و (نیشانه ی ناسراوی) (یهک) و (ه که):

-نه وه کوپکی چاکه.

-نه وه کوپه باشه که ی باو کیتی.

دوای نه مه دیمه سه ر نه وهی، که هه روه کو له سه ره تاوه، وقان نامرازی به ستنه وهی هه ر نه وه ســـــیـــــانه نین، واته (و، ی، ه) به لکو

(بۆ. به. له. تا. ش/يش، له. گەل، له. ته. ك) (٦) يش ئامرازى به. ستنه. وه. ن و هه. مان ده. ورى ئه. و سى ئامرازه. ي (و، ي، ه) ده. بين و له. خواره. وه. دواى پىناسه. كرده. ئى ئامرازى به. ستنه. وه. ده. ورو ياسايان ده. خه. ينه. روو.

ئامرازى به. ستنه. وه. هه. موو ئه. و ئامرازانه. ده. گريته. وه، كه. ده. كه. ونه. نيوان. دوو كه. ره. سه. ي وه. ك يه. ك و جياوازي به. شه. كاني ئاخاوتنه. وه. و به. يه. كيانه. وه. ده. به. ستن و كه. ره. سه. ي تازه. ي ليه. وه. پيكديت، له. گريتي ناوي، گريتي ئاوه. لئاوي، گريتي ئاوه. لفرماني و ته. نانه. ت گريتي فرمانيش دروست ده. كهن و وه. كو ئامپريتك چۆن جيبه. جي كرده. ئى كاريكي پى ئاسان ده. كريت و يا به. هويه. وه. كار ئه. نجام ده. دريت ئه. م ئامرازانه. ش كاري ئاخاوتن به. هويه. يانه. وه. ئه. نجام ده. دريت و رسته. ي زمانى پى ريكده. خريت و ده. بنه. هوى لىكدانى به. شه. كاني رسته. و جوړه. كاني رسته.

ئامرازى به. ستنه. وه. ي «نا» و، ياساي لىكدانى.

١- ١. ناوي كات+ئاب+ناويكي ترى كات=گريتي ئاوه. لفرماني ماوه. ي كات وه. ك: من شه. و تا به. يان ناخه. وم.

روژ تا ئىواره. ده. سووپيمه. وه/ (ماوه. ي كات).

ب. ناوي شوين+ئاب (تا)+ناويكي ترى شوين=گريته. ئاوه. لفرماني شوين.

-چياي خالخالان تا كه. ركوك هه. وارى له. بيرنه. كراوى ئيمه. يه. -ماوه. ي شوين

-سليمانى تا كه. ركوك ١١٠ كيلومه. تره.

-شار تا شار جياوازي هه. يه. (به. راورد ده. گه. يه. نى له. نيوان دوو شوين) ئه. م

ئامرازه. به. ئامرازى په. يوه. ندى (به. ي په. رگر (٧) فراوان ده. كريت وه. ك:

-به. شه. و تا به. يانى ده. خوئينمه. وه.

-سمكو له. شنوه. تا سه. لباس چالاكى ده. كرد.

ليه. وه. تا مه. كه. سوڤى سه. ربه. له. كه.

ئامرازى (ش/يش) په. يوه. ندى: ئه. م ئامرازه. ناوو پاناو يا رووداويكي

نادیار به بهشی دووه می پرسته که وه، که گرتی فرمانی یه ده به سستیته وه، نه مجا
نه و شته نادیاره، به لام راستیکه یه هست به بوونی رو و داوه که ی، یا هه واله که ی
ده کریت بو نمونه که وه تمان:

زاگرو سیش هات.

زه رده شتیش پو یی.

مانای وایه بیجگه له زاگروس، که سیکه تریش هاتوه و پویشته وه.
لیره دا هه وال و که سه دیاره که ی به نادیاره که وه به سستیته وه، نمونه ی تر:
- قالهش پیاوه. واته قالهش له پیزی پیاوه کانی تر داده نریت.
- به خورایی لیکیش ده بین. واته من و تو له یه کتر ده بین.

بو پاناو: - نه ویش هاتوه

- تو خوا توش پیاوی.

یاسای تر: ناو+ئاپ(ش/یش)+ئاپ(و)+ناوو دوخی دووه م
- نویش و دزیش ده کات(دوو شتی نه گونجاون).
- کاسبیش و خویندیش ده کات.

ئامرازی په یوه ندی (به): ئه م ئامرازه چون ده که ویتته په پری ناوو ئاوه لفرمانی
ناو پرسته کانه وه ئاواش ده که ویتته نیوان دوو که ره سه پیکه وه ده یان به سستیته وه.

ناو+ئاپ(به) وه کو ناو گر+ئاوه لفرمان(گرتی ئاوه لفرمانی چونه تی):

- قسه به درو ناکریت

- مال به مالد هه گه ریم. (به رده وامی شوین ده که یه نیت)

- شار به شار هاتوه. (بو به راوودی دوو شوینه)

- مندالی به گویم خوشده ویت. (گرتی ئاوه لئاوی یه).

ئامرازی (له) ی په یوه ندی بو یه ستنه وه.

هه مان یاسای (به) که له سه ره وه خستمانه روو:

ناو+ئاپ (له) وهكو ناوگر+ئاوه لفرمان (گرتی ئاوه لفرمانی کاتی).
 -تاریکایی مانگ له ئیواره وه دیاره. (گ ئاک=گرتی ئاوه لفرمانی کات)
 -زۆر له کهم باشتره (بهراورده)
 ئامرازی (بۆ) بۆ بهستانه وهی دوو که ره سه:
 ناو+ئاپ (بۆ) وهكو ناوگر+ناوی تر
 -نان بۆ نانه وا چاکه. (گرتی ناوییه)
 -گوشت بۆ قه ساب دانراوه. (گرتی ناوییه).
 -شته کان به من بوون. (گرتی فرمانییه)
 -بزماره کهم به چه کوش هه لکیشا. (بۆهویه)
 دیارده یه ک هیه، نه گهر ئامرازی په یوه ندی (بۆ) ی به ستنه وه هیلای خرایه
 سه ره له رسته ی فرمان تیپه را، ده بیته جیناوی پرس، یا باشتر بلتین وه کو
 جیناوی پرسى لیدیت نمونه:
 -کتیپی بۆ کری؟ (بۆ-جیناوی پرسه بۆهۆ)
 -کتیپی بۆ کری. (بۆ-ئامرازی په یوه ندی یه که پینا، رسته ی هه والییه)
 ده گه یه نیت و هیزی ده رپرینی رسته که ((intonation که وتۆته نه م لاو
 نه ولای تیکرای رسته که و بۆ-بۆته ئامرازی په یوه ندی (لاجل-له پینا)).
 به کار هینانی ئامرازی به ستنه وهی په یوه ندی (بۆ.به.له) له گه ل جیناودا، واته
 ده توائن دوو جینا و وه کو ناو به ستنه وه، نمونه و یاسا:
 جینا و+ئاپ+جیناوی تر:
 -تۆ بۆمن باشیت.
 -تۆ به من ناویریت.
 -تۆ له من چاکتری.
 ئامرازی (له گه ل) نه توانی ده وری ئامرازی (و) له پیکهاتنی گرتیدا بیینیت،

که به‌شداری ده‌گه‌یه‌نیت و، وه‌ک (و) به‌لام هه‌رچی ئامرازی (له‌گه‌ل) به
 پی‌چه‌وانه‌ی ئامرازی (و) وه‌ ئه‌و گری پی‌یه‌ندییه‌ی (-Phrase Preposition
 al) دروستی ده‌کات، له‌ رووی که‌س و ژماره‌وه، به‌پیتی ده‌رپینی ریکه‌وتن
 (Agreement, Concord) بکه‌ری رسته‌که‌ی له‌گه‌ل فرمانه‌که‌یدا ریک
 ناکه‌ون (٦) نمونه:

- زا‌گروسی برام له‌گه‌ل زه‌رده‌شتی هاو‌پیدا هات. (ریک ناکه‌ویت)

- زا‌گروسی برام و زه‌رده‌شتی هاو‌پیتی هاتن. (ریکه‌وتوون)

- زا‌گروس له‌گه‌ل زه‌رده‌شت هات.

- زا‌گروس و زه‌رده‌شت هاتن.

پاشان پت‌یسته ئه‌وه بوت‌ریت، مام‌وستا وریا سێ وتاری ناوه‌پۆک نزیک‌ی، به
 سێ ناو‌نیشانی جیا‌واز بلا‌وک‌رد‌ۆته‌وه، وه‌ک ئامرازه‌کانی به‌ستن، بناغه‌ی
 ساده‌ترین رسته‌ی کوردی رۆشن‌بیری نوێ، ژماره (١١١) سالی ١٩٨٦،
 لیکدانی وشه‌کان رۆشن‌بیری نوێ، ژماره (١١٨) ١٩٨٨ ئه‌م سێ وتاره،
 زۆریه‌ی باسه‌کانی تیا‌یه، دووباره‌ کرانه‌ته‌وه به‌ تیا‌یه‌تی له‌ باره‌ی به‌کاره‌ینانی
 ئامرازی به‌ستنی، (و، ی، ه) وه‌، که‌ ئه‌مه شتیکی نازانستییه، یان ده‌کرا له‌ژێر
 ناو‌نیشانیکی تر پینکه‌وه بلا‌وبکر‌یت‌ه‌وه، یا ئه‌و یاسایانه‌ی دووباره‌ن توخنی
 نه‌که‌وتایه، به‌تیا‌یه‌تی وتاری لیکدانی وشه‌کان و ئامرازه‌کانی به‌ستن یه‌ک باسن
 (پروانه وتاره‌کان خۆیان) ئه‌گهر جیان، ده‌بوا‌یه باسه‌که‌یان هه‌ریه‌که‌ی له‌مه‌ودای
 خۆی پرونا‌یه، یا ده‌کرا یه‌کیکیان، بۆ ئه‌رکی ئامرازی به‌ستنه‌وه‌ی (و، ی، ه)
 بوا‌یه له‌ باره‌ی وشه‌سازیه‌وه به‌ناوی لیکدانی وشه‌کان و دووه‌میانیش وه‌کو
 باسه‌که‌ی خۆی بۆ رسته‌سازی بیت.

(پروانه وتاری ئامرازه‌کانی به‌ستن)

پاش ئه‌مه له‌ لاپه‌ره (١١٧)ی وتاری بناغه‌ی ساده‌ترین رسته‌ی کوردی

روشنگیری (۱۱۱) دا هه‌له‌یه‌کی زه‌ق و دیاری تو‌مار کردووه ده‌لتی «ده‌پیاویتیکی زۆر‌نازا له‌گه‌ل...» لیره‌دا نه‌ده‌بوو ئه‌م هه‌له‌یه به‌تیکه‌ل کردنی ناوی ژماره له‌گه‌ل ناویک به‌کار به‌ئینیت، که نیشانه‌ی نه‌ناسراوی له‌گه‌ل‌دا به‌کاره‌یترا بیت و‌هک (ده‌پیاویتیکی) چونکه له‌زمانی کوردیدا، دوو جار ناو دیاری نا‌کرت و ناسریت، چونکه ژماره بکه‌و‌یتته ته‌ک ناوه‌وه مانای وایه ناوه‌که دیار‌کراوه واته چه‌ند پیاوه؟ له‌وه‌لام‌دا ده‌لتی (ده‌پیاو) ئه‌گه‌ر وت (ده‌پیاو‌تیکه) واته دوو جار دیاری کرا که ئه‌مه له‌گه‌ل یاساو ده‌ستووری ریز‌مانی کوردی نا‌گونج‌یت، راستیکه‌ی ده‌شی و ده‌کرتی ب‌لتین:

- ده‌پیاوی زۆر‌نازای له‌گه‌ل خۆی ه‌ینا. یا - هه‌شت نو‌پیاویتیکی زۆر‌نازای ... ئه‌م رسته‌یه‌ی دو‌اوه راستره چونکه ژماره‌کان (هه‌شت و نو) دیاری نه‌کراون بۆیه نیشانه‌ی نه‌ناسراوی (یه‌ک «تیک») ی له‌گه‌ل‌دا به‌کار د‌یت، به‌لام چونکه ه‌یشتا نه‌زانراوه (هه‌شت پیاو یا نو‌پیاو) ن که دیار‌کراون، ئه‌وسا که له‌گه‌ل نیشانه‌ی ناسراوی یه‌ک ده‌شی به‌کار به‌ئینرتی به‌لام ئیستا هه‌له‌یه هه‌ردووکیان پیکه‌وه واته (ناوی ژماره)، (نیشانه‌ی نه‌ناسراوی) له‌گه‌ل ناویک‌دا پیکه‌وه به‌کار‌یتن. چونک نه‌زانراوه ژماره‌که هه‌شته یا نۆیه، بۆیه له‌گه‌ل (یه‌ک) دا، به‌کار‌دی، بۆ ئه‌وه‌ی راستی ریز‌مانی و نا‌ریز‌مانی ئه‌و به‌کاره‌یتانه روون بیتته‌وه ئه‌م نمو‌نانه ده‌ه‌نینه‌وه:

ده‌شی ب‌لتین: نو‌مندال‌ی هه‌یه.

هه‌شت سه‌رمه‌ری ک‌ری.

بیست ویه‌ک ک‌تیبی هه‌یه.

ژماره ناوه‌کانیان دیاری کردووه ب‌ی نیشانه‌ی ناسراوی: --

ناشی ب‌لتین: نو‌مندال‌یکی هه‌یه.

هه‌شت سه‌ر مه‌رتیکی ک‌ری.

بیست و یەک کتیبێکی ههیه .

ناکرێ دووجار دیاری بکرتن، جارێک بههۆی نیشانهی (یهک)هوه ههروهها بههۆی ژمارهکهشهوه . کهپێکهوه بێن واته ژماره نیشانهی نهناسراوی .

له کوژایی ئهم سهرنجانهمدا که دهريارهي ئهو سێ وتارهي سهروهه بوو دهکرا به يهک وتار، ههرستیکيان باسکرانايه، نهک به سێ وتاری ناو نیشان جياواز، ئهگهرچی (لیکدان و بهستن)، له ریزماندا تا رادهیهک یهک شت و واتان، ئهمجا بههۆی ئامرازهوه بیتت یا بێ ئامراز، ئهگهرچی لیکدانهوهکهش، جاری وا ههیه، بههۆی کههسهکهیهوه دهبیت و کههسهیهکی تازه دیته کایهوه .

پاشان له زۆریه و تارهکانیدا، مامۆستا وریا، تهنها به زۆری وتارهکانی خۆی دهکاته سهرحاوه، ئهمه ئهوه دهگهیهنیت، که پروای به لیکۆلینهوهی کهسانی تر نهبیت، ئهمهش شتیکی نازانستییه، سهیر ئهوهشه ئهو زۆر باوهری به زانستی زمان و (نامطلق) ههیه . بۆ ئهم بۆچوونهم .

همهوو سهرحاوهی وتارهکانی خۆی دهکهسه بهلگهی بۆچوونهکانم که له کوژایی وتارهکانیهوه دیارن بۆ ئهونه: (پروانه: وتاری لیکدانی وشهکان ل ۳۷، بناغه ی سادهترین رسته ی کوردی، ل ۱۸۹ ی) روشنبیری نوی .

ناوبراو له وتاری «پاشبهندهکان» که له گوژاری کوژی زانیاری عیراق دهسته ی کورد ژماره (۱۵) ی سالی ۱۹۸۶ بلاوی کردۆتهوه باسی ئهو ئامرازه په یوهندییهکانه ی کردووه و خۆشی که پاشکوێان به دوا دا دیت و ئهوهشی رایگه یاندووه، که نووسهران و خۆشی له سه ر ئهو رایهن که (بۆ، به، له، تا، وهک، بێ) به واته: پاشبهندهکان - (۱۸۴) ئامرازی په یوهندی، راستی مه سه له که، ژماره ی ئامرازه په یوهندییهکان، له زمانی کوردیدا ئهمانهن (بۆ، به، له، تا، و، ی، ه، ش/پش، له گه ل، له تهک) (۴) و (وهک، بێ) ئامرازی په یوهندی نین وهکو مامۆستا وریا بۆی چوو، یه که میان «وهک» ئامرازی

لیکچوواندنه و دوه میان که «بی» یا «به بی» یه نامرازی بیجگه، واته «ادوات الاستثناء». پاشان له وتاره کهیدا نه وهی راگه یاندوه، که نهم وتاره ی ته نیا توخنی نه و نامرازه په یوه نندیانه ده که ویت که پاشبه ندی post position یان په دوا دیت و به لایه وه (بۆ، به، له، ن).

نهمه راسته که نه و سنی نامرازه پاشکویان هه، به لام نهک وه کو ماموستا وریا، ته نهها نه و پاشکویانه ی خستوته پروو که ده که ونه دوا ی فرمانه وه بویه له م پرووه، ده لئی «هموو نه و پیشبه ندانه ی که له گهل نه و جوړه فرمانانه ده ده که ون، که چه مکی گوته زانه وه ده که یه نن pative case وهک چوون بۆ... دان به... هتد) ده شی پیشبه ندکه، به پاشبه ندی فرمانی (ه) جیگیر بکری» پروانه: ل(۱۸۲) وهک: ئیوه هاتن بۆ سلیمانی-ئیوه هاتنه سلیمانی.

نهم بۆچوونه ی بۆشایی تیکه وتوه، چونکه یا ده بویه ببویه نهم وتاره ته نهها نه و پیشبه ندانه ده گریته وه که ده که ونه دوا ی فرمانه وه وتاره که ی «هه ولدانه بۆده ست نیشان کردنی یاساکانی ده رکه وتنی نهم پاشبه ندو، قالبه جیا وازانه، که ریزمانی کوردی هیتشتا چاره سه ری نه کردوون) (پروانه: ل(۱۸۲: ۲) ده بویه بیوتایه نه وانه ی ده که ونه دوا ی فرمانه وه، چونکه دۆخی تریشیان هه، که چاره سه رنه کراون و له گهل فرمانیشدا نایه، که واته بویه وتاره که ی، جیگای سه رنج و تبیینی ده رپینه، بۆ نه وهی وه کو خوی ده لئی که م و کوری نه هیلین.

نهم نمونانه ده هینمه وه بۆپاشکوی نه و سنی نامرازی (بۆ، به، له) که ده که ونه دوا ی وشه ی تری بیجگه له فرمانه وه؛ وهک:

-بۆ لاوه پروانه بۆ- وه (بزوینی) (۵) به هوی (۱) ده کرتاوه.

-بۆ بانه وه ده چم... بۆ- وه، لیسه دا که وتوته دوا ی ئاوه لف فرمانه وه، راستیکه شی نه وه یه پاشکوی نامرازی (بۆ ته نهها له گهل ئاوه لف فرماندایت که به زوری شوین ده گریته وه.

به-هوه: به ماموستاوه وهرن.

به توتیکلهوه بیخو

به بارهوه هاتهوه.

بو له گه لبون وچونیه تی یه.

تاریکایی مانگ به ئیتوارهوه دیاره.

به ده سستییه وه ده گرت.

به-دا: به ناخی زه ویدا ده پومه خوارهوه.

به خۆدا دیمه وه. پتیه بوون و نووسان بوهۆی دیاری کردنی شوین.

له-هوه: له ئیتوارهوه ده خوینم/سهره تای کات

له دلمه وه خوشم ده ویت،/شوین

له کهرکوکه وه هاتووم،/سهره تای شوین

له-ه: له قوتا بخانه دا ده خوینم/دیاری کردنی شوین

له شهودا ده بینم/دیاری کردن کات

دهمه ویت نه وه پوون بکه مه وه، که نامرازی په یوه ندی (بو، به، له) کاتیک
به رکاره راسته وخوکه ی فرمانی رسته که جیگیر بکرتیت، به راناو نه و کاته
شیوه که یان ده گوپیت به (پن، تی، لی) و دیسانه وه پاشکویان له دواوه
دهرده که ویت، که لای ماموستا وریا نه مه باسی لی نه کراوه، نمونه ی
نامرازه گانی (بو، به، له) دوا ی جیگیر کردنی بهرکاری راسته وخوی رسته ی فرمان
تیپهر:

به-پن پاشکو: به نازادم وت. به پاره کریم-پیم کری

پن-پن پاشکو: پیم وت.

به-هوه پن-وه: به ئالادا ناردم-پیمدا نارد-بییدا نارد.

وینه که م پتیه هه لواسی.

له-دا لئ-داتئ-دا: له-لئم دا. تئیدا بوو.

له-هوه لئ-وه: پارە کهم لئیان هوه وه رگرت.

له-دا-له ناو به له مدا بینیم-تئیدا (تیا دا) بینیم.

له-بئ پاشکو: وهک: کتیبه کهم له زاگرو س سهند.

لئ-بئ پاشکو: کتیبه کهم لئ سهند.

تئ: چاکه م تئکرد-تئمکرد.

بۆ: ئامرازیکه تهنها له گهل ئاوه لفرمانی شوتینیدا، پاشکو وهرده گرت و،

شیتوهی وه کوخوی ده مینیتته وه ناگوریت تهنها له گهل ناوی شوتندا، ده گوریت به

(ه): ده چم بۆکه رکوک-ده چمه که رکوک.

بۆ-ه: بۆ لاوه هات-بۆ تهنیشتته وه هات.

ده بیئت ئه وه بزانی ئه م ئامرازه جئگیر کراوانه ئه گهر واتای وشه که یان گۆری

ئه وه ده چنه خانهی وشه سازیه وه وه کو پیشگریان لئ دیت و ئامراز نین، به لام

ئه گهر واتای وشه که یان نه گۆری، ئه وا ئامرازی په یوهندی جئگیر کراون، به هوی

نه مانی به رکاره راسته وخۆکه یانه وه.

مامۆستا وریا له وتاری (دارشتنی فرمان) له روشنبیری نوی ژماره

(۱۰۹) ی ۱۹۸۶ (۸) له پرووی دارپشتنی فرمانه وه، بۆ دیاری کردنی کاته

جیا جیاکانی، له لاپه ره (۲۵۹) دا ده لئ «بۆ دیاری کردنی ئه م سئ چه مکه له

حاله تی یه که مدا ئاوه لکاریکی وهک (به یانی) و له دووه مدا (هه موو رۆژ) و

له سئ یه م دا (وا) ئه شئ به کار به ئنریت.

-به یانی ده چمه قوتابخانه (داهاتوو)

-هه موو رۆژ ده چمه قوتابخانه (ساده)

-وا ده چمه قوتابخانه: (به رده وامی)

پیشه کی وشه ی «دارپشتنی» هه له یه راستیکه چونکه رهگی چاوگه که ی

بریتیییه له (پێژ) نه ده بوو، به تایبیه تی لێردها، که وتاره که ی په یوه ندی بهرده گه وه یه، ئهم هه له یه بکات، چونکه له رانه بردوودا ده لێن: (ده پێژم، ئاوده پێژم، بناغه ی خانووه که ی جوان داریشتووه). ههروه ها کاتی فرمانی رسته ی دووه می بریتیییه له (رانه بردووی بهرده وامی) که به هۆی وشه ی (هه موو) هه دروست بووه، نهک ساده وه کو ئه و ده لێت: کاتی فرمانی رسته که ی سیینه می مامۆستا وریا که به هۆی (وا) هه پیکهاتوو وهک ئه و ده لێ (بهرده وامی) نییه، به لکو ئه و وشه یه واته (وا) شێوه ی تری هه یه، وهکو (ئه و، ئه وه)، ئیستا بریتیییه له ئاوه لفرمانی کاتی ئیستا، نهک بهرده وامی وهکو ئه و هیمای بۆ کردووه، له کورده واریدا، که زمانی رێزمانییه ده لێن: -ئه و دیم مه پۆ.

-ئه وه دیم. -هه موو کاتی ئیستا و قسه کردن.

-مه پۆ وا دیم. -ده به خشن که له حالت.

-ئارامت بیت ئیستا وا دیم-دۆخی ئاخاوتندایه نهک بهرده وامی.

ئیمه نابیت له خۆمانه وه بێن وشت دروست بکهین، پێویسته له بهر روشنایی به کار هێنانی زمانه که دا، رێزمانی بۆ بدۆزینه وه:

مامۆستا وریا عومه ر له وه رگرتنی رهگی چاوگی ئه لفیا هیمای بۆ ئه وه کردووه: ئه لفه که ی له ئاینده دا ده یی به (ی) (پروانه خالی ب- ٤ لاپه ره ٢٦٠) دا په راویزدا هیمای بۆ بیرورای لیژنه ی زمان و زانسته کانی کۆر یا بیرورای مامۆستا مه سعود محمه د له لاپه ره (٢٠٢، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢١٢، ٢١٥، ...) بکات چونکه ئه و سه رچاوه یه ده سال پێش وتاره که ی مامۆستا وریا که وتوووه، ئهمه بێجگه له وه ی که ئهمه ی له گوڤاری کاروان ژماره (تایبیه تی) سالی ١٩٩١ دا به ناوی (رهگ و نیشانه ی کات) دووباره کردۆته وه و، خۆی داناوه، به داهینه ری ئهم بیر و بۆ چۆنه، که ئهمه کاریکی دوور له لیکۆلینه وه ی نه کادیی یه.

ههروهه ماموستا له باره ی ئه وه ی فرمانی ئاینده هه مووی یه ک دهستووری نییه
 بۆ دۆزینه وه ی ره گ ئه مه که بیروپرای لیژنه ی کتییی ریزمانی ئاخاوتنی کوردی
 کۆری زانیاری کوردییه که له لاپه ره (٢٠٠١.١٩٩) دهریان بریوه به هی خوی
 ده زانییت وه کو له بۆچوونه کانی وتاری چه ندیاسایه کی مۆرفۆلۆجی دارپشتنی
 فه رمان) باس کردووه، ههروهه له گۆرینی ره گی فرمانی روودان (مطاوعه)
 (٢٠١١-٢٠٢٠) ی کتییی ریزمانی ئاخاوتنی کوردی ههروهه بیروپرای له باره ی
 ئه و چاوه گانه که به (اندن) کۆتاییان دیت و (١) ئه لفه که یان ده گۆریت به (ئ)
 (لاپه ره: ٢١٠) یا له گۆرینی (١) چاوگ (هاتن) بۆ (ئ) (لاپه ره: ٢٠٧) ی ر
 ئاک کۆری زانیاری) ههروهه له دۆزینه وه ی ره گی چاوگی (واوی) ئه لفه ره:
 (٢١٠/٢١١) و له دۆزینه وه ی ره گی ئه و چاوه گانه ی که پیتی پیتش نرونی
 چاوه گیان (د)ه یه و «که تاقمیکیان بهر دهستووری ده که ون، ئه و تاقم...» ئه و
 چاوه گانه ن که به (اردن) کۆتاییان دیت (...) وه ک (بژاردن، ژماردن...) ئه و له
 مضارعه تدا ئه لفه که ی ده بیت به (ئ) و دال ونوونه که ی ده قرتین، نیته دینه:
 ده بژێرم، ده ژمێرم... ناردم- ده نییم» ئه مه بریتییه له بیروپرای مه سعورد محمه . له
 لاپه ره (٢١١-٢١٢) ی ریزمانی ئاخاوتنی کوردی کۆر، ههروهه له باره ی ره گی
 چاوگی (کردن) له لاپه ره (٢١٣) که بیروپرای مسعوود محمه ده له ههروهه
 وتاری (دارپشتنی فه رمان) و (ره گ ونیشانیه کات)، له کوردیدا ماموستا
 وریا ئه مانه ی به بۆچوونی ده زانییت و هیتا له و دوو سه رچاوه یه دا، بۆ بیروپرای
 ماموستا مه سعورد محمه د نه کردووه که ئه مه کارێکی نابه جێ و نه شیاده له
 لیکنۆلینه وه دا.

ههروهه ماموستا وریا له دۆزینه وه ی ره گی ئه و چاوه گانه ی که له به (ۆ،ه)
 کۆتاییان دیت، دیسانه وه هیتای بۆ بیروپرای لیژنه ی کتییی ریزمانی ئاخاوتنی
 کوردی نه کردووه، ته نها کتیه که ی به سه رچاوه داناوه بهس، به لام پیتیسته

وهکو مافیکی زانستی، له په راویزدا، هیما یو یوچوونی نووسه ران بکړدایه
(پروانه: ل ۲۱۵-۲۱۶).

ماموستا وریا له لاپهړه (۲۶۱) وتاری (دارپشتنی فرمان) ه کیدا به هله
رهگی چاوگی «هلسان، هاویشتی» به «س، هاوی» ده زانیت راستیکه ی بریتییه
له (سی، هاویژ) واته (هلسی).

وهکو: هله ده سیم.

هله ده سین.

ده هاویژم. ده هاویژین.

پهراویز:

- (۱) پروانه: ره‌فیک محمەد محیدین، ئامرازی به‌ستنه‌وه له زمانی کوردیدا.. نامەى دوکتۆرا، کۆلیجى په‌روه‌رده‌ى ئیبنى روشد، ١٩٩٧، ل ٤٧.
- (٢) بۆ ئەم باسانه‌و که‌وا له پێشه‌وه‌ خرا‌نه‌ روو، پروانه: ره‌فیک محمەد شوانى ئامرازی به‌ستنه‌وه له زمانی کوردیدا، نامەى دوکتۆرا، کۆلیجى په‌روه‌رده‌ى ئیبنى روشد، زانکۆى به‌غدا، ١٩٩٧، ل ٦٣-٦٨.
- (٣) پروانه، ره‌فیک شوانى، سه‌رچاوى (٢).
- (٤) پروانه: ره‌فیک محمەد شوانى، نامەى دوکتۆرا، ل ٧٠.
- (٥) وریا عومەر ئەمین، ئامرازه‌کانى به‌ستنى، گۆڤارى کوردستان، ژماره (٦٧)، ل ٢٨-٣١. هه‌مان شتى له وتارى «بینا‌غه‌ى ساده‌ترین رسته‌ى کوردی، رۆشنییری نوێ، ژماره (١١١)، ١٩٨٦، ل ١٨٦/١٨٨-دووباره‌ کردۆته‌وه.
- (٦) پروانه: ره‌فیک محمەد شوانى، سه‌رچاوه‌ى ژماره ١١، ل ٣٦، ٤٣، (٤٧).
- (٧) پروانه: سه‌رچاوه‌ى ژماره (٦).
- (٨) به‌داخه‌وه، کاروانى ژماره‌ى تاییه‌تى، سالى ١٩٩١ له‌به‌ر ده‌ست نییه ده‌ستیش ناوکه‌وێت چونکه‌ بلاونه‌کرایه‌وه.

سهر چاوه کان:

١. ریتزمانی ئاڤاوئنی کوردی، کۆری زانیاری، به‌غدا، ١٩٧٦.
٢. ره‌فیک محهمه‌د محمیدین شوانی، ئامرازی به‌ستنه‌وه له‌ زمانێ کوردیدا، نامه‌ی دوکتۆرا، کولێجی په‌روه‌رده‌ ئێبێنی رو‌شد، زانکۆی به‌غدا ١٩٩٧.
٣. سال‌ح حوسێن پشده‌ری کورته‌یه‌ک له‌ ریتزمانی کوردی، به‌غدا ١٩٨٥.
٤. وریا، عومه‌ر ئه‌مین ١/وتاری، ئامرازه‌کانی به‌ستن، گو‌ڤاری رۆژی کوردستان، ژماره (٦٧) ی ١٩٨٤، ل ٢٨-٣١.
- ب/وتاری بینا‌غه‌ی ساده‌ترین رسته‌ی کوردی، رۆشن‌بیری نو‌ی (١١١) ی ١٩٨٦، ل ١٨٦٦-١٨٨.
- ج. چه‌ند یاسایه‌کی مۆرفۆلۆجی «داریشتنی فه‌رمان، رۆشن‌بیری نو‌ی ژماره (١٠٩) ی ١٩٨٦، ل ٢٥٨-٢٦٤.
- د. وریا عومه‌ر ئه‌مین، لێکدانی وشه‌کان، رۆشن‌بیری نو‌ی (١١٨) ی ١٩٨٨، ل.

زاری ناوچه‌ی شوان به‌به‌راورد له‌گه‌ل زمانی ستانده‌ردا

نووسین و لیکۆلینه‌وه کارتکی ئاسان نییه، ئەمە بێجگە له‌وه‌ی لیکۆلینه‌وه‌و نووسین له‌سه‌ر بابەتی ئەکادیمی و زانستی، که خزمەتی زانستی و نەتەوه‌ بکات و، بتوانیت له‌دوارۆژدا بپیته‌ سه‌رچاوه‌ بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی ئاینده‌، پیتیستی به‌ سه‌رچاوه‌ هه‌یه، ئەگەر ده‌ست بکه‌ویت، به‌لام هه‌ندیک باس، ده‌رباره‌ی هه‌ندیک بابەت، سه‌رچاوه‌ی زۆر که‌م یاده‌گمەنه‌، یا به‌و شتیه‌یه‌ نییه‌ که‌ بتگه‌یه‌نیتە ئەنجام.

من ئەم باره‌م له‌نووسینی وتاری ده‌رباره‌ی ناوچه‌ی «شوان» دا بینی که‌له‌گۆڤاری هاواری که‌رکووک، ژماره‌ (٤) دا (بلاوکرایه‌وه‌. نووسین ده‌رباره‌ی هه‌ندیک ناوچه‌ یا بابەت یا هه‌ندیک زاری زمانی کوردی زۆرکه‌مه‌، به‌تایبه‌تی ده‌رباره‌ی میژووی هه‌ندیک ناوچه‌ی که‌رکووک وه‌کو شوان و چه‌مچه‌مال و ئاغجه‌له‌ر و سه‌نگاو و قه‌ره‌حه‌سه‌ن... هتد به‌تایبه‌تی له‌میژووی کۆندا، ده‌توانم بلێم هه‌ر نییه‌ و «١»، له‌میژووی نوێ و هاوچه‌رخیشدا دیسان زۆرکه‌مه‌ و ده‌گمەنه‌، ئەمەش ده‌گه‌ریته‌وه‌ بۆ باری ناله‌باری نه‌خوێنده‌واری، یا که‌م خوێنده‌واری ناوچه‌که‌، له‌لایه‌ک و باری سیاسی ئەو ناوچه‌یه‌ی که‌رکووک، که‌له‌ کۆنه‌وه‌ خه‌ریکی گۆڕینی رووما‌ی ناوچه‌که‌ن تا له‌ کورده‌واری بیسپرنه‌وه‌ «٢»، یا

فهراموشکردنی ئەم جوۆره باسانه له لای ئێمه‌ی کورد خۆمان، له لایه‌کی تره‌وه بوه‌ستێ.

لێره‌وه‌ ده‌زده‌که‌م راستیه‌که‌ ده‌ربهرم، باسی هه‌ندیک ناوچه‌و شوێن هه‌روه‌کو وتمان له‌ لای نووسه‌رانی کوردیش پشت گوێ خراوه‌. بۆ نمونه‌ ئەو ناوچانه‌ی له‌ سه‌زه‌وه‌ ناومان بردن، باسیان زۆربه‌که‌می له‌ میژووی نوێدا کراوه‌، یا ناوچه‌یه‌کی فراوانی وه‌کو پارێزگای که‌رکووک که‌ شوێن و مه‌له‌ندی چه‌ندین شیوه‌زاری جیاوازی زمانی کوردیه‌ و هه‌ریه‌که‌ی ناوچه‌یه‌کی کارگێری وه‌کو (ناحیه و قه‌زا) ده‌گه‌ڕێته‌وه‌، که‌چی له‌ لیکنۆلینه‌وه‌ی باس و دیاری کردنی زاره‌کانی زمانی کوردیدا، بێجگه‌ له‌ هه‌ندیک نووسه‌ری به‌ ئاگا و هوشیار نه‌بیته‌، باس له‌ پارێزگای که‌رکووک هه‌ر نابینرێته‌ «٣».

ئه‌مه‌جا ئەم باسه‌ به‌ بیرورای من که‌ ووتۆته‌ سه‌رشانی نووسه‌رانی خه‌ڵکی ناوچه‌که‌ تا پێکه‌وه‌، هه‌ر که‌س له‌ ئاستی خۆیه‌وه‌، قوڵی لێ هه‌لمالێته‌ و به‌ پیتی توانا ئەم ته‌رکه‌ پیرۆزه‌ و کوردانه‌یه‌، ئه‌نجام بده‌ین و یا نه‌وه‌ی هه‌یه‌ فراوانی بکه‌ین.

ئه‌م باسه‌ پێویسته‌ لێره‌دا بکریته‌، یا به‌ بیرى به‌تینه‌وه‌، چونکه‌ خه‌ڵکی ئەم ناوچانه‌ بێ ناز و دلشکاو و لێ قه‌وماون، تامه‌ زروێ ئەو باسانه‌ن تا بتوانرێ له‌ که‌سایه‌تیان به‌رز بکریته‌وه‌، چونکه‌ ناسنامه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و میژووبیان له‌ کۆندا فهرامووش و ئێستاش راگۆتزران، ئه‌گه‌ر فریای نه‌که‌وین و نه‌ ده‌کریته‌. لێره‌وه‌، دێمه‌وه‌ سه‌ر باسی زاری ناوچه‌ی شوان، وه‌کو دیاری کردنی ناوچه‌ی زاره‌که‌ی و، جیاوازی نیتوان زاری ناوچه‌ی شوان، به‌وه‌ی که‌ به‌دوو شیوه‌ زار قسه‌ ده‌که‌ن و، ئایا ئەم زارانه‌ی ناوچه‌که‌، سه‌ربه‌کام زارو دیالیکتی گه‌وره‌ی زمانی کوردین؟ له‌ گه‌ڵ ئەوه‌ی ئایه‌ ئەم زارانه‌ی ناوچه‌که‌، سه‌ر به‌زاری گه‌وره‌ی پارێزگای که‌رکووک، یا سه‌ر به‌زاریکی ترن؟ له‌م باسه‌دا به‌ پیتی ئەوه‌ی خه‌ڵکی

ناوچه‌کەم و شارەزایی و پەسپۆری من لەبارەی زمانی کوردییەوهیە، هەوڵ دەدەین پێناسەی راستی بەدینە ئەم زارە و شوێن و مەڵبەندی لەناو نەخشەی زمانی کوردیدا دیاری بکەین، کە ئەمە بێگومان کەلکی لێکۆڵینەوهی مێژوویی و زمانەوانی خۆی دەبێت و لەکەلک و سوودمەندی بەدوور نابێت.

له گه‌ل بوونی وشه‌ی هاویه‌ش له‌نیوانیاندا، زاری شوانی کیشک ده‌چیته‌وه،
سه‌ر زاری فه‌یلی و خانه‌قینی ولوری و سه‌ر به‌ دیالیکتی کرمانجی باشوورین،
که‌ له‌زاری (لوری)دا خۆی ده‌نوێنی و دیاره‌. بۆیه‌ گومان له‌وه‌دا نییه‌، که‌ زاری

شوانی کیشک ده چیتته وه سهر قسه کردنی مه لئه ندی باشووری زمانی کوردی، که به گشتی ناوچه یه کی گه وهی له باشووری کوردستانی رۆژ هه لات (ئێران) تاده گاته سهر ئاوی که نداو له ناوچه کانی: لوپستان، کرماشان، دینه وه، ناوچه ی (سونغور) «X»، مه نده لی، به دره، جه سان، خانه قین ده گریتته وه.

مامۆستا گیومو کربانی نه مر ده لیت «ئامرازی گهل [مه به ستی له کۆیه - نووسه ری ئهم باسه] له ئه رده لان، لوپستاندا به فه یلی و لوپو به ختیاری و شوان و که له وه ره وه ئه مانه ن: (ان، یان، ل، یه ل، گهل) «6».

مامۆستا گیو راستی پتکاوه، به وه ی ئهم زارانه ی سه ره وه که ناویان براون، نیشانه ی کۆیان وایه و به زۆریش نیشانه ی (یه ل، هل، گهل) به کار دین و له زاری شوانی کیشکیشدا به کاری دین وه ک لهم نموونه دا:

میگهل، کورهل، برایهل، براگهل، کچه ل، سه گهل، گایهل، مامۆستایهل، چال خانگهل (واته ناوی شوتنه بۆ شوپنیک که خانووی لیبه و بۆته ناوی). هه ره وه کو وتمان، ناوبراو زاری شوانی له گهل ئه و زاره کوردییانه ی باشووری له قه له م داوه. مامۆستا گیو له کتیه که ی دیکهیدا، که فه ره هنگی مه باباده، ناوی شوانی، له گهل زۆشبییران و نووسه رانی هه مان نووسه ری ئه و زارانه ی که له سه ره وه ناومان بردن، هیناوه وه لیت: «له به غدا نیو برا فه یلی و لوپو که له ورو شواناندا زۆر که سی وه کو دکتۆر جعفر و... یارمه تیه کی زۆریان دام» «7».

ئهمهش به لگه یه کی تره به وه ی که شوان سهر به زاری کرمانجی باشووریه. بۆ هه مان مه به ست، که زاری شوانی کیشک، سهر به کۆمه له زاری کرمانجی باشووریه، به ریز هه مییدی ئیزه د په ناھ له فه ره هنگی له ک ولوردا، ده لیت تا ئیستاش، له ناو فه یلییه کانی ناوچه ی لوپستانی بچووکدا، گه لی خیل و هۆزی په راگهنده ی وه کو: مه هکی، هیلان، شوان هه ن و ماونه ته وه. ئهمهش به لگه یه کی تری به هیتتر، که زاری شوان و له ک ولور له یه کتره وه نزیکن و، سهر

بهیه‌کترین و زاری شوانی کیشکیش، زاریکی بچووکی دیالیکتی کوردی باشوورییه. بۆ هه‌مان باس مه‌لا جه‌میلی رۆژبه‌یانی هۆزی شوانی ناوچه‌ی که‌رکووک له‌بنه‌په‌ت و بنچینه‌دا ده‌باته‌وه‌سه‌ر هۆزی گه‌وره‌ی شوانکاره، که له لو‌رستان نیشته‌جێ بوونه «۹».

مامۆستا عه‌بدولره‌حمانی ئەمین زه‌بیحی نه‌مر خاوه‌نی فه‌رهنگی «قامووسی زمانی کوردی» له‌باره‌ی دابه‌شکردنی زاره‌کانی زمانی کوردیییه‌وه، له‌سه‌ر بنچینه‌و بناغه‌یه‌کی دابه‌شکردنی جوگرافیییه‌وه زاره‌کانی زمانی کوردی کردووه به‌سێ هێل و شوێنی جوگرافیییه‌وه، وه‌کو زاری باکووری، زاری ناوه‌ندی، زاری باشووری و، زاری شوانیشی له‌به‌شی زاره‌ ناوه‌ندییه‌کانی زمانی کوردی داناوه «۱۰».

ئه‌مه هه‌روه‌کو وتمان دابه‌شکردنێکی جوگرافی زاره‌کانه له‌شوێنه‌کانی‌اندا کراوه، له‌م روه‌وه‌ راسته، به‌لام دابه‌شکردن و دیاریکردنی زاری زمان له‌مه‌ر بنچینه و بناغه‌ی لێکچوون و جیاوازی نێوان زار ئه‌نجام ده‌دریت، له‌رووی جیاوازی رێزمانیییه‌وه (ده‌نگسازی، وشه‌سازی، رسته‌سازی)یه‌وه له‌یه‌کتر جیاواز ده‌بن یا له‌یه‌کتر ده‌چن، چونکه زۆر جار دوو زاری وه‌ک یه‌ک و دوور له‌یه‌کتر، رێکده‌که‌ویت، له‌یه‌کتره‌وه زۆر نزیک‌بن، وه‌کو زاری هه‌ورامانی له‌رۆژه‌لاتی کوردستان و زازاکی ناوچه‌ی ده‌رسیم له‌وپه‌ری رۆژئاوای کوردستان، یا به‌پێچه‌وانه‌ دوانی نزیک له‌یه‌ک جیاوازن. ئه‌مجا، زاری شوان له‌رووی رێزمانیییه‌وه، سه‌ر به‌دیالیکتی باشووری زمانی کوردیییه، هه‌رچه‌نده مامۆستا زه‌بیحی زاری شوانی له‌ریزی سنه‌یی و گه‌پووسیش داناوه، که‌سه‌ر به‌زاری باشوورین.

شتێکی گ‌رنگ که‌په‌یه‌ندیی به‌م باسه‌وه هه‌یه، ئه‌وه‌یه ناکرێت زار به‌گشتی و زاره‌کانی زمانی کوردی، هه‌مووی یان زیاتریان، له‌سه‌ر بنچینه‌ی زاری گه‌رمیان

وزاری کویتستان، باس و بهراورد بکریت، راستیکهی ئەمه کاریکی نازانستییه، له‌رووی به‌راوردیییه‌وه نالیم، به‌لکو وه‌کو دوو زاری جیاواز چونکه زاری گهرمیان ئەگەر ئەو زارانه بن، که له‌سنووری پارێزگای ناوچه‌ی گهرمیان (گهرمه‌ستیر) بن، ئەوا له‌وسنووردا یا له‌سنووری پارێزگای که‌رکووکدا، چەند زاریکی زۆر جیاواز له‌یه‌کتز هەن، وه‌کو زاری کاکه‌یی و زه‌نگه‌نه‌سه‌ر به‌زاری گۆران (هه‌ورامانی)، له‌گه‌ڵ زاره‌کانی دیکه‌ی ئەو هه‌رێمه‌دا، وه‌کو شوان، زاری داوده‌و تاله‌بانی جیاوازن، بێجگه‌ له‌زاری دیکه‌ی وه‌کو شیخانی، زاری کویتستانیش ئەگەر مه‌به‌ست له‌زاری ئەده‌بیی و ستانده‌ری کرمانجی ناوه‌راست بیت، به‌وه‌ی که له‌هه‌رێمی کویتستاندا، ئەوا دیسان هه‌له‌یه‌کی زۆرگه‌وره‌ی زمانه‌وانی و زانستییه، چونکه له‌و هه‌رێمه‌شدا و له‌ناو ئەم زاره‌ی کرمانجی ناوه‌راستدا، دیسان زاری جیاواز له‌یه‌کتز وه‌کو: (موکریان، سۆزانی، سلیمانی) هەن، نیتز چۆن ده‌بیت، ئەم دابه‌شکردن و به‌راورده‌ به‌ناونیشانی زاری (گهرمیان) و زاری (کویتستان) بکریت!، چونکه ئەو دوو ناوه‌ ناوچه‌ی فراوانی جوگرافین و هه‌روه‌کو وتان هه‌ریه‌که‌یان له‌چەندین زاری جیاوازی له‌یه‌کتز پێکهاتوون و له‌ناو زاریکی (دیالیکت) گه‌وره‌تر دان.

ئەم کارو ده‌رپینه له‌کتیبی «رسته‌سازی و شیته‌لکاری زانستی» د. شیرکو بابان ده‌بینریت و زۆر په‌له‌ی له‌م دیارده‌یه‌ کردووه «١١». چونکه ئەوه‌ی ئەو باسی کردووه، به‌م دوو ناوه، مه‌به‌ستی دیاریکردن و جیاوازی کردنی نیتز ئەو دوو زاره، له‌ناو هه‌ریه‌کتیکیان زاری جیاواز هه‌یه و ناکریت کۆیکرتنه‌وه به‌ناوی زاری «گهرمیان و کویتستانه‌وه».

له‌رووی دیاریکردنی زاری شوانه‌وه، ده‌گه‌ینه‌سه‌ر ئەوه‌ی بلتین زاری شوانی به‌گشتی، بێجگه‌ له‌زاری شوانی کیشک، سه‌ر به‌ زاری کرمانجی ناوه‌راسته، چ له‌رووی رێزمانی و چ له‌رووی جوگرافییه‌وه، بێجگه‌ له‌هه‌ندیک جیاوازی که‌می

دهنگسازى و وشهسازى پرستهسازى، بهلام زارى شوانى كيشك لهو رووانهوه دهچيتهوه سهر زارى كرمانجى باشوورى (لوپى). لهپياوه تهمندارهكانى ناوشوانم بيستوهه گوايه شيوه قسه كردنى زارى شوانى كيشك دهچيتهوه سهر زارى كهرووسى باكورى روزهلاتى شارى سنه «۱۲».

نهمجا ليرهوه ريزمانى پتيوستى نهم زاره دهخينه روو، له كوتشدا پتيوستى بهنمونه وليدونى بهراوردى ههبيت، له گهل زمانى ستاندهرو نهدهبييه كهدا، دههخينه روو.

سنوورى زارى شوانى كيشك: ههروهكو وتمان نهم زاره لههه موئاستهكانى زماندا جياوازى تيا بهدى دهكرى، زارى شوانى كيشك لهم ديهاتانه بهكاردههتيريت، كه لهباشوورو روزهئاواي چه مى شيوهسوورهوه دهست پييدهكات كهدهكهوئته بنارى كهلى سمايل بهگى و بان شوانهوه: ناروجهى كهوره «۱۳» ناروجهى نهحمهد رهجهب، ناروجهى حاجى جهرجيس، سمايل بهگى، خدرشرين، حاجى بهبخانى سهروو، حاجى بهبخانى خواروو، جانقز، ريذار، قولى بهگ، قهرهبلان «۱۴». كهنياك، كهرهدي، مهان، گورزهبي.. نهم ديهاتانه، دهكهونه روزهئاواي ناوچهى شوانهوه، كاريگهري نهم زاره بهقسه كردنى ديهاتى ديكهى شوانى كيشكهوه، دياره وهكو ديتى: جهوهجهوه، عهلى بهيان، توواغ ههسارتهها... هتد. لهسنوورى شواندا بهگشتى زارى ناوچهكه وهكو ناوچهى زارى سليتمانى بهههنديك جياوازييهوه قسهدهكهن، يا وهكو پوختهى كرمانجى خواروو.

تيرهى (ورام) وهكو ديهاتى (مورد، تووركه، ههردوو تهپهكوپهى سهروو، تهپهكوپهى خواروو، تهههقه، دوو شينوان، توركمانباخ، برايم زانه، كارتزهى خالخالان، تارادهيهك عهلى موسا و مامرهش و ناسروميسرو ديتى كلاوقوتيش) «۱۵» شيوه قسه كردنيان ههروهكو زاره گشتيكيه شوانه،

ههردوو بهشی کیشک وشوانی خاسه وه بیجگه له م زاره، جیاوازییه کی کهمی
 چۆنیه تی دهبرین و-گۆ کردن
 (تلفظ-phonetic) ریتزمانی ههیه، که به رادهیه کی زۆر که مه له م وتاره دا
 روون دهکریته وه.

زاری شوان لهرووی دهنگسازیه وه:

زاری شوان ههروه کو به شیک له زمانی کوردی، دهنگه کانی وه کو دهنگی زاری
 کرمانجی ناوه راستن، چونکه زاری شوان بیجگه له زاری شوانی کیشک، یه کیکه
 له زاره کانی کرمانجی ناوه راست، جیاوازی له بوون و ژماره ی دهنگه بزۆینه کانی،
 له گه ل زمانی نه ده بی و (ستانده رد) دانییه و، ههشت بزۆینی ههیه و نه وانی دیکه
 نه بزۆینه کانی. به لām دهنگه کانی زاری شوانی کیشک به تاییه تی بزۆینه کانی
 ده چیتته وه، سه ر زاری کرمانجی باشووری (لوری) لهرووی ژماره وه (نۆده نگن، به م
 شیه وه ده رده که ون:

۱-ه(ه): سه ر، ده ر به ده ر، وه تم.

۲-ا : سه ر، خودا، باران، هه ندیک جار ده گۆریت به (ئ) وه کو: ژماره
 (ژمیره)

۳-و : کورد، کول، گول

۴-ۆ : که م به کاردیت و ده گۆریت به دهنگی (واوی) کورت یا ده بیته
 دهنگی درێژ به م شیه وه (وو) وه کو: مورد — مۆرد، زوور — واته زۆر، دو
 — دۆ، بوور — بۆر، یا هه ندیک جار و له هه ندیک وشه دا ده بیته
 دهنگی (وئ)

ۆ — وئ وه کو: خوئ — خو، رۆن — روین، که چی له هه ندیک
 نمونه دا

(ۆ) دهبینریت وهکو: خۆر، ئیمرو، دشۆم، نوک،

چۆک. لهههندیك وشه‌دا ده‌گۆرئ به (و) وه‌ك:

روژ — روژ، زۆر — زور.

۵- وو: ئەم دهنگه كه‌مه و زۆر ده‌گمهنه و له‌قسه‌کردنی شوانی كێشكه‌دا

ده‌بیته (وی) وه‌كو: دوور — دویر، شوو — شوی

ژوور — ژویر، ژویر

مه‌حموود — مه‌حموید - مه‌حمید

موو — می - موی

موسبل — مويسبل (ميسل)

به‌روو — به‌روی

به‌كه‌میش هه‌یه وه‌ك: دوو بوور، بووك هتد.

له‌هه‌ندیك وشه‌دا دهنگی (وو) واوی درێژ. له‌م زاره‌دا ده‌گوریت به‌ده‌نگی

(وی) وه‌كو:

سوور — سویر یا هه‌ر ده‌بیته‌وه

سویر. شوو — شوی، چوون — چوین.

۶- وی: سویر — سوور، بوون — بین

۷- وی: خوین (خوین)،

۸- ی: هه‌نجیر، شیر

۹- ئ: زی، چئ، دئ، پئ، سئ، هئش، هئس، هئله‌كه.

۱۰- (۱) بزۆكه: دكه‌م، دشۆم،

كه‌واته دهنگه بزۆینه‌کانی زاری شوانی كێشك بریتین له (۱، ۵، و، ۆ، وو،

وی، وی، ی، ئ، (۱) (بزۆكه) هه‌روه‌ها (وای زۆر كورتی، كه‌له‌ئه‌نجامی

گۆرینی دهنگی (ۆ) ی كراوه بۆ ئەم دهنگه یا بوونی ئەم جوړه واوه كورته له‌زاری

شوانی کیشکدا وهکو نمونه کهی سهره وه: [مورد — مؤرد، زور — زؤرا]. که واته ژماره ی دهنکه بزوتنه کانی ئەم زاره (۹) دهنکه بزوتنه.

دهنگه نه بزوتنه کانی زاری شوان: (کیشک)

بریتیه له (۲۹) دهنگ به ههردوو دهنکه نیمچه بزوتنه کهی (و، ی) یه وه، وهک ئەم دهنگانه:

ء: ئەیره (ئیره)، ئاسیاو، ب: بهور، بیره، بنه (مرکز) بنه و بارگه. بهیخه نندین (پیکه نین)، پ: پۆکله (بهری دارو رووهک وهکو شیوهی پاقله که چهند دهنکیکی تیا به)، پرمه (دهنگی پیکه نین)، پارین (واته گولکه سهنگۆی مال).

په رنه ناو، پاساری (چۆله که).

ت: تاتک (خوشکی گه وه)، تاس، ترپ (توور)، ته وازوو (المواساة)

ج: جاجگ (بنیتشت)، جون (تصنیف) جونکردن).

چ: چیلکه، چه وه، چه پهر، چه قوو، چۆ (چی)، چرادان (چرا).

ح: حه و (ئاسمان)، حه وشه، حه تحه تۆته (ملوانکه ی مندال)،

حه وه جه (پیتووستی).

خ: خوا، خۆر، خارچک. خۆشک.

د: دۆیت (کچ)، دامه، داسوویلکه (داسولکه)، دویشتک (دووپشک)

ر: نسار (شوتینیک خۆر لینی نه دات)، تاریک.

پ: روشنا (پوناک)، پتدار، په وهز.

ز: زوور، زه رده لوی (قه یسی).

ژ: ژوپیژک (ژووژک)، ژهک.

س: سه نگیا (سهرین)، ئاسیاو، سه ریر.

ش: شہ و ہر شہ، ناشنا، ناشتا (نانی خواردنی بہ یانی)، شاگانی (حسدی).

ع: عاسمان (ئاسمان)، عهرد (زهوی).

غ: غاردان (پاکردن)، غبور (غضب)، غایله.

ف: فہریک، زہریف، زلفنج (وہ کو بلیتی بہ زہرت بی)

ف: گفہ گف، قرہ قر

ق: قاقړ(عهردی خراب)، قاقز، قوشمه (سباق)

ک: کہ مچک (کہوچک) و کوپری، کہوڑی (عہدوریگای لیٹر)، کاوپر۔

کہ لہ شاخ۔

ک: گهند، گهنده، گهریده، گهندياک، مالہ لگہر (مالانگہر)،

گاوس (مہشکھی گہورہ)

ل: لهر (لاواز)، کهل (شوینیک کهل بیت و لیتی پهری بیت)، لهل (خان

خان).

ل: گالہ (دہنگہ دہنگ)، دہل (مایہی (میٹینہی سہگ)، گہ مال (نیڑہی سہگ).

م: میمک، مامش (هیچ، بنیٰ نہ انجام و بنیٰ بہر)، مامر (مریشک).

ن: نه‌رده‌وان (قادرمه، پلیکانی دار)، به فارسی (نهردویان: نردبان)، نهرگز.

و: وازی (یاری)، شهوهکی (بهیانی زۆر زوو)، مراوی.

ه: هه بیده، هه رده (و عر)، هه راش

نهم دهنگانه‌ی سه‌زده، نمونه‌کانی لیده‌رچیت له‌زاره گشتیکه‌ی شوان و

زمانی نه ده بی (ستانده رد) دا به کار ده هیترین و هه ندیک نمونه شیان هاوبه شه.

به کورتی دهنگی بزویی (و) واوی کراوه، له زاری شوانی کیښکدا، زورکهم و

دهگمهنه، دهنگی(وو) واوی درتیش دیسان زورکه مهو دهگوریت به دهنگی

(وی) یا به که می بۆدهنگی (ی) له وشه ی (مه حموود) — مه حموید —

، (محمد)

دهنگی (وو) دهبیته (ی)، وهک: پوز — پیز،
 ههروهه دهنگی (وی) دهبیته (وی) وهکو وشه [خوین — خوین].
 ذراشت (۳۸) دهنگی بزوتین ونه بزوتین لهم زاره دا ههیه، نهگه دوو دهنگی
 (وی، وی)

بهدهنگ دابنیتین، نهک وهکو برگه، بهلکو وهکو بزوتیتیک.

MORPHOLOGY: زاری شوانی کیشک لهرووی وشه سازیهوه:

ئاستی وشه سازی لهزماندا، ئاستیکی تابلیتی فراوانه، هه بهشیکی
 ناخاو تن بگریت شیهوی جیاوازی پیکهاتنی ههیه و هه شیهویهکی یاسای
 وشه سازی تاییهت بهخوی ههیه، بهتاییهتی، نهو بهشانهی که له ئاستی و شه دان،
 وهکو ئامراز، دیسانه وه شیهوی جوژاو جوژی ههیه.

ئیمه لهم باسه دا تهنها به شیهویهکی کورت، باس له جوژهکانی وشه، لهرووی
 داپشتنه وه دهکین و لایهنی جیاوازی به نمونه وه، دهست نیشان دهکین.

جوژهکانی وشه لهرووی پیکهاتنهوه:

- ۱- وشه ی ساده: وهکو پهناح، جاجک، وازی، شرین (شیرین)، بوهار،
 گێژنه (نهم وشهیه له لای پیرهکانی نهم زاره به کار دههات و له گهڵ گۆرانی زمان و
 زهماندا بوو به). (جێژنه)، ناشتا، کور (کویر)، شوی، بوور، حیل (گهوره)، زل،
 تروزی (تروزی)، چهلتویل (چهلتویک)، چهپاله، زوور (بهزۆر)، پهندير، روین،
 کیرت، گووشت، سهکوی (سهکو)، وئست (مواشی)، هه یواناتی وهک مانگا و گا،
 کویدریژ، سهنگۆ، چهقیله، باشوکه، چهقوو، جفت (جووت)، دویر، خوین،
 جامتا (جانتا)، تهیمان. تویره، کوانک (کوانوو)، دلاقه (دهلاقه)، شامی. توی.
 زاخیر، پارین. له تیره ی (ورام) دا، وهکو: جوخین، بهست (شیو)، ناش (ناسیاو).
- ۲- وشه ی داپژراو: نهو وشانهن که له وشهیهکی ساده ی واتادارو پیشگریک

یا پاشگریک پینکدیت، وهکو: زله، شهوهکی، جفتیار، بۆره، سیئکوان
 دوژمین (جوین، جنیو، دژنیو)، جامیلکه، زهردهلوی، کوندهلان،
 سهرشۆرک، (حمام)، زیخمهلان، سپیاتی (البان)، ریچیگ (دهم وپل سارد)،
 چهوره. نمونه بۆ وشه (ورام) وهکو: پایزی (کاتی پایز)، چلهی زستانی، دهچم،
 دهینوسم.

۳- وشه لیكدراو: له دوو وشه سادیهی سه ره خۆ یا دوو مؤرفی می
 سه ره خۆ به هۆی ئامراز یا بێ ئامراز پیک دیت، نمونه:

هاولف، تهنویریان، گۆل گهنم / گۆله گهنم، سیلاوکه، ئاوو روگه، چاومار،
 جیخه رمان، مالانگه پر، شهواژوو، تیله کیش، کونده بی، خمخۆرک، سه ره ش.
 دویه ره ریز، ئاوووان، گۆلکه سه نگو (گۆلکی نیر)، که ره واله، که په نگ
 هه لگر (بالتنده کی گه وره یه). خالوژن. له تیره ی (ورام) ی شوанда وشه کانی
 تاییهت به خۆیان، وهکو: فری مالان، فره بهش، گه ردن زهره، دوو پشکه.

دوانی ئهم باسه ی سه ره وه، هه ندیک جوړی ناو، که رواله تی جیاوازی ئهم
 زاره، له گه ل زاره گشتیکه ی شوان و کرمانجی ناوه راستدا پیشان ده دات، بۆیه
 به پیتیستی نازانم هه موو جوړه کانی ناو به خه مه روو، جوړی ناوه کانی ئه مانه ن:
 + ناوی گشتی: ئه وانن که بۆ کو مه ل و جوړه ره گه زه ناویک به کار دین
 و تاکیکی نمونه ی ژماره و کو مه لیک له هه مان ناو نیشان ده دات،

وهکو: رووما (شکل-ملاح)، که سه تک (تۆبه لی قوړوخۆل)، خانگ (خانوو)،
 بوستان (بیستان)، چه لتویک، تایه، گه له باوش، جوگه (جوگا)، هۆل.
 به ربه وان، کاره وان، ژمیته (ژماردن)، دامیش (استقرار).

+ ناوی به رجه سه ته: گاهه سن، زیریسک (اسلاک شائکه)، بیله قان، گاشه
 به ردی زل، هتیک (هه مان واتای به رد)، دارتوی، شه غره، لاپیته، چیغ، به روی،
 ترپ، توپیک، جوی، شام، له مپه (لاله-چرا). لیم (لم).

+ ناوی ره گز:

۱- بۆنیره: خاله (برای دایک) سهنگۆ (گۆلکه نیتر)، کاور، نیتری، ته گه، جوانه گا، پاله، سه پان، شه که نیتر، گه مال.

۲- ناوی مییه: میمک، نامورژن، دویت، تاتک، نهنگوین (گولکی گه ورده می)، تیله کیش، مامر، باروک (باروک)، جاشماکه ر، قسر (مه پره قسر، بزنه قسر)، شه که می، دهل، کابان، خویشک، خوچه، خوچم (خوشکه، خوشکم).
ئاوه لئاو: هه راش، زل، حیل، گه ندیاک، بوور، که وو (خۆله میشی)،
چهرمگ (سپی)، مه نده موور (که م قسه و له بنه وه بیته)، له ناو به شه کانی ئاخاوتندا،
ئه و به شانه پیشانده دهین، که زیاتر جیاوازی و وشه و نمونه ی دیار و زهقی تیا دا
دهرده که ویت، وهک: جیناو، ئاوه لئاو، ئاوه لفرمان، ئامراز به گشتی.

جیناوی که سی سه ربه خۆی زاری شوان، به گشتی بیجگه له زاری کیشک،
هه ره مان شیهوی زمانه ئه ده بیه که ی کرمانجی ناوه پراسته، لیره دا هه رود و وکیان
پیشان ده دهین:

جیناوی که سی سه ربه خۆ له زاری کرمانجی ناوه پراسته بریتیه له (من، تو، ئه و،
ئیه، ئه وان) به لām له زاری شوانی کیشکدا بریتیه له (من، تو، ئه و، ئیمه،
ئیه، ئه وان)،

راناوی که سی سه ربه خۆ

زاری شوانی کیشک

راناوی ستانده ر و شوان

۱- من	ئیمه	من	ئیمه
۲- تو	ئیه	تو	ئیه
۳- ئه و	ئه وان	ئه و	ئه وان

من چوويم ——— ئيمه چووين

من چووم ——— ئيمه چووين

-تۆ چوويت ——— ئيوه چوون.

-تو چوويت ——— ئيوه چوين

-ئەو چوى ——— ئەوان چوين

جيتناوى خۆيى زارى شوانى كيشك برىتسيه له (خۆم ، خۆت ، خۆى ،
خومان ،خۆتان ،خۆيان) له كهسى يه كه مى تاك و كۆ جياواز دەرده كه ویت
به تاييه تى له هه ندىك ديهاتى وه كو: ريدار ، قولى به گ ، جه وه جه وه ، به لام له زاره
گشتي كه دا هه مان شيوه ي زمانه ئەده بيه كه يه .

نموونه : خوم هاتم ، خومان هاتين . خۆت چويگى ، خۆى چويه ، خۆتان چويگن .
جيتناوى پرس : له زارى شوانى كيشكدا جياوازه له هه ردوو زاره كه ي
ديكه دا (زمانى ئەده بى و شوان به گشتى) و به م شيوه يه دەرده كه ون ، وه ك : (كى ،
كه ي ، كوره ، چوين ، كامه ، كامه يان ، كوا ، كانى ، كوانى ، كانى ، چهند ، چۆ ،
دبوک (ئايه) ئه رى ، چوينكى ، ئاخۆ ، چلۆن ، بۆچۆ ، بۆ ، له سه رچۆ ، ئه را ، ئه راچۆ ،
بۆ ، بۆچۆ ، ...)

ئەم جيتناوانه ي سه ره وه ، به رامبه ر ئەمانه ده وه ستن وه ك : (كى ، كه ي ، كوئى ،
چۆم ، كام /كامه ، كامه يان ، كوا /كوانى ، كانى ، كه ينى ، چهند ، چى ، داخوا ، ئايه ،
ئه رى ، بۆچى ...) ئەم نمووانه ي دواوه له دوو شيوه كه ي ديكه دان .
نموونه :

-كى هاته ؟ كى چوى ——— كى هات ؟ كى چوو ؟

-ئەرا (را) واكه ي ؟ ——— بۆچى وا ئەكه يت (واده كه يت) ؟

-كه ي نان خوارديت ؟ ——— كه ي نانت خوارد ؟

- كوره گه رباي ؟ ——— كوئى گه ربايت ؟

- کهینئ چی بۆریدار؟ — کهی ئەچیت (دەچین) بۆریدار؟
 - چوین توانیت بەشەوہکی نان بخۆیت؟ — چۆن توانیت بەیانئ زوو نان
 بخۆیت؟

- کامە / کام کەراس کریت؟ — کامە کراست کری؟
 کامەیان واتیت؟ — کامیانت دەوی (ئەوی)؟
 - کوانئ زەردەشت؟ — کوا زەردەشت (کوانئ)؟
 - چەند نان دخۆیت؟ — چەند نان دەخۆیت؟
 - چۆدفرۆشیت؟ — چی ئەفرۆشیت (دەفرۆشیت)
 - بۆ کورەچی؟ — بۆ کوئ ئەچیت (دەچیت).

جیناوی نیشانە: جیناوی نیشانە، بەگشتی لەقسەکردنی ناوچەیی شوان و
 زمانی نووسیندا، بەزۆری وەکو یەکن، مەگەر بەکەمی نەبێت، بەلام لەزارە
 قسەکردنی شوانی کیشکدا، دیسان جیناوی هاوبەش وەکو ئەوان ھەیە، بەلام
 ھی تایبەت بەخۆی ھەیە، وەکو: [ئەیه، ئەی، ئەو، ئەو، ئەیان، ئەیانە، ئەوان،
 ئەوانە، ئەمەتە، ئەیهتە، ئەمەتانی، ئەوەتانی، ھۆو، ھۆوەتا، ئەیهتە،
 ئەیهتان].

بەلام لەزاری تیرەیی (ورام) دا [ئەمە/ئەم، ئەو/ئەو، ئەمانە، ئەمان/،
 ھۆوەتا، ھۆوەتانی، ھۆوەتانئ، ھۆوانە] کەچی لەشواندا بەگشتی (ئەم/ئەمە،
 ئەو/ئەو، ئەمان/ئەمانە، ئەوان/ئەوانە....)
 بەکار دێت. نمونە:

بۆنریک:	ئەمە/ئەم - ئەمانە/ئەمان	ئەیه/ئە - ئەیان/ئەیانە، ئەیه تان/ە
بۆدوور	ئەوه/ئەو - ئەوانە/ئەوان	ئەوه/ئەو - ئەوانە/ئەوان، ئەوه تان/ە

۱- ئەیه چۆیه؟ ئەی پیاوه چۆیه؟
 ۲- ئەیان کوردن، ئەیانە کوردن،
 ئەمانە کوردن.

- ئەو مامۆستایە، ئەوه ژنە،
 - ئەیان خەلک کورەن. ئەمانە
 خەلکی کوێن.

- ئەی کچه جوانە- ئەیه جوانە،
 - ئەیانە دیتم. ئەمانەم دیت

- ئەی کچانە جوانن- ئەیانە جوانن
 - ئەمە تانی والێره خەفته.

لەرستە یەكەمدا جیاوازی لەنێوان جیناوه‌كان دیاره، یەكەمیان بۆ نیشانه‌ی
 تاکی ئێزیک و دووهمیان بۆ جیناوی پرسە (چییە، چۆیه) لەرستە ی دووهمدا
 جیناوه نیشانه‌كان جیاوازی لە یەكەمیاندا (ئەیانە) و لە وێتردا (ئەمانە) یەو رستەیی
 زاری یەكەم نامرازی پەڕه‌ندی وەر نه‌گرتوو، وەك وشە ی خەلک و لە دووهمدا
 بۆتە (خەلکی) نامرازدارە كە بریتییە لە (ی).

لەرستە ی سییەمیشدا بێجگە لە جیاوازی جیناوه نیشانه‌كان، راناوی لكاوی
 رستە ی یەكەم چۆتە كۆتایی رستەكەوه، كەچی لە زاره ئەدەبییەكەدا كەوتۆتە نێوان
 جیناوه‌كەو فرمانەكەوه، ئەم دیاردەیه، لەشوتنی خۆیدا، لە گەڵ گەردانی فرماندا
 دەخەینه‌روو. نموونە ی دیکە:

- ئە ی پیاوه خەلک کورەیه؟ _____ ئەم پیاوه خەلکی کوێیه؟

- ئەیه خەلک کورەیه؟ _____ ئەمە خەلکی کوێیه؟

—ئەيانە چۆ واتن؟ — ئەمانە چىيان دەوئیت؟

لەم رىستانەى سەرەوۈ لەيەكەمدا پاشكۆى جىناوۈكە (۵) يە بەھۆى
بەكارھىنانى ناوۈ دەست نىشان كراوۈكەوۈ، دەرگەوتوۈ، بەلام لە رىستەى
دوۈەمدا، بەھۆى لادانىيەوۈ، كەوتۆتە سەر جىناوۈكەوۈ.

گەردانگردنى جىناوۈ نىشانە، لەگەل راناوۈ لكاودا:

زمانى نووسىن و شوان

زارى شوانى كىشك

من ئەيە دىتم — ئيمە ئەيانە دىتين	من ئەمەم دىت — ئيمە ئەمەمان دىت
تو ئەيە دىتى — ئيوە ئەيانە دىتن	تۆ ئەمەت دىت — ئيوە ئەمانتان دىت
ئەو ئەيە دىت — ئەوان ئەيانە دىتن	ئەو ئەمەى دىت — ئەوان ئەمەيان دىت
ئەوان ئەيان دىتن	ئەوان ئەمانيان دىت

لەم نمونانەى سەرەوۈ راناوۈ لكاوۈكانى زارى (شوانى كىشك)، كەوتونەتە
كوتايى فرمانەكەوۈ، ئەمە بەپىچەوانەى نمونەى لايەكەى دىكەوۈ، كە
لەناۈەندەوۈ ھاتوون. نمونە بۆ شىۋەى (ورام) :- ھۆۈە براى منە. ھۆۈەتانى، لەو
يانە دانىشتوۈ، ھۆۈەتا واھات، ھۆۈەتان وا رۆشت. دياردەيەكى دىكەى
بەكارھىنانى جىناوۈ نىشانە لەزارى شواندا، بۆسەلماندى كەبرىتييە
لە (ئەى/ئەيە) بەتايبەتى كەدەكەوئیتە تەك وشەى كات وەكو ئاۋەلفرمان يا ناۋى
كات، وەك:

—ئىمسال باران كەم بارىيە. — ئەمسال باران كەم بارىوۈ.

—ئىمرۆ چویم را مەكتەب — ئەمرۆ چووم بۆ قوتابخانە.

—ئىمشەو تاۋەكى بەيانی نەخەفتم — ئەمشەو تاكو بەيانی نەخەوتم.

جىناۋى چەندىتى: (رادە) ئەم جىناۋانە رادەى ناۋ بەشىۋەيەكى ناديار پىشان
ئەدات، كە ژمارەكەى بەتەواۋى دەست نىشان ناكرىت، وەكو: ئەۋەندە، ئەيەندە،

هه‌ند، هه‌نده، چه‌ندی، چه‌نده، چه‌ندیک، هه‌ندیک، توزیک، زوو، زۆر، که‌م/
که‌میک، گه‌لیک، قلیک نه‌ختیک، قه‌یاسی. هه‌رچۆ.

-ئه‌یه‌نده قسه‌ی خو‌شه‌ له‌ی عاجز نی‌بیت.

-ئه‌وه‌نده هاره، ره‌حه‌ت دان‌ینیشیک.

-ئه‌وه‌نده باشه، خراب بی‌یه.

-هه‌ند خو‌بک نه‌خو‌ش که‌فیک. هه‌ند ده‌خوات نه‌خو‌ش ده‌که‌و‌یت.

-توزیک ئاو رام بی‌اره. توزیک ئاو م بو‌بیته.

-ئه‌مه‌نده حیله جیتی نی‌بو‌وکه‌وه. ئه‌مه‌نده زله جیتی ناب‌یتته‌وه.

-چه‌ندی به‌ت بکریک چاکه بکه. چه‌ندی پی‌ت بکریت چاکه بکه‌ی.

-قه‌یاسی کی‌لو‌بک باب‌ه‌ی. به‌قه‌ده‌ر کی‌لو‌یه‌کی بده‌ری.

-زوره‌ات قه‌باله به‌تاله. زوره‌ات قه‌واله به‌تاله.

-چه‌ندیک توانی ئاو بخۆره‌وه. چه‌نیک ئه‌توانی ئاو بخۆره‌وه.

-هه‌ر چۆ واتیک باب‌ه‌ی هه‌رچی‌یه‌کی ده‌و‌یت بی‌ده‌ری.

جیناوی هه‌یی: له‌زاری شوان، جیناوی هه‌یی له‌جیاتنی که‌س و شتی نادیار
به‌کارده‌هین‌ریت و بریتیه‌یه‌ له‌ (ه‌ی، ه‌ین)، به‌لام له‌زاری شوانی کیشکدا، جیناوی
(ه‌ین) بو‌خواه‌نیتنی به‌کار دیت، وه‌ک

ئهم‌ه‌م‌و‌نانه که‌ه‌ بو‌نادیاری و هه‌ندیک‌یان بو‌ (هه‌یی-تم‌لک-
(possessive):ه‌-:

-راسته ه‌ین کو‌ژیاگه — راسته ه‌ین کو‌ژراوه.

-له‌ناوشوان ه‌ین دیتم — له‌ناوشوان ه‌ینم دیت (دی).

ه‌ین اکریم — ه‌ینم کری.

له‌شوان (ه‌ی) به‌کار دیت، وه‌ک (ه‌ین) جیاوازیان نا‌کریت وه‌ک:

-ه‌ی کی‌یه؟ ه‌ین کی‌یه؟ ه‌ین مه‌حمیده.

جیناوی (هین) له گهل ئامرازی په یوه نډی (ش / یش) دا به کار دیت،
وهک:

هینیش له ده ستمان چووی — هینیش له ده ستمان چوو.
دیسان جیناوی لکاو، له گهل ئم جیناوه شدا ده که ویتته کوتایی فرمانه که وه،
وهکو له رسته کانی سهر وه پیتشانمان دا.

ئامرازی نهری (نهفی)

جیناوی نهفی له زاری شواندا (هیچ، قهت) بۆ نهفی کردنه، نمونه:
وهک: هیچ به قسه یان ناکم. قهت پیتان نالیم

له زاری شوانی کیشکدا :

قهت ناوشوان له بیرم نیچوکه وه.

-هیچ بهی نیوشم — هیچی پی نالیم.

-قهت کفر وانیکم — قهت کفری واناکم.

جیناوی نادیار: له زاری شوان به گشتی، وله شوانی کیشکدا ئم جیناوه
نادیارانه به کار دیت، شوینی کهس وشت ده گرنه وه، یا له قسه کردندا، له جیاتییان
به کار دین، بۆیه پیتان دهوتریت نادیار نازانری چ کهسی وهیا چ شتیک، نمونه:
(کهس، گشت، هه موو / هه موو، فلان، فیسار، کابرا، هین) نهک وهکو خو به تی و
ههیی-تملک]. هه رکهس، هه رشت (هه رشتتیک)،
نمونه:

-کهس دیتی؟ — کهست دیت؟

-کهسیک هاته؟ — کهسیک هاتوه؟

-هه مووی خواردم — هه موویم خوارد.

-هه رکهس هات بهی بیشه — هه رکهس هات پیتی بلتی.

له ناویاندا جیناوی (کهسیک، هه موو، هین) له زاری شوانی کیشکدا

زۆرپەکارە، ھەروەھا راناوی فرمانە تێپەرەکە (خوارد) چۆتە کۆتاییەو،
بەپێچەوانەی زمانی ئەدەبییەو.

لێرەو دیمە سەر بەکارهێنانی جیناوی لکاو، کە لەگەڵ گەردانکردنی
جۆروکاتی فرماندا، پیشانیان ئەدەین و لەبەر درێژی خرایە دواي جیناوەکانەو:
لەپێشەو گەردانکردنی جیناوە لکاوەکان، لەگەڵ جیناوە
کەسییە سەر بەخۆکاندا بەکار دێنن وەکو:

شوان و زمانی ستاندر

شوانی کیشک

منم ——— ئیمەین

تۆیت ——— ئیوەن

ئەو ——— ئەوانن

منم ——— ئیمەین

تۆیت ——— ئیوەن

ئەو ——— ئەوانن

فرمانی رابردوو لەگەڵ راناوی لکاودا:

من چوویم ئیمە چوین

۱-فرمانی رابردوی نزیک:

[چوین ه]

یاساکە: قەدی رابردوو+راناوی لکاو تو چویت ئیوە چوین
چوین: چو+م ئەو چو/چی ئەوان

چوین/چین

لەکەسی یەکەمی کۆدا دوو (ی) کۆتۆتەو، یەکەمیان هی قەدی چاوگەکە یە و
دووەمیان توشی کرتانندن (elision) «۱۶» بوو، چونکە ھەردووکیان، یەک
دەنگن و یەک شێوەن.

یەک دوو دی دەلێن: من چیم، تو چیت، ئەو چی، ئیمە چین [واتە من چووم

... ھتد].

۲- فرمانی رابردوی ته‌او: یاساکه‌ی: چاووگ: قه‌د+نیشانه‌ی

ته‌او+راناو

که‌فتن: که‌فت+گ + م: من که‌فتگم _____ که‌فتگین (ئیمه)

تو که‌فتگیت _____ که‌فتگن (ئیوه)

ئه‌و که‌فته/که‌فتگه _____ که‌فتگن (ئه‌وان)

له‌زمانه ئه‌ده‌بیه‌که‌و شوانی به‌گشتیدا ده‌بیته: که‌وتوو مه، که‌وتوو یته... هتد

بو تپه‌پر وه‌ک: کردگم، کردگیت، کردگه (کرده)، کردگین، کردگن.

۳- فرمانی رابردوی به‌رده‌وام: نیشانه‌ی به‌رده‌وام+قه‌د+راناو

بو تپه‌پر: دکردم، دکردی، دکرد، دکردین...

بو تینه‌پر: که‌فتن: د+که‌فتن+م: من دکه‌فتم/م _____ دکه‌فتین (ئیمه)

تو دکه‌فتیت/یت _____ دکه‌فتن ئیوه

بو تینه‌پر د که‌فت/ _____ د که‌فتن (ئه‌وان)

تیره‌ی (ورام) له‌شواندا نه (د) و نه (ئه) به‌کارناهیئن بو نیشانه‌ی کاتی

به‌رده‌وامی فرمان، که له‌هه‌موو شواندا به‌زوری (ئه) به‌کاردین،

به‌لکو [ده] به‌کاردین.

نمونه: ده‌که‌وتم، ده‌که‌وتیت، ده‌که‌وت، ده‌که‌وتین، ده‌که‌وتن...

به‌لام شوان به‌گشتی (ئه) به‌کاردین وه‌ک:

ئه‌که‌وتم، ئه‌که‌وتیت/ئه‌که‌وتی، ئه‌که‌وتین، ئه‌چوین، ئه‌چوون...

که‌واته‌لیته‌دا ده‌رکه‌وت سی نیشانه‌ی به‌رده‌وامی له‌ناوچه‌ی شواندا به‌کاردیت

وه‌کو (د، ده، ئه) له‌شوانی کیشک و تیره‌ی (ورام) و شوان به‌گشتی.

۴- فرمانی رابردوی دوور:

قه‌دی چاووگ+ قه‌دی چاووگی بوین (بی)+راناو

که‌فت+بی+م

کهفتن: من که فتبیم/م ——— ئیمه که فتبین/ین

تو که فتبیت/یت/ه ——— ئیوه که فتبین/ن

ئهو که فتبی/ه ——— ئهوان که فتبین/ن

له که سی دووه می تاک و یه که می کو دا، (ی) راناوه لکاوه که ی (یت) و (ین)، تووشی یاسای کرتانندن (حذف-elision) هاتوووه ئهو (ی)یه ی دیاره هی قه بدی (بوون)ه که له شوانی کیشکدا ده بیته (بین).

فرمانی رانه بردوو: بنووسریت له ره گی چاوگه وه به هوی لکاندنی نیشانه ی بهرده وامی (د) له سه ره تای فرمانه که وه له گه ل راناوی لکاو له کو تاییه وه، ئه مه له شواندا وه کو زمانی ئه ده بیه که وایه، نموونه بو تینه په ر له رانه بردوو دا ده مینیتته وه.

چاوگ: نیشانه ی بهرده وامی + ره گ + راناو

نووسین: د + نووسین + م = دنووسم

تیپه ر

تیپه په ره

من دنووسم/م ——— ئیمه دنووسین/ین

من دچم-دچین

تو دنووسیت/یت ——— ئیوه دنووسن/ن

تو دچیت/ی-دچن

ئهو دنووسیک/یک ——— ئهوان دنووسن/ن

ئهو دچوک-دچن

له زاری شواندا وه کو زاره ئه ده بیه که ده بیته: [من ئه نووسم، تو ئه نووسیت، ئهو ئه نووسیت، ئیمه ئه نووسین، ئیوه ئه نووسن، ئهوان ئه نووسن]، که چی له تیره ی (ورام) شواندا، ده بیته: من ده نووسم، تو ده نووسیت، ئهو ده نووسیت، ئیمه ده نووسین، ئیوه ده نووسن، ئهوان ده نووسن.

ده چم- تو ده چیت/ی، ئیمه ده چین، ئیوه ده چن، ئهوان ده چن، ئهو ده چیت.

ئهمه یاسای کاتی رانه بردوو، به گشتی، به لام به هوی به کارهیتانی

ئاوڤلفرمانى كاتهوه، دهكرېته كاتى ئىستاوا ئاينده، لهزارى شواندا،
ئاوڤلفرمانى كاتى ئىستا وهكو(وا، ئەوا، ئەوه، ئىستا، هېمه). بهگشتى وهكو
زمانه ئەدهبىيه كه وايه. بهلام ئاوڤلفرمانى كاتى ئىستا لهشوانى كېشكدا وشه
تاييهت بهخوى هيه، وهكو(هېمه) واته(ئىستا) يان ئاوڤلفرمانى(ئىستاكه،
ئىستاكانه، ئىستهره، عهلعان، سارهزوى. ئىستا)ش بهكاردىت. نمونه:

- هېمه چم راشار ——— ئىستا ئەچم بۆشار (وا، ئەوا، ئەوه)
- ئىستهره واتهى ——— هر ئىستا ئەمهويت (دهمهويت)
- ئىستاكه شكات لهى كهـم ——— ئىستا شكاتى ليدكهـم(لېتهكهـم)
- ئىستاكانه دبهمهوى ——— ئىستا دهبېهـمهوه (ئېهـمهوه)
- عهلعان يارمهوى ——— ئىستا/وا/ئەوا دهپهتنمهوه(ئېهپهتنمهوه)
- عهلعانهكى چم لهگهـليا ——— هر ئىستا ئەچم لهگهـليدا.
- لهئايندهدا بههوى ئاوڤلفرمانى كاتى ئايندهوه، كههر ناويكى كاتى بۆ
بهكاردىت: سارهزوى زهردهشت ياكهوه-بهپانى زوو زهردهشت دېتهوه.

- خوایار بووک سبهينى خوشى وگهشى روى لهمان كهيك.
- ساليكه خانك كهـم(دكهـم) ——— ساليكه خانوو دهكهـم
- دوايى بهى دويشم ——— دوايى/ لهپاشانا پتي دهلېم.
- مانگيكه دهس كهـم بهعېش ——— مانگيكه دهست دهكهـم بهئېش.
- لهم رستانهى سهرهوهدا دياردهيهك ههيه، پتويسته ديارى بكرىت، ئەويش
كرتاندنى نيشانهى بهردهوامى(د) لهزارى شوانى كېشكدا، بهئارهزوو سهليقه،
دهتوانين وهكو نيشانهى(ب)ى داخوازي له فرمانى دارىژراوو ليكدراودا بهكارى
نههينين، كهـبهـر ياساى زمانهوانى (linguistic) بهئارهزوو
(optional) «۱۷» دهكهويت، كه لهزاره ئەدهبىيهكه و زارى گشتى شواندا
وانيه، ههرچهنده لهفرمانى داخوازي و ليكدراودا لهزمانى كوردیدا وايه.

فرمانی داخوازی:

فرمانی داخوازی وه کویاسای پیکهاتن ههروه کو زاره ئه ده بییه که و زاره گشتیکه ی شوان وایه، تنهها وشه کانی جیاوازن، نموونه:

نیشانه ی داخوازی+رهگی چاوگ+راناوی لکاو بۆ که سی دووه می تاک و کۆ. نووین: ب + نویس- ۵/ن = بنویسه / بۆ تاک- بنووسه.

بنوین / بۆ کۆ - بنوسن.

دابیشه- دانیشه به ریاسای ئاره زوو که وتوو، (ب) نامین، چونکه فرمانیکی داریژراوه یان لیکدراویش هه مان شته، وک: نان بخو — نان خو، عیش بکه — عیش که: ئیش بکه، ئیشکه ن.

تا ئیره یاسای به کارهینانی راناوی لکاوه له گه ل فرمانی رانه بردوی تینه په ر رانه بردوی تیپه ر، بیجگه له ناویزه یی که سی سییه می تاک جیاوازی هیه، ئه ویش بۆ رانه بردوی ته و او راناوه که ده بیته (ه) و له رانه بردوی تیپه ردا بۆته (پک)، به لام له رانه بردوی تینه په ردا بۆته (وک). که ئه مه پیچه وانه ی زاره گشتیه که ی شوان وزمانه ئه ده بییه که یه. و له خسته یه کدا ده یانخه ی نه روو، راناوی بۆ رابردوی تینه په ر و تیپه ر له زاری شوانی کیشکدا:

رابردوی تینه په ر کیشک	راناوه کانی	رابردوی تینه په ر له شوان وزمانی ئه ده بی
من که فتم - ئیمه که فتم	م-ین	من که وتم - ئیمه که وتین
تو که فیت / ی ئیه که فتن	ی/یت-ن	تو که وتیت / ی - ئیه که وتین
ئه و که فته / ه-ئه وان که فتن	ه-ن	ئه و که وت ه-ئه وان که وتین

هه‌مان یاساکه‌ی زمانی ئه‌ده‌بیه‌که‌یه.

بۆ رابردووی تێپه‌ری کێشک	راناوه‌کانی	رابردووی تێپه‌ری شوان و زمانی ئه‌ده‌بی
-من خواردم-ئیمه‌ خواردین	م-ین	من خواردم -ئیمه‌ خوادمان م-مان
-تو خواردیت/ی-ئیه‌ خواردن	یت/ی-ن	تۆ خواردت-ئیه‌ خواردتان ت-تان
-ئه‌و خوارد ه-ئه‌وان خواردن	ه-ن	ئه‌و خواردی-ئه‌وان خواردیان ی-یان

له‌راناوی لکاوه‌ گه‌ل ده‌می رانه‌بردووی تێپه‌ر له‌هه‌ردوو زاوه‌که‌دا:

رانه‌بردووی تێپه‌ری شوانی کێشک	راناوه‌کانی	رانه‌بردووی تێپه‌ری شوان و زمانی ئه‌ده‌بی
-من دکه‌فم-ئیمه‌ دکه‌فین	م-ین	من ئه‌که‌وم- ئیمه‌ ئه‌که‌وین م-ین
-تو دکه‌فیت-ئیه‌ دکه‌فن	یت/ی-ن	تۆ ئه‌که‌ویت/ی-ئیه‌ ئه‌که‌ون ی-یت
-ئه‌و دکه‌ فیک- ئه‌وان دکه‌فن	یک-ن	ئه‌و ئه‌که‌ویت- ئه‌وان ئه‌که‌ون یت-ن

ئەخوات

ات

له‌تیره‌ی (ورام) یشدا هه‌مان یاسای زمانه‌ ئه‌ده‌بیه‌که‌و زاری گشتی شوانه‌،
ته‌نها ئه‌وه‌ نه‌بێت بۆ نیشانه‌ی به‌رده‌وامی [ده‌] به‌کار دێن، نه‌ک (ئه‌)، وه‌ک
ده‌که‌وم و ده‌خۆم و، ده‌چم.

شتێکی دیکه‌ی گه‌رنه‌گ و ناویزه‌ له‌م زاوه‌دا ئه‌وه‌یه‌، به‌پیتی یاسای
ناه‌زوو (optional) ده‌توانی یانیشانه‌ی به‌رده‌وامی [د] به‌کارنایه‌ت یا
ده‌توانی به‌کاری نه‌هێنی، به‌لکو ته‌نها ره‌گی فرمان و راناوه‌ لکاوه‌کانی
به‌کار دێت، وه‌ک:

من چم، توجیت، لهبری من دچم، تو دچیت..

رانه بردووی تیپهړ له هه ردوو زاره که داک

رانه بردووی تیپهړ له زمانی نه ده بی و	راناوه کانی	رانه بردووی تیپهړ له زاری
شوان به گشتی		شوانی کیشک

من دځوم- نیمه دځون	م-ین	من نه ځوم - نیمه نه ځون	م-ین
-تو دځولت/ی-نیوه دځون	یت/ی-ن	تو نه ځولت/ی-نیوه نه ځون	یت/ی-ن
نهو دنوبسیک، نهو د چوک	وک }	نهو دهنوسیت	

له م یاسایانه ی سهره وده شتی و دیارده ی زهق و دیار، که جیاواز بیت له زمانه نه ده بیه که و زاری شوان به گشتی، نه و ده راناوی لکاوی (م، ت، ی، ما، تان، یان) له گه ل فرمانی رابردووی تیپهړی زاری شوانی کیشکدا به کارنایه ت و، نه و ده ی له گه ل یندا به کار دیت هه مان راناوی لکاوی ده می رابردو و رانه بردو و فرمانی تیپهړ و رانه بردووی تیپهړ و، راناوی لکاوی که سی سیپه می نه م زاره هه روه کو زاره نه ده بیپه که ناو تیزه یه (شاذ)، له رابردو و تیپهړ و تیپهړ دا دهر نه که و تو ووه، که چی له زمانی نه ده بیپه که بو که سی سیپه می رابردووی تیپهړ ده بیته (ی) لیږده دا دهر نه که و تو ووه [د] و له نه خشه که دا نیشانه ی دهر نه که و تنمان بو ی به کار هی ناوه، هه روه ها نه م راناوه له گه ل فرمانی رانه بردووی تیپهړ و تیپهړ دا له زاری نه ده بیماندا (زمانی نووسین) بریتیه له (یت، و ات) له زاری شوانی کیشکدا بو و به (یک، وک)، نه و ده لیږده دا، سهرنج راکی شهره، راناوی لکاوی که سی سیپه می تاکی شوانی کیشک ته نها له گه ل فرمانی رانه بردووی چا وگی (چوین- بین) و اته (چوون- بوون)

ده بیته (وک) و ده کوو: نهو دچوک، نهو دبوک، نیمه چین، ..

له جیاتی [نهو ده چیت، نهو ده بیت، نیمه ده چین].

شتیکی دیاره که پیتیسته بوتريت، نهوويه راناوی لكاو كه له گهل فرمانی
 رابردوی تیتپه ردا نایهت، كه بریتیه له (م، ت، ی، مان، تان، یان) كهچی
 له گهل ناوو ئاوه لئاودا، بۆهیی (تملك-possessive) به كاردیت وهكو:

مالم خوښه-مالمان خوښه،

مالت خوښه-مالتان خوښه، مالیان خوښه.

له گهل ئاوه لئاویشدا:

-من گول جوانم ههیه-ئیمه گول جوانمان ههیه

-تو گول جوانت ههیه-ئیه گول جوانتان ههیه.

دیاردیه کی دیکه ی فرمانی تیتپه ر، له زاری شوانی کیشکدا، نهوويه، نه گهر
 . هاتوو فرمانه که، دارپژراو یا لیکدراو بیت، یا به کاری له گهلدا به کاریت، نهوا
 به پیتچه وانهی زاره نه ده بییه که وه، راناوه لكاوه کانی، کۆمه لهی دووهم (م، یت، ه،
 ین، ن، ی) له گهلدا، له کۆتاییه وه به کاردیت، نهک به جیتته نیوانیه وه،
 وهكو:

-من راکردم ——— من رامکرد (زاری نه ده بی و شوان)

-ئیمه نان خواردین ——— ئیمه نانمان خوارد (= = =)

-تو کتیب کریت ——— تو کتیت کری.

لیره دا دوو دیارده ی جیاواز له یه کتره وه ده بینریت، راناوه لكاوه کان جیاوازن
 له ده ستووری ریزمانی زمانی نه ده بی و که وتوونه ته کۆتاییه وه. ئهم زاردهش
 یه کی که له زاره کانی ناوچه ی گهر میان و له ده ستووری زاره نه ده بییه که
 لایداوه «۱۸»

فرمانی بکهرنادیار:

(مبنی للمجهول - Passive Voice)

ئەم جۆرە فرمانە، لەزاری شوان وەکو زمانە ئەدەبیەکیە، بەلام لەزاری شوانی کیشکدا جیاوازهو، دەچیتەو، سەرزارەکانی کرمانجی باشووری وەکو: لوپی و خانەقینی، لیژەدا یاسای پیتکەتانی دەخەینە روو: رهگی چاوگ+نیشانە ی نادیار+نیشانە ی کات=فرمانی بکهرنادیار بۆ رابردوو.

خۆ + ر + یاک = خواردن: خو+ر+یاگ = خوریاگ

نووسین: نویس+یاگ _____ نویسیاگ _____ نویسریاگ

منداڵە که نانه که خوارد _____ نانه که خوریاگه _____ نانه که خوراوه

مامۆستا کتیب کړی _____ کتیب کړیاگه _____ کتیب کړاوه

پیاوکه گورگه که کوشته _____ گورگه که کوژیاگه _____ گورگه که کوژاوه.

بکهرنادیار لە دەمی رانه بردو دا بەم جۆرە پیکدیت:

چاوگ: نیشانە ی بەردەوامی + رهگی فرمان + نیشانە ی رانه بردو ی نادیار +

نیشانە ی کات

نووسین: د+نویس+ر+یک=دنویسریگ

مامۆستا که ناو قوتابیکه دنویسیک / ناو قوتابییه که دنویسریک

+منداڵ نان دخزیک _____ نان د خوریک

گهردانکردنی فرمانی بکهرنادیار له گهڵ راناوه لکاوه کاند: بۆ رابردوو

-من کوژیاگم «۱۹» م -من کوژرام/م

-تو کوژیاگیت/ی -تو کوژرایت/یت

-ئهو کوژیاگه (کوژیاگ) /ه -ئهو کوژراوه/ه

-ئیمه کوژیاگین/ین -ئیمه کوژراین/ین

-ئىۋە كۆڭياڭن/ن - ئىۋە كۆڭران/ن

-ئەۋان كۆڭياڭن/ن - ئەۋان كۆڭران/ن

راناۋەكانى (م،ى،ه) دەرناكەۋىت، (ين، ن، ن) لەگەل زمانى ستانددردو
زارى شوان بەگشتى جياۋازى نىيە، بەلام جياۋازى لەياساى پىكھاتنى
كەرەسەكانى فرمانى بکەر ناديارە، كەنیشانەى كاتى ناديارى بۆ رابردوو برىتييە
لە (ياگ)، بەلام لەرانەبردودا دەبىتە (يگ) كەبەرەمبەر بە (ا،ى) زمانى
ئەدەبىيە. هەندىك جار نیشانەى (ر) ناديارى لەدەمى فرمانى رابردووى ئەم
زارە دا، لە هەندىك فرماندا توشى لەناوچوون و كرتان (حذف) (elison) دىت
وەك نمونەكانى سەرەوہ لەفرمانى (كۆڭياڭ،...) دا بەلام راستىكەى
دەستوورەكەى دەبىت (پ) تىدا بىت، وەكو:

من كۆڭرياڭم، تو كۆڭر ياگىت، ئەو كۆڭرياكە، ئىمە كۆڭرياڭين، ئىۋە
كۆڭرياڭن، ئەۋان كۆڭرياڭن.

فومانى رابردووى مەرجى (ئىلزامى)

ئەم فرمانانەش شىۋەى دروستبوونى خۆى ھەيە لەزارى شوانى كىشكد،
بەلام لەزارە گشتىيەكەى شواندا، ھەرەكو زمانە ئەدەبىيەكە وايە لەرووى
دەستوورەوہ لىرەشدا يەكن، نمونە: بكوشتاڭام، بنوويسياڭا، بچووياڭا... ھتد.

چاوگ: نیشانەى مەرجى (ئىلزامى) + قەدى چاوگ (steem) + راناۋ

ب+كوشت+اڭا+م=بكوشتاڭام

كەفتن: ب + كەفت + نیشانەى رىژەى مەرجى (ئىلزامى/ئىنشائى) (اڭا)=

بكەفتاڭا

لەگەل راناۋى لكاۋدا:

-من بکەفتاڭام ——— ئىمە بکەفتاڭين ——— بکەوتايەم

-تو بکەفتاڭايت ——— ئىۋە بکەفتاڭان ——— بکەوتايەيت

- ئەو بىكەفتاگا _____ ئەوان بىكەفتاگان _____ بىكەوتايە

بۆرانبەردووی مەرجى (ئىلزامى):

ياساگەي: نىشانەي مەرجى + رەگى چاۋوگ + راناۋى لكاو = فرمانەكەي

كەفتەن: ب + كەف + م = مەن بىكەفم - ئىمە بىكەفەن

تو بىكەفەيت - ئىو بىكەفەن

ئەو بىكەفەك ئەوان بىكەفەن

لەزارە گىشتىيەكەي شوان و زمانى ئەدەبىدا:

مەن بىكەوم، تو بىكەويت، ئەو بىكەويت، ئىمە بىكەوين، ئىو بىكەون، ئەوان

بىكەون

بۆرتىپەر ۋەكو: مەن بىكەم، تو بىكەيت، ئەو بىكەيك، ئىمە بىكەين....

بۆرانبەردووی دوورى مەرجى (ئىلزامى) بەمىجۆرەيە:

چاۋوگ: قەدى چاۋگ + قەدى چاۋگى بىن (بوون) + پاشكۆي رىژەي مەرجى

+ راناۋ

كەفتەن: كەفت + بى + اگا + م = كەفتىيا گەيت، كەفتىياگا، كەفتىياگەين،

كەفتىياگان. بۆرتىپەر

ۋەك: كوشتىياگام، كوشتىياگەيت، كوشتىياگا....

لەزارى شوان و زمانە ئەدەبىيەكەدا دەبىتە: مەن كەوتىوومايە، تو

كەوتىوويتايە، ئىمە كەوتىووينايە، كەوتىوونايە.

نىشانەي كۆ: نىشانەي كۆ لەزارى شواندا جىاۋازى ئەوتۆي نىيە لەگەل زمانە

ئەدەبىيەكەدا و برىتىيە لە (ان، گەل) ۋەكو: پىاۋان، مىگەل، مامۆستايان، ... بۆ

ناسراۋى كۆش: پىاۋەكان، مامۆستاكان، بەلام لەزارى شوانى كىشكدا برىتىيە

لە (گەل، ەل، يەل، ان) ۋەك: كورگەل، پىاۋگەل، سەگەل، مامۆستايەل، پىاۋەل،

مىندالەل، ژنەل، كچەل / كچىل، برايلەل، زستانان... ەتد).

لەم رووهوه مامۆستا گيوموكرىانى نەمر دەلێت: «ئامرازی گەل لە ئەرەلان، لورستاندا بەفەیلی و لورو بەختیاری و شووان و كەلهوڕهوه، ئەمانەن: (ان، یان، ل، یەل، گەل) باوكان، برايان، برايەل، براگەل، كۆرەل، كۆرەل، گایەل...» «٢٠»، راستیکەى بۆچوونەكەى مامۆستا گيو راستە، بەلام نیشانەى (ان، یان) یەكن، تەنها جیاوازی دەنگسازییە شێوەیان گۆراوه و نیشانەى (ل) یش بەتەنها بەكارنایەت و بریتییە لە (ەل) مەگەر مەسەلەى دەنگسازى لەوشەیهكى كۆتایی هاتوو بە (ە) بێكات بە (ل)، كە لەئەنجامى یاسای كرتاندنەوهیه ئەم شێوەیه وەرەگریت.

نیشانەى ناسراوى (ەكە) و نەناسراوى (یک)

نیشانەى ناسراوى لەزاری شوان بەگشتى و، لەزمانى نووسینماندا، بریتییە لە (ەكە، یەكە/كە) وەك: كۆرەكە، گۆلەكە، مامۆستاكە، گایەكە، لەشوانى كێشكدا هەرەمان شتە، وەك: دویتەكە، گایەكە، مامۆستاكە.

نیشانەى نەناسراویش لەهەردوو زارى یەكەم ویتشەویدا بریتییە لە (یک، یەك)، وەكو: كچێك، مامۆستایەك بۆ كورتکردنەوه دەبنە -كچێ، مامۆستایی، كۆرێ... لەزاری شوانى كێشكدا نیشانەكە دەگۆرێت بۆ (یک) وەكو: دویتیک، پیاویك، مامۆستایك (داریک).

نیشانەى ناوی بکەر و بەرکاری: لەزمانى نووسینى وشواندا بریتییە لە (وو/و) وەك: (هاتوو، كەوتوو، سووتاو، براو) بەلام لەم زارەى كێشكدا دەبێتە (گ) وەكو: هاتگ، كەفتگ، سووتیاگ بریاگ، خەفتگ، بریاگ،.... هتد.

نیشانەى ناوی بکەر: لەزمانى ئەدەبى کرمانجى خواروو شواندا (ب) نەدە، یار، چى، وک، ەر/یدە،.. هتد)، وەك: (بکەر، بفرۆش دڕندە، جووتیار، پینەچى، گەرۆک، نووسەر، بخۆز.. لەشوانى كێشكدا هەمان شت هەن وەكو: (بپرو

بکوژ، جفتیار، کارگهچی، گهړوک، بخوړ).

ته‌ریده، درنده، هوشیار، دانا، کړپار، لیکدراویش وه‌کو: خو‌کوژ، خو‌گر، می‌سین (مووسین)، نانکه‌ر، راوکه‌ر.

نیشانه‌ی بچو وگ‌کردنه‌وه: وه‌کو (وک، ه‌له، وکه، چه، ه، که، ویلکه، یله، هله... هتد) نمونه: برایوک، سمایلوک، یاسینوک، گوزه‌له، داسویلکه، ه‌لانه: گچکه‌لانه / بیچکه‌لانه،

تریوک، خزموک، باخچه، سمه، بیچکه، بیچکه‌له، خریله، خده)...

[رسته‌سازی (سینتاکسی-syntax)]

له‌به‌شی رسته سازیدا، نه‌وه‌ی گرنه‌وزیا تر جیاوازی نیوان زاری گشتی شوان و زمانه‌ی نه‌ده‌بی، له‌لایه‌ک و زاری شوانی کی‌تشک له‌لایه‌کی دیکه پیشان نه‌دین، که جیاوازن له‌یه‌کتر، یه‌کیک له‌و باب‌ه‌تانه (گری-phraze) یه، که له‌رووی پیکه‌تانه‌وه، جیاوازه‌و گری له‌م زاره‌دا، نامرازی په‌یوه‌ندی که‌ده‌چیته نیوان وشوه‌وه و درنا‌گریت، که‌نه‌مه پیچه‌وانه‌ی زمانه‌ی ستاندارده، نه‌م دیارده‌یه به‌گشتی له‌گه‌رمیاندا به‌دی ده‌گریت . نمونه:

مالّ براکه‌م، میلله‌ت کورد، مالّ کاکه‌م، پرد‌خاسه، شیوکانیسارد، گولّ گه‌نم، شارکه‌ر کوپک، که‌ل سمایل به‌گی، شه‌وزستان، رووژدریژ، شارکو‌یه، سه‌رسالّ، سه‌ر سالّ نو، چاومار، سه‌گ هار،

نمونه له‌رسته‌دا: من چم رامالّ براکه‌م — من نه‌چم بۆ مالّی براکه‌م.

—میلله‌ت کورد بی‌خواه‌نده — میلله‌تی کورد بی‌خواه‌نه.

—پرد‌خاسه گه‌لیک کو‌نه — پردی خاسه گه‌لیک کو‌نه.

—شه‌وزمستان نی‌پریاکه‌وه — شه‌وی زمستان نابریته‌وه.

شارکه‌ر کوپک مالّ کورده — شاری که‌رکووک مالّی کورده.

—من سه‌رسالّ چم بۆ زیارده‌ت ئومه‌رمه‌ندان — من سه‌ری سالّ ده‌چم بۆ

زیاره تی ئۆمه رمه نندان. به لّام لهم زاره دا ئامرازی (را، بۆ، له، به) گری دروست نه کهن و له رسته دا ده وری جوړاو جوړی رسته سازی له بکه روبه رکارو ته واوکه ر ده بینین، وه کو:

- من سهر خۆم دخورنم ————— من سهری خۆم نه خورینم.
- من چم را شار ————— من نه چم بۆشار.
- خه ناوکه بۆت یارم ————— ملوانه که ت بۆده یتیم.
- سالت به عسیکه که ت له بیرم نیچوو که وه. سالت به عسیکه که ت له بیرم ناچیتته وه.

مال باوک دیدار براده رم خه لک ناوشوان (گریکه فراوان کراوه ته وه).
- دواپی بهی دویشم - پاشان پیی نه لیم.
- ره سمه که به دیواره وه داکوتم - وینه که به دیواره وه داکوتم.
لهم زاره دا پاشکوی ئامرازی په یوه ندی که متر به کار ده یتیریت، که ده که ونه دواپی ناوه وه، یا کورت ده کریته وه وه کو (دا) ده بیته (ا)، پاشکوی (هوه) ش به کار دیت، نمونه:

- من له شار وه هاتم ————— من له شار هاتمه وه (زاری کیشک).
- زاگرو س چو یوه بۆمال ————— زاگرو س چۆوه بۆمال
- له و ژووره وه هاتم ————— له ی ژویره وه هاتم.

ئاوه لفرمانی نه ری (نه فی - ناگردن)

ئاوه لفرمانی نه ری که بریتیی له (نه، نا، نی، مه) له زاری شوانی کیشکدا ده بیته وه (نه، نی، نی، مه) بۆ دۆخی نه کردن له ده مه جیاوازه کانی فرماندا به کاری ده بینین وه کو: (نه) بۆ نه کردنی کاتی رابردو و نمونه:
نه چوی، نه خفت، نه خوارد، له رسته دا:

من نه چویم را شار — من نه چووم بوشار.

(مه) بۆ نه ټكردنی فرمانی داخوازییه، وهكو: مه چو بۆ بازار:

نئ: ئاوه لفرمانی نه ری بۆ کاتی رانه بردوو، نمونه: (نئچم، نئخه فم، نئکه م

نئیه م) له جیاتی (نا) به کاردیت و گۆرانی دهنگی (ا — تی) وهكو: ناچم

نئچم. نمونه: - به یانیان زوی نان بهی نئخوریك — به یانیان زوو نانی

پئ ناخوړیت.

ناوی نئوئوسم — ناوی نانوسم.

(نی) بۆ نه ټكردنی: بوون و نه بوون.

نان نییه.

پاره م نییه.

جیاوازی له گه ل زاری شوان و زمانه ئه ده بییه که دا ئه وهیه (نای) رانه بردوو

ده بیته (نئ)، ئه مهش دیاردهیه کی ریزمانییه وهكو: (ا، ه)، له کرمانجی سهرووشدا

ده بنه (ی-ئ) وهكو:

[ده رسیم — دترسم، ماردین — میتردین] «٢١». ههروهها (ان، ات) ی کو

له سهروودا ده بنه (ئین، یت: کوړین، کوړیت)

ئامراز: له بهشی رسته سازیدا، به پئوئوستی ده زانین، که نمونه ی ئه و ئامرازانه ی

که له م زاره دا به کارده هئیریت جیاوازن له ئامرازی زاره گشتیکه ی شوان و زمانی

ئه ده بی، به نمونه وه، بیان خهینه پروو:

ئامرازی سه رسوپمان: وهكو: (په کوف، په کوح، هیزه، ئه یه رۆ، که سه ر،

که سه روداخ، مخابن، حه یف و مخابن، ئاخ، حه یف، وای، ئه ی له یه، ده ک ده ک)

ئه مه له م زاره دا، به لام له زاری شوان و ئه ده بییه که دا، وه کویه کن و نمونه ی تریش

هه ن هاویه شن و له زاری کیشکدا به کاردین، به لام ئه مانه تاییه تن، وهک:

- په کوف له و غه دره! - په کو له م غه دره!

- په کوح نه یه بۆ واکه یک! په کوح نهمه بۆ وائە کات!

- هیزه واز له بیاره! هیزه وازی لڼ بهینه!

- نه یه پړۆ قاله شیت هاته ته وه!

- نه ی له یه، دبووک چۆ بووک! نه ی له مه نه یی چی بیت!

- دهک دهک خه ریکه بایگ له ی! دهک دهک خه ریکه لیبیدات!

- حهک له سه گه بۆره!

نامرازی تریش ههن، به لام به زۆری هاوبه شن و پتویست به نموننه ی ناکات.

نامرازی وه لام: تا راده یهک له زمانه ی نووسین وزاری شواندا، وه کو یه کن به لام

نه مانه تاییه تن به م زاره، وه کو: ئی، ئا، ها، هوو، با، ئیتی، به لڼ، به دی، هو ی،
هو ی به لڼ. نه، نا، نه، نه خیر (که مته ر).

- ئی وادیام. ها کاکه. ئی باشه وایه.

- ئا وایه. هوو به لڼ. با وایه.

- به لڼ واتمه ی به دی هات.

- نه، نیاک. نه نایه ت. (نه، نا) بۆ وه لامی نه رین.

نامرازی بانگ کردن: وه کو: (هو، نه ری، هیتی، هو ی، هو هو) نه مانه به شتوه ی

وشهن، به لام به شتوه ی نامرازی بانگ کردنی ده نگیش هیه.

وه کو: (ه: خاله، و: کاکو بۆنیر، ئ: کچ، ی: میمی، ینه: کورینه)، [ه:

بۆنیره، (ئ-ی: بۆمییه)، [ینه: بۆنیر ومیتی کویه].

نامرازی بانگ کردنی ئاژده لیش هیه، وه کو: ئوچه، یخه، هره، تهس، گدی

گدی، هیته (هیش)، هسه (هس)، پشه (پش)، کوت کوت، ... هتد.

بۆ په له وه ریش، وه کو: جوو جوو، کشه (کش) ... هتد. نامرازی تر ههن، به لام

بۆنیره به سه.

نامرازی خۆزگه: بۆ خۆزگه خواستن وه کو: خۆزگه، بریا خۆزگه م به خۆت.

بریا بهاتاگا له گه لمانا. خۆزگه بهی بۆتام.

نامرازی گومان: بۆ گومان کردن له روودان و روونه دانی رووداو وه کو (بهشکی،

بهشکو، دبوک، دبوکن، ئه گه، رهنگه، سا، بهشکوم، بهشکم، لهوانهیه.

- بهشکی بیا که وه — به لکو بێته وه

- دبوک به قسه م بکه یک — ده بی به قسه م بکات.

- ئه گه یای له گه لمانا، خێرا وهره. ئه گه ر دتیت له گه لمانا.

- سا بۆ خوا که ریمه. — ده سا (سا) وهره خوا که ریمه.

- بهشکوم ئه یه خوا یه په شیمان ببو که وه. به لکو خوا بکات په شیمان بێته وه.

نامرازی لیکچواندن: نامرازی ئهم جوهره، لهم زاره دا، که تاییه ته به خوی،

بیجگه لهوانه ی که گشتین بۆ ناوچه که و بۆ زمانی نووسین ئه مانه ن: ئه منی،

ده منی، شه پاندن، ئه له ی، دویشی، کوتومت،

- زاگرو س ئه منی دایکیتی — زاگرو س وه ک دایکیتی.

ده منی شیره شه که یک. ئه لیتی شیره شه ر ئه کات.

- به باوکی شه پاندمه ی — به باوکی شو به اندم.

- دویشی باو کیتی نازایه.

نامرازی بیجگه: وه کو: (بیجگه، جگه، ته نیا، بیجگه لهوی، بهس، بی،

به بی.

نموونه:

- بیجگه له دیدار کهس نیاک — بیجگه له دیدار کهس نایه ت.

- هه موویان هاتن ته نیا کاکه م نه بوک — هه موویان هاتن ته نیا (ته نها)

کاکم نه بێت.

- بیجگه لهوی که ستر خوش نیواتم — بیجگه لهوی که سترم خوش

ناویت.

- بهس بهو بوشه ————— بهس بهو بلتی.

- بیی تونیا م بۆ ئه و ره ————— بیی تو نایه م بۆ ئه و یی.

نامرازی ته نکید (جهختکردن):

وه کو ئه م نامرازانه (هه ر، با، ده، که، ده سا، جا، ده با) ئه م نامرازانه هه مان
شیه و ی نامرازی جهختکردن که له زاری شوان به گشتی و له زمانی نووسیندا
به کار دیت، وه کو:

- بوچه بن دنیا هه ر گرمه ی ————— به چیه بن دنیا هه ر ئه ی گرم.

- قه ی نی که ی که با بیاک له گه ل ما ————— قه ی ناکات با بیته له گه ل ما

- ده سا وایه، ده سا واکردم ————— ده سا واکرد.

- ده ی به شه ری خا ل خا ل نا گۆرانی که بیه شه. ده ی به شه ری خا ل خا ل نا
گۆرانی به که بلتی

- ده با هه مو ناوشوان ئاوه دان که ی نه وه (له سه رووشدا: [حه می] به کار
دیت)..

نامرازی مه رج: له زاری شوانی کیشکدا ئه مانه ن (شه رته، شه رت بوک، حه تا،
حه تا وه کی، حه تا کو، حه تا کونێ (حه تا کون)، هه تا (شیه و هکانی تریشی) گه ر،...).
غوونه: حه تا ئا وه دوی بیلم بیاک واز له ی نیارم. - شه رته گۆره که ی کو یخا
نه رگس شوانی هه لگرم.

- شه رت پیاو بوک واز له شار که رکویک نیارم. شه رتی پیاو یی واز له شاری
که رکوو که نه هیتم

- حه تا وه کی به قسه ی به که ی که خوشی واتم ————— هه تا به قسه ی به کات
خوشم ئه و یی.

- گه ر به ی بیه ن (بوشن) دیاری که ی ————— ئه گه ر پیتی بلتی نه یه ی نیی.

هه ندیک جار بۆ ئاره زوو نیه شانه ی به رده وامی {د} تیده چیت و

ده بیته (یاریکه ی).

نامرزی ناگادار کردنه وه (وریا کردنه وه):

وه کو نمونه کانی (ئه ه، ئه ها، هیتی، هدی، وا، ئه وا، ئه ی) وه کو نامراز

هه ره مان نامرزی زمانی نووسین، نمونه:

-ئه ه، وایی ——— ئه ه رایکرد.

-ئه ها قویچانده ی ——— ئه ها قوچاندی.

-هیتی سهر زل بو نیحه ویته وه ——— هیتی سهر زل بو ناحه ویته وه.

-سه برت بوک وایاک ——— سه برت بی وادیت.

نامرزی سهر زه نشترکردن: بو سوکایه تی وگالته پیکردنه، وه کو (شیر،

ترجیو، دۆبها، زهر، چش، تفو (تف)، جرت و فرت، حه ی حه ی، هۆبها!

نمونه:

-شیر ئیشیک تو بکه یته ی ——— شیر ئیشیک تو بیکه یته ی.

-ترجیو دیسان یاکه وه ——— ترجیو دیسان دیته وه.

-حه ی حه ی له ده س تو ——— هه یه ی له ده س تو.

-جرت و فرت یاک و چوک ——— جرت و فرت دیت و ده چیت.

ئاوه لفرمان له زاری شواندا: (الظرف)

جیاوازی ئه وتۆ نابینریت له نیوان زاری شوان و زمانی نووسینی (کرمانجی

ئاوه راست)، به لام له زاری شوانی کیشکدا، وشه و ئاوه لفرمانی سه ره خوژی

هه یه و هی واش هه یه هاویه شه له زاری ناوچه که وه له زمانی

نووسین. نمونه:

ئاوه لفرمانی کاتی: وه کو: (ساره زوی، سبه ینی، هیمه، عه لمان،

عه لمانه کی (الآن)، ئیسته ره م، شه وه کی، کازیبی به یان، ده مه و به یان،

پارشیم (پارشیتو)، ماله خفتک (کاتی ماله خه وتن)، نیمه شه، چیشته نگاوه،

خۆر دەرچوین، پاش نیمەرۆ (پیش...) خۆرکهفتن، به چاوجوبقانیکی، خۆر له زهرده، به چاو توریکانیکی، عه یام {عه یامیک} سالانیکی، سالانیکی، روژگار / روژگاریکی، بوهار، بوهاران، زمستان، جارجار، جارێک، جار، ههفتهی تر، له مه و دویا، قه ده ریکه.

ئاوه لفرمانی شوونی: وه کو: (بان، بن، ناو قه د، پیش، دویا) ئهم وشهیه (وی) که ی به یه ک دهنگ ده خوینرتته وه، په ر، په رگه، ناو، لا، له لا، تهک، له تهک، له جێ، له شوین، له ژویر، له سهر دا، له سهر داوه، له خوواره وه. بۆشوین:

- له بان دیواره که دانیشتبیم _____ له سهر دیواره که دانیشتبوم.
- مال ئیمه لهو په ر ئاوایه _____ مالی ئیمه له و په ری دێیه.
- له په رگه ی ئاوایه وه کانیک ههیه _____ له په رگه ی دێیه که وه کانیه ک ههیه.

- تا ناو قه د ئاو هاتی. هه تا ناو قه دی ئاو هاتبوو.
- ئاوه که له سهر داوه پاکی کردمه وه - ئاوه که م له سهر وه پاک کرده وه.
بۆکات:

قه ده ریکه هاته _____ ماوه یه که هاتوه.
- جار جار سهر ده مله ی _____ جار جار سهر ی لێ نه دهم.
- تا مال خه فته ک نیامه وه. _____ تا مال خه و تن نایمه وه.
- له کازیب به یانه وه هه لسیاگم _____ له کازیه ی به یانه وه هه لساوم.
په راوتزو سهر چاوه:

(+) ئهم باسه، باسیکی وه سفی به راوردیه، له شوینی پتیوست باسه وه سفیکه، ده بیته باسیکی لیکۆلینه وه ی به راوردی، بۆ مه به ستی جیاوازی ده رخستنی نیوان زاری شوانی کیشک له لایه ک وزمانی ستانده ر و زاری شوان

به گشتی له لایه کی تر. وشه و رسته بهرامبهر نمونه کانی ئەم زاره بو
بهراورده کهیه.

۱- د. زه نون پیریادی، سهرنجی بو ئەم باسه له رهنگینی ژماره (۹۸) ی

۱۹۹۷

له لاپه ره (۱۲-۱۳) راکیشاوه، که تیایدا باس له گه ره کی پیریادی که رکوک
و پیریادی چه مچه مال ده کات.

۲- یه کییک له م سیاسیست و دیاردانه ی دژی شاری که رکوک کی کوردان،
به فهرمانی ره سمی کارگیری خوجیه تی (الادارة المحلية) پارێزگای که رکوک
له سالی ۱۹۷۶ نوسراویکی ره سمیان ئاراسته ی کتیبخانه ی گشتی که رکوک
کردبوو [به داخوه ژماره کم لانییه] تا کتیبه کوردیه کان به تاییه تی گرنگه کان
بیریته وه بو ئەو فهرمانگه یه وه له تو ماری کتیبه کاندایه ی سووریان به سه ر ناوی
ئەو کتیبانه دا کیشا بوو له سه ری به قه له می سوور نوسرابوو «سحب بأمر المحافظ
الى الإدارة المحلية» ئەمهم به چاوی خۆم دیوه و خوتندومه ته وه. ئەمه بیجگه
له وه ی هیچ گوڤارو روژنامه ی کوردی و کتیبی نوێ له سالی ۱۹۷۵ به دواوه بو
ئەم کتیبخانه ی که رکوک که نانیردریت. هه موو کتیبه کوردیه کانی
ناگه یشته (۷۰) کتیب یا ئەوانه ی به تاییه تی له سه ر کوردن.

۳- بیجگه له مامۆستای نه مر گیومو کریان، عه بدولره حمان زه بیجی، غازی
فاتح وه یس باسی هه ندیک زاری پارێزگای که رکوک کیان به کورتی کردوه، ئیتر
له کورده کان کهس به لایدا نه رویشته ووه ئەم ناوچه فراوانه ی که چه نندین زاری
وه کو: کاکه یی، زه نگنه، شوان، شیخانی لییه وه هه موو ناوچه که، وه کو زار
له هه ندیک نووسیندا، براوه ته وه سه ر زاری سلیمانی، که چی جیاوازیان هه یه
له گه ل یه کتر.

۴- هێمام بو ئەم زاره له وتاری (شوان) له گوڤاری هاواری که رکوک ژ (۴)

کردووه.

۵- بۆنمونه خەلکی شاری سلێمانی دەنگی (ء) قوت ئەدەن و پاشگری (هوانی) ش لە کەرکووک بە کارنایەت و راناوەلکاوەکانیشی لەرستەدا شوتیان پێچەوانەی زاری سلێمانییە، راستە لەیەکتەرەوه نزیکن، بەلام جیاوازییان هەیە.

(X) د. کەمال فوئاد لە لاپەرە (۲۰) ی گۆڤاری زانیاری ژمارە (۴) ی سالی ۱۹۷۱ ئەمە ی دیاری کردووه.

۶- گیوموکرانی، ئەلف و بیتی کوردی وێنەدار بە پیتی لاتینی، هەولێر، ۱۹۷۲، ل. ۱۳.

۷- گیوموکرانی، فەرھەنگی مەھاباد، هەولێر ۱۹۶۱، ل. ۶، لەوتاری «شوان» لە گۆڤاری هاواری کەرکووک هێما بۆ ئەمە کراوە بروانە ل. ۳۵-۴۷.

۸- بروانە: د. رەفیق شوانی، شوان، گۆڤاری هاواری کەرکووک، ژمارە (۴) ل. ۳۵-۴۷ هێما بۆ سەرچاوەکەی حەمیدی ئیزەد پەناھ کراوە، لە (فەرھەنگی لەک و لوپ)، ل. ۲.

۹- رۆشنگیری نوێ، ژمارە (۱۲۷)، ل. ۱۴-۱۷.

۱۰- عبدالرحمن ئەمین زەبیحی، قامووسی زمانی کوردی، بەرگی یەكەم (د)، چاپخانەی کۆری زانیاری کورد، بەغدا، ۱۹۷۷، ل. ۴۲، ئەم نووسەرە خۆی لە کاتی ئاوازه بوون و کوردایەتیدا بەشداری لە گەڵ شۆرشێ کوردستانی باشووردا لەناوشوان بووه. لەوتاری (شوان) ی هاواری کەرکووک، ژ (۴) هێمام بۆ ئەمە کردووه.

۱۱- د. شیرکۆ بابان، رستەسازی شیتەلکاری زانستی، هەولێر، ۱۹۹۶، ل. ۳۶، ۳۹، ... هتد بێجگە لەوەش کارەکانی خۆی بە بێباری تەواووه بپارداوه، کە ئەمە پێچەوانەی کاری ئەکادیمیە.

۱۲- له پیاوه پيرو به سالا چووه کانی لای خو مانم بیستووه و نه وهی دواي
نه وانیش ده لاین خه لکی شوان له ناوچه ی گه پرووسی سه ریه شاری سنه وه هاتوون و
گوايه ناخاوتنیانیش وه کویه که . د . که مال فونادیش له گوڅاری زانیاری،
ژماره (۴) ی ۱۹۷۱ ، ل (۲۳) دا.

ده لیت «.. له ناوچه ی (گه پرووس) له باکووری روژه هلایتی (سنه) زاراوه یه کی
تایبه تی قسه نه که ن زور جیاوازه له (سنه یی) و (موکری) ، دیسان نه مه دلنیامان
نه کاته وه ، که زاری شوانی کی شک یه کی که له زاره کانی کوردی باشووری
هه رچه نده نووسر ناوی زاری شوانی نه هیتاوه .

۱۳- له وتاری «شوان» گوڅاری که رکوک به هه له دیتی ناروجه ی گه وره و
ناروجه ی حمه بله که هه ردو وکیان ناویکن بو نه م دتیبه له لایه ن هه لسه نگیته ری
وتاره که وه کراون به دوو دی ، راستیکه ی یه ک دین و له که وانه دا ناوی دووه میان
دانرابوو ، بیجگه له که وتنی ناوی مام روسته م که خو ی و پی شمه رگه کانی
له شیوه سوور تا مانگی کانونی دووه می ۱۹۸۹ مابونه وه .

۱۴- قه ره بلاغ: دتیبه که کیلومه ترتیک له (پتدار) ی مه لبه ندی شوانه وه دووره
له وتاری (شوان) له بیرکراوو .

۱۵- بروانه: د . رفیق شوانی ، شوان ، گوڅاری که رکوک ، ژ (۴) ، ل ۳۵-۴۷
هیما مان بو نه مه کردوه ، که (ورام) تیره یه کی تایبه تی شوانه و له و دتیه اتانه
پتکه اتوه ، که ده ست نیشان کراون .

۱۶- دیارده یه کی زمانه وانییه وه کویا سایه ک هه ندیک ده نگ تووشی نه مان
و تیچوون دیت ، که (کرتاندن) ی پی ده و ترتیت و یه کی که له زاراوه کانی
زمانه وانی (علم اللغة-linguistic) بروانه: قاموس علم اللغة الحدیث ، نخبه
من اللغویین العرب ، لبنان ، ۱۹۸۳ ، ل ۲۳ .

۱۷- ره رفیق محمه د محی دین ، مؤرفیمی «ب» له رووی مؤرفولوژییه وه ،

گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژ(۱۳۸)، ۱۹۹۶، ل ۲۲-۲۵. لەزمانی ستانداردا نیشانهی «ب» ی داخوازی ئەگەر فرمانەکه دارپێژراو یا لیکدراو بیت بەپێ ئەم یاسایە (ئارەزوو-optional) توشی کرتاندن (الاسقاط) ئەبێت. وەکو: هەلبێژە — هەلبێژە، هەلبگره — هەلبگره، لەزاری تیرە(ورام)دا (نان خۆ) لەجیاتى (نان بخۆ) بەکاردیت و لەشوانی کێشکدا هێمامان بۆ نەمانی (د) نیشانهی بەردهوامی کرد.

۱۸- پێچهوانەى بیرورای زاری کوێستان وگەرمیانی د. شیرکۆیه که له زمانی کوردیدا بابەت و زاری وا نییه.

۱۹- نووری عەلی ئەمین، ریزمانی کوردی، چاپخانهی کامەران، سلێمانی ۱۹۶۰، ل ۱۳۰. لەپەرەوێزدا شێوی دروستبوونی ئەم جوژه فرمان بەکەرنادیاره کردووه لەهەندیک زاردا بێ ئەوهی دیاری بکات.

۲۰- گیوموکرانی، ئەلف و بیتی کوردی وێنەدار ...، ل ۱۳۰.

۲۱- لێره دا مەبەست لەگۆڕانی دەنگییه، چونکه له کرمانجی سهروودا، ناوه لفرمانی نه ریتی (نتی) نییه و بریتییه له (نا) بهلام (نتی) له دیالێکتی باشووردا زۆربه کاردیت.

تێینی: خوایار بیت و تاریک له باره ی زاره کانی سنووری پارێزگای کهرکووک و گەرمیانهوه، دەنوسم و چاوه پیتی ئەو هەلەم. هەروەها داوا ی لیبوردنیش ئەکەم بۆ لەبیرچوونی ناوهێنان و یاداشت کردنی هەندیک ناودارانی شوان و لەوتاری (شوان) ی ژماره (۴) هاواری کهرکووک، وەکو: حمەدی مەلا عوبیدی کلا و قوتی، مەلا ئەحمەدی حەکیم (ئیمام و خوتبە خوێن لە کهرکووک)، حاجی خورشید تۆراغ (حەکیم و پزیشکی ناوچه که بۆ چاکبوونهوهی دهیان دهردونه خوێشی کوشنده و شکستی، فەقێ محەمەدی عەلی بەیانی، ملازم شوان (عبدوئیلا له مامرهشی) شۆرشگێڕویه کێک بوو له سپێکەرچکه ی سه رکردایه تی پاسۆک، کاک

سویحی عدلی هه‌رزانی حاکی استثنافی هه‌ولێر وه‌کو فه‌رمانبه‌ریکی پله‌بالا، عادل یادگار، مه‌لابه‌هادینی مامه‌رشی، بله‌ی گه‌ندیاک، مه‌جیدی مه‌لامسته‌فا، حوسێن کوێخا ره‌جه‌ب، هه‌روه‌ها (گه‌ره‌کی شوانه‌کان) له‌ که‌رکووک به‌ناوی هه‌زی شوانه‌وه‌یه و هه‌ر له‌به‌ر ناوه‌که‌ی ئیستا ته‌خت کراوه و کراوه‌ته‌ گه‌راجی ترومبیل به‌رامبه‌ر مه‌حه‌که‌مه‌ی که‌رکووک. هه‌زده‌که‌م نه‌وه‌ بلێم، که‌ ئه‌م وتاره‌، بابه‌تی تری سه‌ربه‌م زاوه‌یه، که‌ لێره‌دا من باسم نه‌کردوه‌، له‌به‌ر درێژه‌ دان و من مه‌به‌ستم لێره‌داو له‌م وتاره‌ نیشاندانی جیاوازی و بوونی ئه‌م زاوه‌یه له‌ناوچه‌ی که‌رکووک، ئه‌گینا بابه‌تی دیکه‌ هه‌یه و به‌و نیازهی له‌ده‌رفه‌تیکی تردا بیکه‌م به‌کته‌یبک بو‌رتزمانی ئه‌م زاوه‌، بو‌نموونه: دیارده‌ی جیگیرکردنی راناوی که‌سی سه‌ربه‌خۆ به‌لکاو له‌زمانی نه‌ده‌بیماندا شیوه‌ی راناوه سه‌ربه‌خۆکه ده‌گۆریت، که‌چی له‌زاری شوانی کیشکدا ئامرازه‌ په‌یوه‌ندییه‌که وه‌کو خۆی ده‌مینیته‌وه‌و راناوه که‌سییه سه‌ربه‌خۆکه ده‌گۆریت نموونه:

له‌ئه‌وم پرسی — له‌ی پرسیم (شوان)

به‌منی وت — به‌م وه‌ت

ئه‌مانه‌ی لای راسته‌وه له‌زمانه‌ نه‌ده‌بییه‌که‌دا ده‌بیته‌ لیم پرسی، پیمی وت، به‌لام نموونه‌کانی لای چه‌په‌وه له‌زاری شواندا ئامرازه‌کانی نه‌گۆراون و راناوه‌لکاوه‌کانی که‌وتونه‌ته‌ کو‌تای فرمانه‌که‌وه، که‌په‌چه‌وانه‌ی زمانه نه‌ده‌بییه‌که‌یه.

* * *

ژبانی نووسەر له چنډ د ئیرێنگدا:

له ساڵی ١٩٥٣ له دیتی نارووجی گه وره ی ناوچه ی شوانی سه ر به یاریزگای که رکوک، له بزمه ماله یه کی فه لاهی ملکدار له دایکبوه .

- خوێندنی سه رتای له دیتی که بیان و له رێداری سه لبه ندی ناوچه ی شوان و ناوه ندی و ئاماده یی له که رکوک و زانکۆ له سلیمانی و ماحسته ی زانکۆی سه لاهه دین و دکتوراش له زانکۆی به غدا ته واکردوه .

- هه ربه ر خوێندنی ماحسته ی دکتورای به چوار ساڵ ته واکردوه و ماحسته ی به ساڵ و نیوێک و دکتوراش به دوو ساڵ و نیو، له م روه ووه .
فهلالت کراوه و سیاس و ریزی به هه مان مه به ست پێدراوه .

- ساڵی ١٩٦٨ چۆته ریزی یه کیتی قوتابیانی کوردستان و به پله ی نه ندایی لێژنه ی قوتابخانه و لێژنه ی کۆلیژ و پاشان نه ندایی کۆنگره ی (ی.ق.ک) له ساڵی ١٩٧٢ و له سه ی ئوردوگای هاوینه ی قوتابیانی له قه ره حه سه ن و هه شه زینی و ئاغه له ر له ساڵی ١٩٧١، ١٩٧٢، ١٩٧٣ به شداری کردوه .

له ٢٤/٤/١٩٧٤ له بمبایارانی شاری قه لادزیدا به خه سته برینداربوه و له نه خوشخانه کانی ئیتران چاک بوته وه و پاشان له هه مان ساڵدا کراوه به مامۆستای شۆرش له پێنجوێن له دیتی هه رگینه .

- ئیستا مامۆستای زمانه وانی به شی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سه لاهه دینه به پله ی پروفیسۆری یاریده رر .